

V. Jelisztratov
Szleng és kultúra

Szlengkutatás 2.

Sorozatszerkesztő
Kis Tamás

1. A szlengkutatás útjai és lehetőségei

VLAGYIMIR JELISZTRATOV

SZLENG ÉS KULTÚRA

**KOSSUTH EGYETEMI KIADÓ
DEBRECEN, 1998**

A fordítás az alábbi művek alapján készült:
Арго и культура. In: В. С. Елистратов: Словарь московского арго.
(Изд. «Русские словари», Москва, 1994. 592–699)
В. С. Елистратов: Арго и культура. МГУ, Москва, 1995.

Fordította
Fenyvesi István

Szerkesztette
Kis Tamás

A fordítást az eredetivel egybevetette: *Páll Erna*
Lektorálta: *Szilágyi Márton*

Borítóterv: *Varga József*

A kötet elkészülését és megjelenését a Debreceni Akadémiai Bizottság, a Kereskedelmi Bank Rt. Universitas Alapítványa, a Research Support Scheme of the Open Society Support Foundation (563/1998) és a Bolyai Kutatási Ösztöndíj támogatta

© *Vlagyimir Jelisztratov*, 1998
Magyar fordítás © *Fenyvesi István*, 1998

ISBN 963 472 296 2
ISSN 1417-7730

ELŐSZÓ

Vlagyimir Jelisztratov könyve, a sorozatunk második köteteként magyar fordításban ezúttal megjelenő *Szlang és kultúra*, az utóbbi évek, évtizedek egyik legizgalmasabb és legújyszerűbb szlengről gondolkodó munkája, amely a legjobb orosz szlengkutatói hagyományokat követve nemcsak a szlengről szól, hanem a szlengen keresztül általában a nyelvről, a nyelvet használó emberekről és a nyelvet kutató tudósokról, a nyelvészekről a filozófusokig. A hagyományos nyelvészeti megközelítésektől eltérően Jelisztratov nem egyszerűen nyelvi materiaként, egyszerű szókincsbeli vagy szociolingvisztikai jelenségként kezeli a szlenget, hanem a nyelv és a kultúra egymásra hatásának eredményét látja benne. Megkísérel kimutatni, hogy „a szlang nem valami fakultatív dolog a nyelvben, nem daganat, amely a nyelvi szervezet egészsége és szépsége érdekében eltávolítandó onnan, hanem éppen ellenkezőleg, a nemzeti nyelv — s tegyük hozzá: az emberi nyelv — sajátos struktúraalkotó tényezője”. Munkájában a szlang létezésének okát és formáját igyekszik megtalálni, és ehhez a nyelvészet eszközein kívül a nyelvfilozófia és a nyelvkultorológia megtermékenyítő gondolkozásmódját is felhasználja.

Az itt közzéadott munka első része (kötetünknek *A szlang mint kulturális jelenség* fejezete) először 1994-ben *Аргo и культура* [Argó és kultúra] címen *A moszkvai argó szótárának* utószavaként jelent meg. Ezt a szerző egyetemi előadásai alapján további fejezetekkel bővítette, és egy év múlva ugyanezzel a címmel önálló könyvként is megjelentette.

A magyar fordításban mindkét kiadást felhasználtuk, az eltérő részeket egyesítettük. A fordítás I. fejezetének (13–86. oldal) alapjául a szótárbeli esszé szolgált (kiegészítve az önálló kötet betoldásaival, de megtartva az esszé többleteit), kötetünk további részeinek fordítása az 1995-ös könyv második feléből készült.

A fordítás során — néhány túlságosan hosszú magyarázatot igénylő példa elhagyásán kívül — igyekeztünk megtartani az eredeti mű teljes szövegét. Mindössze két esetben döntöttünk a bőséges, viszont a magyar olvasót föltehetőleg kevésbé érdeklő és számára kevésbé érthető példaanyag elhagyása mellett: kimaradt a magyar fordításból az eredeti könyv 135–6. lapján található, Iszaak Babel odesszai novelláiból származó zsidós nyelvtani fordulatok többsége, valamint a 198–208. oldalról az orosz fonetikus átírásban közölt élő nyelvi párbe-

szédek. További szerkesztői beavatkozásként a magyar fordításhoz használt két forrás eltérő utószavának összevonását szükséges még megemlíteni.

Mivel a *Szleng és kultúra* nagy mennyiségben hivatkozik a magyar olvasó által kevésbé ismert — elsősorban az orosz kultúrához, nyelvhez és irodalomhoz kapcsolódó — adatokra, mind a fordító, mind a szerkesztő gyakran folyamodott a szöveg magyarázatához. Kiegészítéseiket a *-gal jelzett lapalji jegyzetek tartalmazzák.

Eredeti célkitűzéseink szerint a *Szlengkutatás* sorozat célja nemcsak a szakemberek, hanem a szlengkutatással még csak most ismerkedők tájékoztatása is, ezért a kötetet igyekeztünk minden részében magyarra fordítani: a szlengre hozott példákat, az idézeteket, a bibliográfiai tételek címeit stb. is. Az eredeti mű irodalomjegyzékének tételeit kiegészítettük a magyar fordításban is hozzáférhető művek adataival. Ezeket a kiegészítéseket a bibliográfiában virgula (|) választja el az orosz adattól. Néhány esetben — mégha a Jelisztratov által hivatkozott mű magyar fordítására nem is sikerült rábukkannunk — megadjuk a hivatkozott szerző fontosabb magyarul is hozzáférhető művének, műveinek adatait (elsősorban a szaktudományi szerzők esetében), vagy esetleg csak a magyar fordítások tényére hivatkozunk (leginkább a szépirodalmi alkotások esetében). Egyes műveknek több magyar kiadása is van, mi az általunk használtak könyvészeti adatait adtuk meg, és nem utaltunk a további kiadásokra.

Amennyiben az érdeklődők a magyar szöveg alapján szeretnének bizonyos adatokat az orosz eredetiben visszakeresni, figyelmükbe ajánljuk, hogy e könyv teljes szövegét elérhetik az Interneten a http://mnytud.arts.klte.hu/szleng/szl_kut/02szlkul címen. Az itt fellelhető számítógépes szövegállományok ún. széljegyzetként tartalmazzák az eredeti művek oldalszámozását is.

Kis Tamás

BEVEZETÉS

Könyvünkben a nyelv egyik legkevésbé ismert jelenségének, a szlengnek a nyelvészeti természetét vizsgáljuk.

A tekintélyes mennyiségű szakirodalom elolvasása után a kutatónak ambivalens érzései támadnak. Egyrészt szó szerint „elvész” a tényanyagban, a különböző szakmai szlengek gyűjteményeinek tucatjaiban, sőt százaiban, a furcsábbnál furcsább szlengmetaforákban, a szokatlan retorikus körmondatokban stb. Másrészt ez a hallatlanul gazdag nyelvi szövevény elkerülhetetlenül valami kielégületlenség, befejezetlenség, eklekticizmus érzését sugallja. Az egész anyag szinte egymáshoz alig illő töredékekből tevődik össze. Ezt az érzést csak fokozza, hogy a szlenganyag java részét nem nyelvészek, hanem amatőrök gyűjtötték össze, s a források tele vannak sajtóhibával. Kívánnivalót hagy maga után a szleng jelenségek kifejezetten nyelvészeti értelmezése is. A szerzők kénytelenek értelmezéseikben a beszélők pszichológiájára, életük társadalmi viszonyaira és kulturális színvonalára, a szlengszó és a mindennapi élet reáliáinak kapcsolatára vonatkozó kiegészítő magyarázatokhoz folyamodni.

A szakirodalom áttanulmányozása után a legfontosabb következtetésünk az, hogy a szleng a nyelv egyik leginkább szinkretikus jelensége. Természetének megmagyarázásához nem elegendő sem a szorosabb értelemben vett nyelvészeti vagy szociológiai, sem bármilyen egyéb szakirányú kutatás. A szlengben egyetlen nyalábbra van összegyűjtve a nyelv — mégpedig az eszközök teljes extralingvális szemiotikai palettájával együtt —, a mindennapi élet, a társadalmi viszonyok, a szociálpszichológia és az egyéni pszichológia s a legtágabban értelmezett kultúra.

A szlengnek valamennyi, az életformához, a társadalmi és kulturális élethez tartozó aspektusát természetesen lehetetlen egyetlen vizsgálat során részletesen feltárni. Reménytelen vállalkozás lenne az összes orosz szleng akárcsak futólagos leírása is, nem beszélve a más nyelvek hasonló jelenségeivel való összevetéséről.

Könyvünkben a szleng létezésének legfőbb mozzanatait, belső struktúrájának — felfogásunk szerint — legfőbb jellemzőit kíséreljük meg végigkövetni, és az orosz anyagból kiindulva meghatározni a szleng és a kultúra kapcsolatát.

A vizsgált anyag fő korpuszát a mai orosz szleng képezi, jelesül a moszkvai szleng, ahogyan 1980 és 1994 között tetten értük. Az elemzés mélyítése érdekében összevetésként korábbi orosz, valamint idegen nyelvi szlengeket is bevon-

tunk a vizsgálatunkba, s azokat a nyelveket is, amelyek hatást gyakoroltak az orosz szlengre.

Legfőbb anyagunk a mintegy 25 ezer egységből álló „A moszkvai argó szótára” (Jelisztratov 1994), amely tizennégy éven át végzett feljegyzéseinkből állt össze. A gyűjtés fő módszere a megfigyelés és a kikérdezés volt.

Ezenkívül számos hazai és külföldi szótárt, valamint kiegészítő összevető, szemléltető anyagot is felhasználtunk, elsősorban a szépirodalom köréből.

A legutóbbi időszakban (a 80-as évek második felétől kezdve) a szleng mint a nyelv és a kultúra jelensége egyre nagyobb befolyásra kezd szert tenni: a szlengszavak nem csupán a társalgási nyelvbe épülnek be tartósan, hanem behatolnak a tömegtájékoztató eszközök nyelvébe is, és a szleng a kortárs szépirodalom egyik meghatározó stíluselemévé kezd válni. Ez a tény sürgősen megoldandó nyelvhelyességi-nyelvművelési problémákat is felvet. A beszédslengesedés mechanizmusának vizsgálata igen fontos a nyelvfejlődés, a nyelv és a kultúra kölcsönhatásának feltárása szempontjából is.

Ebben a könyvben elsőként kíséreljük meg komplex elemzéssel úgy vizsgálni a szlenget (a hangtantól a szövegstruktúráig), mint a kultúra visszatükröződésére szolgáló poétikai eszközök rendszerét, vagyis mint a kultúra jelenségét. Kísérletet teszünk arra is, hogy nyelvfilozófiai és nyelvkultúrológiai szempontból értelmezzük a szleng hangtani, szóképzési, szókincsbeli és retorikai eljárásait.

A szakirodalom jórészt rész kérdésekkel foglalkozik (például a szleng szóképzési mechanizmusai, a metafora struktúrája stb.). Hatalmas anyag (tények és elméleti megfontolások) vár arra, hogy általánosító értelmezést nyerjen. Munkánk ez irányban szeretne az egyik első lépés lenni. Arra teszünk tehát kísérletet, hogy modern általános elméleti szempontból, s elsősorban a nyelvtudomány napjainkban szerfölött aktuális kultúrológiai aspektusából értelmezzük a szlenget.

Az előttünk álló feladatok megszabják munkánk szerkezetét is.

Az első fejezetben megkíséreljük átgondolni a szleng helyét az egyetemes emberi kultúrában, annak ókori, középkori és újkori szakaszában. Részletesen indokoljuk a szleng változásában megfigyelhető egyetemes struktúrákat: a zárt-ságra (hermetizmusra), a félig nyitottságra (átmeneti állapotra) és a teljes nyitottságra való törekvést.

A második fejezetben orosz anyagon próbáljuk meg tisztázni, hogyan tükröződnek a szlengben a kultúra jelenségei, milyen kulturális háttere van a nemzeti szlengnek idegen eredetű elemeinek, milyen kultúrológiai értelmet nyer a szlengstílusok társadalmi differenciálódása.

A harmadik fejezetben a mai orosz szlenget mint poétikai eszközök rendszerét vizsgáljuk. Részletesen szemügyre vesszük a szóképzést, a szóképet, a retorikai eljárásokat. Kiemeljük a szlengpoétika három fő kultúrszemantikai domináns vonását: a hiperesztétizmust, az abszurditást és a primitivizáltságot.

Hangsúlyozzuk: nem egyszer folyamodunk mind a történelmi visszpillantás, mind pedig a kulturális, nyelvészeti összehasonlítás eszközeihez is. Ám figyelmünk középpontjában mindvégig a mai szleng marad. Tekintsük át röviden az orosz szleng kutatásának történetét.

A forradalom előtt a legnagyobb figyelmet (elsősorban szógyűjtemények formájában) az orosz vándorkereskedők nyelvének szentelték.¹ A gyűjtők és a nyelvészek figyelmét nem kerülték el a különböző egyéb szakszlangok sem, például a koldusoké, szabóké, szíjgyártóké, borbélyoké, a munkások nyelve.² A legjelentősebb szótárak és kutatások az alvilági nyelv (a tolvajok nyelve) köréből valók (Popov 1912, Potapov 1990, Trahtenberg 1908). Az akkori munkák többsége még nem különíti el a szlenget a nyelvjárásoktól. A szlenganyag gyűjtése a mindennapi élet leírásának, az erkölcsök és szokások rögzítésének jegyében születik. Hallatlanul gazdag ilyen anyag maradt ránk például a régi Moszkva olyan jeles kutatóinak tollából, mint Kokorev (1938), Ivanov (1989), Belouszov (1927), Giljarovszkij (1980) és sokan mások (pl. MoszkSztar. 1989).

Baudouin de Courtenay az elsők között adta az argó (a tolvajnyelv) kifejezetten nyelvészeti értelmezését (1963).

A továbbiakban a szlengkutatás (zsargonkutatás) fejlődése meredeken fölfelé ívelt. 1917 után (kb. a harmincas évek közepéig) íródott a legtöbb ilyen tanulmány. A szleng és a nem irodalmi nyelv egyéb jelenségei iránti érdeklődés jó részét a társadalmi viszonyok szülte. A legjelentősebb filológusok és nyelvészek³ figyelme irányult ekkoriban a szleng felé. Széleskörű vita tárgyát képezték az olyan kérdések, mint az átmeneti kor nyelvének problémái, a szleng szerepe a nemzeti nyelv fejlődésében, a nyelv és a forradalom, az „osztálynyelvek” stb.⁴ A viták gyakran igen éles formát öltöttek, számos „proletár” nyelvész egyenlőségjelet tett a forradalom nyelve és a nyelv forradalma közé, nem kevesen voltak olyanok, akik abszolutizálták a fejlődés társadalmi és politikai vetületét, sőt „új korszakot” kiáltottak ki a nyelvben. Ám ez az időszak, számos tudós polemikus hevülete ellenére is, jelentős empirikus és elméleti anyagot hagyott ránk, s en-

¹ Például Boricsevszkij 1850, Dobrohotov 1868, Garelin 1857, Golisev 1873, 1874, 1880, Kajdalov 1876, Nasi ofenyi 1878, Ofenyi 1854, 1857, 1874, Piszkarjov 1848, Trohimovszkij 1866, Tyihonravov 1847.

² Csernisov 1898, Dobrovolszkij 1897, 1899, 1916, Ivanov V. 1883, Karpov 1909, 1913, Martinov 1870, Matvejev 1959, Mikulszkij 1854, Nyikolajcsik 1890, Ob uszlovnom 1828, Papazjan 1901, Praszoli 1864, Romanov Sz. 1876–1877, 1890, 1901, 1912, Sejn 1899, Tyihanov 1891, 1899, Vinogradov N. 1915.

³ Jakubinszkij 1930, 1931a, 1931b, 1932, 1986, Larin 1928, 1931, 1977, Lihacsov 1935, 1964, Polivanov 1928, 1929, 1931, 1968, Zsirmunszkij 1936, 1964, 1969.

⁴ Barannyikov 1919, Dmitrijev 1931, Fabricsnij 1923, Fridman 1931, Kaporszskij 1927, Krenyev 1926, Luppova 1927, Maro 1925, Mirtov 1929, Peterszon 1927, Prjanyisnyikov 1926, Szeliscsev 1928, Sztratyen 1929, 1931, Tonkov 1930, Uszpenszkij 1936, Vinogradov N. 1927, valamint Vinogradov Sz. 1977.

nek értelmezése még várat magára. A kor legjelentősebb eredménye az volt, hogy a szakemberek figyelme az élő nyelv felé fordult. Jelentős szerepet játszott ebben az 1918-ban Péterváron létrehozott Élőnyelvi Intézet.

Az országban kialakult politikai viszonyok következtében azonban a nyelv alacsonyabb stílusrétegeinek, s azon belül a társadalom peremére szorultak beszédének kutatását gyakorlatilag betiltották. A szlenget a söpredék nyelvének vagy üres különködésnek kiáltották ki. A szlengkutatásban hosszú időre (kb. az 50-es évek végéig) szélcsend állt be.

Az utóbbi évtizedek során már időről időre megjelenhettek Oroszországban az orosz és más nyelvi szlengek különböző aspektusainak szentelt kutatások.⁵ Ezek java része a mesteremberek és kereskedők ún. „egyezményes titkos nyelveit”, valamint a diákszlenget vizsgálja. Az utóbbi időben egyre több publikáció lát napvilágot a szleng, egyebek között a tolvajnyelv területéről is.⁶ Néhány külföldi kiadvány is foglalkozik az orosz „nem normatív” nyelvvel (Kozlovskij 1983, Machado 1975). A szlengkutatás számos aspektusát a társalgási nyelv és a prosztorecsije* keretében érintik (GorProsz. 1984, Zemszkaja 1979, Russz-Razg. 1973, 1978, 1983a, 1983b).

A szlengkutatás során számos probléma merül fel a kutató előtt, ilyen mindenekelőtt a terminológia. Néhány alapvető terminus technicus (titkos nyelv, szociolektus, argó, zsargon, szleng) használati körének határai máig sincsenek tisztázva. Ezek egymáshoz való viszonyának meghatározását nem tekinthetjük vizsgálatunk tárgyának, ez külön kutatás tárgya kell, hogy legyen. Nyilvánvaló, hogy valamennyi műszó mögött vagy egy sajátos (stilisztikai, szociológiai stb.)

⁵ Bondaletov 1967, 1961, 1987, 1980, 1969, 1965, 1967, Boriszova 1980, Butyenko 1982, Csalidze 1990, Dubrovina 1980, Galejeva 1981, Galperin 1956, Homjakov 1974, Iljasenko 1970, Jakubinszkaja-Lemberg 1962, Kopilenko 1976, Kopilova 1967, Kosztomarov 1959, Leonova 1966, Leontyev–Sahnarovics–Batov 1977, Losmanova 1975, Lukasanyec 1982, Naumova 1981, Norma 1969, Radzhovszkij–Mazurova 1989, Revzin 1962, Szkvorcov 1977, 1992, Szudzilovszkij 1973.

⁶ Baldajev–Belko–Iszupov 1992, Beljanyin–Butyenko 1993, Gracsov 1992, Grinyova–Gromova 1987, Papazjan 1901, Rozsanzskij 1992, Sznyegov 1990, TSzLZsarg. 1991.

* A fogalmat jelentő szó elsősorban terminológiai okokból lefordíthatatlan: vele adekvát jelenlég van ugyan az ismert európai nyelvekben, de a prosztorecsijét — tudásunk szerint — sehol sem sorolják külön stilisztikai osztályba. A magyarban a bizalmas társalgási nyelv alsó rétegének olyan szavait lehet példaként említeni, mint a *baromság*, *csöcs*, *koslat*, *megdöglök*, *szoknyapecér*, *taszigál*, *turha* stb. Az ilyen — tehát az irodalmi nyelv normái alatt elhelyezkedő, stilisztikailag nyersebb, esetenként durvább vagy éppen némileg vulgáris árnyalatú (de még az értelemző szótárak gyakorlatában durvának minősített vulgáris, trágár réteg fölött álló) — szavak, kifejezések tartoznak az ún. *i r o d a l m i* prosztorecsije körébe. A fonetikai és az alaktani-mondattani, az ún. *n e m i r o d a l m i* prosztorecsije szavai a magyar *suksük*-nyelv megfelelői, a műveletlen emberek beszédének sajátjai. A prosztorecsije kérdéskörének kiváló összefoglalását adja PÉTER MIHÁLY: Das Problem des russischen “Prostorečie”. *GrazerLinguistische Studien* 9 (1979): 109–21. (A ford.)

nézőpont áll, vagy pedig bizonyos nemzeti hagyomány (az argó francia, a szleng angol-amerikai eredetű).

Részünkről a továbbiakban a *szleng* (*apzo*)* szót használjuk, ám egyáltalán nem állítjuk, hogy ez az egyetlen helyes választás. Egyrészt úgy tűnik, ez a leginkább semleges, a legkevésbé „aspektuális” (például a szociolektussal összevetve), a legkevésbé értékelő jellegű (az oroszban a zsargonnak ilyen felhangja van), s leginkább beleillik az orosz tudományos hagyományba (ezt használta Larin, Lihacsov, Vinogradov), amely viszont a rendkívül gazdag francia hagyományt (Bally 1926, Dauzat 1923, 1929, France 1898–1910, Guiraud 1956, Hagnauer, 1968, Le Breton 1960, Sainéan 1920, Timmermans 1922, Vidocq 1837) folytatta és fejlesztette tovább.

Továbbá: a szleng kutatója elkerülhetetlenül szembetalálja magát az adott jelenségre vonatkozó, s egymásnak homlokegyenest ellenkező nézetekkel. A szleng egyrészt röpké életű dolognak tetszik, másrészt számos olyan szlengszót ismerünk, amely századokon át fennmaradt. Egyfelől „titkos nyelvnek” fogják fel, másfelől viszont olyannak, amely teljesen felolvad a prosztorecsije és a társalgási nyelv tengerében. A nyelv hierarchiája szempontjából a legalsó fokon található, ugyanakkor egyfajta párhuzamos nyelvként is él stb. Az ilyen ellentmondásokat részletesen vizsgálni fogjuk majd. Itt csupán azt szögezzük le, hogy a szlenganyag vizsgálata során elengedhetetlen a szinkrón és a diakrón megközelítés átgondolt együttes alkalmazása. Bármelyiknek az abszolutizálása az általános kép eltorzulásához és ellentmondásos következtetésekhez vezethet.

Végül megjegyzendő, hogy nem kis nehézséggel jár a szlengszók rögzítése is. Itt ugyanis spontán módon hangzó beszéddel van dolgunk, következésképpen széleskörű a hangzó alakok változékonysága. Ehhez járul a szlengre jellemző poétikai játékosság, amely szándékosan visz torzulásokat a szavakba és kifejezésekbe. Az írásban rögzített szlengelemek ezért gyakran csak munkaanyagként használhatók. Könyvünkben ezért szükség esetén — a hanglejtést is jelölő — fonetikus átírást alkalmazunk, így rögzítjük az élő beszédet.

Ugyanez mondható el a szavak jelentéséről is. A szleng nem normatív nyelv, ezért minden szlenghasználó szabadon viszi bele a neki szükséges/tetsző jelentést vagy jelentésárnyalatot. Innen az alkalmi és a szokásos megkülönböztetésének, valamint a jelentés „pontosságának” a problémája. A könyv alapjául szolgáló szótárunk munkálatai közben az adatközlők kikérdezésének hagyományos módszerét alkalmaztuk, ezért a jelentések az ő pontosításuk alapján szerepelnek.

* Az orosz eredetiben itt az *apzo* terminus szerepel, amelyet a fordításban (az olyan belőle képzett szavakban is, mint *argológia*, *argotizmus* stb.) következetesen *szleng*-ként (*szlengkutatás*, *szlengszó*, *szlengkifejezés* stb.) magyarítottunk. Indoklásul ugyanazt hozhatnánk fel a magyarra alkalmazva, amit Jelisztratov e bekezdés folytatásában az oroszról ír. Vö. még a következő lábjegyzetben írottakkal. (*A szerk.*)

Végül nem hallgathatjuk el azt a legfőbb ellenvetést sem, amit az olvasó nekünk szegezhet a könyv elolvasása után, hogy tudniillik a szerző túlságosan tá-
gan értelmezi a szlenget.

Valóban: nem szándékozunk eltitkolni könyvünk kísérleti jellegét. Azt szeretnénk, ha az olvasónak minél több ellenvetése, kétsége, gondolata támadna. Ha úgy tetszik, van a könyvben egy jó adag tudományos misztifikáció is (ami teljesen korrekt dolog egy mai tudományos műben, ha figyelembe vesszük a tudomány dekonstruktivista szellemét). Már maga a *szleng* terminus is ellenvetést, sőt ingerültséget válthat ki. Nos, tegyen az olvasó e szó helyére bármely másikat, például a *lektus* szót (amint ez a nyugati nyelvészetben ma divatos), vagy a *stílust*, vagy akár csak egyszerűen a *nyelvet*. Ám mégis csak azt szeretnénk javasolni, hogy a könyv egész anyagát a *szleng* szón bocsássuk keresztül. Szolgáljon a *szleng* az intellektuális és emocionális munka fő ingerkeltőjéül. Egyébként az utolsó szó úgysis az olvasóé.

I. A SZLENG MINT KULTURÁLIS JELENSÉG. A SZLENG A KULTÚRÁBAN

1. Alapkérdések

A szleng⁷ nem csupán a nyelvészetnek, hanem az emberi ismeretkomplexumnak is az egyik legösszetettebb problémája. A róla alkotott hagyományos nézeteket, sajnos, szűklátókörűség jellemzi, mivel ezek a szociolingvisztika keretei között mozognak, s még csak nem is érintenek számos más érdekes aspektust. E fejezetben megkíséreljük felvázolni a szleng és a kultúra egészének viszonyát, megmutatni, hogy a szleng bonyolult és elválaszthatatlan része nem csupán az emberi életnek, az emberi viselkedésnek, hanem a „magas” kultúra mindazon sajátos jegyeinek is, amelyek a köznapi tudatban egyáltalán nem kapcsolódnak az olyan „alacsonyrendű” matériához, mint a szleng.

Vizsgáljuk meg mindenekelőtt a szleng ontológiai alapjait, létének, existence-ának filozófiáját. Meg kell mondani, hogy az idevonatkozó interpretációk merőben ellentmondanak egymásnak. A szlengszó egyrészt titkos, ezoterikus nyelvi elem, melynek értelme csupán a beavatottak szűk köre számára hozzáférhető (ilyen a szabadkőművesek szlengje), a másrészt viszont az utca nyelvének szerves része, amelyet a modern megapolisz teremtette körülmények között a legkülönbözőbb szakmájú, életkorú és nemzetiségű emberek milliói használnak. Egyfelől egy szlengszó évezredekig is élélhet (például az antik „cinikus trópus”), vagy legalábbis néhány évszázadig (mint a francia clochard-ok vagy az

⁷ A szakirodalomban számtalan olyan terminus technicust találunk, amelynek szakszói jelentése nincs kielégítően definiálva. Egyes kutatók az *expresszív szókincs* vagy egyszerűen *expresszió* kifejezéseket részesítik előnyben (ld. a 22. sz. jegyzetet). Mások *szociolektus*-okról beszélnek, például Beregovszkaja 1975, Iljasenko 1970, Norma 1969, Peterszon 1927, Polivanov 1928, Svejcer–Nyikolszkij 1978, Szablina 1982, Szagyikov 1984, SzocFunkDiff. 1977, Sztojkov 1957, TyeorPrSzocL. 1981, VoprSzocL. 1969, Zsirmunszkij 1936 és 1964. A *zsargon* szakszó [az orosz szóhasználatban — *a ford.*] bizonyos negatív-értékelő színezettel bír és gyakran a „kulturálatlan beszéd” szinonimájaként használatos, rendszerint szintén a társadalmi rétegződés kapcsán (alvilági zsargon, diákzsargon), és híján van az általánosított kulturológiai háttérnek. Meglehetősen divatos lett az utóbbi időben a *szleng* (сленг), melyet eredetileg csupán az anglofon kulturákkal kapcsolatban használtak, majd fokozatosan terjesztettek ki másokra is. Ld. pl. Galperin 1956, Homjakov 1971 és 1974, Radzihovszkij–Mazurova 1989, Rozsanszkij 1992, Szudzilovszkij 1973. Mi az *apzo* [a magyar fordításban: *szleng* — *a szerk.*] szakszót fogjuk használni, anélkül, hogy ennek bármilyen fölényét próbálnánk éreztetni a többivel szemben, csupán azért, mert hagyományosabbnak érezzük az orosz nyelvészetben, ezt használta Vinogradov, Larin, Lihacsov is.

orosz ofenyek, vándorkereskedők nyelve). Másfelől viszont kérészéletű szó, amely kifejező erejének kimerülésével már el is hal. Egyrészt olyan expresszív töltelékszó ez, amelyet a „Tizenkét szék”-ben Kannibál Ellocska ismételtet (mellesleg az ő *мрак* ’haláli’, *парниша* ’hapsikám’ stb. szavai* máig is élnek), másrészt pedig a kor kétségtelen emblémája, mely remekül visszaadja egy-egy időszak hangulatát, mint a borbélyok, pincérek, konfliskocsisok, csavargók, antikváriusok, madárkereskedők stb. jellegzetes szavai, amelyeket a moszkvai népelet krónikásai gyűjtöttek össze (ld. pl. Kokorev 1938, Belouszov 1927, Moszk-Sztar. 1989, UsedsM. 1964, Ivanov J. 1989, Giljarovszkij 1980, Szkavronszkij 1993).

Az ehhez hasonló „humboldti” antinómiákból még nagyon sokat fel lehetne sorolni a szleng ontológiai alapjának meghatározásaiban. A szleng státusa sem a társadalom, sem a kultúra szférájában, de magában a nyelvben sincs megnyugtatóan meghatározva.

Mi a szleng a társadalomban? A lexikon definíciója szerint „valamely korlátozott szakmai vagy társadalmi csoport különleges nyelve” (LingvESz. 1990: 43). Csoporton érthető itt a proletariátus mint osztály (amint ezt Jakubinszkij [1930] értette), a lakatosok mint szakma, a vízvezeték-szerelő lakatosok mint egy szűkebb szakma, egy konkrét gyár lakatosai egy másikéitől megkülönböztetve, a lakatosok egy bizonyos nemzedéke stb. A tagolás a végtelenségig folytatható. Végző fokon be kell majd vallanunk, hogy minden családnak sőt minden egyes embernek is megvan a maga szlengje, vagyis idioszlengje, szleng idiolektusa, az adott egyed dialektusa.⁸

Továbbá: milyen a szleng státusa a kultúrában? Elmondhatjuk: ez a kérdés ilyen formában még soha nem vetődött fel. A szlenget általában a priori olyasvalaminek tekintik, ami kívül esik a hivatalos kultúra keretein. A vele kapcsolatban álló szférákat fakultatívként, fordítottként, árnyékszerű, kulisszák mögötti területként stb. kezelik. S ha egyes szlengeknek (például a bohém művészekének) el is ismerik létjogosultságát, másokat kizárólag a gonosz és az antikultúra aurájában láttatnak (az alvilági argó). Másként szólva, egyenlőségjelet tesznek a szleng hordozói és maga a szleng közé. Amilyenek ítélik magukat a hordozókat, olyanok tartják a szlenget is. Valójában viszont az derül ki, hogy a nyelv

* A regény magyar fordításában e szavak (tkp. *sötétség*, *kölyök*) szlengjellege elsikkad, hasonlóan a fordítástörténet ugyancsak innen merített, immár klasszikus példájához (*Союз меча и орала* ’A kard és az ekevas szövetsége’), ahol az *орала* első *a* betűjének (bizonyára félreértésen alapuló) kihagyása a *Kard és sas szövetség*-et eredményezte, ld. Gellért Hugó fordításának 96. lapján. (A ford.)

⁸ A kérdés ilyen felvetése egyáltalán nem váratlan. Az írók és a költők jogát az idiolektusra vagy idiosztílusra nem vitatják. Grigorjev 1986 például V. Hlebnjikov idiolektusáról (költői nyelvről) értekezik. Logikusnak látszik, hogy a nyelv egyszerű hordozójától se tagadjuk meg ezt a jogot, még ha az ő idiolektusát (idiosztílusát, idioszlengjét) nem szokták is rögzíteni.

fejlődésének egy konkrét szakaszában minden összekeveredik: a világirodalom klasszikusai (Villon, Rabelais, Cervantes, Shakespeare, Charles de Coster, Petronius, Arisztophanész, Grimmelhhausen, Hašek stb.) mind sok-sok szlengszót használnak, és a társadalmi rendszer „alján” a bölcsészkarok végzős hallgatói találják magukat. A szlenggel kapcsolatban álló területeket rendszerint „alacsony, mindennapi, tömegkultúrának”*, „szubkultúrának”, „alja kultúrának”, „párhuzamos kultúrának” stb. szokás nevezni. Ám valóban annyira egységesen „alacsonyabb rendűek” lennének ezek? A társadalom „aljához” való tartozás egyáltalán nem teszi az embert szlenghasználóvá. Gorkij „Éjjeli menedékhely”-ében (orosz címe „На дне”, tehát ’lenn a mélyben, az élet alján’) hamiskártyások, proletárok, lecsúszott arisztokraták, volt értelmiségiek is vannak. Ám a darab nyelvében alig találunk szlenget. A menedékhely lakóinak nyelvi portréját az író a nyersebb stílusú, az alantasabb nyelvrétegbe tartozó eszközökkel festi meg. Ugyanakkor a kulturális piramis csúcsán lakozó hiperintelligens Brodskij nyelvében számos alvilági argó kifejezést találunk. Általában: a modern esztétika (például a posztmodern) szinte kötelezően írja elő a szlengszavak betűzdelését a műbe, míg a „kispolgári” esztétika éppen ellenkezőleg, „magasztos romantikát” igényel. Vagyis a dolog nem olyan egyszerű, amilyennek első megközelítésre tűnik. A szleng és a kultúra viszonya rendkívül összetett probléma.

És végül a nyelv rendszerében ugyancsak valamiféle köztes helyet foglal el a szleng. A nyelvészek makacsul „lefelé” taszigálják, a kodifikált irodalmi nyelvből a társalgási nyelv felé, majd onnan a prostorecsijébe, sőt tovább, talán a hallgatás tartományába.

A szleng tehát, akárcsak a temetetlen halott lelke, nem találja helyét sem a szociológiai, sem a nyelvészeti, sem a kulturológiai sírban. Talán jobb is ez így. Ám éppen a tudományos kielégületlenség talaján keletkeznek a tudománykörnyéki mítoszok a szlengről mint a hamvaiból feltámadó fönix madárról, mint a bolygó hollandiról stb.

Hol van hát a kiút ebből a helyzetből?

Először is — véleményünk szerint — hipotetikusan el kell ismerni, hogy a szlengnek ezernyi, tízezernyi és százezernyi változata létezik, s ezeknek egymás között sem időben, sem térben, de a társadalmi hierarchián belül sincsenek világos, kijelölhető határai. Egy valamely szlenget elkülöníteni csak feltételesen lehet. Például a „diákszleng”, mely időben elválaszthatatlan a múlt század közepén Pomjalovszkij által leírt papi szemináriumok zsargonjától, mely sokban érintkezik a mai diákszargonnal. Térben, életkori és társadalmi vonatkozások

* A magyar tudományos irodalomban nincs egyértelmű antonimája a „magas” kultúrának. A használatosak közül a „mindennapi” érezzük a legközelebbinek a szerző *низовая* jelzőjéhez. (A ford.)

tekintetében viszont nagyon heterogén: jelentősen különbözik egymástól a moszkvai és a pétervári iskolák, líceumok és internátusok szókincse, a kis elsősök és a „nagy” hetedikesek beszéde stb.

A szleng határaitól szólva szélsőséges példaként megemlíthető egyfelől az egyes vagy éppen egyetlen ember szlengje (amilyen például Puskin nagybátyjé, Vlagyimir Lvovicsé volt, akinek elmés mondásai annak idején valóságos divatot teremtettek az irodalmi salonokban), másfelől egy egész ország szlengje egy korszakban (például az, amit az ellenzéki nyelvhasználat a homo sovieticus ún. bikkfanyelvének nevezett).

Ilyen megközelítés mellett a szleng bármely válfajának kiemelése a kutatás szigorúan vett tudományos aktusából csupán fiktív munkafogás lehet. A fogalmak tisztázása céljából tekintsük a szlenget a különböző konkrét, térben és időben variálódva létező „nyelvek” (zsargonok, szlengek, szociolektusok stb.) *i n v a r i á n s á n a k*. Az invariáns és annak konkrét realizációi közötti viszony a nyelv és a beszéd, a fonéma és a beszédhang viszonyára emlékeztet. A szleng műszó fogalmába tehát általános elvont tartalmat viszünk, míg az olyan szókapcsolatok, mint az orosz futuristák szlengje, a hentes-zsargon, a cinikusok szlengje, az amerikai gains-ek szlengje, a húszas évek csavargó gyerekeinek szlengje, a 80-as évek moszkvai szlengje stb. konkrétabb, tér- és időbeli támpontokra, keretekre utaló tartalmat hordoznak, de nem valami abszolút módon konkrétat jelentenek, hanem csak megközelítően konkrétat, olyat, ami a munkahipotézishez kell. E megközelítő jelleg mértéke, akárcsak a mikroszkóp beállításáé, változhat. Például a madridi jerga (Madrid város szlengje) általánosítottabb terminus, mint a madridi ifjúsági bárók jergája, ahhoz hasonlóan, amint az [a] hang általánosítottabb fogalom, mint a lány mássalhangzók közötti pozícióban álló [ä].

Másodszor, ha az általánosított invariáns egység (szleng) fogalmát használjuk, fel kell vetni struktúrájának kérdését is.

A szlenget rendszerint szókincsként, lexikonként, pontosabban glosszáriumként, panoptikumként, furcsaságok felsorolásaként képzelik el. Gyakorlatilag mindig a szókincs keretében tanulmányozzák. Általánosan elfogadott tétel, hogy nincs külön szlengnyelvtan és szlengfonetika. Larin szerint „a szleng a v e g y e s n y e l v e k k ö z é t a r t o z i k (az én kiemelésem — V. J.), különösen használóinak bilingvizmusa miatt. A szlengeknek megvan a s a j á t hangtanuk és alaktanuk, bár egyik sem különleges, nem eredeti. Ám elvileg nem különböznek a (szintén mindig vegyes) irodalmi nyelvektől, csupán relatíve mennyiségileg különböznek azoktól” (1977: 185). Aligha véletlen, hogy a szleng a nemzeti nyelvhez képest másodlagos rendszerként jellemzik.

Ez a másodlagos, „vegyes” jelleg természetesen csupán a leginkább mozgó területen, a szókészletben képes megmutatni viszonylagos eredetiségét. Jellemző, hogy a szleng különböző szótárakba való szétcsoportosítása sohasem jár

eredménnyel. Ezeknek a szlengszótáraknak az anyaga keresztezi egymást, átfolyik egymásba. A szleng szókészlete nagyon mobilis, a szavak hol megjelennek, hol eltűnnek, új jelentésben és más területeken születnek újjá, majd ismét eltűnnek, kifacsaródnak, a paronímiai attrakció alapján „kereszteződnek” stb., stb. A szleng állománya ötven év alatt szinte teljesen megújul. Ám megmarad szlengnek, s a nyelv hordozói egyértelműen szlengként fogadják be, tehát a stilisztikai felismerhetősége (konnotáltsága) változatlan marad. Egyes tegnapi szlengszavak elveszíthetik stilisztikai színezetüket, s holnap beolvadhatnak a köznyelvbe. Ám a szleng mint egész, függetlenül lexikai telítettségétől, megőrzi a „hangnemét”. Ugyanígy van az élő szervezetben is: a fizikai burok alkotórészei rövid idő alatt lényegében kicserélődnek, de külsőleg ez a szervezet a környezete számára változatlan marad. Ivan Ivanovics, jóllehet vére felfrissült, levágott körme és haja kinőtt, mégis Ivan Ivanovics maradt a rá jellemző tekintettel, hanglejtéssel és kialakult szokásaival, amelyek persze idővel szintén változhatnak.

Nem a szókészlet tehát a lényeges, hanem az azt létrehozó mechanizmusok.

A szóalkotás egy módját, a szavak, kifejezések és szövegek keletkezésének a rendszerét tekintjük szlengnek, a poétikai művészet eljárásainak rendszerét, röviden, a *p o é t i k á t*, annak egy válfaját. Amint az orosz szimbolizmus nem azonos a szimbolisták többkötetes szótárával, az orosz szleng sem azonosítható az orosz szleng szókincsével. A szimbolizmust nem csak a szimbolisták versei alkotják, ez túlságosan szűk értelmezés lenne. A szimbolizmus magában foglalja mindazt, a *h o g y a n* a szimbolisták verset írtak, a *h o g y a n* éltek, benne van ebben a magatartásuk, a fényképeik, benne önvallomásaik és másokról írt értekezéseik is. Tehát egy összetett kulturális kozmosz ez, melynek a középpontjában a szövegek állanak, míg a perifériáin a különböző leágazások. Ugyanez mondható el a szlengről is. A *hogyan* a fontos, nem a *mi*. A *mi* a szlengben halandó, elfolyó és labilis, míg a *hogyan* állandó, és ezredévről ezredévre változatlan marad. Jegyezzük meg: itt nem a forma és a tartalom viszonyáról van szó. Felfogásunk szerint mind a *hogyan*, mind a *mi* a forma különböző megvalósulásai: a *mi* az eredmény, az adottság, a *hogyan* pedig az alkotás folyamata, módzata.

A szlenget tehát olyan poétikai (a szöveg felé nyitott, tehát retorikai) rendszernek tekintjük, amely a számtalan variáns generálásának invariáns rendszere.

Fejlődik-e ez a rendszer?

Ha válaszolni tudnánk erre a kérdésre, az egyenértékű lenne azzal, hogy eldöntöttük azt az antik vitát, amely minden létező fejlődéséről szólt. Hogy tudniillik ugyanabba a szlengbe, mint a folyóba, nem léphetünk kétszer egymás után (amint Hérakleitosz tanította). Vagy hogy a szleng mozdulatlan és gömbalakú, s bármely változása csupán a változás illúziója (Parmenidész szerint). Hagyjuk a döntést a filozófusokra! Csupán azt szögezzük le, hogy a szleng fejlődésének kérdése a nyelvfejlődés egészének része.

Vessünk a dologra egy pillantást a következő nézőpontból: van-e a nyelvben még valami más is, mint a számtalan szleng? Ha belegondolunk, nincs. Talán a normatív irodalmi nyelv? Az sem más, mint annak az osztálynak (csoportnak, rétegnek stb.) a szlengje, amelyet rendszerint értelmiségnek neveznek, s amely vette magának a bátorságot, hogy normalizálja a nyelvet. A „normatív szleng” számos előnnyel rendelkezik a többivel szemben: megnyilvánulásának sokféleségében népszerűsítik, rögzítik, folyamatosságát biztosítják. A legfontosabb pedig az, hogy az övé az „ellenőrző részvénypakett” az írásbeliség és a sajtó terén. Az, hogy a szlengnek nincs saját hangtana és nyelvtana, nem egészen igaz. Egyszerűen mind a hangtant, mind a nyelvtant csupán a „normatív szleng” anyaga alapján dolgozták ki, és automatikusan, gépiesen kiterjesztették a többire (a nyelvjáráskutatás menti némileg ezt a helyzetet). Ugyanígy, a latin prizmáján át szemlélték a nyelvészek hosszú századokon át a vulgáris latin változatait, amint a misszionáriusok is a maguk nyelvtanához mérték az Újvilág népeinek nyelvét.

Az irodalmi nyelvek és a szleng fejlődését minden valószínűség szerint a kultúrák fejlődésének kontextusában kell vizsgálni.

A nemzeti kultúra nem tekinthető valamely egy tömbből kifaragott dolognak, mert olyan „rendszerek rendszere”, amelyek mindegyike a maga sebességével fejlődik, és a maga irányában halad. A kultúra általános fejlődése úgyszólván a kulturális alrendszerek, „a kultúra kvantumai” fejlődési vektorainak összegéből alakul ki. A kultúra rendszerét tehát nem lehet a kultúrára alkalmazni.

Amint a kultúra különféle alrendszereinek is megvannak a maguk fejlődési sajátosságai, úgy a különféle szlengek is a maguk sajátos útján fejlődnek, s a fejlődésük és kölcsönhatásuk nyomán keletkező összegző vektor alakítja ki a nemzeti nyelv általános fejlődését. Az orosz nyelv 19. századi fejlődése például a nemesi, raznocsinyec (nem nemesi származású értelmiségi), kispolgári, szeminarista, forradalmár-nihilista stb. szlengek kölcsönhatásának bonyolult rendszere volt. Lényegében erről írt Vinogradov „A 17–19. századi orosz irodalmi nyelv fejlődésé”-ben (Vinogradov V. 1978: 419–524).

Tegyük hozzá: nem minden szlenget jegyeznek fel. A szlengek egy része, mint valami zárvány, belekerül a szövegekbe, más részüket egyáltalán nem rögzítik.

A szleng fogalma, terminusa a középkorból származik. Az egész problémaköre is csupán a középkor kapcsán jelentkezik a tudományban. Helyes-e ez a megállapítás? Igen is, meg nem is.

Helyes, amennyiben az egyes konkrét nyelvek fejlődése felől nézzük. A mai irodalmi nyelvek a középkorban alakultak ki, innen számítják a nem irodalmi nyelveket (szlengeket) is. Például sok mai francia argotizmus (szlengszó) még Villon korából származik.

Viszont a történelmi-tipológiai szemlélet felől nem helyes. Például a cinikus kultúra és a cinikus szleng viszonya a görög-latin antikvitás hivatalos nyelvéhez

és kultúrájához teljesen megfelel a középkor⁹, az új és legújabb kor analóg antitézisének.

A szleng annak a poétikának a válfaja, amely immanensen sajátja az emberiség nyelvi- és viselkedéskultúrájának, mert ez utóbbi létezéséhez csupán két szociokulturális tényezőre van szükség: a munkamegosztásra a tudatosult (s a középkorinál szélesebb értelemben vett) céhkorporációk szintjén, valamint az árucserre alapján létrejövő integrációs folyamatokra. Ebből az állításból hipotetikusán feltételezhetjük bizonyos *protoszleng poétikák* meglétét már a sumer, akkád, egyiptomi stb. nyelvekben is, nem beszélve a görög városállamokról, Rómáról és Bizáncról.

Rómában például létezett a latinnak egy sajátos protoszleng stilisztikai hierarchiája: a városi (*urbanitas*), a falusi (*rusticitas*) és a „határvidéki”, az elrontott (*peregrinitas*). E felosztást természetesen nyelvjárástani síkban is vizsgálhatnánk, azonban éppen a nyelvjáráskutatás szolgál nagyszámú szlenganyaggal.

A protoszleng poétikák homályosságát, elmosódottságát nem csupán az írásbeli források elégtelensége vagy hiánya okozza, hanem az is, hogy hiányzik belőlük az irodalmi/nem irodalmi nyelv számunkra megszokott antitézise. A sumer hivatásos íródeákok hatalmas listákat hagytak ránk a legkülönbözőbb tárgyak és fogalmak leírásával, ám még csak eszünkbe sem jut elválasztani ezekben a szlenget a normától: a kutatók mindent lelkesen felvesznek a rekonstruált sumer nyelvbe. Itt szó sincs stilisztikai játékról. Pedig a sumer civilizáció is ismerte, nem csak a miénk, a társadalom megoszlását palotákra és kunyhókra, templomra és piacra, hivatalos és nem hivatalos nyelvre és kultúrára.

Tehát tekintsük axiómának azt az állítást, amely esetleg dilettantizmusnak is tűnhet, hogy a *szleng mindig létezett*. Akkor viszont hogyan egyeztethető össze a szleng maradandósága és mulandósága, a nyugalmi állapot és a dinamizmus, Parmenidész és Hérakleitosz?

Nézetünk szerint a szlengben ha úgy tetszik, dialektikusan él egymás mellett a konzervativizmusra, a zártságra és az ezoterikus jellegre, valamint a dinamizmusra, nyitottságra és demokratizmusra való törekvés. E két tendencia harca képezi az alapját a rendszer fejlődésének, vagy más szempontból nézve, a stabilitásnak, az örökös létezésének. A tendenciák harcát vázlatosan három létállapotra lehet visszavezetni: 1. az abszolút zártság, 2. a félig nyitottság, vagyis egyfajta köztes állapot, 3. az abszolút nyitottság. Ezek az állapotok időben változhatnak, átfolyhatnak egymásba, a fontos csak az, hogy a szleng fejlődésének bár-

⁹ Bahtyin írt immár klasszikusnak számító könyvet a középkor „hivatalos” és a „népi” kultúrájának ilyen antitéziséről (Bahtyin 1990). [A mű Könczöl Csaba fordításában magyarul is megjelent: Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1982. (*A szerk.*)]

mely, önkényesen kiválasztott mozzanatában mindhárom tendencia — ha különböző arányban is — de egyidejűleg jelen van.

Vizsgáljuk meg részletesen e tendenciákat!

2. A szleng mint zárt rendszer. A hermetikus komplexum

A szleng az emberek azon állandó szükségletének a nyelvi tükröződése, mely arra irányul, hogy a legkülönbözőbb célból — az utódnemzéstől (család, családi szleng) a lét titkainak együttes megfejtésén át (a teozófusok szlengje) a kollektív rablásig és gyilkosságig (alvilági argó) — összefogjanak, csoportokba verődjenek. Bármely ilyen egyesülés megszüli a maga nyelvi hasonmását, a szlenget, amely az adott formájában mindaddig él, amíg az adott csoport létezik. Ez a csoport lehet hosszabb vagy rövidebb életű, nyitott vagy zárt. Minél erőteljesebbek a belső hagyományai, s minél jobban elhatárolódik a számára kulcsfontosságú kérdésekben a külső világtól, minél sajátosabbak a feladatai, annál „sűrűbb”, „ízesebb”, eredetibb, önállóbb a szlengje, s annál erősebb benne a titkos, ezoterikus tendencia. És fordítva is: minél gyöngébb és „hígabb” a szleng, annál több külső hatás éri, s annál rövidebb ideig él. Ám még a legkérészéletűbb szlengben is okvetlenül jelen van az elkülönülésre, zártságra törekvés. Ezt nevezük feltételesen *hermetikus komplexumnak*.

A hagyományos és leginkább elterjedt elképzelés szerint a szleng egy meghatározott, eléggé zárt csoport nyelve. Charles Bally például ezt írta: „Az emberek az argónak rendszerint valamilyen jelképes jelentőséget tulajdonítanak: tudatunkban önkéntelenül is olyan »milió« képzetét kelti, melyet vulgaritás, alacsony kultúra jellemez” (1961: 28).^{*} Rendszerint egyezményes titkos (más megfogalmazásban mesterséges) szakmai nyelvekről van szó, vagy az aszociális elemek titkos nyelvéről.¹⁰ Larin egyenesen arról beszél, hogy az újkorban kialakult „a szlengben beszélők alapvető társadalmi triász: a tolvajok, a koldusok és a vándor-kiskereskedők” (1931).¹¹ Ő ír ugyanott arról is, hogy „a kora középkorban

* Vö. Charles Bally, *Traité de stylistique française*. Geneve–Paris, 1951³. I, 242–3. (*A szerk.*)

¹⁰ Orosz anyagon ld. pl. Avgyejenko 1903, Bondaletov 1980, Dal 1990, Popov 1912, Potapov 1927/1990, Tonkov 1930, Trahtenberg 1908; ld. még: Breitman 1901, Dosztojevszkij 1956, Fabricsnij 1923, Gabisev 1989/1990, Gracsov 1992, Leontyev–Sahnarovics–Batov 1977, Makszimov 1871, Mendelszon 1898, N. Ja. 1897, PresztMir. 1924, Salamov 1970, 1990, Sznyegov 1990, Szolzsenyicin 1989, Tarde 1907, TSzlZsarg. 1991. Ld. még a következő jegyzeteket is. Nem szándékunk teljes irodalmat adni, hiszen csak a szépirodalomnak több ezer művében található szlenganyag.

¹¹ Az orosz szleng további idegen nyelvi kapcsolatairól ld. Barannyikov 1931, Bondaletov 1965, 1967a, 1967b, Dmitrijev 1931, Fridman 1931, Jakubinszkaja-Lemberg 1962. Bolgár és cigány nyelvi anyagon ld. pl. Kosztov 1956.

ezt a tagolódást még nem lehet felfedezni”. A 20. századról szólva egyes kutatók már a szleng elhalását vélik felismerni: azt, hogy az új társadalmi körülmények között a szleng lehetőségei kimerültek (ld. pl. Bondaletov 1969). Az a társadalmi bázis, amelyen az utóbbi évszázadok szlengje nyugodott, valóban megváltozott. Oroszországban például nyilvánvalóan elhal (vagy már el is halt) azoknak a vándorkereskedőknek az ezoterikus nyelvi kultúrája¹², akik mindenféle apró cikkekkel házaltak, itt-ott még megvannak a koldulás régebben oly gazdag ősi hagyományai¹³, gyökeresen megváltozott, bizonyos értelemben elkorcsosult a tolvajvilág, amit a sztálini kor üldözései csak elősegítettek¹⁴, múltba tűnik számos olyan foglalkozás (például a szíjgyártók, a kalaposok, a borbélyok, a konfliskocsisok stb.), amelynek fejlett szlengje volt.¹⁵

Hasonló képet mutatnak más országok is. Számos szleng tehát valóban a múltba tűnik. Ám le lehet-e mindebből azt a következtetést vonni, hogy a szleng általában is elhal? A letűnő foglalkozások helyén újak keletkeznek, s ezek sokban megfelelői amazoknak: a vándorkereskedőket a nepperek váltják fel, a szíjgyártókat és a patkolókovácsokat az autószerelők, a felszolgálókat a pincérek, majd a mixerek, a borbélyokat a masszörök és a kozmetikusok, a konfliskocsisokat a taxisok. Hasonló módon változik a szakosodás a bűnözők között, és vele a szlengjük is. Ontológiai szempontból — tehát a mélypoétikát tekintve — az autótolvaj semmiben sem különbözik a lótolvajtól. Jellemző, hogy nem csupán a közvetett nyelvi kontinuitás a gyakori (amikor a vándorkereskedők szavai a tolvajnyelvbe kerülnek át), hanem megfigyelhető a közvetlen folytonosság is, vagyis hogy a korábbi szleng szavai a neki megfelelő későbbiben élednek újra. Például a Giljarovszkij által leírt régi Moszkvában létezett egy sajátos foglalkozás, az illegális éjjeli vodkaárus. Ennek, valamint „munkahelyének” neve *шланбой* volt. A hírhedt Hitrov-piacon jónéhány ilyen *шланбой* működött.* Nos, amikor nem is olyan rég, a 80-as években a kommunista párt meghirdette az alkoholelles kampányt, csaknem száz év múltán életre kelt a *хитрованский шланбой* szó.

¹² Ld. pl. Arapov 1965, Boricsevszkij 1850, Garelin 1857, Golisev 1874, Makszimov 1989, Ofenyi 1854, Szmironov I. 1902.

¹³ Prizsov 1992: 259–320, Romanov J. 1890, Tyihanov 1895.

¹⁴ Erről részletesen ld. Csalidze 1990.

¹⁵ Ld. pl. Dobrovolszkij 1916, Ivanov J. 1989, Kotkov 1949, Romanov J. 1901, Szemjonov 1891. A társadalom peremére szorult csoportok életmódjáról és szlengjéről ld. pl.: Giljarovszkij 1989, Kresztovszkij 1990 (ugyanez: Szmironov N. 1899), FizPet. 1991. A pilóták szlengjéről: Uspenszkij 1936. A szabók szlengjéről: Csernisov 1898, Ivanov J. 1989, Uszov 1898. A kozák-szlengről: Karpov 1909, 1913. A halászok szlengjéről: Akszakov 1956, 4: 9–144, Kopilova 1967. A vadászok nyelvéről: Akszakov 1956, 4: 147–613, Romanov Sz. 1876–1877. (Ld. még Turgeyev „Egy vadász feljegyzései”-nek bármelyik kiadását.)

* Ld. például Giljarovszkij „Moszkva és a moszkvaiak” c. művének magyar fordításában a 43–4. lapon. (*A szerk.*)

A szlenghagyomány illusztrációjaként szolgálhat számos olyan szótó, amely a 19. századi szlengekből került át a maiakba.

A mai *бабки* 'pénz' már az 1840-es évek Moszkváját leíró Kokorevnél megtalálható (1938: 78), Dalnál pedig a pétervári szélhámosok szavai között szerepel (1990: 134). A *лафа* türkizmus a múlt századi moszkvai szélhámosok nyelvébe 'haszon' jelentésben került át (Kokorev 1938: 78), a mai szlengben azt jelenti: 'jó, jó élet'. A *клевый* nyelvjárási szó a múlt századi tolvajnyelvben 'jó, szép, drága' jelentést kapott (Dal 1990: 135) (lásd *клевый маз* 'bandavezér': Dal 1990: 134), s ma is él a városi szlengben pozitív expresszív értékelő szóként. A *стрем*-tőnek gazdag szóbokra volt a száz évvel ezelőtti tolvajnyelvben, például *стрёма* 'razzia, ör, udvaros', *стремит миклютка* 'a csendőr figyel', *стремить* 'éberren figyel', *остремиться* 'sikertelenül lopással próbálkozik' (Dal 1990: 134–7), *стрёма* 'kudarç' (Kokorev 1938: 78). A mai szlengben is sok származéka van e tőnek: *стоять на стрёме* 'örkődik' (*falaz*), *стрематься*, *застрематься*, *обстрематься* 'fél, megijed'. Számos szó állandó metaforaként éli túl a századokat a szlengben. Lev Tolsztoj használja a diákszleng *снустить* 'levizsgázik' szavát az „Ifjúság”-ban: „a többi vizsgát minden igyekezettel, sőt izgalom nélkül *raktam le*” (1958, 1: 217 — Németh László ford., 205–6).* Ugyanezt a szót 'elad' (vagyis 'rásóz') jelentésben használták a 19. század végén az antikváriusok (MoszkSztar. 1989: 253).

Az ezoterikus kontinuitás nem csupán a nyelvben, hanem a magatartás poétikájában is megmutatkozik. Változnak például a koldulás formái, de a lényeg ugyanaz: olyan retorikai eszközök összességéeként él tovább, melyeknek a célja pénz kipumpolása a járókelőkből, s ehhez nemcsak verbális eszközöket használnak fel, hanem mást is, például a „testbeszédet”. Itt a pózok poétikája a fontos: valamennyi a szerencsétlenség, a kitaszítottság, a pusztulásra ítéltég eszméjét hivatott visszaadni. Mozgásokat, mozdulatokat is alkalmaznak, azt mímelik, hogy remeg a kezük, a fejük, kihívóan mutogatják nyomorék tagjaikat.

Széles történelmi távlatban kimutathatók a szleng típusai és „műnemei”, vagyis olyan csoportjai is, amelyek a szomszédos, rokon szakmáknak felelnek meg. Az egyik csoportba tartozhat például az ókori gályarabok és az orosz hajóvontatók szlengje, a bizánci eunuch háremöröké és a párizsi selyemfiúké, az ókori római házi rabszolgáké és az orosz nemesek lakájaié (emlékezzünk Firs alakjára Csehov „Cseresznyés kert”-jében). Rendkívül érdekes lehetne például összehasonlító tipológiai vizsgálatnak alávetni a hetérák és a későbbi korok prostituáltjainak a szlengjét, a gladiátorok és a későbbi nyilvános viadalok harcosainak a szlengjét vagy mondjuk a hivatalnokokét a sumeroktól és egyiptomiaktól fogva egészen a szovjet korbeliekéig stb.

* Itt és a továbbiakban a fordító neve után megadott oldalszám az irodalomjegyzékben feltüntetett magyar fordításra vonatkozik. (A szerk.)

Ám térjünk vissza a szleng zártságára!

Az első (általunk ismert) titkos beszédrendszert tükröző szövegek között azokat az okkult teozófiai dialógusokat találjuk a 2–3. századból, amelyeket a gyakran az egyiptomi Thot istennel azonosított Hermész Triszmegisztosz „Ki-nyilatkoztatás”-ainak tartanak.* A napjainkig fennmaradt hermetikus hagyomány kialakította a maga kultúráját és nyelvét. A teozófiai-ezoterikus hagyomány egyik fő posztulátuma a beavatottság, a kiválasztottság imperatívusza. A teozófiai szleng csak kevesek számára lehet hozzáférhető. A múlt nagyszámú hermetikus szlengje, közte például a püthagoraszi, gyakorlatilag nem maradt fenn. A napjainkban divatos titkos beszéd jellemző példája a jógik, asztrológusok, parafenomének, ufológusok, teozófusok stb. szlengje. Ma mindez kezd már titkosból nyitottá válni, s ez általában is jellemző a rombolások és válságok korszakaira. Az eredetileg csupán a hermetikus arisztokrácia számára létrehozott „titkos doktrína” plebejizálódik, kikerül a tömegek közé. Így kerülnek például a jógázók vagy az asztrológusok szlengjéből a mai orosz köznyelvbe az olyan szanszkrit vagy latin és görög eredetű szavak, mint a *karma*, *asrá*m, *kumari*, *akasi*, *csakra*, *kundalini*, *adzsna*, *szutratma*, *szusumna*, *asztral*, *mental* stb., mégpedig — mivel a jelentésüket csak viszonylag kevesen ismerik — gyakran parodisztikusan lealacsonyított kontextusban, például *om пивка в астрале завис* (tkp. a sörtől asztralba lóg) ’berúgott’, *я тебе сейчас чакры-то прочищу* (tkp. majd mindjárt kipucolom a csakráidat) ’megütlek, behúzok egyet’ stb. A szleng nyitottá válásáról azonban majd később szólnunk.

Az antik eredetű teozófiai ezoterikus titkos beszéd (és titkos írás) a legjellegzetesebb példája a szlengnek mint zárt rendszernek. Az ókor egyébként is nagyszámú olyan titkos misztériumot és kultuszt ismert, amely a hermetikus komplexumra épült. Mondhatni, a hermetikum szerepét a múlt kultúrájában máig sem értékeli érdeme szerint. Pedig elegendő arra utalni, hogy a föníciai kereskedők írásmódja — amelyre a görögök, a rómaiak, majd a mai civilizációk nagy részének az írása épült — az egyik feltevés szerint tulajdonképpen titkos írás, sajátos kereskedői kód volt, amely a későbbiek során elvesztette titkos jellegét.

A titkos beszéd és a hermetika a középkori kultúra egyik uralkodó vonása volt. A hermetizmus sajátos kvintesszenciája az alkímisták általános (ezen belül verbális szleng-) jelrendszere volt (ld. pl. Poisson 1915, Rabinovics 1979). Meggyőződésük szerint mindenkit, aki elárulja a szakmai titkot, villám sújt halálra. Hozzájuk hasonlóan sajátos hermetikus kultuszt üztek a középkori költők is. A nagy retorikusok például a költői közösségeket „a költészet kamaráinak” nevezték. Míg az alkímisták a bölcsék kövének megtalálásával voltak elfoglalva, a költők az ősnylvet keresték, Ádám emberek által elveszített „nyelvét”. (Erről

* Ld. *Hermész eksztázisa* c. alatt a „Világírodalmi lexikon”-ban (Budapest, Akadémiai Kiadó, IV, 403). (A szerk.)

ld. Kondakova 1990.) A hermetikus kultúra és nyelv ilyen rendszerét képletesen szólva alkímistának is nevezhetjük. Az alkímista kultúra (a kémiaitól eltérően) a szellem keresésére összpontosít, apokaliptikusan koncentrált, egyfajta mániakusság vezérli. Egy gondolat, egyetlen eszme, egy szleng kultúrája ez. Az alkímista által előhívott valamennyi kémiai reakció egyfajta végső mozzanat keresésére irányul. Ugyanilyen gondolati irányultság jellemzi az első keresztényeket, a manicheusokat, az orosz óhitűeket, a jakobinusokat, a bolsevikokat is. A „kémiai” kultúra viszont már nem ismer ilyen koncentrálttságot, reakciói szétszórtak, nincsenek összefogva egyetlen apokaliptikus nyaládba.

A hermetikus motívum minden korszakban jelen van. A középkorból átkerül a „felvilágosult” kolostorokba (például a Port Royal janzenistáihoz), az írók, filozófusok, tudósok körébe (elegendő felidézni az orosz „Arzamasz” irodalmi társaság tréfás hermetikáját), egészen a 20. századig, napjainkig.

Milyen motívumok képezik a hermetikus komplexum alapját? Három motívumot és ennek megfelelően három szintet különböztethetünk meg benne.

2.1. A logoszelvű hermetika

Nevezzük ezt feltételesen a legfelső hermetikus szintnek. Itt a kasztjelleg, a kiválasztottság dominál, egyfajta arisztokratikus közösség, egyelvűség, valamely egyetlen eszme körüli egyesülés, mégpedig olyan ügy körül, amelyet a csoport tagjai nem annyira életbevágóan fontosnak, mint inkább a legfelsőbb rendűnek, az anyagi élethez képest eszményinek tekintenek. Ez a motívum idealisztikus jellegű, jóllehet rendszerint valamilyen gyakorlati tevékenység is alátámasztja. Az ezen a szinten egyesülő emberek nem elsősorban „szak-társak”, inkább „baj-társak”, azonos hitet vallanak, akik ugyanazt az eszmét (bálványt, istenséget, ideológiát) szolgálják és védik a beavatatlanoktól. A legfelső szintű hermetika a legrégebbi hagyományokhoz, az ókor misztériumaihoz és kultuszaihoz kötődik.

A nyelv, a titkos beszéd síkján a hermetika ontológiailag a szó logoszelvű koncepciójára épül, amely összefogja és egymástól függővé teszi a nevet (logosz) és a tárgyat (erről Rozsgyesztvenszkij 1969: 5–9). Innen ered a szómágia, az a hit, hogy a tárgyakra hatást lehet gyakorolni a szavakon át, innen az alapnyelv keresése, melynek segítségével az emberek által elrontott, bemocskolt világot vissza lehet vezetni az aranykorba. A hermetikusok, a hermetikus „összeesküvés” tagjai dialektikusoknak tartják magukat a szó platóni értelmében¹⁶, vagyis hogy ők a kiválasztottak, akik a Szó–Logosz–Igazságot az Isten (Platón szerint Nomothetés, Onomathetés, azaz a Törvényadó, illetve a Névadó) kezéből vették át, ezért az Ő nevében van felhatalmazásuk a Logosz továbbadására

¹⁶ Természetesen Platón „Kratilosz” című programszerű dialógusáról van szó.

másoknak (miután előzetesen megvitatták a maguk szűk körében), például a demiurgosz mesterembereknek, akik a neveket majd a konkrét területeken felhasználják. A dialektikus arisztokraták tisztában vannak az „igazság-szó” valódi értékével, és kötelesek védelmezni azt a be nem avatottaktól, a démosztól, a plebsztől, amely megszenteltségtelenítheti a hermetikus szentélyt.

Úgy véljük, a legfelső szintű hermetika virágkora valóban a klasszikus ókor és a középkor volt, ám maga az eszme sohasem szűnt meg élni.

A racionalizmus, vagyis a józan észre való apellálás ellenére ösztönösen a hermetikus eszme vezérelte Descartes, Leibniz és más újkori filozófusok tevékenységét is. „Ádám nyelvét” ők racionális matematikai formulákba öltöztetik, pragmatizálják, és mindez végső fokon majd az eszperantóba torkollik. A hermetikus alap azonban fennmarad. A 17. század „univerzális nyelvtana” viszont, a „ráció” ellenére, visszájára fordított alkimista traktátumként jelenik meg előttünk, amelynek az a feladata, hogy meglegelje a grammatika valamely végleges, utópikus receptjét.

A nemzeti irodalmi nyelv normákba foglalásának, kodifikálásának mai eszméje, s a tisztaságának védelméért folytatott fáradhatatlan munkálkodás szintén megőrizte a legfelső szintű hermetika utóhatását (vagy ha tetszik, atavizmusát). A mai filológus, aki szabályokat alkot a nyelv művelés számára, a nyelvtanító és nyelvvédő didaktikus tulajdonképpen déd- és ükunokája a logoszelvű dialektikusoknak és unokája az alkimistáknak. Bármennyire sokkolja is közlendőnk magukat a normaalkotókat, meg kell mondanunk: az ő munkájuk is csak a saját szlengjük (az ún. irodalmi nyelv) védelmezése a többitől, amelyik mind „barbár és alacsonyabb rendű”. Ezzel nem kívánunk senkit sem értékelni, csupán konstatálunk. Ha úgy tetszik, Puskin vagy a turgenyevi nőalakok nyelve sokkal közelebb áll szívünkhöz, mint a tolvajnyelv vagy a rakodómunkások mosdatlanszájúsága. Ám ez is, az is a nyelv r e a l i t á s a , és ismerjük el: rakodómunkás jóval több van Oroszországban, mint bölcsészhallgató. És míg az utóbbiak a tulajdon szlengjüket (a normát) a rakodómunkásokéval a „magasabb — alacsonyabb” (vagy „jobb — rosszabb”) elve alapján vetik össze, a rakodómunkások Turgenyevet nem olvassák, vagy ha igen, a maguk módján értelmezik, a bölcsészskarról viszont halvány fogalmuk sincs, és nem is kíváncsiak rá.

Az olyan elképzelés, hogy a nyelvben valamiféle hierarchia uralkodik, és Turgenyevtől az obszcenitás felé haladva a sor az alacsonyodás, a romlás felé vezet, egy, a bölcsész szívét fölöttébb melengető, ám teljesen hamis képet eredményez, mivel Turgenyev nyelve és az obszcenitás két teljesen azonos nagyságrendű érték. Az orosz kultúra általános kontextusában teljesen mértékben osztjuk azt a véleményt, hogy az értelmiség, a „hivatalos” orosz hermetikusok, sajnos, mind az orosz történelemről, mind az orosz valóságról teljesen torz elképze-

lést nyújtanak.¹⁷ Ugyanez mondható el az orosz nyelvről is. E témában sok mindenre magyarázatot adhat az orosz értelmiség egészének, valamint szlengjének hermetizmusa. Ez azonban már egy másik kutatás tárgya. Térjünk vissza a legfelső szintű hermetikához.

A legfelső szintű hermetika mindig lelkesítő erőként szolgált nem csupán a filológusok és költők, de a politikusok számára is, különös tekintettel a társadalmi földcsuszamlások, kataklizmák korára.

Mit tesz leelőbb is Marat, Danton és Robespierre, amikor hatalomra kerül? Új elnevezést ad mindennek. A szavak mágikus erejébe vetett hitüktől vezérelve ugyanígy cselekszenek a bolsevikok is. A tulajdonnevek helyett pártfedőneveket vesznek fel, s nem csupán a konspiráció kedvéért, hanem kifejezetten idealisztikus hermopoétikai megfontolásokból is.

Kétségtelen és igen jelentős e hermopoétikai elem a romantikusoknál, majd később a szimbolistáknál, futuristáknál és más költészeti és filozófiai áramlatoknál is.

A költészet és az irodalom, csakúgy mint általában a kultúra, erőteljesen hermetizálódik az átmeneti korokban, például a 20. sz. első harmadában, amikor az irodalmi társulások (a szimbolistáktól és az akmeistáktól a futuristákig, imaginistákig, a nyicsevósokig és az oberiusokig stb.) szinte militáns rendekké alakulnak: mindegyikük azzal van elfoglalva, hogy kialakítsa a saját hermopoétikáját, a saját szlengjét, amelyet a többi társulás tagjai gyakran alig értenek. Jellemző, hogy maguk a költészeti hermetikusok is, amikor felnőnek, már alig-alig értik meg saját fiatalkori szlengjüket. Blok például a „Tizenketten” táján már többször bevallotta: nem emlékszik, mit akart mondani korai szimbolista műveivel.

A friss hermetikai hangnemek megtalálására irányuló törekvés a költőknél a visszatekintés erősödéséhez vezet, a tekintélyeket egyre csak a hermetika múltjában keresik. Végbemegy a hermopoétikák szellemi találkozása. Az akmeisták „a költők céhének” nevezik magukat (ez fölöttébb emlékeztet a középkor céhes hermetikájára), a szimbolistákat a középkori allegorikus kód ejti meg (például Blok „Rózsa és kereszt”-je és „A rózsa regénye”), egyesek nyíltan lelkesednek az okkultizmusért, a teozófiáért, a gyakorlati mágiáért (Belij, Brjusov), hallatlan népszerűségre tesz szert a hellénizmus sokszínű hermetikus mozaikja (Kuzmin, Mandelstam). Különösen a forradalom után lesz igen népszerű a szónak mint az életépítés eszközének eszméje. E szellemi hangulat hermetikus-mágikus alapja nyilvánvaló. Az ősi, primitív mágikus képzetekhez való visszatérés ez. A szó, akárcsak évezredekkel előtte, hatással van a tárgyra, rokonszenvre épülő szál fűzi ahhoz, külsőleg pedig mindez a realitás felé fordulásként tudatosodik. Amint Loszev írja, „az elvont gondolkodás mélységeiből és magaslatairól visz-

¹⁷ Eléggé meggyőzően ír erről Ivan Szolonyevics (1991).

szatértünk az eleven emberi élethez; közben azonban rájöttünk, hogy ez a nyelv-elemzés teljesen újszerű viszonyt alakított ki bennünk a nyelv iránt, jelesen azt most már az életépítés eszközeként fogjuk fel” (1982: 24). Polivanov számára a nyelv az életre való ráhatás munkafolyamata (pl. 1968), Jakubinszkij pedig az osztályharc eszközét látja benne (pl. 1986; az „osztálynyelvekről” ld. uő 1930, 1931a, 1932) stb., stb.

Az alapján hermetikus, logoszelvű, elsődlegesen mágikus tendencia, bármennyire is paradoxnak tűnik, elválaszthatatlan része a kifejezetten tudományos történeti-összehasonlító nyelvészetnek. E tekintetben jellemző például Schleicher hite abban, hogy az ősnyelv kézzelfogható realitás (lásd nevezetes meséjét*). Itt a hermetikus mágia egyfajta történelmi fénytörésben valósul meg, mint ha egy író úgy írna egy történelmi regényt, hogy teljesen meg van győződve a rekonstruált részletek, párbeszédetek stb. hitelességéről. Schleicher hisz a tudomány (Logosz) és annak tárgya közötti mágikus kapcsolatban; Logosza hatást gyakorol a tárgyára, reálissá, kétségtelenné teszi önmaga, a hermetikus nyelvész számára.

Különösen jelentős méreteket ölt a hermetika a 20. század szűkre szakosodott tudományaiban. Elegendő itt a marrizmusra gondolnunk, ahol a hírhedt négy elem (*szal, ber, jon, ros*) már-már szinte mágikus varázsszóként cseng.** Jellemzőek e tekintetben a strukturalizmus szélsőséges megnyilvánulásai is a maguk szerfölött bonyolult szakmai zsargonjaival¹⁸, a metanyelv (vö. ősnyelv, filozófiai nyelv, Ádám nyelve, egyetemes grammatika stb.) iránti érdeklődés és sok más egyéb, aminek az áttekintése azonban sok helyet igényelne.

A legfelső szintű hermetikának van még egy fontos tulajdonsága: a szertartásosság, a mágikus cselekvések, a misztériumok, a bonyolult processzuális szemiotika iránti vonzódása. Emlékezzünk, milyen bonyolult eljárással avatták Pierre Bezuhovot szabadkőművessé a „Háború és béke”-ben.*** Az ilyen procedúrák ősi szinkretikus alapra vezethetők vissza. Mindegyik hermoszisztema ilyen misztériumra törekszik. A forradalmi korszakok is tele vannak misztériummal (bár itt szintézis figyelhető meg a hermetikus és a népi, pontosabban

* Schleicher és követői szerint „A nyelvcsaládok közös őse, az alapnyelv nemcsak magyarázó séma, hanem valóban létező nyelv volt. (...) az indoeurópai ősnyelvet olyan komolyan vették, hogy a még a *Miatyánk*ot és egy kis mesét is lefordítottak rá.” (Róna-Tas András, *A nyelvrokonság*. Budapest, Gondolat, 1978. 94. — *A szerk.*)

** Nyikolaj Jakovlevics Marr (1864–1934) orosz-szovjet orientalista és nyelvész, a stadiális nyelvtipológia legismertebb képviselője. Tanítása szerint végső soron a világ összes nyelve az említett négy ősi szóból vezethető le (ld. *Nyelvtipológiai szöveggyűjtemény II.* Szerk. Havas Ferenc. Budapest, Tankönyvkiadó, 1988. 4–12, kül. 9. — *A szerk.*)

¹⁸ A beavatatlan olvasónak elegendő kézbe vennie például Apreszjan, Arutyunova és sok más nyelvész műveit, hogy beleérezzen azok egészen sajátos hermetikus légkörébe.

*** A magyar fordításban ezt a részt ld.: Lev Tolsztoj, *Háború és béke*. I–IV. Ford. Makai Imre. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1959. II, 79–89. (*A szerk.*)

álnépi, utcai kultúra formái között, a forradalmi misztériumok kezdeményezői mindig a hermetikus forradalmárok). Fontos tehát megjegyezni, hogy a hermetikus szleng nem csupán szóbeli jelenség, hanem olyan összetett jelrendszer is, amely rendszerint verbális misztériális jelleggel bír, ami ismét csak ősi eredetét bizonyítja.¹⁹ Nem könnyű persze felismerni, hogy Delphoi szédítő misztériuma rokonságban áll, mondjuk, az úttörőavatással, a memphiszi papok varázslatai pedig tipológiailag rokonjellegűek egy párttaggyűlés rendjével, ám hermetikai mélyszerkezetük feltétlenül azonos.

Mint már rámutattunk, a legfelső szintű hermetikusok nem csupán őrzik Logoszukat (ez a konzervatív-megőrző tendencia), hanem a gonosz által uralt világ megjavítására is töreksenek (ez a demokratikus prófétikus tendencia). Sem a szabadkőművesek, sem a teozófusok, sem pedig a tolvajok nem tudták megőrizni az igazságukat a beavatatlan (vagy felvilágosulatlan) plebsztől, az utcától, a söpredéktől. A plebsz az ő hermetikus szlengjükön szólalt meg, kivitte a szent Logoszt az utcára, és Bahtyinnal szólva, „ambivalensen” lefokozta, „az altestbe” küldte azzal, hogy „feltámadjon, új életre keljen”.^{*} Valamennyi hermetikus szlengre fatálisan ez a vég vár. Kivételeket a történelem aligha ismer.

A nyelvészet, sajnos, szinte egyáltalán nem szentel figyelmet a logoszelvű szlengeknek, pedig ezek rendszeres kutatása a nyelvfilozófia és a szociolingvisztika külön ágává fejlődhetne. A nyelvészek segítséget nyújthatnának abban, hogy értelmezzék filozófiai ismereteink problémáit, a tömegeket vonzó ideológiák, valamint a tömegpszichózis születését és fejlődését a forradalmi korszakokban stb.

2.2. A szakmai hermetika

A legfelső szintű, logoszelvű, mágikus hermetika szintjéről bocsátkozzunk alá az anyagi, társadalmi-mindennapi, más szóval szakmai vagy tágabban anyagi-tevékenységi szintre. A hagyomány fenntartásának ideális motívumai itt még fennmaradnak, viszont eltűnik az alkimista mániákusság, és vele a prófétikus jelleg. A beavatatlanok számára fenntartott titkosság motívuma olyan pragmatikus megfontolásokban hígul fel, mint például a konkurencia elleni harc (a szakmai szlengekben) vagy a hatalom elleni védekezés (a tolvajnyelvben). Nem állíthatjuk, hogy ezen a szinten teljesen eltűnik a kiválasztottság. Az arisztokratikus tendencia még fölöttébb erőteljes, mint például a bűnözők körében. A középkorban a tolvajarisztokrácia nem csupán megszabta az argó normáit, hanem a diákság közvetítésével megtanította erre az utódait is. Ez a rendszer olajozottan

¹⁹ A szleng primitív-mágikus alapját például (a tolvajnyelvben) Lihacsov vizsgálta (1935).

^{*} E gondolatokat ld. például Bahtyin Rabelais-monográfiájában a magyar fordítás 30–1. lapján. (A szerk.)

működött (ld. Larin 1931: 119). Az arisztokratizmus minden szakemberre jellemző. Emlékezzünk csak az asztalosra Csehov „Kastanká”-jában („Látod, Kastanka, te csak egy rongy féreg vagy, semmi egyéb. Az emberekhez képest csak az vagy, ami az ács az asztaloshoz képest...” — Lányi Sarolta ford., 510) vagy Martinra, a kádárra E. T. A. Hoffmannál. Ugyanígy veti meg a koldus, a csavargó, a csöves a békés nyárspolgárt, vagy nézi le a magát valamilyen ellenzéki csoporthoz soroló fiatalember a *мажор*-t (’káderfi’), a kispolgárt, a nyárspolgárt. A hermetikus arisztokratizmus át meg átszövi az egész szépirodalmat. Amit az iskolában rendszerint „A művészet témája X. Y. alkotásaiban” vagy „A költő és a tömeg” vagy „A kispolgáriság elleni harc X. Y.-nál” stb. címszó alatt tanulunk, az valójában nem csupán a magas művészetért vívott harc a művészet üldözői ellen. Ez mindenekelőtt a részben felsőbbrendű, részben szakmai hermetika megnyilvánulása, az a hermetikus arisztokratizmus, amely ezernyi alakban valósulhat meg („A Költő és a csöcselék” témája Puskinnál, a Sólyom és a Sikló antitézise Gorkijnál). S a Költő és a Sólyom szlengje élesen különbözik a csöcselék és a Sikló szlengjétől. Ontológiaiilag az ilyen szembeállítás semmiben sem különbözik a vagányok és a vagánykodók (a tolvajvilágban), a galeritagok és a ficsúrok (egyes mai társadalmi csoportokban), a romák és a gádzsók (a cigányoknál) stb. szembenállásától.

Részben ezzel magyarázható a költők érdeklődése a cigányok iránt. Puskin elbeszélő költeményét („Cigányok”) rendszerint a romantikának az egzotikum iránti érdeklődésével szokták magyarázni. Ám talán nem csak ez a fontos (számos jócskán egzotikus nép van még): nem kis szerepet játszhatott a cigányok és a romantikusok hermopoétikájának szellemi találkozása is. Analóg jellegű a romantikus Gorkij vonzódása a csavargók iránt (ismeretes, milyen hermetikus közösségben éltek ezek), valamint általában az irodalom érdeklődése a legkülönbélebb hermetikus közösségek iránt.

Ám a szakmai hermetizmus esetében mégis valami gyakorlatibb, földhözragadtabb arisztokratizmussal van dolgunk. Éles határvonal természetesen nem húzható a legfelső szintű és a szakmai hermetizmus között. Ez a határ igen bizonytalan. A szintek megkülönböztetése hipotetikus. Közöttük az átmenet folyamatos.

Melyek hát a különbség mutatói?

Mindenekelőtt: a legfelső szintű hermetikára vegytiszta formájában az jellemző, hogy nem tükrözi a környező reális, „nem hermetikus” valóságot. Sőt, a „mi — ők” („mieink — idegenek”) ellentéte a legfelső szintű hermopoétikákból gyakorlatilag hiányzik. Az alkímisták például igyekeznek nem is beszélni a nem-alkímistákról: egyszerűen tudomást sem vesznek róluk. Minél lejjebb szállunk azonban a szakmai szlengnek szférájában, annál erőteljesebben érvényesül az adott ellentét: a szlengnek többsége számára egyfajta univerzálialaként jelentkezik,

a szlengesült prosztorecsije szférájában pedig már olyan agresszív sértésekben ölt testet, amelyekben az „idegenek” elnevezései útszélien gúnyos, általános szidalmazó tónusban jelentkeznek.

Továbbá: a legfelső szintű, logoszelvű szlengnek nem érintik az élet tárgyi-mindennapi oldalát, úgyszólván dematerializálódtak. Például a fennmaradt alkimista értekezések tulajdonképpen a kémiai reakciók olyan allegorikus leírásai, amelyeket szavakkal vagy vegyi képletekkel is vissza lehetett volna adni, ők viszont egy kémia tankönyvet reprodukáltak szlenges (képi-költői) nyelven. Az egyikben például ezt olvassuk: „A munkát napnyugtakor kezd el, amikor a vörös férj és a fehér feleség az élet szellemében egyesül, hogy szerelemben és nyugalomban élhessen a víz és a föld pontos arányainak megfelelően. A szürkületen át haladj nyugatról észak felé, válaszd el a férjet a feleségtől, osszad el őket tél és tavasz között. A vizet változtasd fekete földdé, a tarka virágok középette emelkedj fel kelet felé, amerről a telihold jön fel. A purgatórium után megjelenik a nap, fehérén és ragyogva. A telet a nyár követi. Az éjt a nap. A föld és a csillagok levegővé változnak. A sötétség széteszlik. Feltűnik a világosság. A gyakorlat nyugaton kezdődik. Az elmélet keleten. A bomlás kezdete kelet és nyugat között.” (idézi Rabinovics 1979: 64). Itt az alkimisták hermopoétikus nyelvén az ólom és a higany, a „fehér feleség” és a „vörös férj” reakciója van leírva, mely az arany, „a nap” megtalálására irányul. Ez a reakció általános világnézeti, világfölötti jellegű. Valamennyi alkimista szlengszó, amelyekben elvont értelmek egész nyalábjai rejtőznek, olyan filozófiai oppozíciót (tél és nyár, kelet és nyugat, férj és feleség, föld és víz stb.) alkot, amely a kínai „jin” és „jang” (test és lélek) oppozícióval rokon. A vegyi reakció leírása egyben a vilárend leírása is. A leírás időn kívüli, az alkimista teljesen elvonatkoztat a kor, a politika, a mindennapi élet reáliáitól: mintegy az eleaták nyomán csupán az igazságnak (alétheia) van alárendelve, nem pedig a véleménynek (doxa). Számára, akárcsak Parmenidész vagy Zénón számára, a világ változatlan és gömbalakú, az alkimista csupán a nyugalom abszolút pontját (a bölcsek követ) keresi. Az ideiglenes, a halandó, a hiábavaló bármely beavatkozása csupán eltávolítja őt az Igazságtól. A legfelső szintű hermetika a nyugalmi állapotra törekszik mind a szavakban, mind a fogalmakban. A belső hagyományt a világnézet, a mélységi ontológiai konzervativizmus erősíti.

Egészen más képet mutat a hermetika a szakmai szinten. A szakmai, céhbeli, anyagi-tevékenységi szlengnek maximálisan a mindennapi élethez, a korhoz, a helyhez kapcsolódnak, a kor levegőjét árasztják, és maguk is attól függenek. Bennük találjuk meg a mindennapi élet legapróbb árnyalatait, azt, amit történelmi, „országismereti” anyagnak szokás nevezni. Ezek az életmódhoz kötődő szlengnek. A kor illatát árasztják, s minden szlengszavuk mögött egész kulturális háttér rejtőzik. Vegyünk egy konkrét példát! Ivanov, a 20. század eleji moszkvai népelet és nyelv jeles kutatója a különböző szakmák képviselőinek beszédéből

hoz példákat. A borbélyok például azt mondták (Ivanov J. 1989: 190–3): *на ладони кудри растут* (tkp. a tenyerén dús üstököt nevel) 'a kopasz kliensnek bogáncsolajat vagy nyírpárlatot masszíroz a fejbőrébe a hajnövekedés serkentése céljából'; *барина прикончить* (tkp. elteszi láb alól az úrfit) 'pattanást vagy kelést nyom ki, majd egy megtüzesített szögfejjel kiégeti'; *божий дар убрать* (tkp. eltakarítja az isteni adományt) 'a kopasz fejrészt bekeni olajos hajkenőccsel, kencével, diófaolajjal vagy akár csak faggyúval, majd az oldalán még növvő hajszálakkal eltakarja'; *обрить в щётку* (tkp. kefére borotvál) 'szándékosan kellemetlenséget okoz a vendégnek, jelesül a borotválás közben a borotvát minél egyenesebben tartja, tudniillik ettől néhány óra múltán gyulladásba jön a levágott szőrszálak hagymája, vörös foltok jelentkeznek' stb.

Mint látjuk, alig néhány szlengkifejezés, és máris belemerültünk a régi élet atmoszférájába, annak minden apró részletével. A mindennapi szleng rendszeres vizsgálatára eddig még senki nem vállalkozott. A „szavak és dolgok” (Wörter und Sachen) nyelvészete nem koncentrált a szleng problémáira. Bármilyen furcsának is tűnik, a szakmai szlengekkel nem a nyelvészek, hanem a etnográfusok foglalkoznak. Pedig a szakszleng kutatása külön irányzatot teremthetne a nyelvészetben, egyfajta *nyelvfiziológiát*, amely a nyelvészettel, a történettudománnyal, a néprajzzal és a pszichológiával is kapcsolatban állhatna.

A szakszleng kutatása nem csupán a letűnt korok mindennapi életéről (például a moszkvai kakasviadalok résztvevőinek nyelvéről: MoszkSztar. 1989: 190–206) szolgáltat anyagot, hanem fényt deríthet az egyes korok közötti kapcsolatra is, vagyis magyarázatot nyújthat saját korunk megértéséhez is.

A letűnt korok mindennapi életének és szlengjének minden apró részlete és árnyalata hálás anyag lehet a tudomány számára. A nüanszok nem ismerete a múltlátás torzulásaihoz vezethet, s csupán póre sémákat, dogmákat eredményezhet. Az árnyalatok, a részletek néha döntő fontosságúak lehetnek egy-egy globális jelenség értelmezéséhez. Lássunk néhány közismert példát!

A középkori etikett szerint a fennkölt hölgy, a szerelem és a hódolat tárgya feltétlenül szőke kellett hogy legyen. Ez az oka annak, hogy a barna nőket a képeken és a versekben mint „szőkefürtű”-eket ábrázolták, illetve énekelték meg. A középkori lovagregények (roman courtois) alapján, ha az ott olvasottakat szó szerint értjük, arra a következtetésre kell jutni, hogy az egész „előkelő társadalom” (köztük a nemes férfiak is) csupa merő szőke egyedekből állt, ami sem történelmileg, sem antropológiailag nem állja meg a helyét. E helytelen konklúzióra a professzionális courtois hermetika és a courtois szleng nem ismerete vezet. A „fényesfürtű” költői szlengkifejezés nem más, mint a mai „szép, gyönyörű” stb. hozzávetőleges szinonimája. Shakespeare, aki fellázadt a courtois hermetika ellen, a CXXX. szonettben polemikus módon egy barna asszonyt énekel meg („Urnöm szeme nem nap, sehogyse; rőt | ajkánál a rőt koráll ragyogóbb. |

Fehér a hó? Az ő keble sötét. | Drót a haj? A haja fekete drót.” — Szabó Lőrinc ford., 140), s ezzel barbár hírébe keverte magát egészen Voltaire koráig.

Egy másik példa. Hosszú időn át a trubadúr költőknek tulajdonítottak olyan rokonszenves dolgokat, mint „az igaz érzések felfedezése”, „a természet iránti finom érzék”, az „őszinteség” stb. Mindez igaz, ám csupán részben. Valójában aligha találunk az irodalomtörténetben még egy olyan (ahogy ma mondanánk) „agyonformalizált” hermopoétikát, mint amilyen az övéké volt. Verseikben minden egyes költői kép (pontosabban professzionális hermetikusszlengszó) az etikett-egésznek a része, és nincs bennük hely a véletlen, „friss” szavak számára, amint, mondjuk, egy KB-ülésen sincs helye a kártyának. Mindez egyáltalán nem csökkenti a trubadúrköltészet értékét, csupán elmélyíti annak megértését.

A professzionális szlengnek ismeretére tehát feltétlenül szükség van. Sajnos azonban távolról sem minden szlenget rögzítettek. Számos professzionális hermoszisztema csupán közvetve rekonstruálható, amennyiben sikerült őket morzsánként összegyűjteni.

A szleng ismerete gyakorlati jelentőséggel is bír. A mai fogyasztók, vagyis a vásárlók számára is hasznos lehet a letűnt Moszkva kereskedőszlengjének ismerete, különösen azoké a szavaké, amelyek a hamis mérés útján történő becsapást jelentették (Ivanov J. 1989: 167–9). Példák: *с походом* (tkp. túráztatva) 'a mérlegcsészében történő észrevétlen manipuláció révén', *на бумажку* (tkp. papírra) vagy *на пакет* (tkp. zacskóra) 'amikor két papírba csomagolják az árut, hogy nagyobb legyen a súlya', *на бросок* (tkp. rádobva) 'gyorsan a mérlegre dobva', *на пушку* (tkp. ágyúra) 'a vevő figyelmének elvonásával', *в темную* (tkp. sötétbe) 'hogyan a vevő rosszul lássa, mit mutat a mérleg', *на путешествие* (tkp. utazásra) 'a vevőt a pénztárhoz küldik, miközben a mérlegelés folyik', *на нахальство* (tkp. arcátlansággal) 'a súlyokkal való manipuláció', *с подначкой* (tkp. ügyesen) 'a kézimerlegen ügyes mozdulatokat végeznek az ujjakkal', *на время* (tkp. időre) 'az árut gyorsan teszik a mérlegre és veszik le róla', *пиротехника* (tkp. pirotechnika) vagy *радыга* (tkp. szivárvány) 'egyik árut a másikra cserélik', *ассортимент* (tkp. választék) 'a jó áruhoz rosszat tesznek hozzá', *семь радостей* (tkp. hét öröm) 'valamennyi manipuláció egyidejű alkalmazása'. Érdekes információt nyerhetnek a vevők a mai eladók használt szlengszavakból is. *А спутник* 'egy darab áru, rendszerint hús, amelyet a mérés közben hol a mérlegre dobnak, hol pedig észrevétlenül levesznek', *поддув* vagy *с поддувом, поддувки* (tkp. fújás, ráfújva) 'az elektronikus mérleg különböző pontjaira fújnak, s ettől a fizetendő összeg változik', *охлажденка* (tkp. hűtött áru) 'a fagyasztott húst forró vízzel leöntik, s ettől a súlya hirtelen megnő' stb.

A szakmai szlengszó három elemet kötelezően tartalmaz: az első az ezotérikum, a beavatatlanok számára megnyilvánuló titkosság (ennek szerepét egyébként nem kell eltúlozni), a második a tulajdonképpeni professzionális elem,

amely a szlenghasználó szakmai tevékenységéhez közvetlenül kapcsolódik, míg a harmadik a nevetési* elem, amely a kliensre, az „idegenre” irányul.

A legfelső szintű hermetika rendszerint komoly, nem tartalmaz nevetési komplexumot. A „papjának”, hacsak nem szakrális nevetésről van szó, nincs min nevetnie: ő a valóságot nem ismeri, a szertartással, papi szolgálatával van elfoglalva.

A szlenghasználó professzionista viszont leszáll „az égből a földre”, amely ugyanolyan vétkes, mint ő maga is, s közvetlen, anyagi függésbe kerül az embe-
rektől, a társadalomtól. Képletesen szólva, az idealista költőből tárcaíró riportter lesz, aki tovább is érzi magában a költői vénát. Innen fakad kényszeredett iróniája a világ iránt, amely — jóllehet ő maga megveti — mégiscsak eltartja.

Mint már rámutattunk, a legfelső szintű logoszervű hermetizmusban a fejlődés dialektikus mozzanata abban nyilvánul meg, hogy él benne a prófécia, a gonosz hatalmában lévő világ megváltására irányuló, s az ezoterizmussal ellentétes tendencia, s végső fokon ez vezet a zárt csoportnak és szlengjének „szétmosódásához”, elkorcsosulásához és pusztulásához.

A szakmai szlengben viszont úgy fejeződik ki a dialektika, hogy a professzionista demiurgosz (mesterember), bár munkája, vállalkozása, valamint nyelve hermetizmusának megőrzésére törekszik, naponta szembe is kerül azokkal, akiktől meghitt titkát őrzik. Ez az összeütközés nem forradalmi jellegű, csupán mindennapi, hétköznapi folyamatként valósul meg, mint egy „zsánerkép”, mint a mester és megrendelője közötti, tisztán emberi érintkezés. Ez az érintkezés elkerülhetetlen, s előbb-utóbb kölcsönhatáshoz vezet, az éles határ elmosódását, az érintkezés hivatalos akadályainak megszűnését eredményezi. Nem véletlen, hogy éppen azok a szlengek a legéletképesebbek, amelyek vagy a „nomád” vagy az aszociális tevékenységgel kapcsolatosak, vagyis az olyannal, amely korlátozza az idegenekkel való mindennapi érintkezés szféráját; jellemző az is, hogy e kétfajta tevékenység gyakran egybeolvad (vándorkereskedők, koldusok, lumpenek stb.).

A szakszleng palettája rendkívül tarka. A történelemben olykor ezernyi foglalkozás is megjelenik a maga szlengjével, hogy azután váratlanul le is tűn-

* A nevetés (*смех*) és a nevetési, nevetető (*смеховой*) a szerző kulcsfogalmai közül valók, amelyeket az orosz filológia (főként Bahtyin és Lihacsov) H. Bergson nyomán terminológiai értelemben (komikum, komikus) használ. Mint Lihacsov írja, a nevetés „egyidejűleg egy romboló és egy alkotó mozzanatot foglal magában. [...] Megmutatja a világban érvényesülő viszonylatok értelmetlenségét és fonákságát”, ugyanakkor „legalább egy időre lélektanilag feloldja az embert azon kényszer alól, hogy az adott társadalomban érvényesülő normák szerint viselkedjen. [...] A nevetés a maga területén helyreállítja az embereknek más szférákban felbomlott kapcsolatait, amennyiben a nevetők egyfajta »összeesküvők« lesznek, akik olyasvalamit is látnak és értenek, amit eddig maguk sem láttak vagy amit mások nem látnak.” (Lihacsov–Pancsenko–Ponirko 1984: 3. — *A ford.*)

jön a színről. A legjellemzőbb példákat a késő középkorból hozhatjuk.²⁰ A 15. századi burgundiai udvar, mely később Európa valamennyi udvartartásának mintaképe lett, a bonyolult udvari etikett alapján a foglalkozások fantasztikusan szerteágazó szakosodását hozta létre. Ilyen tisztségek voltak a személyzetben belül (s akik ezeket betöltötték, máshoz nem is értettek): a világításra utasítást adó, a tűz felelőse, a fő kenyértálatló, beosztott kenyérfelhasználók (szám szerint fél-száz), főpohárnok és ötven közönséges e szakmabéli, levesfelhasználó, húsfelhasználó (mellette természetesen más-más szolgálta fel a halat, a tojást stb.), hússzeletelő, hússütő (mellette halsütő stb.), mártáskészítő, gyümölcsfelhasználó, hússzurkáló, fűszerszámos, főlovászmester (ő nyújtotta oda a királynak a kardját is, vagyis ő már széles profilú szakember volt), fő kutyafelügyelő, címerhordozó, kürtös heroldok, mindkét nembéli udvari bolondok (szám szerint harminc, s mindegyiknek megvolt a maga szűkebb nevetető profilja), a páncélingeket díszítő festő, a fűszerhordozó, az édesség-hordozó, a serlegtörölgető, a páncéling-törölgető, külön orvos, aki az énekesek hangjára felügyelt (ez utóbbiak nyers húst ettek) stb.

Nincs okunk kételkedni abban, hogy a burgundiai udvart a szlengkifejezések tarkasága jellemezte. Egy-egy szakma képviselői titokban lenézték a többieket, sértő gúnyneveket találtak ki rájuk, és igyekeztek felkapaszkodni az udvari szamárlétrán. Vagyis a szakszlengek e hallatlanul gazdag mozaikja nem volt más, mint a külső élet szigorú és fényűző hierarchiájának visszaja. A burgundiai hercegség bukásával ez az egész udvari sereg beolvadt a középkori lumpenek tengerébe, egy részük pedig más udvarokhoz csapódott. Akárhogy is történt, de a szlengek százai haltak el, módosultak, vagy pedig beleömlöttek másokba.

Nagyon nehéz tehát pontosan rekonstruálni a szakszlengek történetét. Először is, mert a szlengszavak nem maradnak fenn, elpusztulnak a történelem során. Másodszor, ha fenn is maradnak írásos formában, gyakran eltorzított jelentésben rögzítik őket, csak „negatív anyagként”, stilisztikai fogásként.²¹ S ekkor már nem szlengkifejezéssel van dolgunk, hanem csak a szerző görbe tükrében megjelenő interpretációjával. Harmadszor, mint már írtuk, a szakszlengek oly szoros kapcsolatban állnak a mindennapok reáliáival, hogy szinte lehetetlen elszakítani őket egymástól, a mindennapi élet pedig fölöttébb változó jelenség, különösen az olyan országban, mint Oroszország.

A szlengszó nem csupán a mindennapi életről hordoz információt, hanem a szlenghasználónak, pontosabban a társadalmi csoportnak ehhez a mindennapi élethez való viszonyáról is. Sajátságos, hogy a népelet leírói rendszerint a

²⁰ Igen gazdag anyagot tartalmaznak e témában Huizinga klasszikus munkái. Ld. például Huizinga 1988.

²¹ Rabelais regényében például számos szlengszó kifejezetten durva, útszéli tónusban használatos.

szlengkifejezéseknek az első, objektív oldalára koncentrálnak. Számukra az az érdekes, hogy az ilyen és ilyen reáliákat így és így nevezték. A nyelvészet viszont a másik, a szubjektív oldal iránt mutat érdeklődést, s magát a szlengkifejezést az expresszivitással, az emocionális komponenssel azonosítja.²² Az ebben megnyilvánuló aránytalanság nyilvánvaló.

A szakszlengszó szinte mindig inkább *historizmus*, mint archaizmus, bár gyakran éppen amannak az elemeit hangsúlyozzák benne, vagyis arra figyelnek fel, hogy már kikopott a használatból, nem pedig arra, hogy valamely, a használatból kikerült reália áll mögötte. Ez már önmagában is csökkenti a szlengszó történeti jelentőségét, a mindennapi élet, az erkölcsök, a kultúra és a történelem kutatásában betöltött szerepét. A szó mögött nem látják meg a tárgyat, a kulturológiai hátteret. A nyelvész számára a szlengkifejezés csupán egy expresszív töltelékszó, amely nyugodtan helyettesíthető bármely másikkal. A szleng fejlődésének vizsgálata ezért afféle szalmacséplésnek tűnik: tegnap az emberek az egyik szlengszóval fejezték ki az érzelmüket, ma pedig egy másikkal, holnap majd egy harmadikkal, ennyi az egész. A népelet kutatója számára a szlengkifejezés egy megkövesedett képződmény, a Léthébe dobott drága amulet, amelyet nem lehet onnan kihalászni. Valójában viszont a szlengkifejezés egyszerre foglalja magában a történelmet és az érzelmet, ezért *expresszív historizmus*nak tekinthető. A szlengkifejezés expresszivitása nem elvontan általános emberi: a kor és a nép ad neki sajátos színezetet, csak éppen meg kell tudni ragadni ezt a színezetet. Kutatása (még a maié is) csupán póre kombinatorikát szülhet, ha az a nép történelmének, a kornak, a korszellemnek a figyelembevétel nélkül történik. Ha viszont sikerül korának belső miliójébe helyezni, nyomban megelevenedik, lélek költözik belé.

Bahtyin például kimutatta, milyen expresszív töltete volt a *szifilisz* és a *köszvény* szavaknak a Rabelais korabeli népi kultúrában. Ezek a betegségek „vidám nyavalyák”-nak számítottak, mert a bőséges, mértéktelen élvezet (evés, bor, nemi élet, tétlenség) eredményeként tettek rájuk szert, innen eredt például a szifilisz elnevezése, a *gorre, grand' gorre* ’fényűzés, pompa, buja gazdagság’ (1990: 179).* E betegségeket ezért nagy tiszteletben tartották, hiszen tulajdonosaik „nagy természetéről” tanúskodtak.

Arról már nem is beszélünk, hogy mennyire szerves része a szleng a dokumentáris és művészi szövegnek. Tartalmának pontos expresszív-történeti megfejtése nélkül nem lehet megállapítani sem a dokumentum pontos tartalmát, sem

²² Ld. pl. Grigyin 1976, Lukjanova 1980, 1983, 1984, 1986, Verba 1984 stb. Elmondható: az expresszióknak a nyelvben való tanulmányozását a francia nyelvészeti iskolának köszönhetjük (ld. pl. Bally 1961).

* Ld. a könyv magyar fordításának 200. oldalán. (*A szerk.*)

a szerző művészi elgondolását.²³ A szakmai szlengszavak ismerete ezért a textológus számára kötelező. A szlengkutatás tehát a textológiának is szerves része.

Mint az elején írtuk, a hermetika nyelvi oldalát nem szabad valamiféle glosszáriumként elképzelni, mert valamennyi szint nagy szerepet játszik benne, nem csupán a szókincs.²⁴ Arról, hogy valamely szó a szakszlenghez tartozik, a legfinomabb árnyalatok is tanúskodhatnak.

Az oroszban például a *непе-* 'át' igekötő az egyik mutatója annak, hogy egy szó a szakmai hermetikához tartozik. Amikor a hivatásos szakács azt mondja, hogy a húst meg kell sütni, nem a *пожарить* 'megsüt', hanem a *пережарить* 'átsüt' igét használja. A mérnök nem azt mondja: a vizet 'meg kell melegíteni' (*подогреть*), hanem hogy 'át kell melegíteni' a kellő hőfokra (*перегреть*). Vagy egy másik példa: a valutaüzérek — vagy legalábbis egy részük — a számnevek után az adott szakma számára „szakrális” megnevezéseket „egységesen” ragozzák, nem egyeztetik. A dollár jelentésű *грин* a pénzsámlálás közben tehát így hangzik: *один гринá* (ehelyett: *один грин*), *два гринá*, *пять гринá* (ehelyett: *пять гринов*) stb. Lehet ezt alacsony műveltségükkel is magyarázni, tekinthető egyfajta játékos „sikknek” is, ám — szerintünk — mindkét magyarázat elégtelen, mivel csupán lokális jellegű. Létezik egy általános nyelvi (és általános magatartási) tendencia, amely a nyelv és a magatartás hermetizációjára irányul. Ennek rendkívül széles a realizálódási skálája: a kiejtési sajátosságoktól és a külső gesztusoktól a testtartáson és a járásmódon át a mondatfelépítés sajátosságáig, a szavak eltorzításáig és az életformáig terjed. Vagyis a nyelvi és nyelven kívüli eszközöknek hallatlanul gazdag rendszere szolgál arra, hogy az egyén kifejezhesse egy adott zárt csoporthoz való tartozását.

Az egyén tudatosan vagy öntudatlanul, aktívan vagy passzívan is hangsúlyozhatja ezt a hovatarozást, de ilyen mutató feltétlenül létezik. A punkok *прокез* nevű taréjfrizurája, a matrózok kacsázó járása, az bűnözők tetoválása²⁵, a valuta *один гринá*-ja, az idős professzor régi moszkvai nyelvi normája, a szabadúszó művész lazán nyakba vetett sálja, a ljuber nevű agresszív ifjúsági csoportosulás tagjának széles nadrágszára, vagy Makszim Gorkij volgai tájszólási *o-zása**, mindez arra utal, hogy az adott egyed egy bizonyos zárt társadalmi cso-

²³ A szabószleng remek összefoglalását adja Kirszanov (1989). Meggyőzően mutatja be, hogy a 19. századi öltözet és divat ismerete nem csupán az általános műveltséget fejlesztheti, hanem elmélyítheti az orosz klasszikus irodalom ismeretét is.

²⁴ Különösen részletesen vizsgálják a kutatók a szóképzés (szóalkotás) szintjét, pl. Bondaletov 1980.

²⁵ A bűnözők tetoválásainak szemiotikáját elég mélyrehatóan vizsgálták már, pl. Avgyejeva 1927, Baldajev–Belko–Iszupov 1992: 450–525. [Ezzel a témakörrel magyar nyelven Kovács Ákos és Sztrés Erzsébet két könyve is foglalkozik: Tetovált Sztálin. (Szovjet elítéltek tetoválásai és karikatúrái). Szeged, 1989 és Az orosz tolvajvilág és művészete. Budapest, 1994. — *A szerk.*]

* Az *o-zás*, vagy orosz szakszóval *оканье* azt a nyelvjárási jelenséget jelöli, amikor az *o* hangsúlytalan helyzetben is *o*-nak hangzik, például *окно* esetében [*oknó*] az [*aknó*] helyett. (*A ford.*)

porthoz tartozik (vagy szeretne tartozni), vagyis a nyelv és viselkedés hermetizmusára. Tehát az egész szemiotikai rendszer (a szleng, a hermetika, a hermoszisztéma, a hermopoétika) hermetikus jellegű jelekből áll, amelyek lehetnek verbálisak vagy nem verbálisak is. A hermoszisztémákat komplex módon még senki sem kutatta. E problémával külön tudomány, a hermetológia hivatott foglalkozni, mely a szociológia, a pszichológia, a nyelvészet, a kulturológia és a szemiotika határterületén helyezkedik el.

Minden ember nyelve és viselkedése telítve van a hermetikus kifejezésekkel (szó szerint hemzseg tőlük). Ha a spekuláción meggazdagodott tegnapi mérnök tüntetőleg „Snickers”-t kezd vásárolni, ez a kisszerű úrgazdag hermoszlenngizmus. Amikor az orosz katona az egyébként lapos derékszíjcsatot meghajlítja, ez a leszerelő tipikus hermetizmusa stb. A hermetológia van hivatva arra, hogy komplex leírást adjon az egyén vagy a társadalmi csoport hermoszisztémájáról, felfedje az embert a társadalomhoz, illetve a kultúrához kapcsoló láthatatlan szálakat, megrajzolja az ember nyelvkulturológiai és társadalmi arcképét, titkos és nyilvánvaló nyelvi és kulturális preferenciáit, vonzódási és taszítási pontjait.

A szlenget a nyelvben és a viselkedésben együttesen, komplex módon kell kutatni. Banális igazságnak tűnhet, hogy például egy szobabelső, az ember külseje és beszédmodora egyaránt értékes információt nyújthat az emberről és kulturális preferenciáiról. Olyan tudomány azonban, mely az emberi élet egész jelrendszerét a környező kultúrával alkotott kölcsönviszonya szempontjából vizsgálná, nincsen. Ezzel csak részben foglalkozik a szemiotika.

Sőt, még a kifejezetten nyelvi szlengek terén is fölöslegesen szintekre bomlik a nyelvészet.

Például az ún. zsargonokról szólva gyakran használják a titkos (vagy mesterséges) nyelvek terminus technicusát.²⁶ Ezen azt a rendszert értik, amely a „természetes” beszéd „szándékos” eltorzításának fogásaival él. A *szándékosság* és a *mesterséges jelleg* szavak a titkos beszéd poétikáját értékelőleg jellemzik, vagyis a beszéd „természetessége” szempontjából. Az olyan csoportok nyelvi poétikája, mint a 20. század eleji csavargók, a vándorkereskedők, a szabók, a szíjgyártók, az örmény cigányok (bosák; Papazjan 1901) vagy a harkovi vakok (Ivanov V. 1883), akár még formailag is rokonságban áll az olyan poétikai rendszerrel, mint Hlebnyikov „értelmen túli nyelve” (zaum). A szakirodalom azonban ezeket a jelenségeket különböző rubrikákba sorolja. A semleges *szóképzés-t szótermelés*-nek nevezik, ha a zsargonokról van szó (Bondaletov 1980), de a költői idióstílus esetében már *szóalkotás*-ról beszélnek (Grigorjev 1986), jóllehet a hlebnyikovi neologizmusok és a professzionális szlengizmusok akár csak felületes vizsgálata is kimutatja a poétikai eljárások formai hasonlóságát. Hlebnyikov

²⁶ A már idézett művekhez kiegészítésként ld. Vinogradov N. 1915, Dobrovolszkij 1899 és Romanov J. 1912.

„alkotása” és egy szabó „termelése” különböző esztétikai rendszerekbe kerül (akár csak a hlebnyikovi és a puskini szleng), ha viszont eltekintünk az esztétikai értékeléstől, mindkét szleng egyenrangú hermopoétika lesz.

Érdekes probléma a hermoszisztémáknak a nyelvek és kultúrák kölcsönviszonyában való funkcionálása. A hermoszisztémák (szlengek) tartozhatnak csak egy kultúrához (például az orjoli szíjgyártóké), vagy lehetnek interkulturálisak is (például a hippiké). A hermoszisztéma interkulturális részéhez általában a nyelven kívüli rész tartozik. Ilyen például a punkok, kábítószer-fogyasztók, homoszexuálisok, üzletemberek stb. öltözködése és viselkedési stílusa. Ám valószínűleg lehet interkulturális maga a nyelv is. Jellegzetes példája ennek Európában a középkori tolvajnyelv, amely a nemzetközi érintkezés sajátos nyelveként funkcionált. Rekonstruálása ma már reménytelen dolog lenne, viszont elemei fellelhetők a későbbi interargotikus kölcsönszavakban, például az orosz *бобы* és a német *Bohnen* (tkp. babszemek) ’pisztolygolyó’, az orosz *дядя* és a francia *oncle* (tkp. nagybácsi) ’börtönőr’, az orosz *медведь* és a lengyel *niedźwiedz* (tkp. mackó) ’páncélszekrény’, az orosz *успокоить* és a francia *apaiser* (tkp. megnyugtat) ’megöl’ stb. Ezt a jelenséget egyébként több kutató a párhuzamos metaforafejlődés és a bűnözői mentalitás hasonló jellege következményének tartja. (Erről részletesebben ld. Larin 1931: 125–6.)

És mégis el kell ismerni azt a tényt, hogy az ENSZ által elfogadott nemzetközi nyelveken, valamint az eszperantón és a többi mesterséges nyelven túlmenően (nem beszélve a nyelvészek által jól megismert olyan „kikötői nyelvekről”, mint a szabir, a petit nègre, a broken English, a ruska norsk, a Beach La Mar, a pidgin English*) még a hasonló hermoszisztémák, szlengek nagy tömege létezik, s ezek is jelentős szerepet játszanak a közvetlen nemzetközi érintkezésben.

Mielőtt áttérünk a következő részre, még egyszer hangsúlyozzuk: a logoszelvű és a szakmai hermetika a poétikai eljárások olyan rendszerét alkotja, amelynek célja a szöveg és a magatartás hermetizációja, az egyén adott csoport-hoz tartozásának hangsúlyozása, s ez a jelrendszer lehet mágikus (a logoszelvű szlengekben), rafináltan a kiválasztottaknak szóló, választékos vagy egyszerűen titkos jellegű (a szakmai szlengekben). Mind a delphoi jó, mind az alkimista, akár csak a költő, a bérkocsis vagy a csavargó, elvben ugyanazokat a poétikai eljárásokat használja, csak éppen más-más céllal. A beszédtorzulás is, Püthia „isteni örülete” is hasonló eszközök révén jön létre, mint a moszkvai csövesek tettetett epilepsziája. Ám míg Püthia jósol, a csöves egyszerűen csak inni szeretne. Beszélni viszont eközben mindketten majdnem egyformán beszélnek.

* A közvetítő nyelvekről ld. Szerdahelyi István, *Bábelről a világnyelvig*. Budapest, Gondolat, 1977. 13–51. (A szerk.)

2.3. A játékos (családi-baráti) hermetika

Ha a legfelső, logoszelvű hermetika alapját az ideális, a mindennapi életben, sőt a léten kívüli mozzanatok képezik, a szakmai hermetikáét pedig a gyakorlati feladatok, a harmadik hermetika (nevezzük legalsó fokúnak) a spontán vagy re- kreatív, szórakoztató, játékos hermetika szintjeként jellemezhető.

A rekreatív hermetikának tulajdonképpen nincsenek tudatos feladatai, amint nem rendelkezik ilyennel a játszódozó kutyakölyök sem. Ez, ha úgy tetszik, egy öncélú hermetika, a szabadidő játékos eltöltése a szabadon, spontán kialakuló csoportban.

A nyelvészek gyakran hajlamosak arra, hogy bármely szlenget kollektív játéknak tekintsenek (például Jespersen 1946 és mások), az abban megnyilvánuló expressziót pedig öncélúnak. Ez a meghatározás érvényes ugyan a rekreatív szlengre, de a szakmaiakra csak részben. A logoszelvű szleng teljesen tudatosan és célirányosan expresszív jellegű. Az, hogy bármely szlenget játéknak tekintenek, részben a szleng általánosan szűk értelmezésével függ össze. Másrészt viszont a kultúrának azzal az elterjedt játékkonceptiójával, amely szerint a kultúra jelenségeinek ha nem is a teljes, de legalábbis a többségi köre játékstruktúrával bír. Ez a kulturológiai koncepció Platón „játékos kozmoszára” és Kant „játékállapotára” vezethető vissza, divattá pedig valószínűleg Huizinga nyomán vált (Huizinga 1992). Ez a játékfelfogás nagyon tetszetős és ragályos, segítségével minden könnyen interpretálható, mondjuk Barkovtól, a 18. századi obszcén költőtől Rabindranath Tagoréig, ám általa a jelenségek csupán bizonyos (igaz, akár jelentős) mélységig szemlélhetők, nagyobb mélységen túl viszont már nem.

És mégis: melyek a rekreatív hermetika ontológiai alapjai? Talán két embléma juthat itt eszünkbe: a gyermekkor (a gyermekek játéka) és a család.

A család az a természetes, ösztönösen kialakuló társadalmi csoport, amelyben az ember élete elkezdődik és lezárul. Minden családnak, ha az igazi család, nem pedig egy házassági szerződés szomorú következménye, megvannak a maga jellegzetes szavai, kifejezései, gesztusai stb., megvan a maga családi szlengje, a családi hermetizmusainak rendszere. Ez nem csupán tükrözi a sajátos családi világot, hanem annak alapjául is szolgál, s csupán a tagjai értik meg igazán. Ugyanez mondható el más olyan csoportokról is, amelyekben az emberek egymásra vannak utalva. A rekreativitás (pihenés, szórakoztatás) eleme, mint mondtuk, jelen van a szakmai szlengekben is, ám a családban mélységesen intim, személyes jelleget ölt. Amíg a szakmai hermetika szférájában az egyéni pszichológia a közösségi, kollektív pszichológiát tükrözi, a családi hermetika az egyéni pszichológiák személyes, minden esetben más-más, utánozhatatlan ötvöződését jelenti. Természetesen itt is vannak azonosságok, szlengpanelek, például sok feleségnek szokása, hogy a férjét a vezetéknevén hívja, a férfiak pedig *nyuzsikát*-nak (*заяц*) vagy *kicsim*-nek (*мальш*) nevezik a feleségüket stb. Ezek a

szlengpoétizmusok azonban nem kifejezetten családon belüli jellegűek: a nők a férjüket általában a barátnőik körében hívják a vezetéknevükön, míg a *nyuszi*-k és a *kicsi*-k inkább annak a tömegkultúrának a sablonjai, amely a filmekben, klipekben jeleníti meg a családi-rekreatív szleng e mintapéldányait. Sok mai család „lusta” arra, hogy megteremtse a maga családi szlengjét, és a tömegkultúra kész sablonjaival él, s ettől (is) színtelen, monoton lesz az ilyen családok belső világa. Ami a szappanoperák családi perpatvaraiban elsőként szemet szúr, az az, hogy hőseiknél teljesen hiányzik a családi szleng. Ezért az a benyomásunk, hogy nem is családtagok, hanem valamilyen vasúti fülkében véletlenül összefutott utasok civakodnak a képernyőn. A családi szleng nem csupán „melléktermék” a normális családnak, hanem az az elem, amely strukturálja azt. Sőt, nemcsak a családot, hanem a szoros baráti kapcsolatot is. Puskin ún. baráti lírája annyira rekreatív-hermetikus jellegű (különösen a líceumi korszakban), hogy részletes szlengkommentárok nélkül szinte meg se lehet érteni. Hasonlóan rekreatív-hermetikus jellegűek a barátaihoz, a feleségéhez stb. írt levelei is.

A hermetika valamennyi szintjének megvan tehát a maga specifikuma, jól lehet valamennyi szintjük átjárható: a logoszelvű hermetikában előfordulhatnak a szakmainak az elemei, a szakmaiban a rekreatív elemek stb. Vannak mesterségesen létrehozott hermetikai monstrok is, ezek valamennyi szintet egyesítik magukban. Ha például e szempontból elemzünk egy „tipikus szovjet közösséget”, megleljük benne mindhárom szint elegyítésének kísérleteit azok, hogy úgy mondjuk, eredetien szinkretikus egységében. Egy ilyen közösség egyrészt olyan, mint egy pártszervezet (ez a legfelső, logoszelvű hermetikum), viszont szakmai jellege is van (ez a szakmai hermetikum), ugyanakkor „összetartó család” is (ez a rekreatív hermetikum). Más országokban is megfigyelhető ehhez hasonló, például Japánban, ahol „a cég szolgálata” egybekapcsolódik a professzionalizmussal és a virágzó vadmeggyekhez közösen („családi keretben”) történő utazással. Az ilyen szinkretikumot kultiválják az amerikaiak is.

Ám térjünk vissza a családi-baráti szlenghez. Rendkívül pontosan írja le az ilyen hermetikumot Lev Tolsztoj. Az „Ifjúság” 29. fejezetében (Viszonyunk a lányokhoz) ezt olvassuk:

„Az egyes emberekben, jobban vagy gyengébben kifejlett általános szellemi képesség, érzékenység, művészi érzék mellett, van különböző társadalmi körökben s főként a családokban egy különleges, jobban vagy kevésbé kifejlett képesség, amelyet én m e g é r t é s n e k [Tolsztoj kiemelése — V. J.] nevezek. A lényege ennek a képességnek a megállapodásszerű arányérzék, s a dolgoknak megállapodásszerű, egyoldalú szemlélete. Egy kör vagy egy család két tagja, akikben megvan ez a képesség, mindig csak egy bizonyos pontig engedik meg az érzések kifejezését, azon túl már mindketten a frázist látják: ugyanabban a percben látják meg, hol ér véget a dicséret és kezdődik az irónia, hol ér véget a vonzalom és kezdődik a képmutatás: ami más megértésű emberek közt teljesen másképp-

pen festhet. Két azonos megértésű embernek minden tárgy egyformán elsősorban a nevetséges vagy szép, vagy mocskos oldalával szökik a szemébe. Hogy ezt az egyforma megértést egy kör vagy egy család emberei közt megkönnyítse, kialakul egy nyelv, beszédfordulatok, sőt szavak, s ezek a megértésnek azokat az árnyalatait határozzák meg, amelyek mások számára nem léteznek. (...) Vologya közt és köztem például a következő szavak, isten tudja, hogyan, ilyen értelemmel rögződtek: *mazsola* azt a hívságos óhajt jelentette, hogy meg akarom mutatni, hogy pénzem van; *siska* (bütyök, ami közben az ujjakat össze kellett fogni s a két s-et különös módon hangsúlyozni) valami frisset, egészségest, előkelőt, de nem elegánst jelentett; egy főnév, ha többszámiban használtuk, jogtalan vonzódást jelentett ez iránt a tárgy iránt stb., stb. Ez a jelentés azonban inkább az arckifejezéstől, a beszélgetés általános értelmétől függött...” (Németh László ford., 264–5).

Tolsztoj igen pontosan „megértésnek”, „egyoldalú szemléletnek” nevezi a hermetikát. Az emberek kölcsönös megértése a családon belül (vagy barátok között) nem absztrakció, nem „megértés” általában. Ez a környező világról alkotott nézetek olyan ezernyi egybeeséséből áll, melyeknek realizálódását családi vagy baráti hermetizmusként jellemezhetjük. Mindegyik szó vagy gesztus közös pszichológiai beállítottságot, értékelést, közös életfilozófiát takar.

A hermetikus játék csak annyiban játék, amennyiben a nézetek azonosságának állandó játékos megerősítéséből áll. A családi hermetikumok állandóan újra meg újra játsszák a filozófiájukat, minden alkalommal pontosítva és kiegészítve azt. A családi élet tehát nem csupán a „mindennapi életet” jelenti, hanem annak közösen lejátszott interpretációját is. Mégpedig rendszerint nevetető interpretációját, amely „harcol” a mindennapi élettel, helyesebben meghittebbé, kamara-jellegűbbé teszi azt.

A családi és baráti hermetizmusok gyakran szolgálnak a nevetséges, a mulatságos indikátoraiul. Tolsztoj idézett regényében* (a Nagymama c. fejezetben) a tizenöt éves hősök, Nikolaj és Ljubocska abban a „rendkívül vidám hangulatban” vannak, „amelyben minden egyszerű esemény, minden szó, minden mozdulat megnevetett. (...) Alig nyugszunk meg egy kicsit, én Ljubocskára pillantok s kimondom azt a titkos kis szót, amely egy idő óta divatban van nálunk, most már mindig nevetést vált ki, s újra kacagásra fakadunk.” (Németh László ford., 166, 167).

A világ nevetető interpretációja új nevetető elnevezések egész rendszerét igényli. A mindennapi élet (a családi lét) kulcsfontosságú objektumai és szubjektumai olyan beceneveket, ragadványneveket kapnak, melyeket csak a hermetikai „összeesküvés” tagjai ismernek. Jelena Belozjorszkaja-Bulgakova (Mihail Bulgakov második felesége) ír arról emlékezéseiben, hogy a Bulgakov családban számtalan ilyen becenév és ragadványnév volt. Az Obuhov köz 9. alatti ház

* A trilógia „Отрочество” (Serdülőkor) c. részéről van szó. (A szerk.)

udvarán álló szárnyépületet a családban *Galambdúc*-nak (*Голубятня*) nevezték, az író bőröndjét *kutyakölyök*-nek (*ценок*), magát *Maká*-nak hívta, a feleségét pedig *Kószá*-nak (*Босья*). „A családjukban nem kevés ilyen saját szó és szólás volt. Amikor valamelyiküknek fel kellett állni az asztaltól, ahol még maradt valami finom falat, akkor az arra kérte a szomszédját: »Őrizd kicsit!« (*Постережу*). (...) A humor, a szellemesség, egymás támogatása s a jellemszilárdság volt a család összetartó kovásza. S ez különösen az üldöztetés korszakában volt nagy segítségére Bulgakovnak...” (Belozjorszkaja-Bulgakova 1990: 121) „A legnehezebb mozzanatok gyakran tükröződnek M. A. tréfás céduláin. Amikor mint állampolgárt már szinte megsemmisítették, vagyis mint írórt lehetlenné tették, ő elhatározta, hogy a kormányhoz, magához Sztálinhoz fordul. Az egyik fennmaradt cédulán ez áll: »Nem ad...m fel, harc... fog...«” (Belozjorszkaja-Bulgakova 1990: 163).

Bulgakovot mint írórt nem kis mértékben éppen a családi szleng alakította ki. A rekreatív hermetika, mint alább még megkíséreljük bemutatni, stílusának egyik domináns vonása lett.

A családi, baráti szleng az egyik pólusa a rekreatív hermetikának. A másik pólusa a gyermekkori játék. Ha a családi, baráti hermetikának maximálisan egyénített a pszichológiai töltete, a gyermeki játékhermetika viszont úgyszólván vegytiszta játék. Minden gyermeki játék²⁷ a benne résztvevők körének meghatározásával (sorshúzás, kiszámoló) kezdődik, azt a játék közvetlen aktusa követi, míg végül a résztvevők köre széteshet vagy megváltozhat. A gyerekek könnyen összeállnak, ha néhány percre elfogadják a játékszabályokat, vagyis hermetizálják a létüket, azután pedig elválnak, hogy már más szabályok szerint játszanak. A tiszta rekreatív hermetikára való képességük abszolút jellegű, vagy legalábbis közel áll ahhoz. Az ember gyermekkorában a legalkalmasabb bármely hermetikus kód (ezen belül a verbális) elsajátítására. A gyermek utánozó hajlama, „majomkodása” e szempontból a hermetizmus iránti abszolút képességet jelenti. Jellemző módon minél fiatalabbak a szleng hordozói (iskolások, főiskolások stb.), annál fogékonyabbak a rekreatív hermetika iránt, vagyis annál frissebb bennük a gyermekkori játék emléke. Viszont minél inkább felnőttek, minél idősebbek, annál kevésbé fogékonyak a hermetikus poétikák iránt. Csak viszonylag kevés felnőtt őrzi meg a hermetikusan „bolondozni tudás” képességét.

Az ókorban az emberek valószínűleg még teljes mértékben megőrizték a kollektív játék iránti gyermeki képességüket. Később ez a képesség beszűkült, s sajátosabb szférákban oldódott fel. A középkori karneválok például az egész nép egyesült a karneváli szertartásban. Lehet, hogy furcsán hangzik, de ez össz-népi hermetika volt. Az ókorból ránk maradt rekreatív rendszerekkel a folklór

²⁷ A gyermekjátékokról és gyermekfolklórról ld. pl. Vinogradov Sz. 1930, Mlagyencsesztvo 1991.

foglalkozik. E rendszereknek a múltban való életképességét azok szakrális jellege magyarázza. Mind a logoszelvű, mind a szakmai, mind pedig a rekreatív szlengnek valószínűleg közös szinkretikus gyökerei vannak. Korunkban ezek már szétváltak, de meghagyták egymásban a nyomaikat. Bármely szlengnek, bármely hermoszisztémának megvannak mindhárom szintű reflexei, ám közülük az adott pillanatban csupán az egyik dominál.

A hermetikus szintek befolyási övezeteinek eloszlását vázlatosan a következőkben látjuk.

A logoszelvű szleng az ember szellemi tevékenységéhez, a szentélyhez, a templomhoz, a miséhez, a templomi vagy más hasonló szertartáshoz, a művészethez, a filozófiához tartoznak azok legmagasabb rendű rendeltetésében, vagyis ezek az emberek ideálkeresésének megnyilvánulásai. A szakmai szleng a céhhez, a munkához, a munkaidőhöz, a mindennapi élethez, az anyagi javak termeléséhez kötődik. A rekreatív, játékos szleng a pihenést, a szabadidőt, az ünnepet, a családi, baráti összejövetelt szolgálja.

A köztük lévő határok, mint már rámutattunk, átjárhatóak. A ráérős bohémek hajlamosak a művészet magasabb rendű szolgálatának profanizálására, a szakmai szleng imitálhatja a játékot, bár kifejezetten pragmatikus célokkal teszi ezt, míg a rekreáló csoport parodizálhatja a logoszelvű szlenget stb.

A hermetika szintjeinek, a hermetikus szleng regisztereinek kölcsönviszonya, egymásra gyakorolt hatása a nemzeti nyelvek, az irodalmi nyelvek és kultúrák fejlődésének elidegeníthetetlen részét alkotja.

Hogy hogyan valósulnak meg a hermetikus poétikák az irodalomban, annak Bulgakov nyújtja remek példáit. Ha műveinek kompozícióját és nyelvét témánk szempontjából vizsgáljuk, igen sajátos kép tárul elénk.

„A fehér gárdá”-ban (és különösen „A Turbin család napjai”-ban, tekintettel a színdarab adta szcenikai kamarajellegre, vagyis a hermetika adottságaira) az egész poétikai-nyelvi rendszer a családi hermetika körül alakul ki. A forradalom vihara a maga nyelvi kakofóniájával szinte nap nap után zúdul rá a család hermetikus terére, de képtelen azt maga alá temetni. A kis családi-baráti kör szlengje, melyet tagjai aktívan használnak, szinte bevehetetlen erődnek bizonyul az élet és a nyelv forradalmi barbarizációjának tengerén. A családi hermetika, amelyet az élettől „a krémszínű függönyök” választanak el, segíti tagjait a talponmaradásban. A család, a maga poétikájával, egész jelrendszerével (benne a nevezetes lámpaernyővel a szoba közepén) a józan ész (benne a nyelvi józanság) egyetlen támpontja marad. Az örülten viharzó elemek és a családi meghittség állandó összeütközése, a kívülről beható mozzanatok finoman ironikus fénytörése a játékos családi szleng tükrében olyan varázst kölcsönöz a szövegnek, amelynek hatása alól aligha vonhatja ki magát bárki is.

Bulgakov műveiben rendszerint igen meghitt a hangulat, mert egy stabil, a családival rokon hermoszisztéma található bennük. Nem egy művében éppen az

alkotja a cselekményt, hogy e rendszert más, attól idegen rendszerek teszik próbára, de összeütközésükből legtöbbször az adott rendszer kerül ki győztesen. A „Kutyaszív”-ben például Svonder és Sarikov Filipp Filippovics Preobrazsenszkij lakásának hermetikájára tör, ám ez utóbbi fennmarad. A professzor a mű végén is a „Sevillától Granadáig...” kezdetű hermetikus himnuszt dudorássza, ugyanazt, amit a mű elején.

Bulgakov stílusát az összes többi stílus rekreatív hermetikus interpretációjaként lehet jellemezni: mintha ironikusan újramesélné a családi körben azt, amit egyetlen nap alatt átélt. A családi hermetizmus derüje Bulgakov nyelvében leküzdhetetlen, annak a tengelyét alkotja.

Lássuk röviden két másik regényét!

A „Színházi regény”-ben maga a játék tárul fel előttünk valamennyi hermetikus regiszterben. A színház is sajátosan szintetikus képződmény, amelyben egyedülállóan van képviselve mindhárom hermetikus szint. Először is „templom” ez, ahol a „magas művészetet” szolgálják. Ugyanakkor „céh” is, amely egyesíti a szakmabeliet, szakma, pénzkeresetet biztosító hely. Végezetül „család” is, szoros, családiasan intim kapcsolatban álló emberek közössége, akik itt élnek ki a maguk szenvedélyeit, szövik intrikáikat, mutatják meg sajátos humorukat, rendezik „bulijaikat”. Talán nincs még egy olyan hely, ahol ily szeszélyesen fonódnának össze mindezek a kódok. És tulajdonképpen erre az összeszövődésre épül az író szövege is. Az elbeszélő fokozatosan vezet be ebbe a sajátos, rejtelmes világba, amely eleinte templomnak, logoszelvű hermoszisztémának tűnt a számára. Ám kiderül: itt minden összekeveredett, akár a portrék a falakon, ahol a művészet klasszikusait a technikai személyzettel együtt, össze-vissza látjuk. Itt található meg a magyarázata annak a vonzódásnak is, amelyet Bulgakov egész életében a színház iránt érzett. Az íróra ontológiailag jellemző a hermopoétikával való játék, s ennek sehol sincs olyan gazdag anyaga, mint a színházban.

Végül „A Mester és Margaritá”-ban következetes játékos szembeállításban ütközik egymással a legfelső, wolandi hermetika és a városi nyelv közege (ha csupán a moszkvai fejezeteket vesszük). Woland környezetének nyelvi varázsa jelentős mértékben éppen a legfelső szintű hermetika ragyogó profanizálásában ölt testet. Mindazt, amit a legfelső hermetika szlengjén kellene kinyilatkoztatni, Woland, Behemót, Korovjov és Azazello is a moszkvai városi szlengen fogalmaz meg. A kandúr blablája, akárcsak az egykori karnagy üres fecsegése mély logoszelvű tartalmat rejt: az életről, a halálról, a szerelemről, a sorsról szól. Ők mindig a legbonyolultabb vallási, filozófiai, világnézeti témákról vitáznak, de külsőleg mindez csupán piaci szószátyárkodás, ám együtt az intim, rekreatív szleng bájával. A nyelvi bolondozás mögött az olvasó tévedhetetlenül felismeri a magasszintű „szövegalattit”. Ezt a szövegalattit még máig sem sikerült véglegesen dekódolni: ennek a lehetőségeit a kutatók mindenütt keresik: a Bibliában csakúgy, mint a különböző apokrifokban, vagy az albigensek titkos nyelvében és

a középkori regények hermetikájában. „A Mester és Margaritá”-ban ezenkívül számos hermetikus jelkulcs is el van rejtve: a „gribojedovi” (írói), a diliházi, a két címszereplő intim hermetikája és sok egyéb, kisebb, kevésbé jelentős. Ez a hermetikus paletta alkotja a háttérrel a jerusalaimi fejezetek számára, amelyek már egészen más retorikai tónusban íródtak. Vagyis Bulgakov regénye bonyolult egység, a hermoszisztémák sokaságának olyan szövedéke, amelynek a szerző rekreatív hangneme ad sajátos színezetet.

Ezzel a szleng hermetikájának a vizsgálatát befejezzük. A téma gyakorlatilag kimeríthetetlen. A hermetikára való törekvés a nyelv és a kultúra egyetemes minősége, ahhoz hasonlóan, amint a szisztolé (összehúzóds) is a szív működés elválaszthatatlan része. Lehetetlen megnevezni a nyelvben és a kultúrában található hermetikusszleng-rendszerek pontos számát, le lehet viszont írni e rendszerek hermetizációjának a folyamatait és létezésük törvényszerűségeit. E rendszerező leírás a jövő feladata.

3. A szleng mint félig nyitott rendszer. A cinikus komplexum

Röviden áttekintettük a szleng hermetikáját, a nyelvi-kulturális rendszereknek a zártság iránt valamennyi szinten megnyilvánuló tendenciáját, és megálapítottuk: a hermetikus komplexum előbb vagy utóbb meggyöngül és szétzilálódik, s ennek következtében a rendszer nyitottá válik, a hermetikus szleng „plebejizálódik”. A szleng mintegy megreped, s a környező nyelvi közegbe szétfröcskölődnek belőle az egykori szlengkifejezések (hermetizmusok), vagy más hasonlattal élve, bekövetkezik a diasztolé (elernyedés), melynek eredményeként a „szlengvér” egy újabb adagja fut széjjel a nyelvi szervezetben. A szleng pulzáló rendszer, a nyelvben a pulzáló szlengek ezrei vannak jelen, s ezeknél egymás után következik be a hermetikus összehúzóds és a dehermetizáló kitágulás. Egyes szlengek csak néhány óráig élnek (például a néhány órát egy vasúti fülkében utazó fiataloké, akik azután örökre elválnak), mások akár néhány évszázadig, sőt évezredig is élnek (például a csillagjósoké). A „szisztolék” és a „diasztolék” erőteljesebb, forradalmi jellegűek is lehetnek, s ilyenkor a szleng gyors kialakulásához majd elhalásához vezethetnek (példa erre a komszomol-szleng létezésének hét évtizede), vagy pedig ritmikusak, fokozatosak, evolúciós jellegűek (például az angol parlament szlengje).

Lássuk tehát a szleng dehermetizálódásának mozzanatát!

A hermetizmus képviselője, aki az ilyen doktrína és szleng hordozója, az adott esetben azt tűzi célul maga elé, hogy kivigye azt a tömegek közé. A hermetikusból prédikátor, propagandista lesz. Az igehirdetés folyamata két formában is végbemehet. Nevezzük ezeket direkt vagy közvetlen, komoly propagandának és indirekt, közvetett, neveltető propagandának!

A direkt propaganda esetében a szleng feloldódik a másnemű rendszerekben. Munkánk itt véget is érhetne, semmi specifikusat, semmi érdekeset nem észlelünk. A szleng, mely korábban tömör, zárt képződmény volt, most mintegy felhígul, felolvad, zűrzavarban él mindaddig, míg fel nem bukkannak az új, tömör, zárt rendszerek, hermoszisztémák, amelyek részben átvették az előző hermetizmusait.

Az ilyen direkt propaganda példajaként a korai kereszténység titkos nyelvét hozhatjuk fel, mely feloldódott a számára idegen rendszerek tömegében, s a különböző nyelvű poétikák széles skáláját eredményezte Assisi Szent Ferenc extatikus poétikájától vagy a mai amerikai igehirdetők populista retorikájától egészen a 17. században az óhitű meggyőződéséért tűzhalált szenvedett Avvakum protopópa magáról megfélelkezett szitkozódásaiig. Billy Graham és Péter vagy Pál apostolok szlengjében tulajdonképpen nincs egyetlen közös vonás sem, azon túlmenően, hogy Billy Grahamnak Péter és Pál nélkül nehéz lenne megkeresnie a maga soros egy-két millióját. Közöttük pedig ott van a keresztény és a pszeudokeresztény hermoszisztémák ezernyi pulzációja, ezek örökös egymásra hatása más rendszerekkel, beleértve a show és a reklám szlengjét is.

A direkt, komoly igehirdetés útján a szleng nem ölt valamennyire is új, sajátos formákat.

Az indirekt, nevetető propaganda közben viszont a szleng evolúciója (vagy revolúciója) teljesen más úton halad. Itt a szleng más ontológiai státust nyer, s más lesz a belső struktúrája is.

Már volt szó arról, hogy a logoszelvű hermetikumtól elvileg idegen a nevetető jelleg. A logoszelvű nevetés vagy szakrális, vagy pedig „ostorozó”, a gonoszban leledző realitást bélyegzi meg. A korai keresztények a földi javak hiábavalóságát, a gazdagságot stb. ostromozták, a bolsevikok pedig a kapitalizmust. Ezek is kialakították a maguk szatirikus paneljeinek a poétikáját, amelyeket később hivatalos nyelvvé kanonizáltak. A szovjet tévé körülbelül így tréfálózott: „Egyesek Washingtonban nem volnának restek lefölnöni a közel-keleti ellentéteket, és eközben a békeharcosok tógájában is szívesen tetszelegnének, de ugye mi, elvtársak, jól tudjuk, kinek a malmára hajtják a vizet ezek a Wall Street-i pénzeszsákok...” Aligha mondhatni erről, hogy szellemes lenne, vagy ha igen, „éppen az ellenkező irányban”.

A nevetető elem jelentősen felerősödik a szakmai szlengekben, és vezető szerepre tesz szert a rekreatív szlengekben. Ha a hermetikus igehirdető igazán nevetető elemet alkalmaz, akkor szlengje úgy alakul át, hogy ebben az esetben már a szleng új létállapotáról beszélhetünk. Mindenekelőtt arról kell szólni, hogy mi a specifikus a nevetés objektumában az indirekt igehirdetés esetén. A szlenghasználó jelentős mértékben saját magára irányítja át a nevetést. Miközben a figyelmet magára tereli, személyiségéből (benne

nyelvi személyiségéből is) sajátos nevetető alakot teremt. Ez az alak óriási szerepet játszott a világkultúrában, s könyvtárnyi irodaloma van.²⁸

A bolondról, az igricről, a vándorkomédiásról, a szent balgáról van szó. E jelenségek valamennyijének megvan a maga történelmi, ideológiai és nemzeti sajátossága.

A nevetés és a nevetetők nemzeti jellegét számos tény bizonyítja. Elegendő arra utalni, hogy teljes kudarcba fulladt Nagy Péter azon kísérlete, hogy a nyugati nevetető mintákat Oroszországba importálja. A cár parancsára Iohann Kunst elhozta Moszkvába azokat az úgynevezett angol komédiákat, amelyek szereplőjéből, Pickelheringből (vagy Hanswurstból) az orosz fordításban „дырцакая персона”, „bolond személy” lett. Az előadásokat a Vörös téren felállított speciális „teátrumban” rendezték. Ám ez a mesterkélt vállalkozás nem tudott gyökeret verni. Nem csupán a rossz (mellesleg kétszeres, angol–német, majd német–orosz) fordítás miatt, hanem azért is, mert nevetési jelrendszere (jelesül a pátosz és a vásári komédia elegyítése) teljesen idegennek bizonyult, még Péter tetszését sem nyerte meg.

Ami közös a nevetési poétika különböző nemzeti megvalósulási formáiban, az a nyelvi személyiség aktualizálása komikus, nevetető jelkulcsban. A szlenghasználó mintegy a hivatalos illemmel szembeszegülő negatív alaknak állítja be magát, s saját igazát, ideológiájának igazát az öngúny és a mímelt önlelkicsinylés útján érvényesíti. Az ilyen nevetető igehirdetésnek elengedhetetlen föltétele a környezet együttérzése, annak ellenzéki beállítottsága a hivatalos kultúrával és nyelvvel szemben. A nevetető igehirdetés a történelem azon szakaszaiban virágzik tömegesen, amikor jelentősen kiszélesedik az antifeudális kultúra bázisa. A hivatalos hatalom és intézményei az ilyen embereket renegátoknak, lumpeneknek, a saját osztályukból kiszakadtaknak és kívülállóknak tekinti. A tengeri elégedetlen plebsz viszont ezekkel érez együtt.

Már az antik világban volt a lakosságnak számos olyan kategóriája, amely mintegy kívül élt a civilizáción. Ilyenek voltak a rabszolgák, az idegenek (gör. *metoikoi*), az cserépszavazással száműzetésre ítélték, számkivetettek, a törvénytelenül születettek (*nothoi*) stb. Potenciálisan ide sorolható volt az egész plebsz, beleértve a szegény értelmiségieket, a felszabadított rabszolgákat, a zsoldosokat, a nőket. Ennek a heterogén, ám egyugyanazon erjesztő enzimmel áthatott közegnek szüksége volt egy esztétikailag megformált ideológiai rendszerre. Az egyik legelterjedtebb ilyen rendszer a cinizmus volt, mely eredeti antik változatában legalább egy ezredévig fennállt²⁹, és máig is a legkülönbözőbb megnyilvánulásaiban ismeretes. (Ezekről később még szólunk.) Nézetünk szerint a ciniku-

²⁸ Mindenekelőtt ld. Bahtyin immár klasszikus művét (1990), valamint az orosz anyagon vizsgálódók közül: Lihacsov 1987, Lihacsov–Pancsenko 1976, Lihacsov–Pancsenko–Ponirko 1984.

²⁹ Az antik cinizmusról ld. pl. AntKin. 1984, Nahov 1981, 1982.

sok* testesítették meg a legteljesebben a nevetető igehirdetés gondolatát, és sajátos szlenget és külön irányzatot alakítottak ki az antik irodalomban és filozófiában. A továbbiakban a *cinikus komplexum* munkaterminust használjuk a szleng azon ontológiai státusa specifikumának jelölésére, amelyről szó lesz.

A cinikusok fő törekvése az „érmék újraverése” volt, vagyis az általánosan elfogadott értékek újraértékelése a mindenki által elismert eszmék, képek, szavak, minták elferdítése, abszurditásuk bebizonyítása, nyilvános lealacsonyításuk, lemeztelenítésük, kifigurázásuk révén. A szemlélődő művészet antik eszményével (kalokagathia) a cinikusok a természetes rútság antieszményét állították szembe. A rút Aiszóposz, a jelentéktelen külsejű Szókratész, a csúf Terszitosz a cinikus dimenzióban szebb, mint a harmonikus termetű atléta. A cinikusokat az ellentmondás szelleme élteti. Szókratésztől eredő fő elvük az, hogy kételkedni kell mindenben, ami szilárdnak, megingathatatlanak tűnik. E pontban a cinikus komplexum gyökeresen eltér a hermetikustól, s mintegy a világerzés ellenkező pólusát jelenti. A hermetikus az igazságból indul ki, amelyet már ismer, míg a cinikus, a hamis igazságokat elvetve, az igazság felé halad, ám nem ér el odáig, mivel minden energiáját az álgazságok leleplezésére fordítja. („Azt tudom, hogy nem tudok semmit, ám mások még ennyit sem tudnak.”) A hermetikus számára az eredmény a fontos, a cinikus számára a feléje vezető út, míg magára az igazságra rendszerint nem is gondol.

A cinizmus filozófiája a cinikus nyelvben és viselkedésben realizálódik.

A cinikustól idegen az egyöntetűség, a mérték, a nyelv stilisztikai hierarchiájának szigorú rendje. Innen a hermetikus poétikával ellentétes cinikus poétika sajátos vonásai: a magas és alacsony éles ellentéte, az abszurd, a groteszk, az oximoron mozzanata. Az analógia helyére itt az anomália lép, a véletlen fontosabb, mint a törvényszerű, a trópus váratlansága, frissesége többet ér, mint a hagyományos képszerűség, melynek esztétikai hatása az ismert felismerésében

* Az oroszban a magyar *cinikus* megfelelőjeként a *цинический* és a *кинический* szavakat használják. Az előbbi jobbra a hétköznapi nyelvből is ismert ’eszmények nélküli, kiábrándultan mindent gúnyoló, megvető (ember)’, az utóbbit pedig ’a közönyt és az igénytelenséget a legfőbb erénynek tekintő, az élet örömeit és szépségeit, valamint a fennálló rendet megvető ókori görög filozófiai iskola híve’ jelentésben. Ez a kettősség a magyar nyelvű szakirodalomban is előfordul (*cinikus* — *kynikus/künikosz*), például Szilárd Léna ezt írja: „éles határvonalat kell húzni a künikosz és a cinikus hagyományok közé”, a „*künikusok* (gör. *κυνικοί*, or. *киники*) — ógörög filozófiai iskola követői, akik csak az erényt és az igénytelenséget tartották lényegesnek, míg a későbbi cinikusok minden értéket, eszményt elvetettek” (A karneválmélet Vjacseszlav Ivanovtól Mihail Bahtyinig. Budapest, Tankönyvkiadó, 1989. 110, 139). — Maga Jelisztratov a *кинический* szót és származékait használja, amit — tekintettel a magyar hagyományokra — *cinikus*-ként fordítottunk, miként ezt használja a kötetünkben többször hivatkozott, s Jelisztratov nézeteire jelentőst hatást gyakorló Bahtyin-monográfia (1990) magyar fordításában Könczöl Csaba is. Úgyisintén csak a *cinikus* található meg a számunkra szóhasználati kérdésekben útmutatóul szolgáló „Világirodalmi lexikon”-ban (II. kötet. Főszerk. Király István. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972. 244–7) és a „Filozófiai kislexikon”-ban is (Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1980. 23). (*A szerk.*)

rejlük. A cinikusnak az a fontos, hogy meglássa, észrevegye a régiben az újat, a hermetikusként viszont az, hogy a régit ismerje fel az újban, helyesebben az újnak tűnőben. „Minden olyan régi, mint a világ” — mondja a hermetikus. „Mi egyáltalán nem ismerjük ezt a világot” — így a cinikus. A hermetikus élesen elválasztja a nevetségéset (alacsonyát) a komolytól (emelkedettől). Gondoljunk csak a klasszicizmusra és a stílusokról szóló hermetikumára. A cinikus számára a nevetségés és a komoly egyfajta komoly-nevetségessé ötvöződik, s ez már nehezen bontható komponenseire. A hermetikus késznek látja a világot, a cinikus pedig alakulóban, fejlődésben lévőnek. S mindeközben a nevetségés, a véletlenszerű, az anomális a fontosabb számára. Megjegyzendő: a cinikus világerzése — mint elsősorban szándékosan alacsonyabb presztízsrre leszállított világszemlélet — ugyanakkor tipológiailag a barokkal is összefüggésbe hozható, amelyben nemcsak a „magas” művészet létezett, hanem az alacsony, útszéli is (Grimmelshausen „A kalandos Simplicissimus”). Mindkettőben tetten érhető a keveredés és az összemosódás, az összeegyeztethetetlen dolgok összeegyeztetése, az eklektika, a szellemességre való törekvés (a barokk konceptualizmusa). Napjainkban a posztmodern vall hasonló esztétikai elveket (erről később szólunk). Így alakul ki egy tipológiai láncolat a cinizmus, a barokk és a posztmodern között. Ez természetesen nem valami végleges és abszolút, hiszen számtalan „köztes” rokonjelenségről is tudunk. Azt azonban talán joggal feltételezzük, hogy bizonyos korszakokban ez a világszemlélet ha nem is uralkodó, de fölöttébb jelentős és stílusalkotó szerephez juthat.

Az antik cinikusok az alacsonyabb rendű népi műfajokhoz (mindenekelőtt az jónikus mimoszhoz és a dór phlüax-bohózathoz) fordulnak, az alacsonyabb regiszterű beszédhez, a plebejus szitkozódáshoz, a kitaszítottak (tolvajok, koldusok stb.) szlengjéhez. Ezt az egész heterogén anyagot cinikus tónusban dolgozzák át. Minden, ami magasrendű, lealacsonyítatik, parodizálódik. Bión Borüszthenész parodizálja a homéroszi poétizmusokat, Menipposz fiktív leveleket ír az istenek nevében. Kialakul a cinikus műfajok rendszere (diatribé, menipposzi szatíra stb.), létrejönnek az állandó poétikai eljárások (künikosz tróposz). Ez azonban már a legalizált vagy féllegalizált irodalomhoz tartozik, mely természetesen megőrizte az eredeti cinikus szleng szellemét, viszont az irodalom tükrében jelentősen el is torzította azt. A tulajdonképpeni antik társalgási, utcai cinikus szlengnek ma már csupán jelentéktelen hányadát lehet rekonstruálni.

A cinikus komplexum fő alkotórésze azonban mégiscsak a magatartási beállítódás. Cinikusnak lenni annyit tesz, mint bizonyos életformát folytatni. A cinikusok életformáját általában az aszociálissal, a marginálissal szokás azonosítani. Valóban gyakori kísérője a cinizmusnak a marginális lét, de nem kötelező. Az aszocialitás oppozíciót alkot a „normával”, ám a normával szembenállhatnak az egészen illedelmes viselkedés cinikus elemei is. Csaknem valamennyi ember magatartása tartalmaz cinikus elemeket, mint ahogy minden ember beszédében

vannak cinikus szlengelemek, csak éppen észre kell őket venni. A marginális cinizmus (dervisek, hippik stb.) a leginkább szembeötlő, s közel áll a „tisztá” cinizmushoz, ám a cinizmus feloldódott a nyelvben és a kultúrában, és „sűrűsége” is eltérő lehet a különböző szférákban.

A cinikus komplexum tehát mindenekelőtt a viselkedésben nyilvánul meg. Nemritkán gyakorlati etikának is nevezik a cinizmust. Hozzátehetjük: olyan etika ez, amelyet nyilvánosságra hoznak, és amelyet — mintegy az általánosan elfogadottal szemben — közszemlére állítanak ki. Az etikai-viselkedésbeli elem erőteljes volt a hermetikában is, de ott ezt nem mutatták be nyilvánosan, mivel annak az ezoterikumnak, titoknak volt a része, amelyre a csőcselék méltatlan volt. A hermetizmus etikája arisztokratikus jellegű, míg a cinizmusé demokrati- kus, sőt gyakran ochlokratikus, anarchisztikus. A cinikusoknak örömet okoz, ha „lealacsonyodhatnak” a magamutogatásig, a kifelé való élés modus vivendijéig.

Antiszthenész véglegesen kialakítja a cinikus arculatának emblémáját: csu- pasz testre felöltött rövid köpeny, vándorbot, tarisznya; a cinikus nem nyíratko- zik, nem borotválkozik, mezítláb jár. Ezek a külső jegyek sok mindenben ha- sonlíthatnak például a mai hippikéire. A cinikus az outsiderségét demonstrálja, azt, hogy nemcsak hogy a társadalomhoz (a kutatók ezt hangsúlyozzák gyakrab- ban), de a világhoz sem tartozik. A cinikus e világon kívüli, ő a mindennapi élet prózájából a létbe vonul el, ám mivel kénytelen érintkezésbe kerülni a minden- napi élettel is (enni, inni, jární stb.), ezért személyiségének egész mindennapi oldalát szándékosan lealacsonyítja. A hermetikus viszont éppen az ellenkezőjét teszi: énjének mindennapi oldalát a misztériumig magasztosítja, az emelkedett lét szintjére helyezi. A hermetikus a maga viselkedésével és nyelvvel titokzatos benyomást tesz a környezetére, a cinikus viszont sokkolja azt: a beszélgetés eti- kájának megszegésétől egészen odáig, hogy testi szükségleteit nyilvánosan végzi el (bár ez utóbbit inkább csak rájuk fogták).

A cinikus a viselkedés természetességét a természet rendjével állítja szembe, s ugyanezt követi a nyelvben is. A cinizmust metaforikusan az antikvitás ro- mantikájának lehetne nevezni, szélsőséges alakjában pedig gyakorlati rousseau- izmusnak. A cinikus komplexum a nyelvben az analógia általános eluralkodásá- val egyidejűleg életre kelti az anomáliát. Képletesen szólva a cinikusnak egy vadon növény, áthatolhatatlanul sűrű erdő kell, vagy legvégső esetben is egy angol park, de semmiképpen nem az uszkármódra megnyírt versailles-i bokrok. Tünet- értékű, hogy a cinizmus eszménye, kvintesszenciája nem a koncepció, nem a doktrína lett, még csak nem is a kanonikus szöveg (vagyis nem valamely „analóg módon” megdolgozott kötet), hanem a személyiség a maga furcsasá- gaival, szeszélyeivel, anomális paradoxonjaival. Természetesen a színopéi Dio- genészről van szó, aki a plebsz és a cinikusok folklórhőse lett. A hermosziszté- ma emblémája a doktrína, a szent szöveg, a misztérium és az ezoterikus szleng. A cinikus szisztémáé viszont a legendás személyiség, amely mondák, töredékes

feljegyzések, anekdoták foszlányaiból állt össze. Ezért az anekdota és az aforizma a legkézenfekvőbb cinikus műfaj. A hermetikus szövegben eleve adva van a traktátummá alakulás belső tendenciája, míg a cinikus szöveg közmondássá igyekszik sűrűsödni. A cinizmus mögött nincs semmilyen végső, teljes, univerzális doktrína. A cinizmus nem koncepció, hanem hangulat. Racionálisan a cinizmus szétfolyó, eklektikus, emocionálisan viszont kiegyensúlyozott és stabil. Ennek az a magyarázata, hogy a cinikus komplexum az átmeneti korok, a labilis és zavaros idők spontán, tömeges érzelmeit és gondolatait fejezi ki.³⁰ A tagadás, a mindennapi élet begyepesedettsége, a társadalom alappillérei és a nyelvi normák elleni tiltakozás a (gyakran utópisztikus) eszméről alkotott homályos elképzeléssel párosul bennük.

A cinikus személyisége maximálisan ellentmondásos: lenézi környezetét, de keresi együttérzését, és leckézteti is; egyszerre bolond és bölcs, egyidejűleg játssza a minta és az ellenminta szerepét. Hasonló a nyelve is: a szitkozódás itt pátosszal vegyül, a vers prózával, a becsmérlő kirohanás magasztalással. A cinikus percenként kénytelen más-más alakot öltetni, improvizálni nyelvében és viselkedésében, ő az a folyó, amelybe nem léphetünk kétszer. A cinikus komplexum arra készíti az embert, hogy állandóan új szavakat, kifejezéseket, elmésségeket, gesztusokat találjon. A cinikus tréfacsináló, mókamester, abszurdista, improvizátor, a paradoxonok mestere. Ám csupán annak a homályos ellenzéki ideológiának a keretei között, amely szinte a levegőben lóg, és melyet intuitíve mindenki érez.

A cinikus csoport elmosódottabb és nehezebben kivehető, mint a hermetikus. A cinizmus jobban a személyiséghez tapad, mint emez. A cinikusok gondolati egyöntetűségét gyakorlatilag jószérivel csupán az életmód azonossága bizonyítja. Ezért van oly gyakran szükségük külső kellékekre (ruházat, hajviselet stb.), amelyek inkább e csoportnak mint egésznek gyöngeségéről tanúskodnak, semmint annak erejéről.

A cinikus rendszerek elsősorban társadalomszichológiai szempontból érdekesek. Míg a logoszelvű rendszerek univerzális jellegűek, a szakmaiak az anyagi élet rengeteg apró részletéről árulkodnak, a rekreatívak pedig a „nyelvi személyiséget” tárják fel, addig a cinikusok az etnopszichológiáról adnak képet. A cinikus komplexum minden egyes nemzeti megnyilvánulása gazdag anyaggal szolgál e téren. A cinikus komplexum a kornak azon hangulatait ragadja meg, amelyek valamennyi népnél megvannak, ám konkrétan csak nemzeti formában realizálódnak. A nemzeti elv maximálisan aktuális a cinikum számára.

³⁰ A cinikus komplexum szerves kapcsolatban áll a népi nevetéskultúrával, annak ambivalens jellegével, amely lealacsonyítja a magasztost azért, hogy utána új életre hívja (Bahtyin koncepciója). A cinikus komplexumban azonban igen erős a reflexió, ezért az ambivalencia nem teljes. A cinikus mégiscsak kihullik az „össznépi testből”, bár nem veszíti el vele a kapcsolatot (a szleng végleges, teljesen nyitottá válásáról, „az utcára” való kivonulásáról a következő részben lesz szó).

A futurizmus ideológiája és szlengje például egészen más nemzeti változatokat szült Olaszországban és Oroszországban (egyéb kultúrákban való megjelenési formáinak vizsgálatától itt eltekintünk). Az olasz futurizmus olyan cinizmus, amelynek ipari háttere van. Marinetti Aiszóposz és Diogenész természetes bölcsessége helyett az ipar által gépesített ember bölcsességét ajánlja. Durván szólva: a futurista nem azt javasolja, hogy nyilvánosan vizeljünk az utcán, hanem hogy olajat köpjünk a nyárspolgár pofájába vagy valami ehhez hasonló. Elvileg semmi új nincs itt. Bár a szókincs más, a hangulat ugyanaz.

Az orosz futurizmusnak sok közös vonása volt az olasszal, ám ezen a talajon született meg Hlebnyikov „jövössége” (будетляństwo) és az egész világ rokonná tételének pátosza is a szokatlan módon létrehozott szavak révén. Ezért a LEF és a RAPP „röppenjetelek fel és szóródjatok széjjel!”-én kívül fennmaradt a történelemben a hlebnyikovi „értelmen túli nyelv” is, a cinikus és a logoszelvű szójegyzékek e keveréke, valamint „a földgömb elnökének” életéről szóló legendák. Semmi ehhez fogható nem volt és nem is lehetett az olasz futurizmusban.

Vagy egy másik példa, a hippiké. Ezt a cinikus rendszert Oroszország a Nyugattól vette át. Nyugati alakjában él tovább, valamennyi megszokott kellékével, a hajráfoktól a beszéd angol szavakkal való teletűzdeléséig (Rozsanszkij 1992). Ám a nyugati hippizmussal párhuzamosan létrejött egy egészen sajátos orosz cinizmus is, amelynek sűrített válfaja az ún. mityokok csoportjában öltött testet (Mityki 1990). Ez utóbbiban fellelhető a cinikus komplexum valamennyi univerzális komponense, mindenekelőtt a mintaszerű egyéniség (Dmitrij Sagin, az ő keresztnevének becézett alakjából származik a *mityok* szó), valamint a viselkedés lélektanilag előírt rendszere, amit ők maguk így fogalmaznak meg: „A mityok arcán két affektálatlan feltálat kifejezés ül: az idiotizmussal határos szívéllyesség és a szentimentális levertség. Mozdulatai és intonációi, jóllehet nagyon gyöngédek, ugyanakkor energikusak is, ezért a mityok állandóan a kissé becsített ember benyomását kelti.

A mityok általában bármely életmegnyilvánulását úgy fejezi ki, hogy az általa kimondott szó vagy kifejezés artikulálatlan üvöltésnek hasson, miközben arca változatlanul kedveskedő marad.

Elméletileg a mityok olyan magas erkölcsi értékeket hordozó személyiség, akinek a világnézete a »pravoszlávia, egyeduralom, népiség« (a 19. sz. első felében használatos hivatalos) formulájához közelít, ám a gyakorlatban annyira könnyelmű, hogy úgy tűnhet: bármiféle erkölcsi pillérnek híján van. Ám erőszakot soha nem alkalmaz, rosszat az embereknek szándékosan nem okoz, és egyáltalán nem agresszív.” (Mityki 1990: 4). A mityok a legegyszerűbben öltözködik (lehetőleg az 50-es évek beatnikjeinek stílusában), a szappanoperákból vett hosszú idézetekben tud beszélni, olcsó bort iszik, mindenkit tesvérkének (*братушка, сестрёнка*) hív. A szlengjük az álnépies nyelv stilizálása: *дык* ’ugyi’, *элы-палы* ’a kuruc mamáját’, *съест с говном* (tkp. a szarával együtt megeszi)

'megsért, szemrehányást tesz', *в полный рост* (tkp. teljes terjedelmében) 'nagyon' stb.

A mityokok cinikumában nem nehéz felfedezni a Bolonduska Ivanuska jellegzetes orosz népmesei alakját, annak különböző továbbélési formáit az orosz kultúrában, a vándorkomédiás és Petruska alakjától a szent balga, az együgyű figurájáig.

A cinikus komplexum az orosz kultúra egyik domináns vonása, megnyilvánulásai sajátosan nemzeti színezetűek. Az orosz és a francia cinizmus között például az a különbség, hogy a franciának obligát eleme a gazdag nevetető retorika (például Cyrano de Bergerac ékesszólása), míg az oroszban a retorika fakultatív jellegű, ezért többnyire periferikus helyet foglal el. Az ilyen összevetések azonban nagy tényanyagot, s következésképpen külön vizsgálatot igényelnek.

A cinizmus tehát mindig nemzetileg konkrét, s ezért ugyanilyen jellegű a cinikusok szlengje is. Sőt, ez a szleng, amely a nyelv legfinomabb árnyalataiból, alkalmi, egyszeri kifejezésekből és anomáliákból épül fel, nagyon nehezen fordítható le más nyelvekre. Például az orosz szimbolizmus szélsőséges megnyilvánulásai eléggé univerzális jellegűek. Bármely szimbolista szlengszónak (Partalanság, Esztelenség, Gyűlölet, Messzeség stb.) megvan a maga megfelelője a többi nyelvben is. Ezért a probléma csupán az, hogy a költői egészt fordítsák le magas művészi fokon, nem csupán a tulajdonképpeni szlengsort. A cinikum jellegzetes megnyilvánulásait viszont Krucsonih fonetikus verseitől egészen Zabolockij szürrealista „Oszlopok”-jáig — el kell ismerni — nem lehet adekvát módon lefordítani. A műfordítónak magának kell létrehoznia valami újat a saját nemzeti cinikus nyelvén.

Mint már említettük, a cinikus szleng az átmeneti, zavaros korokban indul virágzásnak. Nyelvi tekintetben e korokra a normák, kánonok újraértékelése a jellemző. Az irodalmi nyelvek a nem irodalmi rétegek rovására gazdagodnak. Larin szavaival „bármely irodalmi nyelv történeti fejlődése úgy képzelhető el, mint magasabb presztízsű szavak stilisztikai leértékelődésének, barbarizálódásoknak a sorozata, de jobb, ha koncentrikus kiszélesedések soráról beszélünk” (Larin 1977: 176).³¹ A cinikus szlengnek ezeknek a barbarizálódásoknak kötelező velejárói. Míg a hermetikus szlengnek nem képesek maradéktalanul szolgálni a barbarizációt, már csak az egyöntetűségük és integritásuk okán sem, a cinikus szlengnek éppen azt a táptalajt, azt a kísérleti terepet jelentik, ahol a stilisztikai hierarchiák szétzilálásának kísérlete lefolytatható. A cinikus szleng maga is át-

³¹ E gondolat még 1928-ból származik, az „О лингвистическом изучении города” [A városi nyelv tanulmányozásáról] c. cikkéből (Larin 1928), amely bekerült a válogatott műveit tartalmazó kötetébe (1977) is. E cikkben veti föl először a városi nyelv mint egész, mint rendszer kérdését.

meneti, ingatag, kísérleti jelenség. Ha a hermetikus szlenget még úgy-ahogy bemutathatjuk szókincsén át, a cinikus szókészlet a cinikus szlengnek már csupán egy jelentéktelen töredékét foglalja magában, ezért a cinikus szleng bemutatásához inkább már valamilyen poétikai-retorikai kézikönyvre lenne szükség. A cinizmus poétikájának tengelyében az összeegyeztethetetlen összeegyeztetésének, a fenn és a lenn felcserélésének, a nyelv „normátlanításának”, vagyis leértékelésének, barbarizálásának szándéka áll.

Ha ebből a szempontból vizsgáljuk az utóbbi két évszázad orosz irodalmi nyelvének a történetét, legalább négy barbarizációt fedezünk fel benne. Az első Karamzin és Puskin nevéhez fűződik. Nevezhetjük ezt persze az irodalmi nyelv kialakulásának is, ám a lényegen ez mit sem változtat. Puskin egészében — „A prófétá”-ban megtalálható szlavizmusok ellenére is — a nyelv leértékelődésének útján haladt. A „Ruszlán és Ludmíla” korabeli kritikusaiban stílusában szólva, durva nemezcizmában toppant be a nagyvilági szalonokba. Puskin után a 18. századi hősi eposz, a „Rosszijada” megírása már lehetetlen lett volna. Rendszerint úgy szoktak fogalmazni, hogy az irodalmi nyelvbe Puskin hozta be a beszéd természetességét. Ez valóban így is van. Ám ez nem más, mint a nyelv leértékelődése, cinizálódása.

A barbarizáció második nagy spirálmenetének azt a raznocsinyec (nem nemesi származású értelmiségi) hullámot tekinthetjük, amelyet Lev Tolsztoj anynyira utált. Ez a szleng még egyáltalán nem volt rendszeres kutatás tárgya, pedig enélkül nehéz megérteni az olyan írók stílusát, mint Leszkov, Dosztojevszkij, Csehov és mások.

A harmadik, talán legerőteljesebb barbarizációt az októberi forradalom és az azt követő szovjet korszak váltotta ki. Nyelvészeink már sok mindent megvilágítottak a forradalmi korszak nyelvi folyamataiból³², nem állíthatjuk azonban, hogy kutatásaik kimerítőek lennének.

A barbarizáció negyedik spirálmenete a nyolcvanas évek második felére esik, és napjaikban is tart.

Nyugodtan elmondhatjuk: a barbarizációk mechanizmusai egyáltalán nincsenek feltárva. E folyamatok vizsgálata viszont lehetetlen a szlengkutatás által feltárt adatok nélkül. A nyelvészet hatalmas elméleti és tényanyagot halmozott már fel, és ezt a legkülönbözőbb szempontokból vizsgálja, csak éppen a szlengkutatás nem szerepel ezen szempontok között. Jelentős szakirodalma van például a társalgási nyelvnek és a prosztorecsijének.³³ Az irodalmi nyelv (és mint annak része, a társalgási nyelv) keretei között értelmezik a frazeologizmusokat

³² Ld. pl. Barannyikov 1919, Jakubinszkij 1931b, Lihacsov 1935, Polivanov 1931, Prjanyisnyikov 1926, Szeliscsev 1928, Sztratyen 1929, 1931, Vinogradov Sz. 1977.

³³ Ld. pl. Alekszejev 1971, GorProszt. 1984, Grinyova–Gromova 1987, Iszenyin 1952, Kuzmina 1980, Lapsina 1985, Laptjeva 1976, LitNorm. 1977, RusszRazg. 1973, 1978, 1981, 1983, Zemszkaja 1979.

és a különböző beszédműfajokat (szólásokat, közmondásokat stb.), más szóval a beszédfolkloort.³⁴

A társalgási nyelv vagy a *prosztoreszije* szakszavak önmagukban nem kifogásolhatóak, hiszen mögöttük globális nyelvi reáliák állnak. Ám amikor a szó a szlengre terelődik, akkor annak valamennyi „apró” reáliája, s ezek jelentősége és sajátos vonása mind-mind elvész, feloldódik a társalgási nyelv „monstrumában”. Például amikor azt írják, hogy Bulgakov családi rekreatív hermetikus szlengje teljes egészében az össznépi nyelv, és tágabban az orosz irodalmi nyelv hangtani, szótani, mondattani törvényeinek van alárendelve, ez nem válthat ki ellenvetést. Csak éppenséggel az égvilágon semmi újat nem nyújt a szlengpoétika vizsgálatához. Ez csak annyi, mint ha egy embert pusztán abból a szempontból jellemeznék, hogy szovjet ember. A szovjet ember valóban reália (igaz, ma már csupán a történelemé). De egy bizonyos Pantyelejmon Szoszpatrovics Voloszjuk nevű vízvezeték-szerelő is ugyanolyan reália. Ez a probléma a másik dimenziója. A szlengkutatás egyáltalán nem mond ellent a nyelvről a tudományban kialakult elképzeléseknek, csupán más, ha úgy tetszik, a személyiséghez szorosabban fűződő dimenziót nyújt magán a nyelvtudományon belül. Képletesen szólva a szlengkutatás az általános nyelvésztől eltérően a nyelvtudomány egyik partikuláris válfaja.

A nyelvészet sajátos kompromisszumot keres e dimenziók között, amikor az irodalmi társalgási nyelv, a *prosztoreszije* és a szleng kölcsönhatását föltételezi. Szkvorcov például arról ír, hogy „a zsargon új minőséget, egy sajátos beszédstílust jelent a nemzeti irodalmi nyelv fejlődésének új korszakában” (1977: 31). A szakirodalomban használatos lett az „interzsargon” műszó (ObscsJaz. 1970: 484–6), mely bizonyos specifikus, leértékelődött — elsősorban az ifjúság körében használt — érintkezési stílust jelent.³⁵

Mindgyakrabban fordulnak a nyelvészek egy olyan általános jelenség felé, mint a városi nyelv. A várost itt egyfajta olvasztótégelynek fogják fel, melyben a nyelv legheterogénabb elemei lépnek kölcsönhatásba.³⁶

A mi terminológiánk szerint valamennyi itt érintett esetben egy és ugyanazon dologról van szó: a nyelv barbarizációjáról a cinikus komplexum erősödésén át,

³⁴ A legjelentősebb idevonatkozó munkák között említendő: FrazSzlov. 1991. Ld. még Beljanyin–Butyenko 1993 (a szerzők részben a mi anyagunkat használták fel). Az egyik legterjedelmesebb ilyen munka: Mihelszon 1902–1903.

³⁵ Az ifjúsági szlengnek (és a tolvajnyelvnek) a kutatók nagy figyelmet szentelnek, talán a többi rovására is. Az ifjúsági szlengről szóló irodalomban a már érintetteken kívül ld. még Boriszova 1980, Butyenko 1977, 1982, Dubrovina 1980, Galejeva–Kotljár 1981, Kaporszkij 1927, Kopilenko 1976, Kosztomarov 1959, Leonova 1966, Losmanova 1975, Lukasanyec 1982, Luppova 1927, Maro 1925, Mologyozs 1990, Naumova 1981, PszihProb. 1988, Ribnyikova 1927, Szkvorcov 1964, Szuperanszkaja 1959, Zapeszockij–Fajn 1990.

³⁶ A első ilyen munka Larin hivatkozott 1928. évi cikke volt. Ld. még Csemisev 1970a, 1970b, Koleszov 1991, RaznovGor. 1988.

a cinikus szlengeknek az átmeneti korszakokra oly jellemző aktivizálódásáról. A hermetikus szleng, az állandó hermetikus komplexum nem mutat „expanzív” tendenciát, a zavaros időszakok cinikus szlengjei viszont igen: ilyenkor nem csupán a nyelv, hanem a kultúra egésze is cinizálódik. Még egyszer hangsúlyozzuk: a cinikus komplexum a kultúrának és a társadalomnak immanens vonása, ám bármely kultúra és bármely társadalom átélhet olyan korszakokat, amikor e komplexum aktívabban nyilvánul meg. Ezenkívül föltehetően vannak olyan kultúrák, amelyekben a cinizmus egész történetük során erőteljesebben nyilvánul meg. Talán ilyen az orosz is, vagy ha nem is az egész, de legalábbis az ún. orosz értelmiségi kultúra.

A cinikus komplexum a legnagyobb mértékben jellemző az orosz kulturális életre, a nagyszámú, spontán módon keletkező kulturális csoportokra és szlengekre. Természetesen nem a cinizmus százszázalékos realizálódására gondolunk (mondjuk a diogenészi hordóra annak tiszta formájában), hanem bizonyos cinikus színezetre, a szisztéma cinikus „elhajlására”, másként szólva a mindennapi élet és a nyelv cinizálódására.³⁷ Az orosz értelmiség mint társadalmi réteg életében és nyelvében — a nyugati értelmiségétől eltérően — bizonyos fenntartásokkal általános cinizálódási tendenciáról is beszélhetünk.

Ha visszanyúlunk a 19. századba, ezt a tendenciát már a romantikában láthatjuk. A romantika mint a klasszicizmus antitézise, már önmagában is az új cinizmus szembenállását jelenti a régi hermetizmussal. Oroszország a romantikát nagyon erőteljesen éli meg, ezt művelőinek élesen cinikus színezete bizonyítja. Elegendő a hivatalosan örültnek nyilvánított P. J. Csaadajevre gondolnunk. A cinizmus kifejezetten neveltető tónusának a 19. század elején szükségképpen fojtottabb hangzást adott a romantikus komolyság, a tragikum, magány, sőt a démonizmus témája. Ennek ellenére még a romantikus doktrína keretei között is kitalapíthatóak a cinikus komplexum jegyei: a kitaszítottság, a hivatalos kánonok megvetése, az állandó irónia, a tökélytől oly messze álló világ leszólása, a jellemek furcsasága, a személyiség világon kívülisége, a nagyvilági csőcselék meghökkenésére irányuló törekvés. Gyakorlatilag ilyenek (már realista dimenzióban) a „fölösleges emberek” is valamennyien. Anyeginre ez talán kevésbé vonatkozik, viszont fokozottabban megnyilvánul Pecsorinban, együtt az ő cinikailag rút (mint Aiszóposz vagy Szókratész) alteregójával, Wernerrel. Gribojedov hőse, Csackij kifejezetten cinikus szellemben nyilatkozik. Jellemző, hogy e hősök valamennyien szellemesek, megvan a neveltető, leleplező retorikai képességük. Ám valamennyien a felső vagy a középosztályból jöttek. Nyelvükben és viselkedésükben a cinikus komplexum korlátozott megjelenési szférát ölel fel: csupán abban nyilvánul meg, hogy romantikusok módjára az egzotikumba (a

³⁷ Mint ismeretes, az antik irodalomról szólva a szakemberek megkülönböztetik a cinikus irodalmat a cinizáló, vagyis jószerével csupán utánozó, epigon jellegű művektől.

Kaukázusba) menekülnek, vagy ellenkezőleg, a díványon heverészve bohóckodnak, mint Oblomov. A cinikus itt vagy magányos vándor, vagy heverésző filozófus. (Tegyük hozzá, mindkét cinikus megnyilvánulásnak mély nemzeti gyökerei vannak.)

Az orosz kultúra a figyelmet nem magára a cinizmusra, nem annak különös megnyilvánulásaira összpontosítja, hanem a cinikus személyiség tragédiájára, a kitaláltóság mint tragédia problémájára. Igaz, elég sok megnyilvánulására találunk a tisztán nevetető cinizmusnak is. Jellemző példája ennek Vlagyimir Lvovics Puskin, a költő nagybátyja a maga eredeti egyéniségével és örökül hagyott szlengjével³⁸, valamint a Puskin-kortárs költő, Ivan Mjatljev makaróni szlengje (Mjatljev 1893). A cinizmus legismertebb megnyilatkozása az orosz irodalomban kétségkívül Kozma Prutkov (három költő által megteremtett) irodalmi álarca.

El kell ismerni: az orosz értelmiségiek és irodalmi hősök cinizmusa sohasem volt teljes, mindig felemás, szinte fogyatékos jellegű volt. Nem volt hozzá sem terük, sem hallgatóságuk. A színopéi Diogenészt (Diogenész Laertiosz tanúsága szerint) egész Athén ismerte és szerette, Csaadajev viszont az Angol klubon kívül sehova sem járt. Ez olyan sajátos cinizmus, mely a felső tízezer hermetizmusának kényes keretei között nyilvánult meg. Később, a társadalmi bázis szélesedésével, a raznocsinyec barbarizáló hullámmal együtt tágulni fog majd a cinizmus megnyilvánulásának a szférája is. A nagyvilági-nemesi cinizmust a raznocsinyec cinizmus váltja fel. Idesorolható az is, amikor Bazarov a maga pozitívizmussal szinte sokkolja a környezetét, ide Dosztojevszkij cinikusan eszelős polifóniája, meg a „bűnbánó értelmiségi” alakja, s ide az orosz szellemi kultúra számos más, jól ismert jelensége. A nihilista cinizmus kétségkívül kíméletlenebb, mint a nemesi cinizmus. Jól illusztrálja ezt Kirszanov és Bazarov konfliktusa az „Apák és fiúk”-ban. Kirszanov nagyvilági „arszlán”, tehát jellemzően nagyvilági cinikus, a múltból itt rekedt romantikus. Bazarov viszont nihilista cinikus, most, a jelenben. Kettejük közül ő a kegyetlenebb. A cinizmus fokozódik. Kulturális, pszichológiai tekintetben a regény a két nemzedék cinikus komplexumainak konfliktusára épül. E vonatkozásban a regény hallatlanul szimptomatikus és mélyenszántó.

A cinizmus kifejezetten nyelvi megnyilvánulásáról a következőket kell elmondani.

³⁸ Vlagyimir Lvovics Puskin nagyvilági szlengszavait a terjedelmes memoáriróadalomban kutatva lehet csak megtalálni. Annak idején rendkívül népszerűek voltak, s a nagyvilági szleng fontos részét alkották. Költői munkásságát ld. Puskin 1918.

Az orosz szlengek cinikus tendenciája az irodalomban a szkaz műfajában fejeződik ki.³⁹ Általános megközelítésben a szkaz nem más, mint nyelvi álarc, melynek segítségével a szerző egy másik személy (az elbeszélő) nevében szólhat, és annak nyelvét, szlengjét használhatja. Az orosz szkaz végigpróbálta már az összes lehetséges álarcot: az örült szlengjét (Gogol: Az örült naplója), a parasztbeszédet (például a 19. századi narodnyik irodalom vagy az ún. tájnyelvi próza), a csinovnyikszlengyet (Gogol, Dosztojevszkij és mások), a kispolgári szlengyet (Csehov, Zoscsenko), az odesszai zsidó szlengyet (Juskevics, Babel) stb. A felsoroltakon kívül is számtalan szlengyet találunk az orosz irodalomban: ilyen a szabóké, a mesterembereké, a kereskedőké, a csavargóké stb. A szlengekre épülő belső polifónia az orosz szkaz jellegzetes vonása. Leszkov stílusrendszerének például éppen ez az alapja. Szlengvizsgálat nélkül teljességgel érthetetlenek az olyan írók szövegei, mint Melnyikov-Pecserszkij, Sz. Makszimov vagy akár kortársunk, Szolzsenyicin.

A szkaz nem csupán az író stilisztikai skáláját tágítja ki, hanem azt is lehetővé teszi, hogy élhessen az irodalmi játék, az imitáció, az olvasó megtréfálásának lehetőségével, használja az iróniát és az öniróniát, vagyis tipikusan cinikus iránnyulást is jelenthet.

A forradalom előtti és a forradalmi korokban a cinizmus számos író és művész alkotói és viselkedési normája lesz. Mindegyik „izmusban” mindhárom komplexum: a logoszelvű, a szakmai és a rekreatív is megtalálható volt. A szimbolizmus inkább logoszelvű jellegű volt. Az akmeizmus úgy lépett fel, mint az előző tagadása, s a hangsúlyt a szakmai komplexumra helyezte (innen a költők céhének eszméje vagy például Gumiljov kísérletei a költői nyelv technikája terén). A későbbiekben a modernizmus és az avantgárd fejlődése szintén a cinizmus fokozódása felé vezet (futurizmus, konstruktivizmus, oberiu, nyicsevósok stb.). Ezt a fejlődést törte meg az új szovjet ideológia logoszizmusa, a szocialista realizmus. Gorkij — mivel ahhoz nem volt ereje, hogy szembeszálljon a hivatalos irányzattal — egyre inkább a professzionalizmus, az írni tudás fejlesztését tanácsolta az íróknak, vagyis a szakmai komplexumot állította szembe a logoszelvűvel, azaz az ideológiától a professzionalizmus felé távolodott el. Tucatnyi írása szól erről, és ezek hangneméből — nézetünk szerint — mélységes tragikum csendül ki.

Ám térjünk vissza a forradalmi korhoz! Tipikus alak lesz itt az irodalmi cinikus, aki külön „katedrához” jut (színpad a kávéházban, szónoki emelvény, pán-célautó). A cinikusok egymásra licitálnak a különckedésben, s mindent megtesznek, hogy magukra irányítsák az egybegyűlteket figyelmét. Minden kezdő író számára az a legfontosabb, hogy „meglelje a saját nyelvét”, vagyis kitapintsza a

³⁹ Ld. pl. Muscsenko–Szkobelev–Krojcsik 1978. A szkaz aligha csupán orosz sajátosság, hasonló jelenségeket valamennyi irodalomban találunk (pl. a latin-amerikai indigenismo).

maga, lehetőleg cinikus jellegű szlengjét, tehát hogy megtalálja a saját cinikus álarcát. Szerencséje van, ha azonnal rátalál (például Majakovszkij). Mások viszont, köztük tehetséges, sőt zseniális költők és írók is, folytonosan és különböző hangnemben cinizálva saját egyéniségüket, mélyreható drámákat élnek át. Így tette tönkre a kor általános cinikus irányultsága Jeszenyin életét, aki hol a falusi legény, hol az alkoholista huligán álarcát öltötte fel. Míg társai, az imaginisták (Mariengof, Sersenyevics) könnyen fel- és levették a cinikus álarcot, ő beleélte magát, vagyis a cinizálás mint játék nála cinikus tragédiába torkollott.

A cinikusok támadása mindig elsősorban a nyelvi norma és a hagyományok ellen („Dobjuk ki Puskind a jelenkor hajójából”), a megállapodott életforma ellen irányul. A nyelvi norma és az életforma kölcsönös kapcsolatban áll. Az új kor világszemlélete egyféle cinikus eltolódásra épül. „Hadd haljon csak ki a torz életforma” — írja Majakovszkij a „Gőzfürdő”-ben. Roman Jakobson így határozza meg az életformával (*быт*) való szembenállást mint az orosz irodalom immanens vonását: „Az átformált jövőbe induló alkotói lendülettel a változatlan jelen stabilizálására való törekvés áll szemben, a begyepesedés, az élet elhalása, szorító, megcsontosodott sablonokká merevedése. E folyamat neve: *быт*. Jellegző, hogy az orosz nyelvben és irodalomban e szó és származékai jelentős szerepet játszanak (az oroszból még a zürjénbe is belekerült), az európai nyelvekben viszont nincs pontos megfelelője, bizonyára azért, mert az európai tömegtudatban a stabil életformákkal és normákkal semmi olyat nem állítottak szembe, ami e formákat kizárta volna. Hiszen a személyiségnek az együttélés megcsontosodott szabályai elleni lázadása feltételezi azoknak a meglétét. A *быт* valódi antitézise az, amikor résztvevői közvetlenül érzékelik a normák földcsuszamlását. Oroszországban nagyon régen ismerős a tartópillérek labilitásának ez az érzése, mégpedig nem mint történelmi spekuláció, hanem mint közvetlen érzés. Már Csaadajev korában a bizonytalanság és ingatagság érzése kapcsolódott a »holt pangás« léghőmérsékletéhez.” (Jakobson 1987: 16).

A húszas-harmincas évek orosz prózájában a cinizáló tendencia intenzív stílusváltásban, az új stílus kínzóan fájdalmas keresésében nyilvánult meg. Ez a legtragikusabban Andrej Platonov műveiben tapasztalható, melyeknek cinikus elemei külön tanulmányt igényelnek.

A régi életforma leomlik, helyébe új, szovjet életforma lép, melyet jórészt a cinikus ideológia szül, vagyis ez át meg át van itatva cinizmussal. Hiszen gondoljunk csak bele: a társbérleti lakás nem más, mint egy maximálisan cinikus eszme. Képzeljük el, hogy Diogenész cinikus forradalmat visz véghez, és arra kényszeríti az egész antik világot, hogy hordókban lakjon. Oroszországban valami ehhez fogható történt. (Teljesen helytelen véleményünk szerint az a sztereotípiája, hogy a szovjet korszak nyelve és kultúrája főként dogmatikus jellegű. A logoszelvű dogmatikának a szovjet kultúrában távolról sem volt vezető szerepe, mert bár számottevő volt, nem rendelkezett struktúraalkotó jelentőséggel. A

szovjet kultúra és a szovjet nyelv a mélyszerkezetét tekintve talán az egyik leginkább cinikus rendszer volt a civilizáció történetében. A nyugati szovjetológusok ezt a jelenséget egyáltalán nem veszik észre.)

A forradalmi korszakról szóló memoáriróladalomban számtalan példát találunk a cinikus viselkedésre és a cinikus szlengre. Ivan Bunyin például, aki nagyon távol állt a forradalom cinikus viharától, őszinte borzadállyal írja le az „Elátkozott napok”-ban, hogyan viselkedett Majakovszkij egy hivatalos fogadáson:

„Én Gorkijjal és Hallennal, a finn festővel ültem együtt. Majakovszkij azzal kezdte, hogy minden hívás nélkül odajött hozzánk, közénk tolt a székét, és enni kezdett a tányérunkból, inni a poharunkból. Hallen tágra nyílt szemmel meredt rá, mint ahogy bizonyára egy lóra nézett volna, ha azt vezetik be a terembe. Gorkij kacagott. Én félrehúzódtam. Majakovszkij ezt észrevette.

— Ön nagyon utál engem? — kérdezte vidáman.

Én minden zavar nélkül válaszoltam, hogy nem: az túlzott megtiszteltetés lenne a számára. Már-már kinyitotta teknőszerű száját, hogy még kérdezzen tőlem valamit, amikor hivatalos pohárköszöntőre emelkedett a külügyminiszter, és Majakovszkij feléje, az asztal közepe felé indult. Ott aztán felugrott egy székre, és olyan trágáran kezdett ordítani, hogy a miniszter megdermedt. Egy másodperc múlva, miután összeszedte magát, ismét megszólalt: »Uraim!« De Majakovszkij még az előzőnél is jobban kezdett ordítani. És a miniszter, miután tett még egy ugyancsak eredménytelen kísérlet, széttárta a karját és leült. De mihelyt leült, felállt a francia követ. Szemlátomást biztos volt benne, hogy ha ő emelkedik szólásra, ez az orosz huligán rögtön meghúzza magát. De nagyon tévedett. Majakovszkij a következő pillanatban még harsányabban fojtotta belé a szót. De ez még mind semmi: a követ mérhetetlen csodálkozására hirtelen az egész terem vad és értelmetlen indulatba jött: mintha Majakovszkij megfertőzte volna őket, mindenki váratlanul ordítani kezdett, csizmájukkal a padlót, az öklükkel az asztalt verték, röhögtek, üvöltöttek, vonítottak, rőfögtek, és leoltották a lámpát. És hirtelen mindent túlszárnyalt a borotvált rozsmárra emlékeztető finn festő valóban tragikus üvöltése. Már részeg volt és halálsápadt, és szemlátomást a lelke mélyéig megrázta ez a mértéket nem ismerő állatiasság*, szerette volna kifejezni tiltakozását ellene, és szó szerint könnyezve, teljes erejéből kiáltozni kezdte az általa ismert kevés orosz szó egyikét:

— Sok! Sook! Sook! Sook!” (Bunyin 1990: 81–2 — Zappe László ford., 76–77).

A finn festő a cinikus komplexum egyik lényeges vonására, a hiperbolizmusra („mértéket nem ismerő állatiasság”, „a disznóság túlzása”) reagált. Majakovszkij cinizmusa a durva meghökkentésben nyilvánult meg, abban, amit a tradicionalista Bunyin csak állatiasságként definiálhatott (a görögök ezt kutya-

* Az orosz eredetihez közelebb álló szerkezetben: „...a lelke mélyéig megrendítette a disznóságnak ez a t ú l z á s a ” (Bunyin kiemelése. — *A ford.*)

ságnak nevezték, innen a cinizmus elnevezés). Előfordulhatnak az ilyesminek enyhébb, pontosabban specifikusabb megnyilvánulásai is. V. Hodaszevics idézi G. Ivanov egy emlékezéséből a Nyikolaj Klujev parasztköltőre vonatkozó részt.

„Mikor Klujev Pétervárra érkezett, rögtön Gorogyeckij hatása alá került, és alaposan elsajátította a beöltöztetett paraszt műfogásait.

— Nos, Nyikolaj Alekszejevics, hol szállt meg Péterváron?

— Hála legyen a Jóistennek, nem hágy a Védőszentecském óvatlanul. Találtam egy zugocskát, de hát sok kell-e az embernek? Látogass meg, fiam, tégy boldoggá. A Morszkaján meglelsz, mindjárt ott, a sarkon túl.

A zugocska, mint kiderült, az Hôtel de France egyik szobája volt, benne nagy középszőnyeg és széles ottomán. Ezen ült Klujev keménygallérban és nyakkendőben, és Heinét olvasta eredetiben.

— Kapiskálok egy kicsit pogányul is — vette észre csodálkozó tekintetemet —, kapiskálok egy kicsit. Csak valahogy nem veszi be a bendőm. A mi csalóganynainknak szebb a hangja, úgy bizony. No de hát — jött izgalomba —, hogy fogadom én a kedves vendéget? Ül le, fiacskám, ül le, galambocskám. Mivel tudnálak megkínálni? Teával én nem élek, dohányt nem füstölök, mézeskalácsot sem hoztam otthonról. De — kacsintott rám —, ha nem sietsz nagyon, esetleg megebédelhetnénk együtt? Van itt nem olyan messzire egy jó kis kocsmá. Jó ember a gazdája, ha francia is. Itt, a sarkon túl, Albert a neve.

Én nem siettem.

— No ládd, milyen jó. Mindjárt nekiöltözök.

— De hát miért kellene átöltözni?

— Ugyan már, hova gondolsz? Kinevetnek az emberek. Várj egy perccskét, azon minutában készen vagyok.

A spanyolfal mögül csakhamar zekében, jól megzsírozott csizmában és málnaszín rubaskában lépett elő.

— No lám, így csak jobb lesz!

— De hát az étterembe így be se engedik.

— Nem is megyünk mi a nagyterembe. Mit keresnénk mi, muzsikok, az uraságok között? Maradj varga a kaptafádnál! Majd csak találunk egy zugocskát, egy kicsinyke különtermet. Oda nekünk is lehet.” (Hodaszevics 1991: 128).

Mint látjuk, itt a tettetett nyelvi és magatartásbeli önlekiicsinylésre törekvésnek kifejezetten cinikus formájával, saját parasztságának, szegényességének hangsúlyozott demonstrálásával van dolgunk. Majakovszkij és Klujev persze másként festenek és beszélnek a fenti idézetekben, a cinikus komplexum eltérő, mondhatni, homlokegyenest ellenkező módon realizálódik náluk, és mégis ugyanaz a komplexum ez. Jellemző, hogy mind Bunyin, mind Hodaszevics egymással rokon jellegű ellenszenvet éreznek Majakovszkij, illetve Klujev iránt, nem is titkolják távolságtartásukat. Bunyin Majakovszkij viselkedését közönséges durvaságnak tartja, és a költőben az új, elkorcsosuló költészet jellegzetes képviselőjét látja, felidézve, hogy Majakovszkijt már a gimnáziumban Idiot

Polifemicsnek csúfolták. Hodaszevics Klujev beszédét és ruháját képmutatásnak tekinti, sőt egyfajta baljós idelógiai grimasznak is: „Éppen a francia éttermeknek ezekben a különtermecskéiben, zugocskáiban alakult ki akkoriban a gorogyeckiji-klujevi style russe, amely ki tudja, mi volt: pravoszlávizmus-e, önkorbácsolás-e, forradalom-e, avagy a fekete százak reakcióssága?” (Hodaszevics 1991: 128).

Az ilyen viszonyban mélyszerkezetileg, politikai, nemzeti és egyéb rárakódott képzetektől függetlenül fejeződik ki az, hogy az emberek nem fogadják el sem az általánosan elismert kánont, a klasszikus hagyományokat, vagyis a normatív hermetikát, sem pedig az olyan embereket, akik ezzel a kánonnal — még ha távoli alapállásból is, mint Majakovszkij a forradalmi avantgárd, illetve Klujev az extremista tradicionalizmus alapállásából — szembenállanak. Ebben nagyon érzékletesen kifejeződik a hagyomány és a cinikum, az analógia és az anomália szembenállása.

A cinikusok örökségének interpretációjában az egyik legbonyolultabb feladatot a cinikus személyiség dekódolása jelenti, az arc leválasztása az álarcról, az irodalomban pedig az író és az elbeszélő hangjának szétválasztása. Az irodalom, az irodalomelmélet és a kritika története telis-tele van félreértésekkel. Az íróknak tulajdonítják hőseik szlengjét, az irodalmi hősöknek pedig megalkotóik nyelvi sajátosságait. Előfordul, hogy teljesen félreismerik a dolog lényegét. A dogmatikus cenzúrát különleges vakság jellemzi, mivel folyton azonosítja az arcot az álarccal. Amikor például 1946-ban megszületett a Zvezda és a Leningrád c. folyóiratokról szóló hírhedt párthatározat, amelyben elítélték Zoscscenkót és Ahmatovát, valamennyi vád, amivel Zoscscenkót illették (banalitás, nyárspolgáriság stb.), tulajdonképpen a hőseire vonatkozott, ami ugyanazt jelenti, mintha a 19. században nem Kozma Prutkovot illették volna a banalitás vádjával, hanem az alak három szerzőjét, A. K. Tolsztojt és a két Zsemcsuzsnyikov fivért.

Míg az irodalomban a cinizálódás folyamata zajlik, és a cinikus szlengnek harcolnak egymással, a tudományban erősödik az érdeklődés a nyelv nemirodalmi rétegei, a tolvajnyelv, a különböző szociolektusok, a gyermeknyelv, az új cinikus-avantgárd rendszerek iránt. Másként szólva, cinizálódik a filológia és az emberi ismeret is, mégpedig mind a kutatása tárgyában, mind pedig módszereiben. Oroszországban ez az OPOJAZ, a „formalisták” és mások munkásságában figyelhető meg. A kutatókat a véletlenszerű, az anomális, a „furcsa” kezdi érdekelni (ld. Viktor Sklovskij nevezetes „elidegenítését”). Jurij Tinyanov például az olyan kanonikus jelenség tanulmányozása közben, mint amilyen Puskin életműve, vizsgálatai oroszánrészt a költő gyermek- és ifjúkorának szenteli, míg az érett költőről (különösen a 30-as éveiről) egyáltalán nem ír. A kutatások jelentős része az elfeledett mozzanatok rehabilitációjának jegyében folyik, periférikus problémákat vetnek fel, s emelik őket a kapitális kérdések rangjára. Mindez a tudomány cinikus, anomális szimptomái körébe sorolható, azok közé,

amelyek bizonyos mértékben egyensúlyt teremtenek az előző kor hermetikus stabilitásával szemben. Ebben az értelemben teljesen cinikus, anomális jellege van e tanulmányunknak is, amely a kanonikus tudomány szempontjából olyan jelentéktelen dolgot rehabilitál, mint a szleng.

Tekintsük át röviden korunk cinikus komplexumát! A 80-as évek nyelvében sokfajta szleng aktivizálódásának vagyunk tanúi, ezek mind behatolnak a tömeg-tájékoztató eszközök, a film, az irodalom eszköztárába. A kultúra cinizálódásának a folyamata rendkívül gyors volt. Míg az első szimptomák úgy 1986-1987-re datálódtak (ekkor jelentek meg az irodalmi folyóiratokban az első „bátor” közlések, a tévében pedig az első „bátor” adások), az 1991-es puccs már le is zárta az átmeneti korszakot, és teljes mértékben legalizálta a kultúra cinizálódásának folyamatát. Az ideológiai cenzúrával együtt megszűnt a normatív-filológiai (hermetikus) cenzúra is. A szemünk láttára él meg gyökeres változást a bemondók poétikája, a dialógus kultúrája.

E folyamat gyors lefolyását jelentős mértékben a máskéntgondolkodó irodalom, a szamizdat cinikus hagyományai készítették elő, bár nem kevés volt ebből a szovjet irodalomban is (például Suksin Csugyiknak elkeresztelt hőse). A tipikus ellenzéki hős értelmiségi, aki gyakran még zsidó is, és nem fogadja el a szovjet dogmatikát. Egy kicsit (vagy nem is annyira kicsit) nem e világból való. Csöndes, értetlenkedő áldozat, gyakran alkoholista, szabadúszó művész. És nemcsak az irodalom hőse ilyen, hanem az eleven cinikus ellenzéki eszményképe is. Dovlatov például a következőképpen rajzolja meg Ioszif Brodskijnek az ellenzéki hagyományban kanonikussá vált portréját:

„Brodskij mellett a többi fiatal nonkonformista más foglalkozású embernek tűnt.

Brodskij soha nem látott viselkedési modellt alakított ki. Nem a proletár államban élt, hanem saját szellemének kolostorában.

Ő nem harcolt a rendszer ellen. Észre sem vette azt. Talán nem is tudott a létezéséről.

Hogy mennyire járatlan volt a szovjet életben, az már szinte csinálnak tűnt. Például biztos volt benne, hogy Dzerzsinszkij még él. És hogy a »komintern« egy zenei együttes elnevezése.

Nem ismerte fel a politikai bizottság tagjait arcképekről. Amikor lakóházának a homlokzatára Mzsavanadze hatméteres arcképét húzták fel, azt kérdezte:

— Ki ez? Annyira hasonlít William Blake-re...

Viselkedésével valamilyen nagyon fontos beállítódást sértett. Ezért az Arhangelszki területre száműzték.” (Dovlatov 1991: 199–200).

Dovlatov egy máskéntgondolkodó Diogenészt képét rajzolja meg, aki a maga külön világában él, a maga „kulturális hordójában”. Diogenész arra kérte Nagy Sándort: menjen odébb, ne vegye el előle a napfényt. Brodskij úgy szemléli a

világkultúra napkorongját, hogy közben nem veszi észre a szovjet rendszert, amely el akarja venni előle ezt a napfényt. Brodskij cinizmusa persze legenda. Jól tudta ő, hogy Dzerzsinszkij régen halott. Ám e legendát nem szabad lerombolni, mert már kánon lett belőle. Az ellenzéki cinizmus fokozatosan dogmává vált. Brodskijból titán lett, meg az ellenzékiek „jó öreg Lenin apója”, s ez ellen küzdeni már nem lehet, de nincs is miért. Számunkra a következő gondolat a fontos: a cinikus komplexum, ha legalizálódik, dogmává, hermetikává merevedhet. A hivatalos kultúra szovjet hermetizmusának helyébe egy új, hivatalos demokratikus hermetizmus lép, amely már két „mélységi” szintet olvaszt magába.

Az első a tömeges, a mindenkinek szánt szint, ez a tömegkultúra nyugati, főleg amerikai mintáit másolja annak a szlengjével együtt. A második (az értelmiségieknek szánt) a máskéntgondolkodók kultúráját ismétli ennek a szlengjével. Az új tömegkultúra a reklám, a show stb. kialakult műfajait próbálja átvenni azok poétikai rendszerével, szlengfogásaival együtt, beleértve az intonációt is. Az ismert amerikai népszerű műsorok showmanjeinek modorát ismétlik, azok bárgyú lelkesülttségével és rózsaszín popsijú provinciális humorával, mint amilyet „A Mester és Margaritá”-ban Bengalszkij képvisel. A hivatalos értelmiségi ellenzékiségben kötelező kellékként van jelen a „tahóságunk” miatti döbbenet. Furcsa, de a hivatalos ellenzéki kultúra kötelező komponense lett a „mi” szlengizmus („mi nem vagyunk képesek gondolkodni”, „mi még nem értünk meg a civilizáció számára” stb.), amely mögött, nézetünk szerint, egy nagyon sajátos eljárás rejtőzik, amit talán eufemisztikus általánosításnak lehetne nevezni. Egyrészt a beszélő az egész népet, az egész országot ruházta fel bizonyos negatív jegyekkel („mi kultúrálatlanok vagyunk”), másrészt viszont e rámutatás tényével saját magát mentesíti alóluk. Ezek fölöttinek érzi magát, hiszen ő képes általánosítani, diagnosztizálni. „Mikor tanulunk már meg végre gondolkodni?” — teszi fel a kérdést, s ezzel implicite arra is rámutat, hogy ő személyesen tud gondolkodni. A „mi” egykoron szovjet szlengfordulat is volt, annak azonban a szovjet hivatalos szlengben más, általánosító kollektivistá töltete volt, s ez váltotta ki Jevgenyij Zamjatyin tiltakozását: regényének a címe („Mi”) maga volt a polemikusan hangsúlyozott szovjet szlengizmus. A *mi* tehát két szlengszármazékot is adott. Érdekes maga az a tény is, hogy ez a névmás képes magába foglalni és ugyanakkor nem magába foglalni a beszélőt. Ezenkívül sorolhatnánk a *mi* szlengstilisztikai lehetőségeit: a királyi többest (*Mi, Második Miklós*), amely parodisztikusan sokat szerepel napjaink bizalmas nyelvében, az eufemisztikus tudományos használatát (ez már kövületté vált), a pszeudo-önlekicsinylő használatát (*где уж нам уж выйти замуж, мы уж так уж как-нибудь*, tkp. Ugyan már, még hogy mi férjhez menjünk? Majd csak elleszünk így is valahogy), 'az én gyerekem' jelentésében (*мы уже поели 'tkp. már ettünk', у нас седьмой зубик режется 'a hetedik fogacsánk jön'*). Az utóbbi két használat a családi szleng példáinak tekinthető.

Látjuk tehát, hogyan hermetizálódik, dogmatizálódik a legalizálódott cinizmus. Ezért visszatérhetünk a cinikus poétikához.

A cinikus poétika, mint már rámutattunk, az eltolódás és az összevegyülés poétikája. Szervező elve nem a doktrína vagy az elmélet, hanem a személyiség, amelynek viselkedése és nyelve nem fér meg a szokványos keretek között. Napjaink irodalma számos példáját adta a cinikus poétikának. A cinikus személyiség egyik legjellegzetesebb alakja Venyicska Jerofejev, pontosabban Venyicska alakja Venyegyikt Jerofejev „Moszkva — Petuski” c. művében (Jerofejev 1990). Ez a mű nem egyszerűen a cinizmus szellemében jött létre, hanem a cinikus irodalom műfaji sajátosságai szerint is épül fel. Van benne sajátos dialógus, megtaláljuk a szimpoziumot is („lakomák”, ivászatok), akárcsak az angyalokkal (daimonokkal) folytatott beszélgetést. Jerofejev váltogatja a magasztost és az alantast, a szitkozódást és a pátoszt, lealacsonyítja a magas műfajokat és felemeli az alantasokat. A mű lírai hőse egy lezüllött értelmiségi. Az önéletrajzi, illetve irodalmi jelleg (cinikus szkak-szerűség) közötti határ ugyanannyira áttetsző itt, amennyire el is van torzítva. A nevetséges és a komoly a szövegben szétválaszthatatlan. Már a főhős nevének kicsinyítő-becéző alakja (Venyicska) is cinikus árnyalattal bír. Nagyon divatos eljárás ez (vö. Limonov 1991). A szerzői szleng prizmáján a legheterogénebb anyag ömlik át, a bibliai kifejezésektől az obszcenitásokig. Külsőleg a cinikus szleng valami mesterséges, eklektikus dolognak is tűnhetne, ám a városi szlenget belülről ismerő olvasó rögtön megérzi, hogy itt mindent egységes poétikai gondolat fog össze. Illusztrációként a mű bármely részletét idézhetnénk. Vegyük annak a leírását, hogyan tölti a hős az időt a brigádtársaival a kábelfektetési munkán:

„A szégyent és a jövővel kapcsolatos gondokat sutba vágva kizárólag szellemi életet élünk. Amennyire tőlem telt, tágitani igyekeztem beosztottjaim látókörét, s nekik nagyon tetszett, ha tágitottam: mindenekelőtt az arab–izraeli konfliktust illetően. Ettől teljesen el voltak ragadtatva, rajongtak Izraelért, csakúgy, mint az arabokért, de különösen a Golan-fennsíkért voltak oda. Szüntelenül Abba Ebant és Mose Dajant emlegették. Megjönnek reggel, mondjuk, a bujálkodásból, s kérdi egyik a másikat: »Na, mi újság? Belement ABBA Nyina, az a csuDALYÁNY a 13-as szobából?« A másik meg önelégült, gúnyos mosollyal így felel: »Naná, MOSE mondott nemet, miért is mondana az a ribanc?«

Aztán (ezt hallgassátok meg), mikor már tudták, hogyan halt meg Puskin, odaadtam nekik Alekszandr Blok *Csalogánykert* című poémáját, olvassák csak el. A poéma középpontjában, persze, ha eltekintünk most az illatos vállaktól, a kékes ködöktől, a vadrózsába vesző rózsaszín tornyoktól, akkor a költemény középpontjában olyan lírai hős áll, akit iszákosság, bujálkodás és lógás miatt bocsátottak el a munkahelyéről. »Nagyon időszerű könyv* — mondtam nekik —, nagyon hasznos olvasmány lesz számotokra.« És mi történt? — Elolvasták. De a várakozással

* Lenin mondata Gorkij *Az anya* című könyvéről. (Vári E. jegyzete)

ellentétben a költemény lehangolta őket: valamennyi üzletből egy csapásra eltűnt a »Friss illat«*. Ki tudja, miért, elfelejtkeztek a szika-partikról, a vermutról, a Seremetyevói Nemzetközi Repülőtérrel, a »Friss illat« viszont osztatlan győzelmet aratott, mindenki csak ezt itta.” (Jerofejev 1990: 33 — Vári Erzsébet ford., 31–2).

E kis részletben is feltárul a szlenges travesztálás legszélesebb színpalettája. Politikusok nevei (mint átlátszó obszcén eufemizmusok) kapnak obszcén csengett, Blok szimbolisztikus hermetikája az alkoholisták által ivásra használt kölnivízzé lényegül, míg a biblikus poétizmusok a szesztestvérek viselkedési elvévé. Tegyük hozzá: Jerofejev műve mélyen filológiai ihletésű és a klasszikus nevetető posztmodernizmus szellemében íródott. Maga a posztmodernizmus is, melynek pátoszát a szabad kulturológiai retrospekció elve alkotja, a cinizmussal egybecsengő jelenség, különösen a nevetető posztmodernizmus. A „Jeszino — Frjazevo” fejezetben például arról beszélgetnek, kik szerettek inni a világkultúrában. Teljes öt lapon olyan nevek sorakoznak, mint Liszt és Bunyin, Kuprin és Gorkij, Csehov és Schiller, Gogol és Panajev, Muszorgszkij és Rimszkij-Korszakov, Anyegin és Larinék, Herzen és Uszpenszkij, Pomjalovszkij és Piszarev, Garsin, Marx, Goethe stb. A szöveg olyan anekdoták füzéréként kel életre, melyek egymásból nőnek ki, és fokozatosan keltenek abszurd hatást. Az ilyen szöveghez rendkívül nehéz lenne kimerítő kommentárt írni: ennek terjedelme lényegesen meghaladná a szövegét. A cinikus szöveg kulturológiai háttere lehet általánosan emberi is, de lehet „kultúrán belüli” is, vagyis visszaadhatja egy bizonyos típusú kultúra sajátosságait annak valamennyi részletével. Ilyen sajátos háttérrel bír például Petronius „Satyricon”-ja, amelyben az akkori reáliákat és fogalmakat travesztáló Nero-kori szleng teljes dekódolását végül is csak nem kapja meg az olvasó.

Hasonló a helyzet a mai orosz irodalomban is. Ennek jelentős részét olyan szövegek alkotják, amelyeket a „posztmodernizmus” mintájára „posztsocreálnak” lehetne nevezni. Ez az irodalom cinikus szellemben újraértékeli a szovjet kor teljes nyelvi örökségét, kineveti, travesztálja a szovjet kultúrát és a szovjetizmusokat. Andrej Bitov felsorol egy sereg szovjetizmust Juz Aleskovszkij „A kenguru” c. regényéből** (Bitov 1991), melyekkel kapcsolatban egy holland műfordítónő megkérte, hogy kommentálja őket számára. Bitov elismeri: ezeket a (részben szleng) kifejezéseket kommentálni rendkívül nehéz, ha éppen nem lehetetlen. Íme e lista egy része: *Kirla Mirla* (Karl Marx szlengneve), *a biológiai tudomány helyzete* (Liszenko hírhedt 1948-as beszédének címe), *Lubjanka* (moszkvai tér, az itt álló KGB-épület okán a titkosrendőrség népi neve), *csifir*

* Egy kölnivíz neve. (A ford.)

** Magyar fordítása: Juz Aleskovszkij, A kenguru. Ford. M. Nagy Miklós. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1992. 357 lap. (A szerk.)

(méregerős teafozet, melyet az elítéltek kábítószerként használnak), *Hercegovina Flor* (Sztálin kedvelt pipadohánya), *Rasztrelli elvtárs* (szójáték az orosz későbarokk legnagyobb építészének nevéből és a *pacempea* 'agyonlövés' szóból), *NEP* (Lenin új gazdasági politikája, 1921), *Buharin, Rikov, Zinovjev, Kamenyev* (a harmincas évek kirakatpereiben kivégzett vezető politikusok), *Krupszkaja* (Lenin felesége), *Dzsambul* (kazah népi költő), *Levanyevszkij, Cskalov* (híres pilóták), *Kolima* (az egyik leghírhedtebb gulág-láger), *Herbert Wells, Romain Rolland* (a Szovjetunióban járt írók, Lenin, illetve Sztálin fogadta őket), „*minden a káderektől függ!*” (Sztálin szállóigévé vált jelszava a harmincas évek közepén), *Anna Ahmatova, Zoscenko* (az 1946. évi párthatározat nyomán üldözött írók), *Kaganovics, Malenkov, Molotov* (1957-ben a pártból kizárt legfelső vezetők), *Tito* (az 1948-ban eretneké nyilvánított Jugoszlávia vezetője), *Csoj-balszan marsall* (Mongólia szovjetizálásának irányítója), „*Vecsorka*”, „*Gudok*”, „*Pionyerszkaja pravda*” (újságok), *Zoja Fjodorova* (a KGB által meggyilkolt népszerű színésznő), „*Ragyiscsev utazása Leningrádból Sztálingrádba*” (az ismert 18. századi mű címének elferdítése), *Bugyonnij megcsókolja kardját a cári család kivégzése után, Sztálin Gorkiban a Szulikó-t énekli* (fiktív, travesztált festménycímek), „*a hatalmas lenini homlok*” (Majakovszkij egy verssorából közhellyé koptatott szállóige)*, *Sztahanov* (a róla elnevezett munkaverseny elindítója), *Plehanov* (az orosz szociáldemokrácia megalapítója), *Jakir, Tuha-csevszkij, Bljuher, Jegorov* (a harmincas években koholt vádak alapján kivégzett hadvezérek), *Kukrinikszi* (grafikus trió, főleg politikai karikatúrái révén ismert), *Ehrenburg* (író-publicista), *Jura Levitan* (a moszkvai rádió legismertebb bemondója), *Andrej Jaguarjevics Visinszkij* (a harmincas évek pereinek elhíresült vádlója, az apai névben szójáték: Януарьевич × jaguár), *Pasa Angelina a Granovitaja palotában felpróbálja II. Katalin koronáját* (fiktív, travesztált festménycím) stb.

Valamennyi itt közölt szó és kifejezés, még ha önmagában nem is tiszta szlengizmus, erőteljes szlenghátterrel, szlengbeli potenciállal rendelkezik. A Bugyonnij vezetéknev például nyilvánvaló szlengizmus: tucatnyi olyan szlengszó-lást ismerünk, melyben ez obligát komponensként szerepel, például *Отмечать столетие лошади Будённого* (tkp. megünnepli Bugyonnij lovának centenáriumát) 'mondvacsinált ürüggyel iszik', a *Здравствуй, лошадь, я Будённый* (tkp. Szervusz, lovam, én vagyok Bugyonnij!) viszont köszönést jelent, főleg váratlan találkozáskor.

Itt merül fel az a kérdés, hogy mi is a jelentés szlengbeli komponense. Nézetünk szerint ez az, ami implicite, potenciálisan benne van a nyelv minden ele-

* Vö. „Ragyogtatnak fején | dicsfény-koronát, | de félek, hogy | ezzel elfedik | Lenin | hatalmas homlokát” (Majakovszkij, Vlagyimir Iljics Lenin. Ford. Radó György. Budapest, Magyar Helikon, 1962. 6 — *A szerk.*).

mében, ám csak akkor nyilvánul meg, explicálódik, amikor az adott elem a megfelelő kultúra sajátos prizmájában kap fénytörést. A szlengkifejezések mint poétikai eljárások (külsőleg) és a szlengkifejezések mint jelentési egységek (belülről) a kultúra neveltető vetületét alkotják a nyelvben, helyesebben a szlengkifejezések a kultúra neveltető interpretációjának aktusai. A nyelvészek gyakran nevezik ezt országismereti komponensnek (Verescsagin–Kosztomarov 1983), csak éppen jelentősen leszűkítik az országismereti információ forrásainak szféráját. Például a Bugyonnij elemmel idézett szlengszólások egy egész korszak, valamint e korszak eszményei, kánonjai emblémájának cinikus neveltető interpretációját képezik. A szlengkifejezések struktúrái, a poétikai eljárások struktúrái (legyen az hiperbola, oximoron, eufemizmus, diszfemizmus stb.) a szlenghasználó saját kultúrájához való viszonyát tükrözik. És helytelen lenne azt gondolni, hogy ez a viszony csak egyértelműen tagadó, destruktív jellegű lehet. Egészében a szleng domináns vonása a jó z a n é s z , nem pedig a szatíra vagy a tiltakozás.

Az általunk vizsgált szlengcinizmusban természetesen jelentős destruktív elem is található, ami a benne fennmaradó viszonylagos kasztjelleggel magyarázható. A cinizmus, bár nyitva áll a nyelvi és viselkedésbeli kísérlet előtt, mégis csak a személyiség, az individuum bázisára épül, Diogenész, Majakovszkij vagy a mityok cinikus „én”-jére. A cinizmus átmenet a hermetikából a teljes nyitottság, a népi nevetés felé. A cinikumot (akárcsak a hermetikát) napjainkban az értelmiség nyelvi vagy viselkedésbeli variánsának tekinthetjük. A cinikus szleng mai mozaikképe első látásra teljesen rendszertelen, kaotikus, ám ha közelebbről szemügyre vesszük, meglegyjük benne azt a szigorú tipológiát, amely sokban ismétli a század eleji helyzetet. Könnyen rá lehet akadni a múltban a mai cinikus csoportok és szubkultúrák analóg jelenségeire. A punkok sokban a futuristákat ismétlik, a mityokok a parasztköltőket, napjaink orosz courtois manieristái az esztétizáló művészetet (például Szeverjanyin egofuturizmusát), a hippik a nyicsevósokat és a hozzájuk hasonlókat stb. A mai cinizmus esztétikája részletes vizsgálatot igényel.

A cinikus szleng tehát a hermetikustól eltérően félig nyitott rendszer, amely sokat átvesz és átad, de mégsem olvad fel véglegesen a nyelvben. Olyan kísérleti típus ez, amelyben megvalósul az átmenet az öntörvényű hermetikától a teljes nyitottság felé, s amely feloldódik a társalgási nyelvben. A hermetikus poétikát a hagyomány, a belső dogma élteti, a cinikust pedig a kísérlet, a keresés. Amint a hermetika lehet átmenet a cinikumba, a cinikum is, ha már kidolgozta stabil eljárásait, visszatérhet a hermetikába. A cinikum fejlődésének a másik útja viszont az, amely a teljes nyitottsághoz vezet. És ezzel áttérünk a szleng harmadik létformájának vizsgálatára.

4. A szleng mint teljesen nyitott rendszer. A rabelais-i komplexum

A hermetikus és a cinikus szleng kikerülve az utcára, a tömegek közé, feloldódik a nyersebb stílusú társalgási nyelvben, a prosztorecsijében. Ekkor már mindkettő megszűnik önálló rendszernek lenni, elkezdődik a teljesen heterogén (még egyszer hangsúlyozzuk, nem csupán verbális, hanem gesztus-, viselkedési stb.) rendszerek kialakulása, s e folyamat eredménye lesz az, amit *összvárosi szlengnek* nevezhetünk. Ez az egész folyamat mégsem tekinthető egyszerű kaotikus keveredésnek. Azok a vektorok, amelyek mentén a szleng az emberek beszédére hat, vagyis a beszéd *szlengesedésének* *vektorai*, meglehetősen szigorú, ám máig sem eléggé tisztázott törvények szerint helyezkednek el. A vonzások és taszítások összetett rendszere eredményezi azt, hogy a szlengkifejezések bizonyos arányok és bizonyos irányok szerint, szigorúan szelektíve hatolnak be a város nyelvébe. Amikor az emberek bizonyos hangnemben szlengesítik a beszédüket, amikor valamelyik szlengstílust választják, mindig önnön kulturális színvonalukból, pszichikumukból, hajlamaikból, ízlésükből, szokásaikból indulnak ki. Egyesek nyelvük és viselkedésük erőteljes cinizálására hajlamosak (mint Majakovszkij vagy a punkok), mások inkább az álnépi szlenget használják, ismét mások, szenvedélyes professzionisták lévén, megalégszenek a szakszlenggel. Van, aki a rekreatív, játékos poétizmusokat kedveli, van, aki a logoszelvű hermetikumot.

Mint már rámutattunk, mind a hermetikában, mind a cinizmusban jelen van az önfeltárulkozás, a plebejizáció tendenciái. Képletesen szólva, bármely hermetikus képződmény előbb vagy utóbb klausztofóbiás lesz. Még a szabadkőművesek is (még ha csak száz évente egyszer is), de fel szokták fedni titkaikat. A cinikusok számára viszont szinte norma a mindennapos önfeltárulkozás. E tendencia remek metaforája Diogenész hordója: a filozófus ebben lakik, ám nap mint nap kibújik belőle, hogy jelen lehessen a téren. A hordó a hermetika és a cinizmus kölcsönhatásának metaforája, melyben benne van az önfeltárulkozás tendenciája.

Hogyan megy végbe a szleng teljes feltárulkozása és miben fejeződik ki?

A nyitott szleng legfőbb jegye az, hogy teljesen hiányzik belőle mind a hermetikára jellemző összefogó doktrína, mind pedig a kritikus filozofálgatás, vagyis a cinizmusra jellemző reflexiók. A nyitott szleng egyetlen „filozófiája” a *józansz*, amely a nevetséges poétikájában, a nevetésben nyilvánul meg.

Az ilyen nevetés jellegének meghatározása rendkívül bonyolult feladat. E nevetés a legteljesebben és mindent felölelően a Bahtyin által elemzett karneválban (Bahtyin 1990) jelenik meg. A Rabelais regényében művészileg megkonstruált karnevál egy összetett, de harmonikus jelrendszer, amelyben a vizuá-

lis szertartási és más alrendszerrel mellett a szleng rendkívül fontos helyet foglal el. A karnevál fő hőse a lealacsonyító és felemelő, gyilkos és újjászülő nevetés. A nevetés tulajdonképpen az étellel, amely születésből és halálból áll. A születés és a halál egyenjogúak, azonos nagyságrendűek (ambivalensek), a nevetés egyenlíti ki, hozza egyensúlyba őket. Egyszerre láttatja mindkettőt: a születésben a halált, a gyilkosságban a fogantatást stb. A karneváli, rabelais-i szleng telítve van ún. altesti képekkel (fallosz, fenék, has), a lakoma, a részegeskedés, a konyha, a fiziológiai funkciók (széklet, vizelet) képeivel. Mindez úgyszólván „vidám anyag”. Diogenész hordója jelképesen boroshordóvá változik egy „hetedhét országra szóló lakoma” kedvéért.⁴⁰ Így megy át allegorikusan a cinizmus a rableziánizmusba, a karneválba.

A szlengben az abszolút nyitottság tendenciáját *rabelais-i komplexum* vagy *rableziánizmus*⁴¹ nevezzük

Itt a következő probléma vetődik fel: vajon csupán a középkori karneválra jellemző-e a karneváli, groteszk, gyilkos és újjászülő nevetés, vagy ma is élnek még annak legfontosabb vonásai a városi tömegszlengben, tehát jellemző-e a mai összvárosi szlengre is a rabelais-i komplexum?

Bahtyin véleménye szerint az igazi karneváli nevetés csupán a középkorban őrizte meg univerzális jellegét, utána már elaprózódott, kimerült, s a formái felolvadtak a mindennapi életben. A mai szitkozódásokról például ezt írja: „A mai trágár káromkodások és átkozódások csak e testfelfogás [az ambivalens koncepcióról van szó, amely a testet egyidejűleg láttatja elhalásában és születésében — V. J.] holt és tisztán negatív jelentésű csökevényei. A »kacsaringós« káromkodások számtalan változata vagy a »menj a.....-ba« típusú kifejezések teljesen a groteszk ábrázolás módszere szerint fokozzák le azt, akit szidalmaznak, vagyis abszolút topográfiai értelemben testi »lent«-be, a szülés, a nemi szervek zónájába, a testi sírba (vagy a testi pokolba) küldik a címzettet megsemmisülni — és újjászülni. Azonban ebből az ambivalens, újjászülő jelentésből a káromkodások úgyszólván semmit nem őriztek meg; a puszta tagadást, a tiszta cinizmust és a sértést képviselik: az új nyelvek gondolati és értékrendszerében és az új világképben ezek a kifejezések tökéletesen izoláltak: csupán forgácsai valamilyen idegen nyelvnek, amelyen hajdanában még értelmes dolgokat lehetett mondani, de ma már csak értelmetlenül sértegetni lehet.” (Bahtyin 1990: 35 — Könczöl Csaba ford., 38–9). Ugyanott teszi még hozzá: „Mindamellett oktalan képmutatás

⁴⁰ A regényben található átváltozás elemzését ld. Bahtyinnál (1990: 190). [Bahtyin könyvének magyar fordításban ld. a 210–9. (kül. a 218.) lapon. (*A szerk.*)]

⁴¹ E terminus fölöttébb hozzávetőleges, mivel nézetünk szerint Rabelais regényében igen erőteljes a cinikus komplexum is, az ő intellektuális-cinikus szlengje jórészt a nyelvi bravúrokra épül. Rabelais nem oldódott fel teljes mértékben a karneválban, ő jelentős mértékben mégiscsak cinikus intellektus volt, aki irodalmilag értelmezte a karnevált, szemlélője, nem pedig résztvevője volt annak.

volna tagadni, hogy bizonyos (minden erotikától mentes) báj ma is van a káromkodásokban. Mélyükön ma is parázslik valami a régi karneválok féktelenségéből és szókimondásából. Eddig senki nem vizsgálta azt a komoly kérdést, hogy minek köszönhetik kimeríthetetlen nyelvi erejüket.”

Bahtyin koncepciójában benne van az, amit az aranykor koncepciójának nevezhetünk. Az általa vizsgált kor (a középkor és a reneszánsz) és maga a tárgy is (e kor népi kultúrája) egyfajta aranykornak tűnnek Bahtyin számára, míg a népi kultúra későbbi fejlődését (benne a szlenget is) már romlásnak, lealacsonyodásnak, kilúgozódásnak érzi. Bahtyin, miközben elismeri az újkor számos érdemét (például a 19. századi realizmust), tagadja, hogy a mindennapok kultúrája manapság még mindig ugyanolyan teljes és gazdag lehetne, mint volt Rabelais korában.

Ám amikor a népi kultúrának a mindennapi életben való feloldódásáról beszél, a példákat az irodalomból veszi, nem pedig magából a mindennapok kultúrájából. Az irodalom viszont az életnek csupán a görbe tükre. A kérdést ezért talán így lenne célszerűbb megközelíteni: az újkorban nem akadt még egy új Rabelais, nem született meg egy olyan zseniális mű, amely művészileg szintetizálta volna a népi nevetéskultúrát, egyszerűbben szólva, ezzel senki sem foglalkozott, a hivatalos kultúra pedig tagadta a létezését, ami viszont egyáltalán nem jelenti azt, hogy nem is létezett, vagy hogy elkorcsosult volna. Ugyanez vonatkozik kacskaringós káromkodásainkra is. Ha lenne ma káromkodásszótárunk, benne tízezernyi részletesen leírt egységgel, azok elemzése alapján le lehetne vonni következtetést a szleng elkorcsosulásáról. Ilyen szótárunk azonban máig sincs. Ezért csak az a konklúzió vonható le, hogy nincs jogalapunk tagadni a teljesértékű rabelais-i nevetési komplexum létezését a mai szlengben.

Nem túl meggyőző érv az sem, hogy sok országban ma már egyszerűen nem is léteznek karneválok mint a népi kultúra formái. A karnevál nem azonos a népi kultúrával, csupán annak egyik legpregnánssabb megjelenési formája. Mint Bahtyin megjegyzi, valóban éppen néhány nyugat-európai országban (főleg a nagyvárosokban) alakult ki leginkább a karnevál (1990: 242).* Itt Franciaországról és Olaszországról van szó, részben Németországról, azon belül Nürnbergről és Kölnről: ott forrtak leginkább egybe a különböző népi ünnepi formák. Más országokban ez nem következett be. Ilyen Oroszország is. Nagy Péter próbálta mesterségesen meghonosítani a nyugat-európai karnevált (például a bolondok ünnepét), ám ez egyáltalán nem vezetett sikerre. Az olyan orosz ünnepi formák, mint a farsang, a húsvét, a (böjttelen) karácsonyi ünnepkör vagy a vásárok, nem öltöttek komplex jelleget, elszigeteltek maradtak. Ez azonban nem ki-

* E gondolatokat a magyar fordításban ld. a 272. lapon. (*A szerk.*)

sebbíti a nevetéskultúra jelentőségét Oroszországban.⁴² Akadályozhatják a nevetéskultúra központosulását az olyan mozzanatok is, mint a földrajzi, domborzati, éghajlati viszonyok, a szokások és a hagyományok.

A nevetéskultúra teljességéhez és gazdagságához egyáltalán nincs szükség arra a testi gátlástalanságra, arra a — mondjuk így — szervi nyitottságra, amely a nyugat-európai karneválok sajátja volt, különösen a latin országokban. (Feltételezhető, hogy az afrikai vagy a latin-amerikai népek karneválja még szertelebb.) Lehetséges, hogy a katolikus országok karneválja részben visszája volt a katolicizmus egyik legerőteljesebb és bizonyos értelemben talán fájdalmas eleményének, az eucharisztániának, az Úr teste magukhoz vételének. A pravoszláviában ez talán nem ilyen erőteljes, mert benne a testnek nincs ennyire központi jelentősége, elvontabban értelmezik, a pravoszlávok számára fontosabb a kép, az arc, s talán ezért nem gyökerezett meg a népben a Nagy Péter korabeli ünnepek testisége. Nagy Pétert, mint tudjuk, talán éppen a karneválok idején lezajlott botrányok miatt nevezte el a nép Antikrisztusnak. (Ezeket a karneválokat a cár egyébként protestáns népektől vette át, ahol ezek későbbi keletűek, ezért negatív, „szatirikus”, egyoldalú, jobbára pápaellenes, antikatolikus eredetűek voltak.)

A latin népeknél tehát a karnevál nem tekinthető olyan abszolút kánonnak, amelyben a népi nevetéskultúra teljessége és gazdagsága kifejeződik. Amit viszont Bahtyin ennek ambivalenciájaként jellemzett, az bármely kultúrában jelen van, bár különbözőképpen realizálódhat bennük.

El kell ismerni: korunkban a karnevál abban az értelemben feloldódott a mindennapi életben, hogy Rabelais korához képest már mind térben, mind időben, de akár a mindennapi életben is jóval szétforgácsoltabb. A mai népi nevetéskultúra diszkrét jellegű lett: az ún. nemhivatalos érintkezés több száz műfajára bomlott szét. Különösen jellemző ez Oroszországra, ahol a mindennapi érintkezés etikettje annyira szabályozatlan. A mai Oroszország még ismeri azokat a kifejezetten középkori szellemű műfajokat, amelyek Nyugaton már rég kivesztek. Vegyük például az ivás (nevezzük szimpozionnak) és a verekedés műfajait s ezek kiterjedt szlengpoétikáját. Nyugaton e műfajok már régen kívül kerültek a civilizált érintkezés keretein. A szimpozion poétikája például ott szigorúan szabályok közé van szorítva, hiányzik belőle az ivásnak az a mozzanata, amely az orosz nevetéskultúrában kulcsszerepet játszik, az, hogy váratlan és bárhol történhet. A nyugati ember vagy otthon iszik vagy a bárban, a kávéházban. A spanyol fiatalságnak (az ottani társadalom legkevésbé „formalizált” részének) van egy szleng kifejezése, az *ir de tapas*, ami azt a teljesen „civilizált” hagyományt jelenti, hogy egyik bárból a másikba járnak egy pohár borral, amelyet valami harapnivalóval (például egy szendviccsel) fednek le. Ez a hagyomány ott nagy

⁴² Erről ld. a 28. jegyzetet a 47. oldalon. Maga Bahtyin, mint ismeretes, ezen kívül foglalkozott Gogollal is, és többször összevetette Rabelais-val.

szabadosságnak, fenenagy hetykeségnek, szinte zabolátlanságnak számít. Orosz dimenzióba áttéve viszont mindez nagyon enyhének és szintelennek tűnik.

Moszkva a maga kapualjaival, kis parkjaival, lépcsőházaival, különösen az esti órákban, szinte telítve van egyfajta ünnepi, karneváli hangulat elektromos kisüléseivel. Aki a fiatalságát a moszkvai kapualjakban töltötte, az mind egyet kell hogy értsen velünk. Az emberre mindenütt egyre csak az a „veszély” leselkedik, hogy berúg, vagy összeverekszik valakivel. Az esti órákban Moszkva tele van részegekkel. A civilizált ember szemszögéből nézve ez disznóság. Ám kifejezetten karneváli, középkori disznóság. A mai orosz mindennapi kultúra bizonyára még mindig őriz számos középkori vonást, és az orosz ember mentalitásában sem kevés a középkori elem. A karnevál iránti vonzódás, az orosz archetípus karneváli jellege nem egyszer tűnt fel az orosz irodalomban. Bunyin így ír erről az „Arszenyev életé-”ben:

„Ó, ez az örökös orosz ünnepvárás! Mennyire érzékenyek vagyunk mi, mennyire szomjazunk az élet mámorára — nem egyszerűen élvezetére, hanem éppenséggel mámorára —, mennyire vágyódunk a szüntelen részegsége, korhelysége, mennyire unjuk a hétköznapot és a tervszerű munkát! Oroszország az én koromban szokatlanul nagyszabású, tevékeny életet élt, a dolgozó, egészséges, erős emberek száma nőttön-nőtt. De hát nem a tejjel-mézzel folyó patakokról, a gátlástalan szabadságról, az ünnepről való ősi ábrándozás volt az orosz forradalom egyik legfőbb oka? És miféle általában az orosz protestáns, lázadó, forradalmár, aki mindenkor képtelenül elszakadt a valóságtól és lenézte azt, s a legcsekélyebb mértékben sem akarta alárendelni magát a megfontolásnak, a józan észnek, a lassan folyó, jelentéktelen, szürke munkának? Hogyhogy? Kormányzósági irodában szolgálni, holmi száználmas obulussal hozzájárulni a közügyhöz! A viláért sem — »kocsit nekem, kocsit«!» (Bunyin 1982: 147 — Gellért György ford., 84–5).

Bunyin itt azt a fontos kérdést veti fel: mi a szerepe az ünnepi rabelais-i elemnek, a rabelais-i komplexumnak a forradalomban? Művészi formában sokan érintették már ezt, ám tudományosan még senki sem vetette fel. Számos emlékezésből tudjuk, hogy a forradalmat sokan éppenséggel karneválnak, spontán forradalmi ünnepnek tekintik. Nem véletlen, hogy a bolsevikok pontosan erre az elemre építették a maguk propagandájának a poétikáját, s szántak oly nagy szerepet a karneváli jellegű felvonulásoknak, ünnepi gyűléseknek. Sok visszaemlékezésben, főleg a fehéreknél, találkozunk ezzel a kifejezéssel: *пьяная солдатня* (részeg bakánép). Bunyin is a már idézett „Elátkozott napok”-ban többször írja le tele ingerültséggel a forradalmi karnevált: „Megint zászlók, menetek, megint ünnep — »a proletariátus és a Vörös Hadsereg szolidaritásának napja«. Rengeteg részeg katona, matróz, csavargó...” (Bunyin 1990: 126 — Zappe László ford., 115). „Előfordul például, hogy az egykori Krími Szálló kapuján (szemben a Csekával) kijön egy csapat katona, a hídon pedig asszonyok mennek: erre az egész csapat hirtelen megáll, és feléjük fordulva, röhögve vizelni kezd” (Bunyin

1990: 97 — Zappe László ford., 89). Mindez jellegzetes karnevállkellék, csupa olyan, ami Rabelais regényének kontextusában meghatott könnyeket fakasztana a középkor-kutatók szeméből.

Am térjünk vissza a szimpozion műfajához. Az orosz nyelvben ennek hallatlanul gazdag szlengtöltete van. Itt van mindjárt a pohár elnevezése (*мерка* tkp. mérce, *черепок* tkp. cserépszilánk, *книжка* tkp. könyvecske, *зубастый* tkp. szélesajkú, *аршин* tkp. rőf, *аквариум* tkp. akvárium stb.) és a vodka, a bor, a sör számos elnevezése, vagy a 'részeg' (*синяк* tkp. véraláfutás, *уксус* tkp. ecet stb.), 'részegen' (*в лоскут* tkp. foszlánnyá, *на рогах* tkp. szarvakon, *на четырех* tkp. négyen, *в сосиску* tkp. virslire stb.) jelentésű szavak hosszú szinonimasora. Lásunk néhány 'iszik, berúg' jelentésű szlengszót: *шарахнуть* (tkp. bedob), *вдолбить* (tkp. bever), *царапнуть* (tkp. megkarcol), *садануть* (tkp. megüt), *опохрабриться* (tkp. felbátorodik), *рассосать* (tkp. szétszív), *квасить* (tkp. bekovászol), *глушить* (tkp. elkábít), *жрать* (tkp. befal), *кушать* (tkp. beeszik), *принять* (tkp. befogad), *дринькать* (tkp. bedrinkel), *травиться* (tkp. megmérgezi magát), *хряпнуть* (tkp. beszop), *лечиться* (tkp. gyógyítja magát), *лакать* (tkp. lefetyel), *налимониться* (tkp. becitromol), *поддавать* (tkp. bead), *зашибать* (tkp. bever), *залить за хобот* (tkp. az ormánya mögé önt), *принять на грудь* (tkp. mellre vesz), *нагазоваться* (tkp. begázol), *керосинить* (tkp. bepetrózik), *сходить в ресторан „зеленый кустик”* (tkp. a »zöldbokor« étterembe megy), *вздоргнуть* (tkp. megrezzen), *хлопнуть* (tkp. pukkant), *накатить* (tkp. begurít), *нарезаться* (tkp. bevágódik), *огреть* (tkp. megcsap), *уговорить* (tkp. meggyőz), *набодаться* (tkp. megdöfődik) vagy az olyan hangutánzókat, mint a *дюдюнькать*, *наузюзюкаться* stb.

A lista vég nélkül folytatható. A szimpozion műfaja feltételez egy bizonyos rituálét, annak seregnyi olyan árnyalatával, mint például az üres üveg visszaadása (*операция „хрусталь”* tkp. „kristály” hadművelet), annak jelzése, hogy inni kell (*шланги горят* tkp. ég a főcső), hogy ezt meg kell csinálni (*не послать ли нам гонца за бутылочкой винца* tkp. ne küldjünk-e egy futárt, hogy hozzon egy jó italt), annak keresése, aki majd fizetni tud az italért (*банкующий* tkp. a bankos), a bolt előtt álló nagy sor elnevezése (*горбачёвская баня* tkp. gorbacsovi gőzfürdő), a soron kívül hozzájutók elnevezése (*душманы* tkp. afgán gerillák), a széttöltés módozata (*по булькам* tkp. cseppenként), a pohárköszöntők (*чтоб хрен стоял и деньги были* tkp. hogy álljon a farkunk és legyen pénzünk), annak jelzése, hogy [amikor pohár híján az üvegből isznak — a ford.] szigorúan sorban kell inni és nem szabad feltartani a többieket (*соблюдать регламент* tkp. betartja a napirendet), a falatozás etikettje (*после первой не закусываю* 'az első pohár után nem falatozok'), az egyes poharak közötti időköz szabályozása (*между первой и второй промежутки небольшой* 'az első pohár már várja a másodikat') stb., stb. Azután következnek az olyan témák, mint a kijózanító (*хмелеуборочный комбайн* tkp. komlókombájn, ez a

хмель '1. komló, 2. ittasság' homonímiára épül) vagy a másnaposság (*состояние нестойкая* tkp. a lábom meg nem állás állapota). Minden árnyalat megkapja a maga szlenges játékos színezetét. Ismeretes például a részek lekötözésének egy sajátos módja a kijózanítóban (*ласточка* tkp. fecske), ahogyan a szesz italok valamennyi fajtája is elnyerte a maga, rendszerint nem is egy szleng elnevezését. Az Andropov idején forgalomba hozott vodkát például *андроповка*-nak, *первоклассница*-nak (tkp. első kislány, mert szeptember 1-jén került először forgalomba) nevezték, valamint *юркины рассветы*-nek (tkp. Jurka hajnala, ez — az elnök-főtitkár keresztnevének beépítésén kívül — egy ismert filmcím elferdítése volt). Minden moszkvai söröző vagy bár megkapta a maga ilyen becenevét: a *Ракушка* (tkp. csigaház) az alakjáról, a *Три ступени* (tkp. háromlépcsős) a megközelítéséről, a *Тайвань* 'Tajvan' a kínai követség szomszédságáról, a *Реанимация* ('reanimáció, újraélesztés') a másnaposság ottani leküzdhetőségére utal, a *Стекляшка* (*стекло* 'üveg') a csupa üveg épületre, a *Яма* (tkp. gödör) pincehelyiségre, a *Рыбий глаз* (tkp. halszem) és a *Мутный глаз* (tkp. homályos tekintet) elnevezése a télen örökké bepárasodott, átláthatatlan ablakokra céloz. A *Кресты* (tkp. keresztek) utalás az azonos nevű szentpétervári börtönre. A *Байконур*-ban a kozmikus képzettársítás az automata söröző *Пуск* 'Indítás' jelzésű gombja alapján keletkezett. S a szimpozion műfajának elidegeníthetetlen részét alkotja nem utolsósorban a részek gyónása egymásnak, az orosz irodalomnak ez az egyik legnépszerűbb motívuma.

Valamennyi felsorolt téma tehát archetipikus jelleggel bír az orosz nevetéskultúrában, ezért természetes, hogy évtizedeken át végtelenül gazdag szlenganyagot generált. Az orosz karnevál (ünnepe) beleolvadt a mindennapi élet sűrűjébe, ezért nagyon nehezen szabályozható. Nyugaton ez éppen fordítva van. Még az időben behatárolt középkori karnevál is inkább az élet fegyelmeztségének, szabályozottságának mutatója volt. A karneváli nevetés erősen koncentrálna volt, viszont utána, amikor az ünnep lezajlott, már semmiféle nevetési „rohaknak”, visszaesésnek nem volt helye. A nyugati ember ott és akkor tréfálgat és nevet, ahol és amikor ez helyénvaló.

Az orosz nevetéskultúra elvileg másként szerveződik. Ennek ismerete nélkül lehetetlen megérteni egész szlenganyagunkat. Az orosz ünnepnek éppen a szabályozatlansága, bárhol, bármikor lehetséges előfordulása és állandó jellege, „középkorisága” kölcsönzi azt a fő báját, amelyet nehéz lenne eltagadni, s amely annyira vonzza a külföldit Oroszországban, és taszítja az elkötelezetten „civilizált” embert. A karnevál itt nem csupán elvontan ambivalens, hanem konkrétan disznómódra meghitt jellegű is. Ki meghittséget lát benne, ki meg disznóságot. Ez ízlés dolga.

Lássuk most már közelebbről a rabelais-i komplexum jellegét. Ez természetesen már nem egészen azonos annak középkori változatával. Fentebb megkísé-

reltük bemutatni, hogy nem „rosszabb” annál. Ám miben rejlik a sajátos jellege? Vegyük e célból szemügyre a szitkozódások műfaját, amelyben Bahtyin szerint már csupán a „tagadás” és a „cinizmus” maradt fenn.

Nyugaton a középkorban az útszéli szó (szitkozódás, káromkodás, mindenféle istenkáromlás, esküdözés stb.) jelentős helyet foglalt el az ember életében, a mindennapok népi kultúrájában. Erről Bahtyin részletesen ír. A legkülönbélebb, egymással versengő szitkozódó stílusok léteztek. A középkori Franciaországban például a gascogne-i, az angol, a bretagne-i és burgundiai stílusok versengtek egymással, s különösen elismert volt e tekintetben a burgundiaké (Huizinga 1988: 176–7; Szerb Antal ford., 282). (Ehhez hasonlóan a 20. századi orosz városi szlengben is több szlengstílus áll egymással versenyben: az odesszai zsidó, a grúz, az alvilági, a makaróni angol stb.) A nyugat-európai szitkozódás jellegzetes sajátossága az istenkáromlás. A spanyol Antonio Machado szerint „az istenkáromlás a népi vallás része, ezért ne bízhatok az olyan népben, amely nem képes az istenkáromlásra, az ilyen nép hajlamos a hitelenségre” (Machado 1975: 182).

Az orosz szitkozódásban az istenkáromlás nagyon szerény helyet foglal el. Kivételként talán az olyan kifejezéseket említhetjük, mint a *в бога душу мать* (tkp. [b...om] az anyád istenét), a *бог не нищий, любит тыщу* (tkp. az Isten nem koldus, az ezrest szereti) gyermeki kérést, hogy valaki többet adjon valamiből, vagy ezt a tolvajnyelvi kifejezést: *поймать бога за яйца* (tkp. megfogja az Isten tojását), ami feltehetőleg diszfemizmusa annak, hogy *поймать бога за бороду* (tkp. megfogja az Isten szakállát), vagyis megragadja a szerencsét. Gyakorlatilag nincs istenkáromlás a nevezetes orosz szitkozódásokban sem. A *mat* (*мат*), az orosz obszcenitás („anyázás”) valószínűleg nem állt kapcsolatban a nevetés azon formáival, amelyek tipológiailag az európai karnevál formáihoz kapcsolódhatnak. A mai *mat* archaikus állapotában inkább az ősi pogány szómágia része lehetett, s a kereszténnyé lett pogányságban (húshagyó hét stb.) nem eresztett gyökeret. Ezen kívül az obszcén szitkozódás valószínűleg az erdei pogány démonokkal való érintkezésre szolgált, míg a mezők és folyók elemeihez kevesebb köze volt.

Zelenyin szerint „az obszcén szitkozódás (...) az erdei szellemtől védelmez, s ez az oka annak, hogy az ilyen szitkozódás széles körben elterjedt az orosz nép körében” (Zelenyin 1991: 415). Az orosz (szláv) pogányok között, mint bárhol másutt a pogányok között, megtalálható az istenkáromlás, ám a pravoszláv hagyománynak ez nem lett annyira része, mint az európainak. A mai orosz hétköznapi szlengszitkozódás tehát némiképpen más forrásokra és más ontológiai premissákra vezethető vissza, mint nyugati analógiái.

Az orosz szitkozódás közismerten gazdag. Salamov például ezt írja a lágerre vonatkozó emlékezéseiben: „Hallottam ifjúkoromban, gyerekkoromban egy anekdotát, hogyan boldogul az orosz ember egy külszói utazást elbeszélve

egyetlen szóval, annak különféle hangsúlyaival és kombinációival. A gazdag orosz káromkodások, kimeríthetetlenül sokféle sértő árnyalatuk nem gyerekkoromban és nem ifjúkoromban tárult fel előttem. A káromkodásról szóló anekdota (itt a lágerben — V. J.) úgy hangzott, mintha valami intézeti növendéklány beszélne el. De én nem kerestem más szavakat.” (Salamov 1990, 1: 282 — Rab Zuzsa ford., 344).

Salamov az orosz szitkozódáson belüli szóalkotás gazdagságáról beszél. Ez a sajátosság közvetlenül következik magának a nyelvnek a struktúrájából. Összehasonlításképpen: a francia például a szóalkotó modellek tekintetében jóval szegényesebb, viszont ott szinte végtelenek a szójáték lehetőségei, ami a homonimák bőségével magyarázható.

Am az obszcenitás és a szitkozódás gazdagsága nem csupán a szóképzésben fejeződik ki. Jurij Annyenkov ír emlékezéseiben azokról a ma már zömmel kiveszett, vagy legalábbis írásban nem rögzített retorikai körmondatokról, amelyek a szférában valaha léteztek. Jeszenyinről írja: „Azután rákezdett obszcén körmondatára. Virtuóz módon, egy szuszra, egyetlen elakadás nélkül elmondta Nagy Péter nevezetes »kis cifrázóját« (37 szó), benne azzal a bizarr képpel, hogy »mint a borzas sün a visszájára« (*ежом косматым против шерсти волосатым*), azután pedig a »nagy cifrázót« is, ami kétszázhatvan szóból állt. A kis cifrázó talán még nekem is eszembe jutna. A nagy cifrázót azonban Jeszenyinen kívül már csak a barátom, a »szovjet gróf«, a Nagy Péter-specialista Alekszej Tolsztoj tudta...” (Annyenkov 1990: 167–8).

Mi lehet a filozófiája az ilyen, akár ötezer azonos tövű szót⁴³ és 260 szavas körmondatot is tartalmazó szitkozódásoknak, melyeknek „szerzői és előadói” között koronás fők is találhatók? Aligha lehet azt csupán a sértési szándékra korlátozni.

Bahtyin élesszemű meglátása szerint az „igazi nevetés mindig ambivalens és egyetemes, nem tagadja, hanem megtisztítja és kiegészíti a komolyságot. Megtisztítja a dogmatizmustól, az egyoldalúságtól, a megcsontosodástól, a fanatizmustól és a kategorikuságtól, a félelem és rettegés elemeitől, a didaktikusságtól, a naivitástól és az illúzióktól, az egysíkú és egyértelmű ábrázolás durva leegyszerűsítéseitől, az ostoba harsánykodástól. A nevetés nem hagyja, hogy a komolyság megdermedjen és kiváljon a lét nyitott teljességéből.” (1990: 137 — Könczöl Csaba ford., 154). Éppen abban érezzük a mai rabelais-i komplexum lényegét, hogy antitézist alkot a világot komolynak és befejezettnek tekintő hermetizmussal. A nevetés a szlengben arra készlet, hogy a világot kialakulásában, fejlődésében, dialektikájában szemléljük. A szleng mozgékonyasága, belső összetételének likviditása annak az ontológiai beállítottságnak közvetlen következménye, amely szerint a világ befejezetlen.

⁴³ Itt saját cédulaanyagunk adatait közöljük (a fallosz obszcén megjelöléseitől eltekintünk).

A szlengszó nem olyan kifejezés, amelynek pontos jelentése van. Nyelvfilozófiai tekintetben inkább jelentés, mintegy a szlenghasználó világlátásának egy-
sége, amely a szóban próbál alakot öltetni. Ezért egészen törvényszerű, hogy a szleng rendszerében jóval kevesebb a jelentés és sokkal több a szó. A Rabelais-i szleng fogalmi apparátusa a nevetető archetípusok fölöttébb korlátolt számát foglalja magába, viszont ezeknek az archetípusoknak a realizálódása a gyakorlatban végtelen.

Ugyanez mondható el a középkori rabelaziánizmusról is. Ha Rabelais cinikus-intellektuális szlengjének hallatlanul gazdag színpalettáját most figyelmen kívül hagyjuk, akkor egész, többezer szót kitevő tulajdonképpeni karneváli-rabelais-i szóincse (a politikai, filológiai, társadalmi, filozófiai travesztiái) alig néhány archetipikus (a mindennapi élet dimenziójából nézve fiziológiai) téma körül forog. Ezek: az evés, az ivás, a természetes funkciók, a nemi élet és az altest, tá-
gabban pedig a test általában vett attribútumai.

A szleng kozmosza tehát az emberi test, illetve Bahtyin szerint az össznépi, karneváli test. A szleng tulajdonképpen alig érdekli az ezen túl eső világ, melyről csak annyiban szerez információt, amennyiben annak köze van a testi élethez. Az emberi testhez azonban potenciálisan mindennek, az egész világnak köze van. Ezért a szleng a világ immanens próbára tétele az emberi test prizmáján át, mintegy nyelvi kísérlet arra, hogy az egész világot egy hatalmas emberi testnek láttassa. A szleng tehát a világ nevetésén át meg-
v a l ó s u l ó a n t r o p o m o r f i z á l á s a , szó szerint inkarnációja, testté változtatása. A szleng a világot a test közvetítésével neveltségessé teszi, s a világ ezáltal szűnik meg félelmetesnek, idegennek lenni. A szleng mélyszerkezeti mágiája abban nyilatkozik meg, hogy az teljes szó-, hang-, szóképzési és retorikai arzenáljával a test grandiózus nevetésmetaforájává válik.

Külsőleg, a felületen ez a filozófia éppen ellenkezőnek látszik: a testrészek, a fiziológiai funkciók stb. a szlengben különböző komikus elnevezéseket kapnak, vagyis a testet nevezzük el a világ tárgyairól, s ekkor az egész szleng csupán egyetlen végtelen, értelmetlen és ostoba metaforizálásnak tűnik. Ám nézetünk szerint az értelme ennek éppen fordított: a világ válik egyetlen hatalmas emberi testté, s a test az a nevetető prizma, amelyen át a világ interpretációt nyer.

A mai moszkvai szlengben a f a l l o s z r a ezernyi elnevezést találunk, s másik ezernyi olyan szólást, amelyben ezek szerepelnek. Csak néhány tucatot idézünk (helytakarékosági okokból kivételesen elhagyjuk a máskor a szószerinti jelentésre utaló *т.к.р.* jelzést):

агрессор gépegység, *агрессор* agresszor, *адриано челентано* Adriano Celentano, *ай-ай-ай* ej-ej-ej, *акведук* vízvezeték, *акробат* akrobata, *альпийская фиалка* alpesi ibolya, *аномальное явление* anomália, *антенна* antenna, *багровый* bíborszínű, *баклажан* padlizsán, *банан* banán, *батон французский* francia bagett, *бесстыдник* szégyentelen, *бледнолицый* sápadtarcú, *боеголов-*

ка robbanófej, борман Bormann, брандспойт tűzoltó főcső, брусилов Bruszilov, вася Vaszja, Василь, вертикаль függőleges, витамин „х” F vitamin, вождь краснокожих a rézbőrűek törzsfőnöke, гамбургер hamburger, голова-стик ebihal, демис руссос Demis Russos, дон жуан Don Juan, евгений онегин Anyegin, железный дровосек Bádog Favágó, застенчивый félénk, зигмунд фрейд Sigmund Freud, зуб fog, ильич Iljics, инструмент szerszám, каменный гость kövendég, капитан немо Nemo kapitány, карандаш ceruza, колбаса kolbász, консенсус konszenzus, конь в кожаном пальто bőrkabátos ló, красная шапочка Piroska, кузнец счастья a boldogság kovácsa, кукурузина kukoricacső, макаронина makaróniszál, маслобойка vajköpülő, морковь sárgarépa, напильник véső, нехороший, но красивый rossz, de szép, оглобля kocsirod, падший ангел bukott angyal, палка bot, памятник космонавтике űrhajózási emlékmű, папа римский római pápa, перец paprika, пистолет pisztoly, повыше колена — пониже пупа térd fölött — köldök alatt, понугай papagáj, птеник madárfióka, рубанок gyalu, руль kormánylapát, рыцарь печального образа búsképű lovag, сарделька szafaládé, сексолог szexológus, соска cucli, сосулька jégcsap, сперматозавр szpermatoszaurusz, стоячка álldogálló, страшилка ijesztő, тарзан Tarzan, терминатор Terminátor, торпеда torpedó, трубка шерлока холмса Sherlock Holmes pipája, тычинка bökö, ударник csapszög/élmunkás, улыбка природы a természet mosolya, фаллический предмет fallikus tárgy, фантомас Fantomas, фидель кастро Fidel Castro, франкенштейн Frankenstein, хасбулатов Haszbulatov, хобби hobby, хулиган huligán, царь тижамы a pizsama királya, царь-пушка Cár-ágyú, циклон күлкөпсз, часовой őrszem, червячок kukac, чучело madárijesztő, шланг locsolócső, шлямбур ütvefűró, штирлиц Stirlitz, щекотун csiklandozó, эгоист egoista, эффелева башня Eiffel-torony, эстет esztéta, юрий гагарин Jurij Gagarin, ясер арафат Jasszer Arafat.

Seregnyi a falloszra épülő elferdített szólást és közmondást ismerünk: *В чужих руках ... всегда толще* 'A más kezében a f... mindig vastagabb'. *Лучше ... в руке, чем синица в небе* 'Jobb ma egy f..., mint holnap egy tüzök' stb.

Sok ebből a körből építkező csasztuska is közszájon forog, például

На окошке два цветочка — | Голубой да аленький. | Никогда не поменяю | Большой ... на маленький. 'Ablakomban két kis virág, | Muskátli és pipitér. | Én biz sose cserélném el | a nagy f...t a kicsiért'.

Мой милёночек с тоски | ...ем выбил две доски. | Возрастает год от года | Мощь советского народа. 'A kedvesem bánatában | f...ával tör üveget. | Évről évre gyarapodik | a szovjet nép ereje'.

Как на Киевском вокзале | ... валялся без волос. | Пока волосы искали, | ... на яйцах уполоз. 'Egyszer kinn az állomáson | egy f... szőr nélkül legelt. | Ám amíg a szőrt keresték, | a f... csendben elszelelt'.

На горе собака воет, | Под горой щенок ворчит. | Жена мужа хоронила — | Из могилы ... торчит. 'Kutya vonyít fenn a dombon, | Lenn a síkon eb csahol, | Eltemettem férj-uramat, | s f...a kibújt a sírból'.

Freudot az ilyen és ehhez hasonló szlengkifejezések olvastán bizonyára se-regnyi új alkotói ötlet rohanná meg. Elmélete, a pszichoanalízis alapján született következtetései azonban teljesen hamisak lennének. A rabelaisizmusban nincs és nem is lehet erotika, és még kevésbé pornográfia. Hiszen az erotika is, és a pornográfia is végső fokon „komoly” dolog, nem tesz mást, mint a környező dolgokban mániákusan keres valamiféle megfeleléseket, jelképeket. Az erotikus, pornográfikus világszemlélet először is kifejezetten szelektív jellegű (főleg a formák megfelelései a fontosak a számára), azonkívül „komoly” is, azaz nem keresi a nevetető visszakapcsolást a világ és a test között.

A *консенсус* 'penis' szlengszó például rabelais-i síkban többdimenziós látásmódot eredményez: mindenekelőtt egy tisztán nyelvi játék van benne, nem beszélve arról, hogy testi módon figuráz ki egy barbarizmust annak tudálékos politikai komolysága okán. Az erotikának itt semmi keresnivalója, hiszen azt nem érdeklik sem a nevetető kontaminációk, sem a politika.

Amint a fenti listából kitűnik, a fallosz univerzális emblémájába a világ legkülönbözőbb elemei beletartozhatnak: növények és állatok nevei, munkaeszközök és hangszerek, katonai reáliák, az evés, színészek és politikusok nevei, a népköltészet reáliái stb. Mindez nevetség tárgyává válik, inkarnálódik, az altestbe helyeződik át. Elmondható, hogy potenciálisan az egész világ egy nevetséges fallosszá lesz, a fallosz emblémája révén próbálják ki, újítják meg.

Szinte végtelen azoknak a nyelvi egységeknek a száma, amelyek ebbe az emblémába beletartozhatnak. A szleng a rabelais-i komplexum révén megpróbálja felölelni a felölelhetetlent, rögzíteni az emberi testben a világ képi-nevetető tükröződéseinek végtelen mennyiségét. Ennek alapját a világ egységének gondolata alkotja. Az archaikus mentalitás, a mitológiai gondolkodás az egész világot egységes testnek tekinti. Számára a folyók az erek, a hegyek a csontváz és a csontok, az erdők a haj stb. A világ egységes, ezért a világban egy tetszőlegesen kiválasztott pont segítségével minden meghatározható, például a májból jósolni lehet (ahogy ezt az etruszkok tették). Innen ered az elemek, a bolygók, a princípiumok szabályos megfelelése is (a Nap — a férfi elv — az arany — a tűz; a Hold — a női elv — az ezüst — a víz).

A szleng külsődleges eklekticizmusa, likviditása mögött a világ sokrétűségében tükröződő egységének ősi elve lakozik.

Rendkívül fontos leszögezni, hogy a nevetető szlengprizmán át bocsátott világnak része maga a nyelv is, mint e világ ténye. Ebből származik végletes degradálása, kiforgatása, parodizálása, travesztálása. Talán éppen az orosz szlengre különösen jellemző ez. A nyelv — főként a hivatalos nyelv — mint a környező világ jelensége természetesen bármely nemzeti szlengben ugyanúgy nevetség

tárgyává válhat, mint az összes többi jelenség. Az orosz szlengnek azonban sajátja az a nyelvközpontúság, amely annyira csodálkozóra ejti a másnyelvűeket. Mindez különösen vonatkozik az obszcenitásra. Az egész orosz nyelvtan átszűrődik a fallosz obszcén (és egyéb) elnevezésein. Másrészt az egész nyelvtan is egyetlen komikus fallosz lesz, s az egész nyelv elfér a fallosz emblémájában. Egy egyetemes fallikus nyelvtan születik, mely megkísérli, hogy a világ kategóriáinak egész gazdagságát magába foglalja.

Itt kifejezetten a fallosz emblémájáról van szó, mert annak legnagyobb a befogadóképessége. Vannak persze a mai orosz szlengben más, kevésbé erőteljes és nem ennyire szerteágazó emblémák is. Ilyen mindenekelőtt a fenék és a has, kisebb mértékben az arc, a fej, a száj, a szem, az orr, a kéz, a láb és a női nemi szervek. A szlengtopológia (szintén Bahtyin szólt erről: 1990: 351–2)* a „domborulatokra” (orr, fallosz, kidülledt szem stb.) és a „homorulatokra” (száj, fenék, vagina stb.) vezethető vissza. Az egyéb emblémák (például a hát, a nyak, a köldök, a hónalj, a fejtető, az ádámcsutka, a comb, a sarok stb.) megterheltsége jóval kisebb.

A fallosz után a legproduktívabb a *f e n é k* emblémája. Nemcsak a hosszú szinonimasor miatt (*гаубица* tkp. tarack, *сахарница* tkp. cukortartó, *галерка* tkp. karzat), hanem a *жопы* 'segg' terjedelmes származékszavai és állandósult kapcsolatai okán is. Csupán egy kis részüket tudjuk idézni: *жопы вышла* (tkp. segg sikeredett) 'kudarcs', *жопой чувствовать* (tkp. a seggével érzi) 'valamilyen előérzete van', *жопы с ручкой* (tkp. segg füllel/markolattal) vagy *жопы Новый год* (tkp. segg-újév), *жопы с ушами* (tkp. segg füllel), *жопы говорящая* (tkp. beszélő segg) — mindhárom megszólítás vagy sértés jelentésben, *хоть жопой ешь* (tkp. akár a seggeddel is eheted) 'sok', *хватать и ртом и жопой* (tkp. szájjal-seggel habzsol) 'mohó', *жопу лизать* (tkp. segget nyal) 'hízeleg', *пристать как банный лист к жопе* (tkp. odaragad, mint a fürdőben a nyírfalevél a segghez) 'tolakodó', *глаза голубые-голубые, а остальное — жопы* (tkp. nagy-nagy mélykék szemek, a többi meg egy segg) 'kövér nő', *как в жопу глядел* (tkp. mintha a seggbe nézett volna) 'megérezte' *делать через жопу* (tkp. seggen át csinál) vagy *через жопу автогеном* (tkp. seggből foghúzás) 'rosszul, ésszerűtlenül', *без мыла в жопу влезть* (tkp. szappan nélkül a seggbe bújnak) 'furfangos', *сравнить жопу с пальцем* (tkp. a segget az ujjhoz hasonlítja) 'nagyon eltérő dolgokat próbál összehasonlítani', *дать под жопу* (tkp. seggen billent) 'kiüzi, eltávolít', *сесть жопой* (tkp. rátenyerel a seggével) 'monopolhelyzetbe kerül valamiben', *жопы Дзержинского* (tkp. Dzerzsinszkij segge) 'valami érthetetlen', *жопой вертеть/трясти* (tkp. a segget forgatja/rázza) '1. szeszélyes, 2. tetszeni próbál', *повернуться жопой*

* Bahtyin könyvének ötödik fejezete (A groteszk testábrázolás és forrásai Rabelais művében) foglalkozik ezzel a kérdéssel; ld. elsősorban a magyar fordítás 390–4. és 402. lapján. (A szerk.)

(tkp. a seggét fordítja felé) 'elárul, nehéz helyzetben nem segít', *до жопы* (tkp. seggéig) 'sok', *жопе слова не давали* (tkp. a segg nem kapott szót) 'hallgass!', *пьян в жопу* (tkp. részeg mint a segg) 'ua.', *по жопе долотом* (tkp. vésőt a seggedbe) ironikus rímelő válasz az *А потом?* 'És azután?' kérdésre, *на жопе шерсть* (tkp. szőr a seggeden) ironikus rímelő válasz a *Есть?* 'Van?' kérdésre. Ide tartozik a polifunkcionális *в жопе, в жопу* (tkp. a seggben, seggbe), mely tréfás rövidítésként felfogva így oldható fel: *Желаю Обществу Приятного Аннетума* 'Jó étvágyat kívánok a tisztas társaságnak!' Tucatnyi olyan azonos tövű szót lehetne idézni, mint a *жопарожец* (tkp. seggfejű) szójáték az elől-hátul egyforma Zaporozsec kisautó nevével.

A fallosz, a has (ritkábban a száj és a garat) és a fenék (vagy ritkábban a női nemi szervek) alkotják a nevetés három fő emblémáját: 1. azt, amely vagy amellyel a cselekvést végrehajtják (ez a nevetés szubjektuma vagy eszköze); 2. azt, amely magába fogad valamit (ez a nevetető locus tiszta alakjában, a tér egész világát magába foglaló nevetés eszméje); 3. azt, amire a cselekvés irányul (ez a nevetés objektuma, mely a passzivitás eszméjét foglalja magába).

E triász a rabelais-i nevetés szempontjából archetipikusnak tekinthető. A falloszhoz mint általában az aktivitás megtestesítőjéhez olyan tulajdonságok tartoznak, mint az ügyesség, a ravaszság, a leleményesség. A has, mint a mindent befogadó tér, az erővel, féltelenséggel kapcsolódik össze, melyet felhívít a lustaság és részben a jóindulatú ravaszság. A fenék (mint főként passzív, szenvedő objektum) a passzivitás általános eszméjét hordozza (bár néha a hassal kontaminálódik). E gondolati váz köré épül a nevetés poétikája. A jeles Nyikulin, Vicin és Morgunov színésztrío például, amely több remek filmvígjátékban együtt jelenik meg, s már népi anekdoták hőse lett, éppen ezt a három princípiumot testesíti meg: Nyikulin a „ravasz fallosz”, Vicin az örökké szenvedő és elporolást eltűrő „sovány fenék”, és Morgunov a „falánk has”. Ehhez felesleges bármit is hozzátenni, ebben kiteljesedik az öntörvényű nevetési kozmosz.

A szubjektum (fallosz), a locus (a has) és az objektum (a fenék) a cselekvésben egy predikatív jellegű szlengemlémasor révén egyesül. Mindenekelőtt a nemi aktus emblémája ez, melynek univerzális jellege kétségtelen. Ezzel asszociálódik a verés, az evés, az ivás, ritkábban a székelés, a beszéd stb. emblémája. A szlengben gyakran figyelhető meg a következő irányultság: egymás mellé kerül a nemi aktus, a verés és az ivás gondolata (pl. *вмочить* kb. 'beteper', *заса-дуть* kb. 'bevág' stb., közel áll hozzájuk a test helyváltoztatásának, a járásnak az emblémája), másrészt a székelés és a beszéd (*высрать* tkp. kiszar stb.), illetve az evés és az értés (*слямзить* 'kapcsol' stb.).

Ennek megfelelően a cselekvés három csoportjáról beszélhetünk: 1. aktív cselekvés (ez az objektumra irányul, jellemző, hogy az ivás emblémája általában itt jelenik meg), 2. valaminek a kiürítése, szekréciója, 3. valaminek a bekebelezése, elnyelése. Természetesen mindegyik csoporthoz számos kisebb embléma

is tapad, például az elsőhöz a „sikert ér el”, „gólt rúg” stb., a másodikhoz a „bőfög”, „gázokat bocsát ki” stb., a harmadikhoz a „haszonra tesz szert”, a „lenyeli a sértést” stb.

Három térbeli és három időbeli archetípussal van tehát dolgunk, s ezek körül forog a rabelais-i nevetés. A szubjektum (nevezzük fallosznak) rendszerint aktív cselekvést végez, a cselekvést átviszi a környező világra. A locus (a has) elnyeli a környező világot. Az objektum (nevezzük fenéknek) magára veszi a környező világ valamennyi „sértését” és kiüríti a test excrementumait. Hogy mindez ne maradjon ilyen vázaltszerű, ahhoz a rabelais-i szleng alapos vizsgálatára van szükség.

A mai szleng rabelais-i komplexuma tehát nem más, mint a külső világ „ártalmatlanná tétele” annak nevetségessé tétele révén, vagyis arra irányuló kísérlet, hogy a világot nevetséges emberi testté változtassa annak valamennyi fiziológiai funkciójával együtt. A szlengben észrevétlenül tovább él a nevetető mágikus varázslat eleme, a „röhögtető bűvige”. Ahogyan ez Hlebnyikov hasonló című versében kifejeződik:

Hej, röhenni, röhögők!
Röhhenteni, rötyögők!
Mit röhécseltek röhizve, mit röhékeltek rökögve?
Röhhintsetek rá rötyögve!
Hej, röhögtető röheje röhejes röhécselőknek!
Hej, röhögd ki rökögését röttyintő röhöncsölőknek!
Röhökki! Röhökki!
Röhögj, röhhinta, röhikézz, röhögőzz!
Röhögnökök, röhögöncök!
Hej, röhenni, röhögők!
Röhhenteni, rötyögők! (Hlebnyikov 1986: 54 — Tellér Gyula ford., 279–80).

Az igazi népi rabelais-i szleng szemszögéből Hlebnyikov verse egyfajta mesterséges eufemizmus. Ha viszont a *röh-* (*cmex-*) tövet a fallosz, a fenék, a nemi aktus stb. bármely elnevezésével helyettesítjük, már a nevetető mágikus szitkozódás klasszikus esetével állunk szemben.

A mai rabelais-i szleng céljai elvben ugyanazok, mint az archaikus szlengéi. A köztük levő különbség a következő.

Az ősi karnevál és szlengje valóban egyetemes jellegű volt abban az értelemben, hogy benne a mindennapi élet és a lét egységet alkotott. A lét örök attribútumai (nap, hegyek, föld, virágok, folyók, szőlő stb.) egy sorban álltak a mindennapi élet tárgyaival (ruházat, edények stb.). Az archaikus szleng a nevetéssel valóban az egész világot elbűvölte, a naptól az éjjeli edényig. Másként szólva, a mindennapi életforma és a lét nem vált széjjel az emberi tudatban. A mai szlengből viszont már hiányzik az egyetemes természeti lét síkja. Itt már nincs helye a

csillagoknak, az esőnek, a viharoknak, a földnek stb. A mai szlenggel nem rajzolható (írható) le egy tájkép, mert az csupán csendélet ábrázolására teremtett. Szlengjének világa — jóllehet maga a karnevál városi esemény — nem urbánus jellegű. A falu, a természet nincs elválasztva benne a várostól. Az ősi karnevál jórészt a paraszti folklórból ered. A paraszti, természeti élet ritmusában él. Ezért, mondhatni, a városi és a falusi kultúra szintézisét jelenti. A mai rabelais-i szleng viszont kifejezetten urbánus jelenség. A mai szleng kozmosza a városi életforma, nem pedig a természeti lét.

Feltételezhető, hogy hasonlóan urbanisztikus jelleggel bírt (a korok különbözőségéből adódó korrekciókkal) az ókori megapoliszok, például Babilon és Róma szlengje is.

Beszélhetünk a szleng különböző urbanizálódottsági fokairól is. A mai francia szleng például jóval urbanizáltabb, mint az orosz. Itt már régen megeljük például az autó számos elnevezését (*bahut, caisse, chignole, chiotte, guimbarde, hotte, tacot, teuf-teuf, tire, toto, trotinette, tulette, veau* stb.), aminek az orosz analógjai csak az utóbbi évtizedekben jelentek meg (*блядovozka* kb. kurvaszállító, *колёса* tkp. kerekek, *коляска* tkp. kocsik, *мотор* tkp. motor, *тарахтелка* kb. csühhögő, *точило* köszörű stb.). Ugyanakkor — bár furcsának tűnhet — a francia szlengben jóval több a mindennapi élettel kapcsolatos archaikus szlengmaradvány is. Az 'esik az eső' jelentésre tucatnyi szlengszó van, mint a *pleuvasser, pleuviner, pleuvoter, pluviner, il douille, il flote, il lance, il vas, il tombe des cordes, il pleut comme vach(e) qui pisse* stb. (ld. pl. Grinyova–Gromova 1987: 636, 638). Az oroszban viszont csak alig néhány ilyen jelentésű okkasionális kifejezést találunk, például *мучкина пуся* (tkp. a felhő pisije) vagy a *нпумочки* (tkp. a lótolvaj megbüntetése: nedves zsákot húztak rá, és úgy verték).

Ám ha el is mondhatjuk, hogy a mai rabelais-i komplexum megkopott, talán el is korcsosodott az ősi szlenghez képest, ez csupán a mai ember nyelvi és kulturális „degradálódásának” általános kontextusában érvényes. A mai szlenghasználó városi ember már nem tudja megkülönböztetni a szájkót a vörösbegytől, s ez törvényszerűen tükröződik a nyelvben is, mégpedig nem csupán a szlengben, hanem az irodalmi nyelv ismeretében is. Amit korábban mindenki tudott, azt ma már csupán a szakemberek ismerik. Ugyanakkor persze hatalmas mennyiségű kifejezetten új és urbanisztikus információ is megjelent.

Nem állíthatjuk tehát, hogy a mai szleng az archaikus állapothoz képest beszűkült vagy éppen kitágult volna. Egyszerűen más lett. Az ősihez képest a mai szlengben csupán a nevetséges emberi test nem változott, amely változatlanul a kozmosz központja és tengelye maradt. Mint Hérakleitosz dámajátékot játszó kisfiúja: a világ változik, csak a nevető ember marad ugyanaz.

Ezt a tendenciát tehát rabelaisizmusnak neveztük el. Az elnevezés persze jelképes: ugyanúgy lehetne Démokritosz-komplexum is (a nevető Démokritosz) vagy akár Hippokratész-komplexum is, azé, aki a nevetés gyógyító erejét hirdet-

te. Ám mindketten egyfajta racionális mozzanatot vittek a nevetésbe. Mindketten azt vallották, hogy a nevetés hasznos. A mai pszicholingvisztika, amikor a nyelvben (és a szlengben) megnyilvánuló nevetést vizsgálja, éppen a hippokratészi gondolatot, a nevetés gyógyító hatását (mai terminológia szerint „stresszoldó képességét”) szokta hangsúlyozni. E vonatkozásban a nevetés szerepét nem lehet túlhangsúlyozni. Például az 5. században, a késő Római Birodalomban egy Salvianus nevű presbiter így írta le az Örök Városban uralkodó hangulatot: „Ki tudna a cirkuszra gondolni, amikor a fogságba esés veszélye lóg a feje fölött? Ki lenne képes nevetni, amikor a veszthelyre viszik? A rablánc árnyékában a rettentet fog el bennünket, s ugyanakkor vigadunk és kacagunk a halálfélelemtől. Az ember azt hihetné, hogy Róma egész népe bolondgombát evett, s most haldoklik és nevet.” (idézi Fjodorova 1979: 249).

A rómaiak azzal próbálták feloldani a stresszhatást, hogy nevettek. Salvianus a hivatalos kultúra nevében, mint hazafi, iszonyattal ír erről. Feltételezhető, hogy éppen ebben az időszakban (az erjedés, a fellazulás évtizedeiben) különösen aktivizálódott Rómában a hétköznapok kultúrája, a plebejus szleng, ekkor lett a nevetés különösen harsány, ekkortájt éledt fel a „lakoma pestis idején” archetípus.

A szlengnevetés hippokratészi magyarázata azonban — még ha igaz is — jelentősen beszűkíti annak ontológiai bázisát.

Mert bár részben igaz, de mégsem maradéktalanul, a szleng ellenzékiességének a gondolata. Bahtyin is ír arról, hogy a káromkodások, az átkozódások stb. „egyfajta argót képviselnek a hivatalos nyelvhez képest” (1990: 207).^{*} A szleng valóban szembenáll a hivatalos nyelvvel, de csupán oly módon, ahogyan a görbe tükör ábrázolata áll szemben azzal az emberrel, aki felvidulást keresve belépett az elvárásolt kastélyba. A szleng a hivatalos nyelvvel dialektikus egységet alkot. A szleng nem valamiféle parazita módon burjánzó kinövés, nem nyelvrontás, hanem a nyelv neveltető laboratóriuma.

A cinikus komplexum kapcsán már szó esett arról, hogy a történelem bizonyos szakaszaiban a nyelv és a kultúra normái fellazulnak, mert kétségbe vonják őket. Miként Salvianus az 5. században, Bunyin a 20. századi Oroszországban, a forradalom idején írja iszonyattal és utálattal: „Az új irodalmi alvilág, amelynél már aligha lehet alább süllyedni, valami »Zenélő doboz« nevű förtelmes kocsmában ütött tanyát — spekulánsok, hamiskártyások és örömlányok falják a szárrubeles húsos palacsintát, teáscsészéből isszák a pálinkát, a költők és írók pedig (Aljoska Tolsztoj, Brjuszov meg a többiek) felolvassák nekik a maguk és mások műveit, kiválasztva a legocsmányabbakat. Azt mondják, Brjuszov felolvasta a

^{*} Kőnczöl Csaba fordításában: „Az ilyen beszéd megszabadul a köznyelv normáinak, hierarchiáinak és tabuinak uralmától, s mintegy külön nyelvvé alakul át, a hivatalos nyelvvel szemben álló, sajátos argóvá” (i. m. 234). (*A szerk.*)

*Gavriliász-t**, szóról szóra az egészet, azt is, amit ki szoktak pontozni. Aljosa nem átalott engem is meghívni, hogy felolvassak, nagy honoráriumot adunk, azt mondja.” (Bunyin 1990: 32 — Zappe László ford., 34).

Hasonló kép tárul elénk ma is. Gacsev a nyelv mai barbarizációjáról a következőket írja: „A társadalomban egy újfajta hierarchia, a fejekben a fogalmak új rendje (ideológia) van kialakulóban. Akárcsak a középkorban. Most folyik az eredeti felhalmozás, a tömeg az utcákon, a gyűléseken üvöltözik (öntudatra ébred a humusz-ember is, felfogja végre saját anyagi jellegét, önnön anyagi érdekét), dinamizmus és karnevál közepette keni be szarral a templom oldalát. Mindezt törvényszerű stádiumba lépett. S mindenben ott tombol az eleven rendezetlenség. A nyelvben is: a gyűléseken és a parlamenti tudósításokban halljuk a sok hebegő és pösze beszédét, amint naponta török kerékbe a ortoépiát... Mintha maga az anyag és a természet ébredt volna fel és törne ki jajveszékelésben a különböző nyelveken, bár mindez oroszul folyik; török és pusztítják a nyelvet, újra és újra belemerítik a lét ősi plazmájába. Botrány ez? Az bizony, de ugyanakkor a szabadság és az alkotás jele is.” (Lityerturnaja gazeta, 1990. aug. 8.).

Nagyon fontos látnunk, hogy a barbarizálódó korok rabelais-i nyelve az írásos emlékekben nem direkt módon tükröződik, hanem az intellektuális cinikum vagy a tudományos hermetika prizmáján át. A rableziánizmust a hermetika és a cinizmus interpretálja. A tulajdonképpeni utcai, szóbeli rableziánizmust a maga vegytiszta alakjában, közvetlenül szinte sehol sem rögzítik. A szlengszótárak többsége például rögtön *k e t t ő s* interpretációt tartalmaz, vagyis kétszeres torzítást követ el: a hermetikus filológus a maga hermetikus filológiai szabályai szerint írja ki a szlenganyagot a kortársi szépirodalomból és sajtóból, azaz hermetikusan interpretálja a cinikusok által már egyszer interpretált anyagot. Ez az oka annak, hogy korunkban annyira el vannak fordítva a szleng kutatásának alapjai, s annyira ingatagok.

Az általunk áttekintett három szlengkomplexum közül a rabelais-i az, amelyet eddig a legkevésbé ismerünk, jóllehet „mennyiségileg” meghaladja a másik kettőt.

* Puskin „Gábriász”-áról van szó (ford. Szántó Gábor András. In: Elbeszélő költemények. Meseék. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1977. 139–59 — *A ford.*).

II. A SZLENG ÖSSZETÉTELE. A KULTÚRA JELENSÉGEINEK TÜKRÖZŐDÉSE A SZLENGBEN

1. A más nyelvekből kölcsönzött elemek és a nemzeti-kulturális témák a szlengben

Az előző fejezetben a szlenget a kultúra ontológiájával való összefüggésében vizsgáltuk. Kimutattuk, hogy a benne immanensen jelen lévő nyitottsági tendencia meghatározza interlingvális (és minden nyelvre érvényes) jellegét. A szleng mint az adott nyelv része az egyik leginkább kontaktibilis, befogadóképes szféra. Az irodalmi nyelv leginkább éppen a szlengből frissíti fel szókincsét. Ugyanakkor számos szleng kölcsönző normatív szentesítés nélkül nem kerül be a köznyelvbe, és a szleng alsóbb rétegeiben marad, akár évtizedekre vagy évszázadokra is. (Ez történt sok finnugor vagy török szóval a mesteremberek és a vándorkereskedők nyelvében, de erre bizonyíték a tolvajnyelv is).

E fejezetben néhány olyan nemzeti, társadalmi és hétköznapi témát tekintünk át, amelyek az orosz szlengben megtalálhatók.

A nemzeti témákkal kezdjük, de szükségesnek látunk néhány előzetes megjegyzést.

Először: nem vállalkozhatunk valamennyi szféra leírására. Az orosz szleng több tucatnyi, sőt néhány száz néppel is kapcsolatban állt, s e kapcsolatok mindegyike külön kutatás témája lehetne (például a japán szavak átvétele a Szahalin szigeti szlengben, a koreai szavaké a tolvajnyelvben, a mongolizmusoké a Bajkálon túli szlengekben stb.). Feladatunknak a legjelentősebb, legnagyobb hatású nyelvi-kulturális hatások áttekintését érezzük. Ám teljességre még ezen belül sem törekedhetünk. El kell tekintenünk például a görög jövevényszavak vizsgálatától, jóllehet ezek az iparos-kereskedő szlengben jelentős szerepet játszanak.

Másodszor: amikor az orosz szleng nemzeti témáiról szólunk, a problémának mind a nyelvészeti, mind pedig a poétikai-kulturologiai vetületét vizsgáljuk. A nyelvészeti aspektus azt jelenti, hogy a szlengben mint a nemzeti kultúra elidegeníthetetlen részében az egyes nyelvekből való kölcsönzés mellett (sőt, néha ettől teljesen függetlenül) is jelentkezhet egy-egy nemzeti téma, egy-egy végigvonuló motívum, amely tükröződik a nyelvben, a folklórban, a hétköznapi kultúra különböző műfajaiban (például a viccekben). Ilyen erőteljes mértékben kapott képviseletet az orosz kultúrában például a cigány téma.

Harmadszor: figyelembe kell venni, hogy a nyelvészeti aspektus (a kölcsönzés folyamata) és a poétikai-kulturológiai aspektus (a nemzeti téma a kultúrában) igen eltérő is lehet. Előfordul például, hogy a szlengben sok jövevényszót találunk egy bizonyos nyelvből, viszont jórészt vagy teljesen hiányzik az adott nemzeti téma (például a finnugor kölcsönszavak és a finnugor téma). És fordítva is: a téma számos alakban megjelenik, de nem találunk kölcsönszavakat (ilyen az „afrikai” téma, ahol a jövevényszavakat a *мамумба, тумба-юмба* (mindkettő az egzotikus népek sértő hangulatú megnevezése) típusú utánzó jellegű kifejezések helyettesítik).

Negyedszer: nem hagyhatók figyelmen kívül az ilyen asszimetria okai. Ezek lehetnek egyfelől térbeli, földrajzi jellegűek, vagyis adódhatnak az illető térséggel való közvetlen kapcsolatok meglétéből vagy hiányából. Míg például a török elemek hatalmas területeken özönlöttek természetes módon szlengünkbe, addig, mondjuk a bantuból semmit sem vettünk át. Másfelől ezek az okok lehetnek időbeliek, történetiek is; ezekről másutt szólunk.

A megfigyelések arról tanúskodnak, hogy egy-egy nemzeti téma a szlengben a nyelvek vagy a kultúrák közötti kapcsolatok aktualizálódásának vagy éppen élesedésének következményeként jelenik meg. A történelem olyan korszakaiban szokott ez előfordulni, amikor az adott nemzeti téma a kultúra belső élményévé lesz. Előfordulhat, hogy ez az élmény egy időre kihuny, majd bizonyos idő múltán új életre kap. A zsidó téma például az orosz kultúrában (és az orosz szlengekben) a 19. sz. második felében kezdett felerősödni, s a 20. században vált az egyik legerőteljesebb nemzeti témává. A francia téma a német kultúrában (és a német szlengben) Heine idején dominált, aki köztudottan a német gallománia egyik képviselője volt. A nemzeti téma megjelenése tehát a poétikai-kulturális kapcsolatok, a nyelvek és kultúrák kölcsönhatásának az aktualizálódásának a mutatója, ezért történelmi távlatban intenzív fellobbanás, kitörés jellege van (jóllehet esetenként akár egy évszázadig is eltarthat). A nyelvi kölcsönzés folyamata viszont nem tanúskodik direkt módon a kulturális kapcsolatok aktualitásáról (vagy gyakran fájdalmas vagy heveny természetéről), hiszen ez utóbbiak évszázadokig is fejlődhetnek fokozatosan, „békés módon”, anélkül, hogy élmény, aktuális téma lenne belőlük a kultúrában. A volgai orosz szlengekben például máig is sok (erza és moksa) mordvin elem van, viszont a mordvin téma (a tatár, a zsidó vagy a kaukázusi témától eltérően) gyakorlatilag nem jelent meg sem az orosz kultúrában, sem az orosz szlengekben.

Ötödször: amikor a nemzeti témáknak a szlengben való megjelenéséről szólunk, nem csupán a nyelvészeti és poétikai-kulturológiai síkok asszimetriájával találkozunk, hanem azzal a ténnyel is, hogy a különböző szlengeknek (a kultúra különböző kvantumainak az arányában) különböző nemzeti vonatkozású vektorai is vannak. Amíg például a 19. századi orosz nemesi szlengben az angol és a francia téma verseng egymással, addig ugyanakkor a paraszti és a paraszti-

mesteremberi szleng a török és finnugor elemekhez, a tolvajnyelv pedig a cigány, a török és a zsidó elemekhez vonzódik, viszont a városi kispolgári szleng a francia és a német elemek, a seminaristák szlengje pedig a görög-latin és a német elemek felé nyitott. Ezenkívül egy és ugyanaz a nemzeti téma is más-más interpretációt nyerhet a különböző szlengekben és a kultúra különböző kvantumában. A cigány téma például a nemesi kultúrában homlokegyenest ellenkező töltetű, mint az bűnözőkében. A kultúrán belül tehát egyfajta rétegződés, bizonyos tematikus többszólamúság érvényesül, s éppen ebben rejlik gazdagságának egyik záloga is. Vannak ugyanakkor olyan korszakok is, amikor valamennyi kulturális kvantum és a szleng egész palettája egyetlen témára koncentrálnak (ilyen a német téma Oroszországban a nagy honvédő háború idején).

Végül a **hatodik** az axiológia kérdése. Kifejeződik-e értékítélet egy-egy nemzeti témáról a szlengben és a kultúrában, és ha igen, hogyan? Felületi szinten kifejeződik, mégpedig mind pozitív, mind pedig negatív módon. A gallomán nemesek szlengjében például a francia téma kifejezetten pozitív értékelést kapott. Puskinnál viszont (akit ifjúkorában a liceumi társai a gallomániájáért *franciá-nak* (*француз*) csúfoltak), kifejezetten negatív értékelő színezete van a *французятина* ('valami franciaság') szlengszónak. Napjaink diákzsargonjában travesztált módon van jelen az amerikai téma (például ebben a kuplében: *Один американец | Засунул в жопу палец | И думает, что он | Заводит граммофон* 'Egy amerikai a seggébe dugta az ujját, és azt hitte, hogy a gramofont húzza fel'). Gyakorlatilag az orosz szlengben szinte minden nemzeti téma pozitív és negatív értékelését megtaláljuk. S rendszerint éppen az értékelő jelleg ötlük először szembe. Az ilyen (még egyszer hangsúlyozom, köznapi, külső) értékelő jelleg az egyik oka annak, hogy a nemzeti témákat a hivatalos kultúra, de még a tudomány is elhallgatja. Például némiképp illetlen dolognak számít az, ahogyan a szlengben a zsidó, az afronéger, a kaukázusi vagy a török téma megjelenik, mivel sértőnek minősülnek. A valóságban azonban a szleng mélyszerkezeti axiológiájának semmi köze sincs sem a leszóláshoz, sem a dicsőítéshez.

A kultúra rendszerét és — mint annak tükröződését — a szleng rendszerét világnézeti rendszernek, világmépnek tekinthetjük. Ez a kép mindig teljességre törekszik. Már volt szó arról, hogy a szleng kozmoszának középpontjában az ember áll valamennyi életmegnyilvánulásával, az emelkedetten intellektuálistól a fiziológiáig. Az ember szlengképe tehát jellemének valamennyi megnyilvánulását magában foglalja: a mohóságot, a szenvedélyességet, a bujaságot, a gyöngeiséget, az ostobaságot, az észet, a szabadságvágyat, a makacsságot, a ravaszságot stb. A szleng valamennyi poétikai eszköze arra szolgál, hogy visszaadja az ember életmegnyilvánulásainak teljes gazdagságát. És a szleng ilyen „emberi komédiájának” létrehozásában nagy szerepet játszanak a nemzeti témák.

A nyelv és a kultúra fejlődésének egy-egy pillanatában mindegyik nemzeti témának megvan a maga rubrikája az ember alakjában, s ennek megfelelően a

szleng poétikai rendszerében is. Az orosz szlengben nagy általánosságban a kaukázusi téma olyan emberi vonásokat jelenít meg, mint a féktelen élvhajhászás, a fizikai élet vérbősége, a józan ész hangját elnyomó szenvedélyesség, s ugyanakkor a nehéz felfogás és a bujaság is. A zsidó téma a ravaszságot, a csalafintaságot, a rámenősséget, a találékonyságot, a szellemességet képviseli, s ugyanakkor az egoizmust, a mohóságot, a mások iránti megvetést is. A cigány téma a szabadságvágyat, a nagyvonalúságot, ugyanakkor a lustaságot, az alattomoságot, a tolvajhajlamot stb. Mindez így persze fölöttébb hozzávetőlegesnek tűnhet, ám megállapíthatjuk a következő törvényszerűséget: a nemzeti témák a poétikai eszközök alrendszeréül, poétikai jelkulcsokul szolgálnak a szleng világképének, az ember globális szlengképének a létrehozásában.

Nem kivétel az autonacionális téma sem. Az orosz szlengben az orosz téma (szintén csupán első megközelítésben) azt az ősi folklórhagyományt folytatja, amelyben Bolonduska Ivanuska nem ravaszsága vagy csalafintasággal párosuló aktív tettei révén ér célhoz, hanem szívélyességének, jóságának, „mityokságának” köszönhetően (erről ld. fentebb), s amelyek lustasággal, trehánysággal, oblomovizmussal párosulnak benne. Ez utóbbiak pedig az orosz nemzeti téma negatív értékelő oldalát képezik az orosz kultúrában és az orosz szlengben.

Vannak tehát a szleng gyarapodásának egyfelől teljesen objektív idegen nyelvi forrásai, akárcsak a kulturális hatásnak, a nemzeti témák megjelenésének is. Másfelől viszont e témák nem nélkülözhetik a szleng és a kultúra világnézeti rendszerét. A témák a szlengbe és a kultúrába nem egyszer s mindenkorra vonulnak be, s nem örökre szóló joggal foglalják el az adott rubrikát. E rendszer fölöttébb mozgékony. A 19. századi orosz szlengben és kultúrában például a nőcsábász, az élvezethajhász klasszikus alakja mindig a francia férfi volt, s ezt a vonást, ezt a helyet a világképben a francia téma képviselte, illetve töltötte be. A 20. században az orosz alsóbb szlengekben a francia helyére a kaukázusi és részben az olasz téma lép, a francia pedig szemmel láthatóan háttérbe szorul. Vagy például a 19. században előtérben álló csuhonyec (balti finn) témát (korlátolttság, passzivitás, primitivitás, kezdetleges, naiv logika stb.) a 20. században a török (főként a tatár és közép-ázsiai) téma váltja fel, valamint a csukcsok témája.

Látjuk tehát, hogy a szlengben és a kultúrában a globális, archetipikus emberkép változatlan, csupán a poétikai eszközök változnak, jelesül azok a nemzeti témák, amelyek az emberi jellem bizonyos jegyegyüttesének kifejezésére szolgálnak. A nemzeti témák együttesen az ember teljességét alkotják, lakúnak, hiányosságok itt nem fordulhatnak elő.

1.1. A finnugor kölcsönzések és a finnugor népek témája

Az orosz szleng finnugor kölcsönszavairól már számos kutató írt (Annyenkov 1990, Bondaletov 1965, Garelin 1857, Golisev 1874, Jakubinszkaja-Lemberg 1962, Tyihanov 1899). Az orosz szleng e nyelvcsalád mindegyik nyelvéből vett át, de legaktívabban a mordvinből (annak mind a moksa, mind az erza nyelvjárásából), a mezei és a hegyi cseremiszből, az udmurtból, a karélból és a finnből. Kisebb mértékben vett át a komiból (zürjén és permjék), a magyarból és az észtből. Larin (1931) annak idején még csak három finnugor kölcsönszót idézett. Az öt követő évtizedekben ezt a kérdést már részletesebben feldolgozták.

A szakirodalomból látható: a legszélesebb körben a volgai szakszlengek (például a penzai posztókészítőké) vettek át finnugor kölcsönszavakat. Jellemző, hogy a finnugor népek témája az orosz szlengekben nem jelenik meg. Ez mindenekelőtt arról tanúskodik, hogy hiányzott annak a szükségessége, hogy kultúrológiailag hangsúlyozzák az orosz és a finnugor népek kölcsönviszonyát.

A kapcsolatok e népekkel ugyanis rendkívül békésen, nyugodtan, szinte észrevétlenül, maguktól alakultak itt. Ez jellemző történelmi tény volt. Már a neves történész, Kljucsevszkij írt arról, hogy a „rusz és a csúd (*чудь*) találkozása” „békés jellegű volt” (1937: 304). Ebben nyilvánvalóan az etnogenezis azon bioszferikus törvényei nyilvánultak meg, amelyek a kölcsönös vonzást és taszítást határozták meg a népek között, és viszonyuk békés vagy ellenséges jellegére hatottak.

Az azonban feltételezhető, hogy abban a korban, amikor a nagyoroszok a felső Volga-vidéket gyarmatosították, s ennek során kezdtek „összeszokni” a csúdokkal, az archaikus óoroszleng számára a csúd élménnyé vált. Kljucsevszkij erről így ír: „A régi Oroszországban valamennyi kis finn törzset a közös csúd néven foglalták össze. Síkságunk finn lakóival találkozáskor az oroszok talán hamarosan megérezték fölényüket velük szemben. Erre mutat az az irónia, amely a *чуд-* tövű orosz szavakban érződik: *чудить* 'furcsán viselkedik', *чудно* 'furcsán', *чудак* 'csodabogár' stb. A finneknek az európai talajon átélt sorsa e benyomást erősíti meg.” (1937: 304).

Kljucsevszkij nyelvészeti meglátásai ma már természetesen anakronizmusnak tűnnek. Ám tartalmazzák a finn téma hatását az orosz kultúrában. Nem hitelesek etimológiai rokonításai sem (*чудь*, *чудак* stb., valamint a mai szlengbeli *чудик*, *чудило*, *чудильник* 'bolond ember' stb.) De még ha feltételezzük is, hogy ezekben erős a népetimológia hatása, akkor is nagyon szimptomatikus jellegűek.

Ha tehát az utóbbi két évszázad folyamán az orosz szlengekben nem is követhető végig a Volga-menti finnugor népek témája, annak nyilvánvaló nyomai, hatásai mégis utolérhetőek még az orosz történetírás klasszikus műveiben is.

A 19. században és a 20. század elején a finn téma jól végigkövethető a pétervári szlengekben. A szegény csuhonyec (balti finn) alakja mind a riportirodalomban (FizPet. 1991), mind a prózában és a költészetben jelen van. A finn téma ekkor a szentpétervári életforma szerves része. Az emlékiratokban a pétervári szleng finn elemeinek számtalan példájára lelhetünk. Lihacsovna! olvassuk: „A húshagyó hét elején megérkeztek a városba a finnek, hogy a gyerekeket parasztszánjaikon megszánoztassák. Igaz, a lovaik is hitványabbak voltak, mint a pétervári bérkocsisokéi, a szánjaik is szegényesebbek, ám a gyerekek nagyon szerették őket. Hiszen egy évben csak egyszer lehetett »vejkán« szánkozni! A *veikko*, *veikka* finnül ’testvért’ jelent. Kezdetben ez csak a finn kocsisok megszólítása volt (mellesleg, kizárólag a húshagyó hétre engedélyezték nekik az itteni munkát), majd később általában jelentette a finn konfliktust a kocsissal és a fogatával együtt.” (1989: 150).

A finn téma ma is aktuális Pétervárott. Finn jövevényszavakat találunk például az üzérkedő seftelők nyelvében (*юкк* ’rubel’, a finn *yksi* ’egy’-ből). A nevetési poétika egyik fő motívuma a törvénytisztelő finn, aki azért jön Pétervárra, hogy jól berúgjon. Ez a motívum a „részeg német”-ével rokon a 19. századból (Schiller és Hoffmann Gogol „A Nyevszkij Proszpekt”-jében).

Közel áll a finnhez az észti téma is. Sajnos nincs arra vonatkozó anyagunk, milyen észti jövevényszavak kerültek be a Baltikumban élő oroszok szlengjébe, jóllehet a 80-as évek végén kialakult történelmi szituáció aktualizálta, sőt jócskán ki is élezte ezt a témát. A 90-es évek elején Moszkvában közszájon forgó vicc is illusztrálhatja az észti témának az orosz hétköznapi kultúrában elfoglalt helyét. Fontos szerepe van a viccnek az észti akcentusnak is, vagyis a szlengpoétikában a fonetikai szint is megjelenik.

Lovaskocsi ballag az erdőn át, rajta egy észti apa a két fiával. Már néhány órája haladnak szótlánul. Ekkor valami apróvad szalad át előttük az úton. Tovább mennek. Egy óra múlva az egyik fiú megszólal: „Azt hiszem, egy nyúl volt” (*Мне кажется, это был заяц* [*мне кáжэсьцэ, этэ бы́л зя́ц*]). A hold lebukik az erdő mögött. Két óra múlva a másik fiú: „Nem. Róka.” Egy újabb óra múlva hazaérnek. Az apa komótosan kifogja a lovakat és így szól: „Össze ne vesszettek, ti forróvérű észti legények” (*Не сорьтесь, горячие эстонские парни* [*нэ сѳртэс горáчыи эстѳнскыи пáрни*]).

A vicc az észtek olyan vonásait hangsúlyozza, mint a lassúság, alaposság, nehéz felfogás. Nem pusztán a vicc szövege kelt ilyen hatást, hanem előadásának hangtani sajátosságai is egyebek között a magánhangzókön kívül a mássalhangzók elnyújtott kiejtése (bambaság, bárdolatlanság).

Igen érdekes lehet a magyar téma is. Sajnos, ilyen anyaggal azonban még nem rendelkezünk, bár ismeretes, hogy ez a téma a nyolcvanas évek végétől

kezdve, a Magyarországra irányuló bevásárló turizmus kapcsán jelentősen felelősödött.*

Végül nézetünk szerint nem kíséri elég figyelem azt a szerepet, amelyet a finnugor elemek az orosz tolvajnyelvben játszanak. Ennek kapcsán néhány saját etimológiai rokonításunkra hívnánk fel a figyelmet:

Erza *вирь* (erza és moksa *vir***) 'erdő' → szakszleng *вирь* 'ua.' → tolvajnyelvi *виря* 'szökés' (tkp. szökés erdőbe, bár lehet, hogy kontamináció is van az állványozók *виря* 'emeld fel'-jével);

moksa *эчке, ичке (ečkə, ičkə)* 'vastag', erza *эчке, эчкан (ečke)* 'ua.' → szakszleng *ичкан* 'kövér ember' → tolvajnyelvi *иичан* 'tapasztalt tolvaj';

erza *ламо (лато)* 'sok', moksa *лама (латə)* 'ua.' → vándorkereskedő *ламо, лама* 'ua.', → tolvajnyelvi *лом* 'ua.' → mai diák *лом* 'ua.'; lehetséges a népi kontamináció a *ломиться*-val ('szalad');

erza és moksa *неке (Е реке, М пекə)* 'gyomor, has, bendő' → szakszleng *нек* 'has' → tolvajnyelvi *нек* 'tapasztalatlan ember, bűnözők áldozata' (lehetséges, hogy ez a perifériális szemák alapján keletkezett metafora);

moksa *салмокс (salməks)* 'tű', erza *салмукс (salmuks)* 'ua.' → szabónyelv *салмакса* 'ua.' → tolvajnyelvi *салмак* 'rendőr' (lehetséges hogy e széma alapján: 'aki (be)varr');

erza *шлямс (šlāms)* 'mos' → szakszleng *шлямать* 'ua.' → tolvajnyelvi *шлямать* 'alszik'. (A rokonítás nehezen magyarázható; érdekes, hogy az összvárosi szlengben ez általánosan expresszív jelentésű: 'eszik, alszik, lépdél' stb.);

magyar *ház* → szakszleng *хаз* 'ua.', *хазчик* 'gazda' → tolvajnyelvi *хаза, хазовка, хазуха* stb 'ház, bűntanya' (a későbbiekben téves etimologizálás történhetett az angol *house*-zal).

A finnugor átvételeknek és a finnugor témának tehát nagyon régi története van az orosz szlengekben, s ez idő alatt e motívum lényeges változásokon ment át. Érdekes, hogy a finnugor népekkel (csúdok, mordvinok, finnek, észtek) kap-

* Az orosz kiadású szlengszótárakban a következő kétségtelenül magyar eredetű szavak találhatók: *балатон* '1. úszómedence, 2. tó, víztároló'; *гуляш* '1. kövér ember, 2. kutyahús'; *зусар* '1. léhűtő, 2. piperkőc'; 3. (általános pozitív jelző); *орос* 'orosz férfi'; *патука* 'gyógyszertár'; *путчист* 'magyar férfi'; *хаза* 'ház'; *хортист, хун, чардаш* 'magyar férfi'; *чуня* 'piszkos, gondolatlan ember'; *шрац* 'gyerek' (Fenyvesi István [И. Феньвешши], *Русский сленг в жизни и литературе*. In: *Сборник статей по русистике*. Szeged, 1998. 120–1). Körülbelül húsz magyar eredetű orosz szlengszót tárgyal Hollós Attila is „Az orosz szókincs magyar elemei” c. munkájában (Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1996. 115 lap). — (A szerk.)

** A mordvin szavak latin betűs, fonematikus átírású alakját Keresztes László „Chrestomatia Morduinica”-jának (Budapest, Tankönyvkiadó, 1990) szójegyzékéből, az ebből hiányzó adatokat Erdődi József–Zaicz Gábor „Erza-mordvin szójegyzék”-éből (Budapest, Tankönyvkiadó, 1974) és a „Moksa-mordvin szójegyzék”-ből (Gyűjtötte és kiadásra előkészítette Juhász Jenő, sajtó alá rendezte Erdélyi István. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1961) vettük át (A szerk.)

csolatos „variációk egy témára”, a korok és népi sorsok eltérései ellenére sok közös vonást tartalmaznak.

Úgy tetszik: a szleng és a hozzá kötődő nemzeti témák meglehetősen objektív mutatói az egy-egy bioszférán belüli etnikai kapcsolatoknak, ezért mindez hálás anyag lehet az etnogenezis és etnológia kutatói számára is.

1.2. A hebraizmusok és a zsidó téma

E témáról a legrészletesebben Fridman értekezett (1931). Az utóbbi években ehhez hasonló kutatások, sajnos, nem születtek.

Gyakorlatilag valamennyi hebraizmus a kezdetektől fogva a tolvajnyelv része volt, ami a zsidóknak az alvilágban játszott jelentős szerepével függ össze.

Vessük össze Fridman néhány jellegzetes példáját a mi anyagunkkal:

гомура 'tisza szesz, vodka' < óhéber *gmuro* 'a szentírási szövegeket magyarázó tudós könyvek' (átvitel az erősség, telítettség, a hatás alapján); innen számos fonetikai és szóképzési változat: *гама, гома, гомыруха, гомырница, гамза, гамзо, камора, каморник, камырка, гумжура, чамыр* stb.;

хавир 'haver, az a személy, akinek veszély esetén átadják a pénztárcát', *хавира* 'társaság, bűnbanda' < óhéber *chewer, chower* 'társaság, társ, barát'; ugyaninnen a *хавра, хавраки* stb. (egyébként lehetséges a szó cigány eredete is, ld. Barannyikov 1931: 148);

шутвис 'bűnözők kisebb csoportja'; e szó óhéber eredete kapcsán Fridman azt írja hogy a „kereskedelmi társaság” a zsidók számára szent dolog, melyet még a rabbi is jóvá hagy (1931: 134), innen a szlengszó ősi, szakrális eredete.

Amikor nem hebraizmusról, hanem jiddisizmusról van szó, felmerül a német és zsidó hatás szétválasztásának a kérdése, például

кейех — *лейгер* 'gyilkosság' < óhéber *kejeh* 'erő' és zsidó *lejger* (vagy német *leger*; Fridman az *ei* diftongust tartja a zsidó eredet bizonyítékának);

фрайнд 'barát'; itt a zsidó hatás javára az *ai* diftongus szól (a német hatás bizonyára *oi*-t eredményezett volna).

Az olyan szavakban, mint a *линкен* 'hamis irat' vagy *райзен* 'utazik' nehéz elkülöníteni a zsidó vagy a német hatást.

A mai szlengben sok hebraizmus orosz szavak mögé „mimikrizálódott”, például

плетовать 'elmege, elfut' < az óhéber *plejto, pleto* 'menekül, menekülés'; kontaminálódott az orosz *плеть* 'korbács' szóval, vagyis *плетовать* szó szerint 'korbáccsal ver';

мусор 'rendőr, bűnügyi nyomozó' < óhéber *musor* 'tanács, utasítás', a későbbi *muser* 'besúgó'; az orosz *мусор* 'szemét'-tel mint erősen negatív-értékelő elemmel kontaminálódott.

Itt a más nyelvből átvett elemnek a szlengbe való belenövésével van dolgunk. Ilyen folyamat előfordul a szlengszférán kívül is (például a közismert *сальный* a francia *sale* 'piszkos'-ból, vö. *сальный анекдот* 'sikamlós vicc'). A szlengben viszont az ilyen mimikri inkább norma, mint kivétel.

A zsidó eredetű jövevényszavak száma nem túlságosan nagy az orosz szlengben. A fentiekén kívül idetartozik még a *шлимазл*, *шлимазер* 'bolond, ostoba, peches', *тухес*, *тухас* 'fenék', *нахес* 'szerencse' (ld. a következő közmondásban: *Хороший тухес — это тоже нахес* 'A jó fenék kész szerencse'); *цимус* 'valami jó', *потс*, *поц* 'hímvevő' (sértő jelentésben is), *шкет* 'gyerek' stb.

A zsidó téma azonban nem elsősorban a hebraizmusokból fejlődött ki, hanem az oroszul beszélő zsidók sajátos kiejtésének széles skálájú parodizálásából. Az orosz kultúra meglepő ténye: a zsidó akcentuskomplexum (a kiejtéstől a lexikán át a nyelvtanig) nemcsak hogy nem talált ellenállásra a normativisták körében, hanem kifejezetten kedvelték is azt. Ennek magyarázata kézenfekvő: alapjául éppen a zsidó téma szolgált, melynek aktualitását számos — mind társadalmi-politikai, mind pedig nyelvi-kulturológiai — ok indokolta.

A zsidó téma tervszerű fejlődése a forradalom után kezdődik. Tegyük hozzá: magának a témának, mondjuk a cigánytól vagy a finnugortól eltérően, nincs egyértelműen nemzeti jellege. A tulajdonképpeni zsidó motívum csak az egyik határesetre, míg a másikat talán odesszai-kisvárosinak lehetne nevezni.

Az odesszai-kisvárosi motívum sajátos és jelentős helyet foglal el nemcsak a művészetben (Marc Chagall) vagy az irodalomban (Iszaak Babel), hanem a szlengesedett prosztorecsije poétikai rendszerében is. S tegyük hozzá: e témát éppen szlengtémaként népszerűsítették a tömegtájékoztató eszközök is (az olyan esztrádénkesektől, mint Mark Bernesz vagy Leonyid Utyosov egészen a szatíra olyan mestereiig, mint Rajkin és Zsvanyeckij).

A kiejtésben ez a motívum olyan jegyekről ismerhető fel, mint az egyébként palatalizálatlan susogók [š, ž] palatalizált ejtése, a palatalizációt okozó [e] előtti mássalhangzók kemény ejtése, a hangsúlyos magánhangzók elnyújtott ejtése (például az ismert — és sokjelentésű, közte csodálkozást is kifejező — szlengszólásban: [ж'бра, пьдэрж'и мой мькэнтби', ja jэwо рэзъм' б'уду] *Жора, поддержи мой макинтош, я его резать буду*: tkp. Zsora, tartsd csak meg a kabátom, mindjárt elvágom!)

Babel odesszai ciklusában megörökített nyelvtani sajátosságok közül itt csupán két jellemzőt említünk meg (1990: 275–375):

за что 'miért' (az *о чём* helyett): „*Что сказать тете Хане за облаву?* — *Скажи: Беня знает за облаву.*” 'Mit mondjak Hanna néninek a razziáról? — Mondd meg: Benya tud a razziáról.' (Wessely László ford., 158).

A *через* 'át' előljárószó használata *по причине* 'miatt' értelemben: „*Жил себе невинный холостяк как птица на ветке, — и вот он погиб через*

злупость” ’Élt, éldegélt az ártatlan agglegény, akár a madár az ágon, és egy ostobaság vesztét okozta’ (Wessely László ford., 169).

A zsidó téma tehát az orosz szlengben mind a szókincs, mind pedig a nyelvtan és a hangtan szintjén jelen van. A szókincsben ezt a hebraizmusok (és a későbbi kölcsönzések), valamint a metafora képviseli, ez utóbbinak konkrét fiziológiai és abszurdizáló dominanciája van. A nyelvtanban a normától távoleső képi szerkezetekben valósul meg, ezek a lexikai metaforával azonos jellegűek. A kiejtés és hanglejtés terén a zsidós kiejtés komikus paródiája jelentkezik. Az orosz szleng egészében a zsidó komplexum nyilvánvalóan komikus csengésű. Véleményünk szerint rendkívül érdekesnek ígérkezik, ha ezt a továbbiakban a 20. századi orosz nevetéskultúra *s z e m i t i z m u s a i n a k* kérdéseként vizsgáljuk.

1.3. A ciganizmusok és a cigány téma

E téma legalaposabb ismerője Barannyikov (1931) és Bondaletov (1967b). A vizsgálatok szerint az orosz szlengekben mintegy 230 ciganizmus van, ezekből 200 a tolvajnyelvben, a többi a szakmai jellegű szlengekben.

Először a cigány számlálási módot vegyük szemügyre, amelyet számos szleng átvett (*уек* ’egy’, *доек* ’kettő’, *трын* ’három’, *штар* ’négy’, *панч/панж* ’öt’, *шов* ’hat’, *афто* ’hét’, *окто/охто* ’nyolc’, *эня* ’kilenc’, *деш* ’tíz’, *деше-уек* ’tizenegy’, *деш-дуй* ’tizenkettő’ stb. Innen ered bizonyos pénzösszegek elnevezése is, pl. *дуйек* vagy *дуй*, *дуби* stb. ’két rubel’, *трын* vagy *трынжак* ’három rubel’. Feltehetőleg a ciganizmusok hatottak a hamiskártyások szlengjére is, pl. *трынка* ’kártya’, *трынкать* ’kártyázik’.

Más szavak ebből a körből: *браванда* ’sör’, *лава*, *лавьё*, *лавешки* ’pénz’, *грай*, *гряяк*, *гряя* ’ló’ (valószínűleg innen a *грак* ’fiatal ló’), *хорь*, *харуза* ’feszlett nő’, *шур* ’tolvaj’ (innen a *шуровка* ’tolvajnő’, *шурьё* ’lopott holmi’, *шурить* ’lop’), *хандырить* ’megy’, (innen a *хандыр* ’bejárat’, *хандры* ’láb’ stb.), *дей* ’anya’, *дат* ’apa’, *мордо* ’rubel’, *пхень* ’nővér’, *ракло* ’tolvaj’, *рунни* ’nő’, *шери* ’fej’ stb.

A ciganizmusok hangalakja igen széles körben variálódik. A cigány tövek könnyen adaptálódnak az orosz szóképzési és fonetikai szabályokhoz, pl. *штар* ’négy, négy rubel’ > *штарка*, *штарыц* stb., *панч* ’öt, öt rubel’ > *панж*, *пеньжа*, *пеньжак* stb.

Ezért etimológiailag fölöttébb kétségesek a cigány szavak és a szlengszavak rokonításai. A dolgot tovább bonyolítja magának a cigány szókincsnek az eklektikus jellege is (vö. a számlálásukban fellelhető grecizmusok: *окто*, *охто* ’nyolc’), nem beszélve a lengyel, orosz, román, német stb. eredetű jövevényszavakról. Ebben nyilvánvalóan a ciganológusok további kutatásaira kell majd támaszkodni.

Miben nyilvánul meg hát a cigány nyelv és kultúra hatása az orosz szlengben, és milyen a cigány téma hangneme?

Először is, a ciganizmusok sok tekintetben az általános városi (és nem csupán a kisiparosi vagy bűnözői) szlengek alakítói. Számos olyan produktív tő van, amelyet (a tolvajnyelv közvetítésével) átvett a nyersebb stílusú városi nyelv, s ott ezek szorosan körülhatárolt témákat jelölnek. Pl. *чувак* 'legény', *хавать, хамать* 'eszik' (innen *хавчик, хавало* 'száj'), *чирик* 'tíz rubel', *чинарик* 'cigarettavég', *хиять* 'megy', *мандра* 'kenyér', *тырить* 'lop, rejt' (innen *затырка, притырка* 'eldugott holmi'), *менжа, манжа* 'fenék, vagina'. Lehetséges, hogy a mai *хер* és *хур* szlengtövek, melyek közel állnak az obszcén szitkozódáshoz és gyakran szerepelnek annak poliszémikus helyettesítőiként, a cigány *кар, кер* 'hímvesző'-ből vagy a *хар* 'lyuk' szóból származnak. Ezek a rokonhangzású szavak számos új szót indukáltak az orosz szlengben. Valószínűleg a *хар*-ból származott a *хорь, хорёк* 'nő, prostituált', a *хурить* 'homoszexuálisan érintkezik', a *кар, кер* szavakból pedig a *хер* 'hímvesző'. Lehetséges, hogy a továbbiakban a *кер* és *хар* valamennyi származéka kontaminálódott (a *хер*-rel 'a *х* betű neve' és a *херувим* 'arkangyal' rövidítésével együtt) egy ultrapoliszémikus általános szitkozódó *хер*-ré és *хур*-ré. A cigány szókincs tehát a mai szlengprosztoreszójában vezető szerepet játszik, s talán csak a török eredetű szókincsnek engedi át az elsőséget. A ciganizmusoknak a szlengben kialakult „tonalitása” nyersebbnek, pragmatikusabbnak hat (számolás, tolvajlás, fiziológiai tematika stb.).

Másodszor, az is elmondható, hogy a cigány gondolkodásmód erős nyomot hagyott a szlengcsoportok gondolkodásmódjában (elsősorban a marginalizálódott rétegekében), ami kitűnik a szóképzés és a metaforizáció módozataiból.

E módozatok jellege a cigányoknál rendkívül pragmatikus, vagyis minimális számú töből maximális számú jelentést képeznek. Barannyikov (1931: 157–8) például a következő jellegzetes példát hozza erre. Az orosz szlengben van *шкар* 'nadrágzseb' és *шкер, шкеры* 'nadrág', s ezek a cigány *шукар (šukar)* 'szép, szép férfi' szóra vezethetők vissza. A 'nadrágzseb' és 'szép férfi' jelentések rokonítása azért vált lehetővé, mert a nadrágzsebből — a belsőzsebtől eltérően — könnyen ki lehet lopni valamit. A cigánytolvaj poétikából elég sok ehhez hasonló példa hozható. Úgy véljük, ezek meggyőzően bizonyítják, hogy a cigány mentalitás a deklasszált csoportok mentalitásának és poétikai-nyelvi kultúrájának egyik struktúráképző eleme.

Harmadszor, a cigány témának az orosz kultúrában meglepő sajátossága az, hogy a társadalmi-kulturális hatás rendkívül széles színskáláját nyújtja: a prózában és a költészetben (a cigányrománc, a cigányok romantikus idealizálása) tükröződött nemesi (valamint a kereskedői stb.) szlengtől és kultúrától kezdve egészen a tolvajnyelvig. Az első fejezetben ezt már érintettük. E jelenség csak azzal magyarázható, amit a **h e r m o p o é t i k á k s z e l l e m i t a l á l k o z á -**

s á n a k lehetne nevezni. A folyamat lényege az, hogy egy-egy hermoszisztéma képviselői nem egyszer mások elemeit veszik igénybe a saját poétikájuk megújítása, fejlesztése és gazdagítása céljából (hasonló módon beszélhetünk a cinikus poétikák szellemi találkozásáról is). A nemzeti témák tekintetében valami ehhez hasonlót találunk a zsidó elemek széles spektrumában is, mely az „ellenzéki” intellektuális kultúrától és annak szlengjétől a tolvajok kultúrájáig és szlengjéig terjed.

Figyelemre méltó, hogy az orosz nemesi és kereskedőkultúra képviselőire a cigányok azon része gyakorolt hatást, akiket rendszerint „orosz” cigányoknak neveznek (ezek az európai Oroszország középső övezetében élnek). Az „orosz” cigányok poétikája jelentősen különbözik a déliekétől (a calderarokétól). Ez utóbbiaknak gazdag népköltészete van. Népdalaiknak éppen a szövege gazdag, míg a dallamviláguk jóval szegényesebb az „orosz” cigányokénál. Ez utóbbiaknak a dalai viszont szövegükben szegényesebbek, ellenben hallatlanul gazdag az érzelmi és dallamkultúrájuk. Teljesen hiányzik belőlük az elvont tematika. A szövegek igen egyszerűek, konkrét események köré fonódnak. Az „orosz” cigányok szívesen adtak elő orosz románcokat is, s azokba a saját érzelmeiket szóték bele.

A felső társadalmi rétegek (nemesek, kereskedők) tehát a „tisztá expressziót” kölcsönözték a cigányoktól, s vitték át a saját költészetükbe, prózájukba és mindennapi életükbe, és ezzel poétikájuk szerves részévé tették azokat. Igen jelentős a cigány téma például Bloknál (részbe ez a nyersebb városi, demokratikus, utcai, cirkuszi, kabarétéma fejlődésének), erről Lotman és mások is írtak. Az alsó társadalmi rétegek (vándorkereskedők, tolvajok, csavargók) viszont a „tisztá pragmatikumot” kölcsönözték a cigányoktól, s azt a szlengalkotásban használták fel. Így tükröződött a kultúrának és a nyelvnek a különböző kvantumaiban a cigánymentalitás két szélsősége.

1.4. A türkizmusok és az „ázsiai” téma

Lehet, hogy nyelvészeti szempontból az „ázsiai” kérdés felvetése az orosz szlengekben nem tűnik eléggé komolynak. Kulturológiai nézőpontból azonban ezt teljesen indokoltnak érezzük. Az aktív szlenghasználat a modern nagyvárosban a gondolkodás bizonyos sajátos vonásait tételezi fel. Az átlagosan urbanizálódott ember (ami persze elvont, általános kategória) a valóságot a városi, „civilizált” értékek prioritása alapján tagolja. Ezért nem véletlen, hogy a szlengnek éppen a negatív értékelő síkjában annyira aktuális a vidéki és az ázsiai téma. A szlenghasználó ember bizonyos értelemben mindig nyugatos, nem pedig szlavofil vagy eurázsiai. Tudatában „Ázsia” alig-alig tagolódik, ezért a szlengben jóval több szinonima van az általános jelentésű „ázsiaira” (*чурка* tkp. tuskó,

чурек tkr. sótlan kaukázusi kenyér, *черт* tkr. ördög, *зверь* tkr. vadállat stb.), mint amennyi az egyik vagy másik nemzetiség differenciált elnevezésére.

Először röviden tekintsük át a probléma nyelvészeti aspektusát!

Az idegen eredetű régi és új orosz szlengszavak jelentős része türkizmus. A problémát Dmitrijev vizsgálta (1931). A napjainkig élő türkizmusok között említhetjük az olyan szavakat, mint pl. az *ачча*, *акча* 'pénz', *алтуха*, *алтушка* 'pénz, aprópénz', *арана управлять* 'hazudik' (lehetséges, hogy egy török szólas átvételéből), *аршин* 'pohár', *ималять* 'motoz' (*аималаи* 'tapogatás, motozás'), *бабай* 'öreg ember, uzsorás', *бардак* 'nyilvánosház', *баи* 'kábitó-szer-adag', *бикса* 'prostituált' (valószínűleg a török *бика*, *бике* 'kisasszony'-ból), *буза* 'zaj, botrány', *буцать*, *бусать* 'iszik, ver', *калымить* 'dolgozik', *киса* 'pénztárca', *кича*, *кичеван* 'börtön', *сара*, *саренки*, *сарга* 'pénz', *шалман* 'büntanya, söröző, rendetlenség', *ялда* 'hímvessző', *яманный* 'rossz'. Sok török tőnek bonyolult története van: ezek előbb a vándorkereskedők szlengjébe kerültek, később pedig a tolvajnyelvbe, majd a mai szlengbe. Jóval kevesebb kölcsönző van a kaukázusi nyelvekből (mint az *абрек* 'kaukázusi ember' vagy a *батон* 'apa' < grúz *батано* 'apa'; bár lehetséges az orosz *батя* 'atyám' ráakódása is). Egyes kutatók koreizmusokat is idéznek az argóból, pl. *аме* 'cukorka' (TSzlZsarg. 1991).

Arról már volt szó, hogy a szlenghasználó mentalitásában „Ázsia” valamilyen egészként, egyfajta globális archetípusként él. Bizonyos differenciálódás mégis kimutatható az adott archetípuson belül.

Külön ázsiai altéma például a „sárga” Ázsia. Ebből erednek a *желтые* (tkr. sárgák), *желтки* (tkr. tojássárgáják), *лимонники* (tkr. citromosok), *цитрусы* (tkr. citrusfélék) 'ázsiaiak' stb. típusú metaforizációk. A „sárga” Ázsián belül képszerűen metonimizálódnak az egyes nemzetiségek elnevezései, pl. *пуховики* 'kínaiak' (ti. egy időben Moszkvában sok kínai *пуховик* 'pehelydzseki' volt forgalomban), *кимерсены* 'észak-koreaiak' (az ország előző vezetője nevééről), *еноты* 'japánok' (*уен* '(japán pénznem)' × orosz *енот* 'mosómedve'). Vannak egyszerűbb szlengszavak is, mint a *вьет* 'vietnami ember' (szócsonkítás), az angolból átvett *джапана* 'japánok'. Ám a „sárga” Ázsia mégis inkább egészként szerepel itt, innen az olyan kifejezések, mint a *жёлтая сборка* (tkr. sárga összeszerelés) 'ázsiai eredetű technika'.

Az ázsiai témának része a kaukázusi (benne a kaukázusontúli) téma is. A szókinszben (pl. *абрек* lásd fentebb, *кунак*, *ара*, *генацвали* 'férfi megszólítása') e téma alig van képviselve. Némileg elkülönülnek az azerbajdzsánok fonetikai és szóalkotási travesztia útján alkotott elnevezései (*азер*, *азерб*, *зербот*, *зербуд*) vagy az örményekéi (*армяи*, *армяк*, *армен*). Viszont eléggé tartós mutatója a kaukázusi témának a szlengben a kiejtés, elsősorban az ún. kaukázusi *a*-zás (a műszó Avanyeszovtól származik), vagyis az orosz nyelv kaukázusi akcentusa,

amikor elnyújtják a hangsúly előtti, főként a szókezdő és a hangsúlyos szótag előtti [a]-t.

Végül viszonylag önálló lehet a tatár altéma. Fonetikailag ez kevésbé markáns, és gyakran kontaminálódik a kaukázusival. Ellenben önálló poétikai eljárás itt a beszéd egyfajta „degrammatizálása”, azaz a nyelvtani szabályok áthágásának parodizálása. Számos ilyen műfajt ismerünk, például az efféle kuplék közül: „*Кто стучится дверь моя! | Видишь, дома нет никого! | — Это я, твоя жена, | Колбаса тебе принес.*” (Ki kopog az én ajtót? | Látod, itthon nincs senkit! | — Én vagyok, te asszonya, | Kolbász hozta teneked.)

Az ázsiai témában tehát a két következő fő mozzanat emelhető ki. Az egyik kifejezetten nyelvészeti, a török jövevényszavak jelentős szerepe, a másik pedig poétikai-esztétikai, a szlengpoétika számos olyan sajátossága, amelyeket az általános primitivizáló hangnemben lehet egyesíteni, a primitivizáltság esztétikájában.

1.5. Az anglicizmusok, germanizmusok, gallicizmusok és az újlatin-germán népek témái

A nyugat-európai kölcsönzéseket a szakszlangokban Larin (1931) vizsgálta. A germán nyelvekből átvett elemeket ugyanebben a közegben Bondaletov kutatta (1967a). A francia és angol nyelvvel kapcsolatos hasonló munkákról nincs tudomásunk, azonban ilyen anyagot szinte minden, az ifjúsági szlenget tárgyaló munkában találunk.

A leggazdagabb és legsokoldalúbb története föltehetőleg a germanizmusoknak van az orosz szlengokban. Már Nagy Péter korában is sok lehetett belőlük. Sajnos, az akkori nyelv kutatói nem tesznek különbséget a köznyelvi és a szleng szókinés között, bár például Vasmernél (ő egyébként némileg túlértékelte a német hatást az orosz nyelvben) nagyon sok olyan germanizmust találunk, ami a szűkebb szakmai körökben volt használatos.

A német nyelv fő hatásszférája az iparosemberek szakszlangja, a tolvajok (gyakran a jiddissel kontaminálódó) argója, a papi szeminaristák és a diákok, valamint részben az oktatók és a tanárok zsargonja.

Bondaletov (1967a) sok germanizmust idéz a Volga-melléki mesteremberek nyelvéből: Ilyenek: *агунда* 'kutya' (< *Hund* 'ua. '), *бром* 'kenyér' (< *Brot* 'ua. '), *васер* 'víz' (< *Wasser* 'ua. '), *геренка* 'hering' (< *Hering* 'ua. '), *губать* 'lop' (< *geben* 'ad'), *гундук*, *гундырь* 'száz' (< *hundert* 'ua. '), *драйка* 'három rubel' (< *drei* 'három'), *комрад* 'testvér' (< *Kamerad* 'társ'), *лохомиться* 'nevet' (< *lachen* 'ua. '), *мессер*, *месор*, *местак*, *мисарь* 'kés, borotva, olló' (< *Messer* 'kés'), *рым*, *рымец*, *рымеха* 'ház, zug, udvar' (< *Raum* 'helyiség, szoba'), *фатур* 'apa' (< *Vater* 'ua. '), *фауль* 'lusta ember' (< *faul* 'lusta'), *фиша* 'hal' (< *Fisch* 'ua. '), *фляш* 'hús' (< *Fleisch* 'ua. '), *цигаль* 'kecske' (< *Ziege*

'ua.'). *цукер* 'cukor' (< *Zucker* 'ua.'). Különösen sok germanizmus van a szabók nyelvében. Elegendő csak a produktív *шнейдер* (*шнейдер/шнайдер*) (< *Schneider* 'szabó') töre utalni. Innen a *шнейдерить* 'varr', *шнейдериха* 'varró-nő', *шнейдерка* 'varrógép'.

Mint már említettük, a német jövevényszavakhoz állnak közel a jiddisből való átvételek, mivel „a jiddisizmusokat szinte lehetetlen szétválasztani a germanizmusoktól, tekintettel a német szavakhoz való rendkívüli hasonlatosságukra” (1967a: 210).

A fenti példák közül sok átment a tolvajnyelvbe is. Újabb példáktól eltekintünk, csupán utalunk arra, hogy — mint Larin rámutat (1931: 121) — maga a *блат* '1. alvilág, 2. protekció' is (talán lengyel közvetítéssel) a németből jött: *platt* 'magunk közül való, bizalmat érdemlő', *platten* 'beszél', *Blatte* 'tolvajnyelv'.

A városi szlengben, s különösen annak ifjúsági válfajaiban a német téma korábban is, ma is a komikus makaronizmus jegyében folytatódik, pl. *тринкен бир и шиняц* 'sört és vodkát iszik', *надо арбаймен унд копаймен* 'keményen kell dolgozni' stb. A mai szleng az idézett makaronizmusokon kívül olyan szlengesedett germanizmusokat is tartalmaz, mint a *киндер* 'gyerek' < *Kinder* 'ua.', *фатер* < *Vater* 'ua.', *мутер* 'anya' < *Mutter* 'ua.', *арбаймен* 'dolgozik' < *arbeiten* 'ua.' vagy a *бундеса* '(nyugat)németek' < *Bundes-* 'szövetségi' (*Bundesdeutsche* 'nyugatnémetek').

Úgy tűnik, napjainkban gyöngül a német téma az orosz szlengben. A német ember alakja a 19. században volt aktuális nevetés-poétikai szempontból (például Gogol „A Nyevszkij Proszpekt”-jében vagy Leszkov „Vasakarát”-ában). A 20. században főként a két világháború hozta felszínre a német témát. A háború utáni német téma folklórbeli utórezgése ma is jelen vannak például a gyerekviccekben, ahol rendszerint egy orosz, egy német és egy lengyel szerepel.

A németből kölcsönzött szavak mellett az orosz szlengekben (főként a múlt században) nem kevés északi germán szó is volt. A skandinavizmusok között (1967a: 231–2) olyan szlengszavak is vannak, mint a *курт* 'játékkártya' (svéd és norvég *kort* 'ua.'). *спеланить, спелендать в курт* 'kártyázik' (svéd *spela* 'játszik'), *стивер* 'pénz' (svéd *stiver* 'ua.'). A jövevényszavak továbbképzését tekintve leginkább az óskandináv *stod* 'oszlop' (svéd *stod* 'bálvány, szobor') honosodott meg, ebből származnak az olyan szlengszavak mint a *стот, стода* 'ikon, templom, szellem, ünnep', *стодарь* 'pap', *стодариха* 'papné', *бесстодный* 'istentelen', *настодить* 'vétkezik', *стоденый* 'gazdag', *стодиться* 'esküszik', *штодник* 'ünnep'. Tyihanov (1891), a brjanszki koldusok titkos nyelvének ismerője, feltételezte, hogy a skandinavizmusok azoknak a zárándokoknak a révén került az orosz szlengbe, akik Palesztinába vagy az Athos hegyre jártak Oroszországon át. A mai szlengekben azonban már nincs nyoma a skandinavizmusoknak.

A francia téma a 19. századi nemesi szlengben dominált, míg a század vége felé plebejizálódott, és a kispolgári poétika, jelesen az utcai reklám poétikájának része lett. (A francia téma a századelő reklámjában és kereskedelmében ugyanolyan vonásokat mutat, mint az angol ma.) A gallicizmus a kis üzletembernél (borbély, pincér stb.) a jómodor jele volt. Ivanov jegyzi meg: a borbély stílusában a francia elem a jó modor szlengen belüli szabályának mutatója, innen az olyan szólások, mint az *атансьён, не торонé* 'vigyázz, ne siess!' (< *attention* 'figyelem' és *торонуться* 'siet'), *лежé бомбё* 'a nyelvével egy kicsit nyomja ki az álla fölötti bőrt' (< *léгер* 'könnyű' és *bomber* 'kinyom') stb. (Ivanov J. 1989: 204–5). A szleng poétikájában a „francia” mindmáig egyfajta eleganciát, divatosat, kifinomultat jelképez. Ugyanakkor a gallicizmus mindig némi iróniát is kivált, a nevetési poétika elemének számít, s gyakran képez kontrasztot a durvább, prosztorecsijéhez tartozó elemmel. Avercsenko egyik hőse, aki henceg a barátai előtt, ezt mondja: „Hiszen már felnőttek vagyunk, és ezért a „Motykát” bizonyos mértékben kelvirazsansznak* tartom... Ha-ha! ... Nemdebár? Én már Matvej Szemjonics vagyok...” (1989: 188). Dokumentálisan rögzített példák is hozhatók. Szintén Ivanovnál találjuk ezt a 20. század eleji régiségkereskedők nyelvéből: „A madáma a madám Rekamié francia hölgyemény heverőjét rendelte tőlem. Hogy rekamiéljam meg a rekamiéját! Hát hol vegyek ma ilyesmit?! Meg kell rendelnem egyet Vaszkánál. Ő összeüt akármilyen rökamiét... Olyan a pofája a nőnek, akár a bagolyé, és mégis rekamizál...” (1989: 117).

A mai szlengben ilyen gallicizmusokkal találkozunk: *суаре* 'esti összejövetel' (< *soirée* 'ua. '), *парлекатъ* 'beszél' (< *parler* 'ua. '), *лямур* 'szerelem, szerelmi viszony' (< *l'amour* 'ua. '), *нюшка* 'női akt' (kontamináció a *нюе* 'női akt' és az orosz *Нюшка* 'Annuska' tulajdonnévből), vagy a *такова селява* 'ilyen az élet!' (< *c'est la vie* 'ua. '), illetve a még elterjedtebb: *либо селявы, либо селявас* 'vagy te őket, vagy ők tégedet'. A makaronizmus egész mondatsorrá is terebélyesedhet. Például „*Я по улице марше, и пердю перчатку шер, я ее шерше-шерше, плюнул — и опять марше*” 'Mentem az utcán, elvesztettem a drága kesztyűmet, kerestem-kerestem, aztán köptem rá, és tovább mentem'.

A legtöbb mai szlengszó — e három nyelv közül — az angoltól származik. Számuk több ezerre tehető. Csak a leggyakoribbak közül idézünk: *батл* 'palack' (< *bottle* 'ua. '), *фейс* 'arc' (< *face* 'ua. '), *шузняк* 'cipő' (< *shoes* 'ua. '), *мэн* 'ember' (< *man* 'ua. '), *трабл* 'kellemetlenség' (< *trouble* 'ua. '), *пати* 'összejövetel' (< *party* 'ua. '), *гурла* 'lány' (< *girl* 'ua. '), *флэм* 'lakás' (< *flat* 'ua. '), *прайс* 'pénz, ár' (< *price* 'ár'), *трузера* 'nadrág' (< *trousers* 'ua. '), *вайн* 'bor' (< *wine* 'ua. '), *стрит* 'utca' (< *street* 'ua. '), *хай-вэй* (< *highway* 'országút'), *гриньы, баксы* 'dollár' (< *green, bucks* 'ua. '), *хайр* 'haj' (< *hair* 'ua. '),

* Azaz 'leszólásnak'; *quel* 'milyen' + *выражение* 'kifejezés' + *-ence* francia végződés. (A ford.)

найт 'éjszaka' (< *night* 'ua.'), *занайтать* 'éjszakát eltölt valahol', *аскнуть* 'kérdesz' (< *ask* 'ua.'), *стейцы* 'amerikaiak' (< *States* 'Államok') stb. Figyelemre méltó, hogy az anglicizmusok hatása az utóbbi negyedszázad során hol erősödött, hol gyengült. Vannak szlenghasználó csoportok, ahol az anglicizmusokat bizonyos értelemben kifejezetten előnyben részesítik (például a hippik). A szlengben beszélők egy másik része ízléstelenségnek tartja őket. Valóban, ha az anglicizmusokat összevetjük a gallicizmusokkal, az előbbieket jelentősen elmaradnak poétikai megformáltságuk tekintetében. Az anglicizmusok helye a szleng poétikai rendszerében még nincs kellően megvilágítva. Az egyetlen, bizonyossággal állítható poétikai tendencia a szlengben az, hogy az anglicizmusok és az álorosz elemek a nevetés síkján közelednek egymáshoz. Az anglicizmusok mint a beszéd kulturális esztétizálásának elemei (amint ezt a szlenghasználó érzékeli) kontrasztszerűen, sőt az oximoron elve alapján közelítenek a primitívhez, a *lubokhoz**. Az ilyen közelítésre való irányulás már külön makaronikus folklórt szült.

A barbarizmus dagályosságát, komolyságát az ironikus primitivitás leértékeli, leszállítja. Ez a szlengben az önirónia egyik jellemző megnyilvánulása, mely megmenti a rendszert az esztétikai bonyolultság válságától, nem hagyja a rendszert „megbolondulni”, amint Norbert Wiener mondaná. E témára az utolsó fejezetben még visszatérünk.

Az anglicizmusok az orosz szlengben tehát az összes többihez képest eléggé rövid múltra tekintenek vissza. Volt angломánia a 19. században, volt amerikai téma a második világháború kapcsán, mindez azonban nem hagyott nyomot az orosz szlengben (akárcsak az „angol humor”). Úgy tűnik, mind az anglicizmusok köre, mind az angol-amerikai téma csak most kezd beépülni az orosz szlengbe, ezért e téren korai volna bármilyen általánosításba bocsátkozni.

Végül röviden érintjük a spanyol és az olasz témát.

A spanyol téma elég gyengén van képviselve a mai szlengben. Inkább a latin-amerikai, elsősorban a kubai témáról beszélhetünk, bár ez is észrevehetően meggyöngült az utóbbi években. Az olyan szlengszavak, mint a *барбудо* 'szakállas ember' (< *barbudo* 'ua.', F. Castro pártbeli neve), *псы, пёсьи деньги* (tkp. ebek, ebpénz) 'peso' (kubai pénznem), *кубыш, кубик* (tkp. persely, kocka) 'kubai férfi', *Федя Костров* 'Fidel Castro' stb. még a Kubával fenntartott intenzív kapcsolatok korszakát tükrözik.

Az olasz téma a 80-as évek vége felé kezdett aktualizálódni. Számos jövevényszó jelent ekkor meg, mint a *путана* 'prostituált' (< *putana* 'ua.'), *путанить, путанировать* 'prostituációval foglalkozik', *сольди* 'pénz' (< *soldi* 'ua.'), *бамбино* 'gyerek' (< *bambino* 'ua.'), *аллорец* 'olasz férfi', *аллорка*

* *Lubok* 'ponyvakép, népi grafika, olcsó, primitív kép'. (A ford.)

'olasz nő' (az *allora* 'nos, tehát' népi kiszólásból). Az olasz téma csupán most kezd kifejlődni.

Az újlatin-germán népek témája tehát igen észrevehetően jelen van a orosz szlengben. Egészében elmondható, hogy a hangneme az „ázsiai” témának éppen az ellenkezője. Az azonban korántsem állítható, hogy Európa témája a csodálat, míg Ázsiáé a lenézés lenne. Nem értékelésről, hanem esztétikai tendenciákról van itt szó. „Európa” a szlengben a beszéd esztétizálódásának mintáit adja. Az „európai” szlengizmust a szlenghasználó azért szövi a beszédébe, hogy az „igazi kultúra” paradigmáját demonstrálja (úgy, ahogyan azt ő értelmezi). Amikor egy „európai” szlengszót ejt ki, a kultúra erőterében érzi magát; eközben játszik, de ezt a maga kulturális játékszabályai szerint teszi. Amikor viszont „ázsiai” szlengizmust használ, mintegy kizárja magát ebből az erőteréből, s a primitívum szférájába, egyfajta őállapotba megy át. A szlengnek szüksége van a játékra e regiszterekben, mert ezek dialektikusan kiegészítik egymást. Az európaiság és az ázsiaiság tehát két alapvető poétikai jelkulcs szerepét játssza a szlengben, s ezek egyesítéséből bontakozik ki az orosz „eurázsiai szlengpoétika” általános panorámája.

2. A társadalmi-kulturális témák a szlengben

2.1. A bűnöző-marginális téma

A tolvajnyelvvél nagyszámú tanulmány és szótár foglalkozik (a kérdés bibliográfiájára még utalást sem teszünk, ugyanis az idézhető művek nagy része erről szól). A tolvajnyelv fölöttébb gazdag: csak az egyik legújabb és legterjedelmesebb szótára (Baldajev–Belko–Iszupov 1992) mintegy tizenegyezer aktív szót tartalmaz.

A tolvajnyelv mindenekelőtt a többi (a diák-, a szakmai stb.) szlengre gyakorol erős hatást. A tolvajnyelvi szavakat a legkülönbözőbb emberek beszédében tetten érhetjük, mert azok behatoltak a társalgási nyelvbe is. Pl. a *малина* (tkp. málna) 'bűntanya', *мент* 'rendőr', *братъ на понт* 'becsap', *базарить* 'beszél', *ксива* 'irat' és sok-sok társuk rég megszűntek csupán tolvajnyelvi szavak lenni.

A tolvajnyelv hatását hazánkban sok tekintetben a társadalmi-politikai viszonyok, jelesen a tömeges terror határozta meg. Erről részletesen ír Csalidze (1990). Ez világméretben is sok tekintetben egyedülálló. Tipológiailag azonban igen hasonlít az európai helyzetre, mondjuk Villon korában. Itt is, ott is az figyelhető meg, hogy példátlan méreteket ölt a marginalizálódás, és megnő a társadalom peremére szorultak hatása a nyelvre és a társadalomra. Nem állíthatjuk, hogy Oroszország, ahol mindig is idealizálták a „jószerű haramiát” (amiről

Csalidzénél olvasunk), ebben egyedül állna. A jószívű tolvajnak becézett Vanyka Kain, Puskin Dubrovszkij nevű haramia hőse, vagy Robin Hood ugyanannak a kulturális (s benne szleng) archetípusnak a különböző válfajai. A francia argókban semmivel sem kisebb a tolvajelemek száma, mint az oroszban. Más kérdés, hogy Franciaországban néhány évszázaddal korábban zajlott le az a folyamat, amelynek során a társalgási nyelv intenzíven kölcsönözött a bűnözői argotizmusok közül, és a tolvajnyelv behatolt a szépirodalomba stb.

Tehát nem egyedi esettel állunk szemben, hanem törvényszerűséggel: bizonyos korokban a nyelv és a kultúra marginális elemei terjeszkedővé válnak és behatolnak a kultúrába. Annak, hogy a nyelv egyszerű hordozói befogadják az ilyen elemeket, a kulturális, lélektani alapja éppen a fentebb említett „Robin Hood archetípus”.

E folyamat feltehetően annak a barbarizációs és cinizálódási folyamatnak a része, amiről az első fejezetben szóltunk. Az a „kultúrhős”, aki az idealizált marginális kultúrát és marginális nyelvet propagálja, rendszerint a cinikus szellemhez közel álló személyiség. Propagandájának pátoszáát a becsületesség, a bátorság, az eszme iránti odaadás stb. alkotja, vagyis csupa olyan ősi erkölcsi érték, amelyet tönkretett a hivatalos kultúra (a karrierizmus, az udvari intrikák stb.). Olyan vándor ő, aki nem egyszer volt börtönben, rettenthetetlen, szilárd jellemű, de a lelkében van valami törés. Ilyen volt Villon is. A „villoni archetípus” él tovább V. Viszockij és A. Galics dalaiban.

Éppen az ilyen „kultúrhősök” a (direkt vagy közvetett, aktív vagy passzív) hordozói a marginalitásnak a kultúrában és a nyelvben. Ők viszik bele a kultúrába és a nyelvbe annak az érzését, hogy a marginális poétizmus is poétizmus, olyan költői eszköz, amely képes a hangulatok széles skálájának a visszaadására, a kilátástalanság, a „közömbös haza” hangulatától (Mandelstam, Brodskij) a romantikus forradalmi tagadásig (pl. Gorkij csavargó témáiban).

A marginális téma tehát archetipikus, mélyszerkezeti téma a szlengben és a kultúrában, ezért vizsgálatát a legszélesebb nyelvi-kulturológiai összefüggésben kell végezni.

2.2. A katonai téma

Tudomásunk szerint a katonai szleng még nem volt kutatás tárgya az orosz szakirodalomban.* A szűkebb körű vizsgálatok közül Uspenszkij tanulmányát említhetjük a pilóták nyelvéről (1936).

* Fenyvesi István sorozatunk első kötetében megjelent tanulmányának bibliográfiája tartalmaz néhány katonai szlengre (továbbá a bűnöző-marginális és a szakmai-korporatív szlengekre) vonatkozó adatot is: Az orosz szleng és kutatása. In: A szlengkutatás útjai és lehetőségei. (Szlengkutatás I. sz.) Szerk. Kis Tamás. Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 1997. 185–236. (A szerk.)

Az általános hadkötelezettség a katonai szleng széleskörű elterjedéséhez vezetett. Az olyan szavak mint a *дембель* (< *демобилизация* 'leszerelés') 'leszerelés, leszerelő katona', *дед* (tkp. nagyapa) 'öregkatona' vagy a *дедовщина* 'öregkatónák rémuralma' közismertek.

A katonai szóállomány meglehetősen heterogén. Sajátosságait a fegyvernem, az egység állomáshelye stb. határozza meg. Van azonban egy általános poétikai-esztétikai hangnem is, amely a katonai szlengre jellemző. Az esztétika lehetséges határesetei közül („kulturális” esztétizálás, abszurdítás, primitivizáltság) a katonai szleng az utóbbihoz vonzódik. Erről tanúskodnak az ilyen szavak: *дух* (tkp. szellem) 'újonc', *фишка* (tkp. zseton) 'őr, őrszoba', *танкач* 'páncélos kezeslábas', *линейка* (tkp. vonalka) 'államhatár', *портянка* (tkp. kapca) 'papírlap', *фазан* (tkp. fácán) 'tavasszal bevonult katona', *муравей* (tkp. hangya) 'összel bevonult katona', *болты* (tkp. csavarok) 'árpakása', *забдуть* 'apró vétségen rajtakap', *помидорные войска* (tkp. paradicsoms csapatok) 'belügyi csapatok', *хвост* (tkp. fark) 'örkutya vezetője', *сундук* (tkp. láda) 'fedélzetmester' stb.

Szlengesztétikai szempontból még inkább jellemzőek az öregkatónák (és a diákok) folklórájának azon elemei, amelyek a katónák nyelvét parodizálják. Ezek között olyan is akad, ahol a primitivizáltság az abszurdításba megy át. Ez talán a katonai szleng kizárólagos sajátosságának is tekinthető. (Valamivel halványabban e tendencia kifejeződik az „ázsiai” témában is). Példaként idézzünk néhány ilyen parodisztikus miniszöveget magyar fordításban:

— Tájékozódási pontok: 1. sz. tájékozódási pont: a nyírfatetejű fenyő.

— Önnek minden kellemetlensége abból adódik, hogy a felső gombja nincs begombolva.

— Hogy néz ki?! A zubbonya gyűrött, a csizmája piszkos, a szakálla borzas, olyan, akár egy ötödikes kisiskolás!

— Olyan az ágya, mint a disznó barlangja.

— A kerítéstől az ebédig kell ásni!

— Képzeld el: sík mező, sehol egyetlen fűszál, s egyszer csak a sarok mögül megjelenik egy tank.

— Lapos kúszás cakkcikkben! Nem cakkcikkben, hanem cikkcakkban. Amiben mondtam, abban kúsznak!

— Hé, ott ketten, mindhárom katona hozzám!

— Úgy káromkodnak, mint a szaros gyerekek!

— Ez itt nem Anglia, ássa mélyebbre!

— Tőlem a következő tuskóig, lépés indulj!

2.3. A szakmai-korporatív témák

Ezek jellegéről részletesen szóltunk a szakmai hermetika kapcsán, ott kifejtettük szerepüket és a szlengpoétikában elfoglalt helyüket is.

A szlengpoétika rendszerében valamennyi szakszlengnek és szakmai témának megvan a maga hangneme. E helyütt aligha térhetünk ki a stilisztikai paletta valamennyi árnyalatára.

Egyes szlengek a beszéd esztétizálása, mások annak primitivizálása felé vonzódnak. A színészszlengnek az a kifejezése, hogy *цудин день* (tkp. Júdás napja) 'a nyári szünet utáni első munkanap' feltételezi bizonyos kulturális háttér ismeretét, míg a kábítószer-fogyasztók *машина* 'injekcióstű' szava illet nem igényel.

Megkülönböztethetünk egyes szakmákon (csoportokon) belüli elemeket, amelyek az adott szleng határain túl nem használatosak, és szlengközi szavakat (interszlengizmusokat), amelyek szlengnek egész sorában használatosak.

Az előbbieik közé sorolható például a *нетленка* (tkp. el nem avuló) 'nem rendelésre, hanem saját szellemi-erkölcsi igényeinek kielégítésére készített, s maradandónak vélt mű' (festőknél), *доллар* 'bográcstartó kampó' (turista), *за-рядить клиента* (tkp. feltölti a klienst) 'megígéri egy összeg visszaadását, de nem teljesíti' (nepper, orgazda), *шептало* (tkp. suttogó) 'szinkrontolmács' (a tolmácsszlengben). Az utóbbiakra jó példa a *чайник* (tkp. teáskanna), ami a pincéreknél 'fukar vendég'-et, a sofőröknél 'kezdő vezető'-t, a sportolóknál 'amatőr'-t jelent. Sok „interszleng” szó tolvajnyelvi eredetű. Ez az a bázis, amelyre az összvárosi szleng ráépül. Ezek a szavak olyan végigvonuló jelentéseket hordoznak, amelyek valamennyi csoportnyelv fogalmi rendszerében megtalálhatóak. A *чайник* például mindenütt azt az általános gondolatot fejezi ki, hogy „nem felel meg bizonyos követelményeknek”. A *рыба* (tkp. hal) a 'vázlat, sablon, az, amivel kezdeni lehet a munkát' általános eszméjét tartalmazza. Ezért jelentheti különböző szlengekben azt is, hogy 'olyan zene, amelyre lehet szöveget írni', de azt is, hogy 'puska' (diák) vagy 'üres nyomtatvány' (hivatalnok), illetve 'alkatrész mintája' (munkás).

A kifejezetten stilisztikai hatáson túlmenően (ugyanis mindegyik szlengnek megvan a maga poétikai hangneme) a szakszlengnek tehát közösen dolgozzák ki a kulcsjelentéseket kifejező szlengszavakat. A köznyelvben ezekre rendszerint nincs olyan analóg kifejezés, ami visszaadná az általánosítás és az expresszivitás kellő fokát. Míg a marginális és a katonai témát egyértelmű felismerhetőség jellemzi, a szakmai (csoport)szlengnek elsődleges feladata éppen az, hogy a beszéd kifejezetten rendszerjellegű kiszolgálására ilyen több szférán végigvonuló fogalmakat dolgozzon ki.

2.4. Az ifjúsági és gyermektémák

E témának nagy irodalma van.⁴⁴ A szakirodalomban — de főleg a mindennapi tudatban — az ifjúsági nyelvet, különösen a diáknyelvet általában a városi szlenggel azonosítják. Ez természetesen nem helytálló, bár van némi racionális magja. Ugyanis a diákok, az ifjúság, különböző fiatal csoportok beszédalkotása valóban sajátos magja a városi szlengnek. Az ifjúság nyelvi tekintetben a város legmozgékonyabb, leginkább kísérletező kedvű része.

Az ifjúsági szlenget célszerű az ifjúsági kultúrával összefüggésben vizsgálni. Ez a törekvés egyre erőteljesebb az utóbbi időben (pl. Mologyozs 1990). Az ifjúsági kultúra kutatói egyre inkább afelé hajlanak, hogy a kulturális folyamat jelentős tényezőjének tekintsék. Kon például azt írja: „az ifjúság nem a nevelés objektuma, hanem a társadalmi cselekvés szubjektuma” (Mologyozs 1990: 14). Novinszkij szerint „létrejönnek a feltételei annak, hogy az ifjúsági szubkultúra egyfajta alternatív kultúrává váljon, amelyet (esetenként jelentősen) előbb vagy utóbb a társadalom kulturális egésze is befogad, s ez hozzájárul ennek a megváltozásához” (uo. 17). Vannak kísérletek a mai rockkultúra és a nevetés-, a karneváli kultúra összevetésére is (uo. 21).

Az ifjúsági kultúra és az ifjúsági szleng nem tekinthető befejezett és egy tömbből faragott egésznek. Jellege fölöttébb eklektikus. Számos kvantumát cinikus jelkulcsban vizsgálhatjuk (lásd az I. fejezetben). A cinikus szlengnek, mint ott láttuk, összetételüket tekintve eklektikusak, ám hangulatukban szilárdak, állandóak.

Nem véletlen, hogy ilyen állandó, kizárólag ifjúsági szlengizmusokra nem tudunk példákkal szolgálni. Az ifjúsági szleng zöme vagy más nyelvekből a szakszlengek közvetítésével átvett kölcsönszó, vagy pedig a tolvajnyelvből származik. Saját, többé-kevésbé maradandó szókinccsel ez a szleng nem rendelkezik. Idézhetjük persze a megfelelő reáliákat jelentő egyes diákszleng szavakat, pl. *экватор* (tkp. egyenlítő) 'a téli vizsgákat követő időszak a harmadik évfolyamon', *стройка* (< *строить* 'épít') 'építőbrigád', *путяга* 'szakmunkásképző iskola' (< *ПУУ* 'ua.', hivatalos rövidítés) 'ua.', *стипуха, стипа* 'ösztöndíj' (< *стипендия* 'ua.'), *абитура, абита* 'felvételiző' (< *абитуриент* 'ua.'), *гроб* (tkp. koporsó) 'honvédelmi oktatás' (a *гражданская оборона* 'ua.' kezdőbetűiből), *технарь* 'technikum'. Stílusjegyeik alapján kitatapinthatók a diák-, illetve gyermeknyelvi szlengelemek is, mint például a *гама* (az angol *chewing gum*-ból) és a *жува* (a *жевать* 'rág' igéből): mindkettő 'rágógumi', *физра* (a *физкультура* első és utolsó szótagjából) 'testnevelés', *тубзик, тубаркас* 'vécé' (<

⁴⁴ Boriszova 1980, Butyenko 1982, Dubrovina 1980, Galejeva–Kotljár 1981, Kaporszkij 1927, Kopilenko 1976, Kosztomarov 1959, Leonova 1966, Losmanova 1975, Lukasanyec 1982, Luppova 1927, Mologyozs 1990, Naumova 1981, Polivanov 1931, PszihProb. 1988, Zapeszockij–Fajn 1990.

уборная 'ua.'), *портфик* 'iskolatáska' (< *портфель* 'ua.'). Ezeket a felsőbb osztályosok és az egyetemisták is használják sajátos primitivizáló vagy a gyermekkort idéző játékként. Így lesz az egyetemből *школа* (tkp. iskola), az oktatókból *училка* (*учить* 'tanít'), a kettős egyetemi órákból *урок* ('tanóra') stb.

A szlengben és a kultúrában az ifjúsági témát tehát aligha célszerű valami önálló, különleges egésznek tekinteni. Sőt, talán azt mondhatnánk: nem is annyira a tulajdonképpeni téma itt az aktuális, mint inkább a cinikus ifjúsági komplexum, mely mind a kultúrában, mind a nyelvben az egyik legaktívabb „erjesztő enzim”-nek tekinthető.

Ezzel befejezzük a nemzeti és a társadalmi-kulturális témák áttekintését a szlengben. Minden témát természetesen nem érinthettünk, de a legfontosabbakra igyekeztünk kitérni. Azt kíséreltük meg érzékeltetni, hogyan tükröződik a szlengen belül a kultúra koncepciója. Mindegyik témának megvannak a maga esztétikai, kulturális sajátosságai. Egyes témák a kultúrát primitivizálják vagy abszurdizálják, mások pedig esztétizálják, végül vannak olyanok is, amelyek úgyszólván egyesítik magukban ezeket a tendenciákat. A kultúra poétikai interpretációjának a nyelvben különféle módozatai vannak.

A továbbiakban áttérünk a szleng poétikai rendszerének vizsgálatára.

III. A SZLENG POÉTIKÁJA

Mielőtt rátérnénk a szleng poétikai eljárásainak elemzésére, határozzuk meg röviden a szleng helyét a nyelv rendszerében.

Mindenekelőtt azt kell leszögezni, hogy a szleng teljes egészében része a nyelvi rendszernek, s ennek a fő törvényeit követi. Azonos vele hangállománya, ugyanazon nyelvtani kategóriákkal él. A szlengelemek ugyanazokban a mondat-tani konstrukciókban kelnek életre, mint amelyeket a szleng nem beszélő emberek is használnak.

A szleng sajátosságai ott nyilvánulnak meg, ahol lehetőség van a rendszer alapjait nem érintő nyelvi eszközök variálására.

E kört a hangtan, a hanglejtés, a szókincs, a szóalkotás, valamint a szöveg retorikai felépítésének egyes sajátosságai alkotják.

Hangtanilag például az akcentus egyes (délorosz, kaukázusi, zsidó stb.) sajátosságait imitálhatják, a mássalhangzók hangzásának különféle szlengváltozatait használják.

A szóritmus és a hanglejtés terén a poétikai-expresszív cél változtathat a hangsúlyon (*молодежь* a *молодёжь* 'ifjúság' helyett az ifjúság valamilyen okból történő elítélését fejezi ki), emocionális színezetet kaphatnak az egyes intonációs modellek. Lehetséges sajátos szünetképzés is, elmozdulhat helyéről az intonációs modell (szintagma) középpontja, s előfordulhat sajátos tagolás a konstrukciók között és azokon belül is. Ám mindez nem csupán a szleng sajátja. A szlenges „szándékosság” kifejeződhet a kijelentés jelentésbeli és intonációs szervezetei közötti „asszonáncokban” is. A „Menj innen!” felszólítás kifejeződhet például ilyen kérdés alakjában: *Нафиз ноиёл?* 'Elmégy a francba?'

A szleng számára a poétikai kísérletezés legfontosabb területe a szóalkotás és a szókincs. A szleng végtelen számú egzotizáló, egzotikus alak létrehozására törekvő szóképzési modellt teremt, és travesztálja a hagyományos modelleket. Az egyik legfontosabb helyet a metafora, a metonímia és az oximoron révén realizálódó szóképfoglalja el. A trópusok terjedelmes szinonimasorokat alkotnak, amelyek mögött a szlengben leglényegesebb szerepet játszó fogalmak és reáliák állnak.

Saját nyelvtana nincs a szlengnek, viszont nagyszámú játékos poétikai „aberrációval” operál a nyelvtani kategóriák terén. E tendencia a nyelvtan rendszerét nem érinti, viszont a nyelvtant is bevonja a poétikai eszközök körébe. A semlegesnem például a nevetető invektíva egyik eszköze itt (*жухло* 'csaló', *дрейфло*

'gyáva ember', *депево* 'buta ember', *недрвило* 'homoszexuális férfi', *нугалo* 'bármely ember').

Végül pedig a szöveg szintjén is számos állandó dialogikus műfajt, monologikus retorikai alakzatot is kialakíthat a szleng, s ezek mindegyike poétikai, esztétikai célt követ.

Megjegyzendő: jóllehet a szlengrendszer nem alkot önálló egészet a köznyelvi rendszeren belül, a szlengrendszerben és a szlengpoétikában megfigyelhető tendenciák közül nem egy a nyelvben lezajló globális folyamatokat is tükrözi. A szlengigék és -határozósók stb. képzésének és használatának egyes tendenciái például az igeiségnek vagy a propozitivitásnak az egész nyelvi rendszerre jellemző növekedését mutatják.

A szlengpoétika terén végzett megfigyelések ezért nagy jelentőséggel bírhatnak a nyelvi rendszer egészének kutatása számára is.

1. A szleng szóalkotása és poétikai-esztétikai funkciója

A szlengkutatás joggal szentel nagy figyelmet a szóalkotásnak. Gyakorlatilag szinte minden ilyen vizsgálat tartalmaz szóalkotási anyagot.

A legnagyobb érdeklődésre e téren a szóképzés számíthat.

A kutatók figyelme rendszerint a produktív képzőkkel történő szóalkotásra összpontosul. E képzők száma a szlengben viszonylag nem nagy. Rendszerint a következőket emelik ki: *-ак*, *-як*, *-ач*, *-арь*, *-ага*, *-яга*, *-ух*, *-ник*, *-он*, valamint néhány kicsinyítő képző. Az *-ач* képzővel Reformatszki foglalkozott (1979), az *-ага*-val Kosztomarov (1959). Amint az előbbi írta, „a szóképzési modellek hosszú életűek, »virágkoruk« viszont változó. Hol »virágzanak«, hol »elhervadnak«, majd újra »kivirágzanak«. A szóalkotási modellek a nyelvtörténetben nagyon hosszú életűek, s még a hervadás idején is fennmaradnak olyan potenciális forrásként, amely szunnyadó vulkánhoz hasonló” (Reformatszkij 1979: 94).

A társalgási nyelv szóképzési mechanizmusairól Zemszkaja írt (1979: 112–30). Leszögezhetjük, hogy a tanulmányában szereplő képzők közül jó néhány gyakran használatos a szlengben is. Ilyenek a *-цук/-чук*, *-цунц(а)/чунц(а)*, *-тель/-тельница* stb. révén keletkezett igei és főnévi képződmények. Különösen jelentős szerepet játszik az ún. „expresszív szóképzés” (Zemszkaja 1979: 121–5).

Míg a produktív, szabályos képzős szóalkotásnak nagy irodalma van, az alkalmi, okkasionális modelleknek szinte alig szenteltek valami figyelmet. Ettől csupán a szlengkutatás lett sokkal szegényebb. Mert igaz, hogy az egyes, vagyis a „tömeges” kontextusból kiragadott okkasionális modell nyelvpoétikai szempontból valóban kevés információt hordoz, ám ha sok ilyen példát vizsgálunk, az már bepillantást enged a szleng poétikai eljárásainak a rendszerébe, s lehetővé

teszi, hogy tetten érzük a szlengalkotás legfőbb poétikai, szemantikai tendenciáit.

Az alábbiakban az orosz szleng mintegy száz, névszótó után álló képzőjét vesszük szemügyre. Lesz sok olyan is közöttük, amelynek a köznyelvi szóképzésben nincsen megfelelője. Lesznek olyan hagyományos szóalkotási modellek is, amelyek aktívan használatosak a szlengszavak képzésekor, és sajátos poétikai funkciót nyerne. Rögtön megjegyezzük: a képzős szóalkotás a szlengben különféle morfofonematikai változásokkal járhat, s ezek a köznyelvihez hasonló jellegűek. Ezért ezeket külön nem is fogjuk kiemelni. S jegyezzük meg azt is, hogy a képzők bemutatása során helyenként élni fogunk a transzkripcióval is, főként a légység jelével ('), a *j*-vel és az *э*-vel. Ez némi következetlenséget mutathat részünkről az *e* és *э* használatában. Nehézséget okoztak a formánsok morfémakezdő szegmentumai is (vö. *-дель/-ндель*, *-уленция/ -энция*). Ezeket talán egybe kellett volna vonni, de az is lehet, hogy külön-külön kellett volna bemutatni őket. Ebben a szerzőt inkább a megérezés vezette, nem pedig a szigorú kritériumok. Az olvasónak joga van felülvizsgálni az általunk javasolt formánsállományt.

-θ: *огреб* 'szidás, büntetés' (< *огребать* 'szidást, verést kap'), *блев* 'hányás; undor' (< *блевать* 'hány'), *кемар* 'álmom, álmoság' (< *кемарить*, *кемарить* 'alszik'), *нёр* 'szerencse' (< *переть* 'sikerül'), *прикид* 'divatos ruha' (< *прикидываться* 'divatosan öltözik'). A **-θ** képző jellemző az olyan, bármely érzelmet kifejező és az indulatszókhoz közeli igei expresszívákra, mint az *откат*, *улёт*, *отпад*, *торч* (valamennyi 'jó' jelentésben) stb. Ez utóbbiaknál érdekes szemantikai tendencia figyelhető meg: felléphetnek nagy kifejező erejű ige vagy indulatszó szerepében (*вот это да, откат!* 'ez igen, klassz!'), szélsőséges érzelmi állapotot jelentő főnévként (*я в отпаде, дошел до угара*, mindkettő: 'nagyon jó!'), vagy pedig funkciójában a (legtöbbször pozitív módon) értékelő melléknévhez közelítve (*улёт девочка* vagyis 'nagyon szép lány'). Hasonlóan viselkedik a szlengben néhány más főnév és indulatszó is, például a *даун*, *атак* vagy a *мрак*, *блеск* (valamennyi 'jó' jelentésben). A szlengben valószínűleg egy primitivizáló, egyszerűsítő egységesítő folyamat megy végbe azokban a struktúrákban, amelyek az analitizmussal is kapcsolatban állanak (ami különösen szemléletesen a szóösszetételben nyilvánul meg). A nulla képző ennek a primitivizáló, egységesítő tendenciának a megnyilvánulása. Jellemző, hogy az ilyen polifunkcionális kifejező erejű szavak (*улёт*, *мрак* stb.) ritmikailag is maximálisan két szótagból állnak, de ennél is gyakoribb az egyszótagúság.

-az(a): *телега* (tkp. szekér) 'vattakabát' (< *телогрейка* 'ua. '), *путяга* 'szakmunkásképző intézet' (< *ПТУ* 'ua. '), *куртяга* 'dzseki' (< *куртка* 'ua. '), *спиртяга* 'szesz, ital' (< *спирт* 'szesz'), *мультига* 'rajzfilm' (< *мультфильм* 'ua. '). Ez a modell hagyományos a szlengben, Kosztomarov (1959) számos ilyet idéz az ötvenes évekből: például *стиляга* 'jampec' (< *стильный* 'stílusos'),

доходяга 'a végét járó elitelt; muzulmán' (< *доходить* 'a végét járja'), *симпатяга* 'rokonszenves ember' (< *симпатичный* 'rokonszenves'), *блатняга* 'bűnöző' (< *блатной* 'hivatásos bűnöző'), közülük sok már bekerült a társalgási nyelvbe.

-аж: *подхалимаж* 'hízélgés' (< *подхалимство* 'ua. '), *кобеляж* '1. fennhézjázás, 2. nőcsábászság' (< *кобель* 'kankutya'), *оживляж* 'valami, ami élénkíti a cselekményt (filmben, szövegben)' (< *оживить* 'felélénkít'). Ez a képző szemmel láthatóan francia makaróni árnyalatú, és rendszerint a pszeudoesztétizálással kapcsolatos. (Nem véletlen, hogy eredetileg az alkotó értelmiség különböző szlengjeiben tűnt fel.)

-ай: *раздолбай* '1. naplopó, 2. bolond', *расфигай* 'rendetlen, lusta ember'. E formáns rendszerint prefixummal együtt szerepel. Valószínűleg az olyan alakoknak van analógiateremtő szerepe, mint a *разгуляй* 'mulatás', *нагоняй* 'szidás', de tudatalatti asszociációt vált ki az ige felszólító módja is, vö. a *забодай меня комар* (tkp. a szúnyog csípjen (engem) meg) expresszív szólás. Megjegyezzük: az általános hangtani-ritmikai kép ilyen analogikus hatása a nyelvtanilag egymástól távol eső alakokra nagyon jellemző a szlengben. A nulla képzőnél már hoztunk ilyen példát: a *торч, класс, кайф* a szlenghasználó számára mindenekelőtt egységes ritmikai struktúra, ezért bármely, ilyen struktúrát tartalmazó szlengkifejezés ugyanarra az expresszív funkcióra tesz szert. Itt egységesítő analóg modell működik. Ugyanígy egységesül a *раздолбай*, a *расфигай* és a *забодай* azoknak az expresszív-poétikai jelentéseknek az általános „hangulatában”, általános komplexumában, amelyeket csak nagyon hozzávetőlegesen lehetne úgy meghatározni, mint „valami könnyelmű, nagyvonalú, szabad, szabados”, vagy ahogy régen mondták Moszkvában, *а ля чёрт меня подери* 'à la vigyen el (engem) az ördög'. Nem véletlen, hogy régen a vadászkutyákat is a felszólító modell szerint nevezték el (*Летай* tkp. repülj, *Порхай* tkp. röpködj), vagy hogy a *Будулай* cigánynév (a Cigány c. tévésorozatból) annyira népszerű lett.

-ак (-як): *стройка* 'építőbrigád' (< *строить* 'épít'), *западляк* 'pech, váratlan akadály' (< *западно* 'nem lehet'), *нагляк* 'szemtelen, szemtelenség' (< *наглый* 'szemtelen'), *пивняк* 'söröző' (< *пиво* 'sör'), *неудобняк* 'kényelmetlen' (< *неудобный* 'ua. '), *клевяк* 'valami jó' (< *клёвый* 'jó'), *соляк* 'szólógitár' (< *соло* 'szóló'), *чистяк* 'valami tiszta; tiszta szesz' (< *чистый* 'tiszta'), *голяк* 'valami hiánya' (< *голый* 'meztelen'), *трипак* 'tripper', *сифак* 'szifilisz', *видак* 'videó', *вертак* 'magnetofon' (< *вертеть* 'teker'), *медляк* 'lassú zene v. tánc' (< *медленный* 'lassú'). Ez a képző az expresszív funkción kívül valószínűleg a többfunkciójú egységesítés szerepét is betölti. Ez mindenekelőtt a főnévi, melléknévi és határozószerkező alakok egyfajta „semlegesítéséből” látszik: *неудобняк работать* 'kényelmetlen/nem akarózik dolgozni' (predikatív határozószerkező), *неудобняк ситуация* 'kényelmetlen szituáció' (melléknév). A legerőteljesebb itt

az adverbializálás (valamint a főnevesítési és melléknevesítési) tendencia, amely gyakran lehetővé teszi a beszélőnek, hogy a szövegkörnyezetet képszerűen sűrítse: *голяк на базе* (ткр. a raktár üres) 'nincs semmi'. A szleng tehát a nyelvi ökonómia tartalékait használja ki. Másrészt bizonyos esetekben másfajta, a köznyelvihez képest részletesebb differenciálását nyújtja az ábrázolt jelenségnek. Például a szleng a határozószó szemantikájában éles határt von a statika és a dinamika, a nyugalmi állapot és a mozgás között. Ebben más eszközöket használ, mint a köznyelv: vö. a *голяк на базе*, de *поехал голяком* (*голым* ткр. meztelenül, vagyis pénz nélkül utazott el). Statikus dimenzióban a határozószó a melléknévhez áll közel és határozószói jellege formálisan neutralizálódik, például *чистяк спирт* (vagy *спирт-чистяк*) 'tiszta szesz' és *в комнате чистяк* 'a szobában tisztaság van' (*чистяк комната* 'tiszta a szoba'). Dinamikus dimenzióban viszont a határozószói alakot az eszközhatározó-esetben álló főnév neutralizálja (*чистяком*, *нагляком*, *голяком*) vagy pedig határozói hatást kelt (erről lásd lejjebb). Itt talán kimondhatjuk azt a némileg hipotetikus feltételezésünket, hogy a szlengben a következő tendencia figyelhető meg: az állítmányság önmagában, tiszta formájában a szlengben nem alkot mondatot, mert feltétlenül határozói jelleggel vagy kötelező expresszív igeiséggel jár együtt. A szlengben nincs meg a témára és rémára való következetes felosztás. Mind az alany a rá jellemző expresszív bővítménnyel, mind pedig az állítmány az elmaradhatatlan expresszív határozóval egységes egészbe szintetizálódik az olyan szavakban mint a *чистяк* vagy a *голяк*. Ha az alany hiányzik, akkor az ilyen szlengszó a melléknév és a határozószó közötti átmenetként realizálódik. A szlengszó mindkét esetben a rejtett állítmány szerepét tölti be. Amikor viszont megjelenik az ige, akkor a szlengszó a „redundanciáját” az eszközhatározói esethez való közeledésben nyilvánítja ki és módhatározó szerepet kap (*чистяком*, *голяком*). Ez a modell tehát nagyon jellemző a szleng poétikai-szemantikai rendszerére, különösen a benne megnyilvánuló általános expresszív egységesítő, primitivizáló tendenciára.

-ан: *друган* 'barát' (< *друг* 'ua. '), *братан* 'fivér, barát' (< *брат* 'fivér'), *носан* 'nagy orrú ember, zsidó' (< *нос* 'orr'), *глазан* 'dülledt szemű ember, zsidó' (< *глаз* 'szem'), *колхозан* 'kolhozparaszt' (< *колхозник* 'ua. '), *глупан* 'buta ember' (< *глупый* 'buta'), *жиран* 'kövér ember' (< *жир* 'zsír'), *дистрофан* 'gyenge ember' (< *дистрофик* 'dystrophiás beteg'), *башкан* 'nagyfejű v. okos ember' (< *башка* 'fej'), *мускулан* 'izmos, erős ember', *умнан* 'okos ember' (< *ум* 'ész'), *милан* 'kedves, kellemes ember' (< *милый* 'kedves'), *бородан* 'szakállas ember' (< *борода* 'szakáll'), *ослан* 'buta v. makacs ember' (< *осёл* 'szamár'), *Колян* 'Kolja, Nyikolaj', *Борян* 'Borja, Borisz'. Itt is ugyanazt az egységesítő modellt látjuk. A kifejezetten expresszív bővülés funkcióján túl (*друган*) a formáns főként a possesszivitás, a valamilyen tulajdonsággal való rendelkezés gondolatát fejezi ki, vagyis neutralizál két normatív modellt: „a

valamivel rendelkező embert” és a „valamilyen embert”. A köznyelv különböző képzőket használ a melléknevekben (*мускулистый* ’izmos’, *башиковитый* ’okos’, *умный* ’eszes’), a szleng viszont éppen hogy egységesít. A szlengképző tehát szintetizálja a sűrített nyelvtani viszonyt, a metaforát és az értékelő expresz-sziót, amelyek egyébként nehezen választhatóak el egymástól, és egyfajta ősi szinkretikus „primitív ötvözetben” állnak egymással.

-(a)нк: *наглянка* ’szemtelenység’ (< *наглый* ’szemtelen’), *борзянка* ’kihívó viselkedés’ (< *борзый*, *борзой* ’szemtelen, agresszív’), *болтанка* ’ringás, rázó-dás’ (< *болтать* ’ráz’), *подлянка* ’aljasság’ (< *подлый* ’aljas’), *несознанка* ’tudatosság hiánya valamilyen cselekvésben’ (< *несознательный* ’öntudatlan’). Itt ugyanaz mondható el, mint az *-ак* (*-jak*) képzőről.

-ант: *неврубант* ’aki nem ért valamit’ (< *врубаться* ’ért’), *мордант* ’kövér ember’ (< *морда* ’pofa’), *глупант* ’buta ember’ (< *глупый* ’buta’), *упирант* ’makacs ember’ (< *упираться* ’megmakacsolja magát’); lehetséges a közeledés az **-ан** modellhez. Nyilvánvaló az *аспирант* ’aspiráns’, *адъютант* ’adjudtáns’ típusú szavak analogizáló hatása is. Az adott modell valószínűleg a beszéd neveltető egzotizálásának általános medrében halad. E képző aktualitását megerősíti a hasonló köznyelvi szavak átértelmezése is, például a *мутант* (ткр. mutáns) ’buta ember’ szót a szlengben gyakran használják sértésként vagy (sértő) megszólításként.

-ар(а): *ментяра* ’rendőr’ (< *мент* ’ua.’), *носяра* ’(⟨rendszerint⟩ nagy) orr’ (< *нос* ’orr’), *котяра* ’nőcsábász’ (< *кот* ’kandúr’), *водяра* ’vodka’. Itt a kicsinyítő-becéző képzős modellekkel (pl. *-атк*) ellentétes tendencia érvényesül. Az egyik oldalon ilyen asszociatív láncolat figyelhető meg: „kicsinyítés — becézés — baráti jelleg”, a másikon viszont: „nagyítás — megbántás, sértegetés — ellenséges jelleg”. Az ilyen asszociatív kapcsolatok rendszerességét sok idézett modell tanúsítja. (Lehetséges azonban a fordítottja is: a kicsinyítés a lekicsinyléssel, a nagyítás pedig a baráti iróniával asszociálódik.)

-(a)риј: *гульбарий* ’összejövétel’ (< *гулять* ’mulat’), *абортариј* ’nőgyógyászati osztály’ (< *аборт* ’abortusz’), *Лумумбарий* ’Lumumba Népek Barátsága Egyetem (Moszkva)’ *мордарий* ’kövér arc’ (< *морда* ’pofa’). E modellben szembeötlő az egzotikus alak létrehozására törekvő tendencia és a negatív értékelő árnyalat.

-(a)рик: *бухарик* ’iszákos ember’ (< *бухать* ’iszik’), *духарик* ’újonc’ (< *дух* ’újonc’), vö. köznyelvi *очкарик* ’szemüveges ember’. Hasonló módon képzett a *Гарик* (Igor) becézett tulajdonnév.

-(a)рин: itt csupán egy travesztált tulajdonnév van: *бухарин* ’Buharin’ ugyanaz, mint a *бухарик* ’iszákos ember’.

-(a)р’: *кепарь* ’ellenzős sapka’ (< *кепка* ’ua.’), *шишкарь* ’főnök’ (< *шишка* ’ua.’), *бухарь* ’iszákos ember’ (< *бухать* ’[szesztes italt] iszik’). A modell ismeretes a köznyelvi és a bizalmas társalgási szóképzésben is (*вратарь* ’futball-

kapus', *золотарь* 'pöcegödör-tisztító'). A szleng számára itt a szó hangtani-ritmikái alakja a lényeges.

-ас: *дурьндас* 'bolond' (< *дурак* 'ua.'). Jól látható az egzotikus alak létrehozására való törekvés.

-атин(а): *дурнятина* 'valami rossz' (< *дурной* 'rossz'), *шизятинна* 'valami nem normális, szokatlan, cikornyás' (< *шиза* 'bolond ember'). E modell negatív értékelő jellegű, és nem mai keletű (már Puskin is használta a *французятинна* 'valami francia' [*французский* 'francia'] neologizmust).

-атк: *слонятка* 'elefánt' (becéző jelentésben), *пухлятка* 'kövér ember'. Itt nyilvánvalóan látszik a kicsinyítő-becéző, baráti összetevő.

-ах(а): *куртяха* 'dzseki' (< *куртка* 'ua.'), *мордаха, мордыха* 'arc, pofa' (< *морда* 'ua.'). A modell közel áll a köznyelvihez (vö. *-ашк*).

-ач: *строгач* 'szigorú megrovás' (< *строгий* 'szigorú'), *фирмач* nyugati cég képviselője (< *фирма* 'cég'), *сухач* 'száraz bor' (< *сухой* 'száraz'), *косач* 'bördzseki ferde cippzárral' (< *косой* 'ferde'), *четкач* 'valami jó' (< *чётко* 'jól'), *дискач* 'disc-jockey'; vö. *калач* 'kalács', *кумач* 'vörös szövet'. Itt is a szó hangtani-ritmikái képe a fontos. A modell funkcionalitása (itt például a rejtett ágens-jelleg: *фирмач, дискач*, vagyis 'aki vezeti a céget', 'aki vezeti a diszkót', amely mellesleg metonímia útján realizálódik) háttérbe szorul.

-аиш: *волгаиш* 'Volga autó tulajdonosa', *алкаиш* 'alkoholista', *портвяиш* 'rossz vörösbor' (< *портвейн* 'ua.'), *армяиш* 'örmény férfi' (< *армянин* 'ua.'). Itt az előző modellhez adott kommentárok érvényesek.

-ашевич: *портвяшевич* 'rossz vörösbor' (< *портвейн* 'ua.'). Az előző modellel összehasonlítva szembeötlő a hipersuffixáció, a túlképzés, amely egzotikus alak létrehozásával párosul (a gyakori *-шевич* képzős vezetéknev-modell travesztálása).

-ашк(а): *алкашка* 'alkoholista'. A modell a köznyelvihez áll közel.

-ашник: *видяшник* 'videó', *мультиашник* 'rajzfilm' (< *мультфильм* 'ua.'). A modellben az előzőekhez képest az expresszió egyfajta „sűrítése” figyelhető meg, mely külsőleg indokolatlan képzőhalmozásban fejeződik ki. Megjegyezzük, hogy az okkasionális-expresszív szóképzés vagy az ilyen hipersuffixáció, túlképzés, vagy pedig az egzotikus alak létrehozására törekvő suffixáció útján megy végbe (ennek példáit fentebb és lentebb is hoztuk).

-бан: *дружбан* 'barát' (< *друг* 'barát'), *тройбан* 'hármás jegy' (< *тройка* 'hármás').

-бандель: *дружбандель* 'barát' (< *друг* 'barát').

-бон: *салабон* 'gyöngye, kezdő valamiben' (< *салабон* 'újjonc'), *шкибон* 'gallér, grabanc' (< *шкурка* 'ua.'). A három utolsó képző valószínűleg a tolvajnyelvi poétikából származik.

-(о)ван: *хитрован* 'ravasz ember' (< *хитрый* 'ravasz'), *шустрован* 'furfangos, rámenős ember' (< *шустрый* 'furfangos'). Lehetséges a *хитрован* és a

régi moszkvai *хитрованец* 'csavargó' rokonítása, ez esetben belső jelentés-újraosztás ment végbe (*хитров-ан/хитр-о-ван*)* és a *-ван* már képzőként tudatosul.

-дель: *жбандель* 'fej' (< *жбан* 'ua.');

vö. *-бандель, -ундель, -ндель*. Ezek a modellek könnyen visszavezethetőek a *-ндель* töltetét variáló egységes fonetikai szóalakra. Пыен „kép” a szlengben nyilvánvalóan több tucatnyi akad (pl. *-ван, -бан, -ан* vagy *-он, -бон, -эмон*). A szlenghasználók számára ezek külsőleg meglehetősen szabadon variálódó „fonetikai archetípusokat” jelentenek, és valamiféle önálló onomatopoeitika értékük van.

-изм: *пофигизм* 'közömbösség' (< *пофигу* 'mindegy').

-измиј(а): *вонизмия* 'bűz, rossz szag' (< *вонь* 'ua.'). A két utóbbi modell a köznyelvi mintákat használja fel, miközben egyidejűleg travesztálja is őket.

-ик: *садик* 'szadista ember' (< *садист* 'ua.'), *телик* 'tévé' (< *телевизор* 'ua.'), *велик* 'kerékpár' (< *велосипед* 'ua.'), *турики* 'turistabakancs' (< *туристские ботинки* 'ua.'), *гомик* 'homoszexuális férfi' (< *гомосексуалист* 'ua.'). E modell rendkívül produktív, sok ilyen szó van. A példák bizonyítják: a modell gyakran a fő csonkításával párosul, és sajátos kicsinyítő-nevettető jelentési elemet eredményez. E szavak jelentős része a diákszlengből származik.

-ина: *бочина* 'emberi test oldala' (< *бок* 'ua.'), *ломина* 'nagy, erős ember' (< *лом* 'ua.'), vö. *-ар(а)*.

-(т)инк(а): *смешинка* 'nevetgélő kedv' (< *смех* 'nevetés'), *неотмирасего-тинка* 'furcsaság, hóbort' (< *не от мира сего* 'nem e világból való'). Ez a köznyelvi képző alkalmazása.

-ис: *квадратис* 'nagy, erős ember' (< *квадрат* 'ua.');

vö. *-ус*.

-ист: *глупист* 'buta ember' (< *глупый* 'buta'), *ерундист* 'aki badarsággal foglalkozik' (< *ерунда* 'badarság'). Jelen esetben a szleng kitágítja a normatív modell alkalmazási szféráját. Potenciálisan bármely köznyelvi modell a normaalkotás objektumává válhat. Más kérdés, hogy a szleng elsősorban a modell stilisztikai töltetét travesztálja. Jelen esetben a paródia objektuma a „hivatalosság”, „tudományosság” eszméje.

-истик(а): *глупистика* 'butaság'. Ld. az előző kommentárt.

-ий(э): *пинчице* 'rúgás' (< *пинок* 'ua.');

vö. *-ар(а), -ин(а)* stb.

-(о): *новье* 'valami új' (< *новый* 'új'). Szemmel látható az ironikus árnyalatú gyűjtőjelentés.

-лк(а): *хавалка* '1. száj, 2. étel' (< *хавать* 'eszik'). Zemszkaja ezt a modellt „univerbációnak” nevezi (1979: 109). A szlengben eléggé produktív jellegű.

-ка (-ки): *отключка* 'eszméletlenség' (< *отключиться* 'kikapcsolódik'), *дурка* 'elmeógyógyintézet' (< *дурной* 'rossz, buta'), *армейка* 'hadsereg' (<

* A *хитров-* szótó Moszkva régi hírhedt piacának nevéből származik. (A szerk.)

армия 'ua.'). Külön ki kell emelni a 'folyamat' jelentésű pluralia tantum jellegű szavakat: *разборки* 'veszekedés' (< *разбираться* 'osztzkodik'), *целовки* 'csókolózás' (< *целоваться* 'csókolózik'), *маски* 'élvezet' (< *мащиться* 'élvez'). E modell az egyik legelterjedtebb mind a társalgási nyelvben, mind a szlengben. Már a régi moszkvai szlengben is sok ilyen szó volt, például *засидка* 'a mesterembereknél este tízig gyertya mellett dolgozás' (< *засидеться* 'sokáig marad valahol'), *запорка* 'a bolt bezárása' (< *запор* 'zár'), *высидка* 'az adósok börtönében ülés' (< *высидеть* 'végigül valamit'), *отдержка* 'a kakasok viadala előkészítése' (< *держать* 'tart'), *обжорка* 'konfliskocsisok falatozója' (< *обжираться* 'telezabálja magát') stb. (MoszkSztar. 1989).

-л(а): *кидала* 'csaló' (< *кидать* 'csal'), *педрила* 'homoszexuális férfi' (< *педераст* 'ua.').

-л(о): *жухло* 'csaló' (< *жухать* 'csal'), *хавло* 'száj' (< *хавать* 'eszik'), *бухло* 'ital' (< *бухать* 'iszik'). Míg az előző modellben az ágens jelleg rendszerint a negatív értékeléssel párosul, ez az *-лк(а)* „univerzalitásához” áll közel. Figyelemre méltó, mennyire szabadon variálódik a szlengben a nemhez tartozás, mennyire „elmosódik” általában a nem kategóriája (vö. *такой жухала, такая жухала, такое жухало* 'olyan csaló'). Jellemző, hogy a semleges nem fejezi ki a leginkább az értékelő jelleget, sőt még különleges ritmikai szervezettsége is van a negatív értékelés sűrítésére: *хамло* 'szemtelen ember' (< *хам* 'ua.'), *жухло*. A személy semleges nembe való átvitele már eleve sértő, megbántó jelleget hordoz, bizonyos értelemben megfosztja emberi tulajdonságaitól, megszünteti az élőlény jelleget.

A továbbiakban kommentár nélkül közlünk még néhány szlengképzőt (a legfontosabbakra már fentebb rámutattunk).

-л'ник: *стольник* 'száz rubel' (< *сто* 'száz'), *матюгальник*, *матюкальник* '1. káromkodás, 2. hangosbemondó' (< *матюк* 'ua.').

-ан: *кусман* '1. ezer rubel, 2. zászlós' (< *кусок* 'ua.'), *шкурман* 'gallér, grabanc' (< *шкурка* 'ua.'), *качман* '1. testépítő, 2. izmos ember' (< *качаться* 'testépítéssel foglalkozik').

-мандель: *кусмандель* '1. ezer rubel, 2. zászlós'; ld. *кусман*.

-н'(а): *фигня* 'badarság' (< *фиг* 'semmi'), *колбасня* 'fölsleges igyekezet' (< *колбаситься* 'sűrög-forog, sokat mozog'), *чекня* 'kis vodkásüveg' (< *чекушка* 'ua.').

-(о/а)навт: *алконавт* 'alkoholista', *долдонавт* 'bolond, buta ember' (< *долдонить* 'makacsul hajtogat').

-ндель: *хрюндель* 'arc, orr' (< *хрюкать* 'röfög').

-(аль/ов)ник: *подзубальник* 'állkapocs' (< *под зубами* 'a fogak alatt'), *поддыхальник* 'gyomorszáj' (< *поддых* 'ua.'), *тельник* 'csíkos matrózing' (<

тельняшка 'ua.'), клоповник 'piszkos kocsmá, lakás stb.' (< клоп 'poloska'), рыльник 'arc' (< рыло 'pofa').

-няк: походняк 'járásmód' (< походка 'ua.'), трусняк 'alsónadrág' (< трусы 'ua.'), непроходняк 'valami reménytelen' (< не проходить 'nem sikerül'), отходняк 'másnaposság' (< отходить 'elmúlik'), сушняк 'száraz bor' (< сухой 'száraz'), a régi moszkvai borbélyok szlengjéből: гнидняк 'elhanyagolt, piszkos ember' (< гнида 'serke').

-ович: фильмович 'film'.

-(л)овк(а): ментовка 'rendőrörs' (< мент 'rendőr'), тошиловка 'étkezde' (< тошнить 'émelyeg').

-(к)овский: чайковский 'tea' (< чай 'ua.').

-'ож: выпендрёж 'hencegés' (< выпендриваться 'henceg'), балдёж 'élvezet' (< балдеть 'élvez').

-овин(а): фиговина 'bármely tárgy' (< фиг 'semmi').

-(н)оид: алканоид 'alkoholista', шизоид 'skizofrén' (< шизофреник 'ua.').

-ок: нормалёк 'minden rendben' (< нормально 'ua.'), бутылёк 'palack' (< бутылка 'ua.'). усилок 'hangerősítő' (< усилитель 'ua.'). толчок 'zsibvásár' (< толкаться 'tolong'; már a régi Moszkvában is, ld. Ivanov J. 1989: 96).

-он: органон '(emberi) szervezet' (< организм 'ua.'). музон 'zene' (< музыка 'ua.'). закидон 'furcsaság, rigolya' (< выкинуть штуку 'váratlan dolgot követ el'), куртон 'dzseki' (< куртка 'ua.'). вышибон 'zárotánc étteremben stb.' (< вышибить kirúg'), Димон 'Dima, Dmitrij'.

-'ор: кондёр 'légkondicionáló' (< кондиционер 'ua.'). лифтёр (ткр. liftkezelő) 'melltartó' (< лифчик 'ua.').

-ос: Никтос 'Nyikita'.

-от(а): наркота 'kábitószer-fogyasztók' (< наркотик 'kábitószer'), алкота 'alkoholista' (< алкоголик 'ua.').

-офарик: алкофарик 'alkoholista'.

-ох(а): летёха 'hadnagy' (< лейтенант 'ua.'). квартирёха 'lakás' (< квартира 'ua.').

-очк: бабочки 'pénz' (< бабки 'ua.').

-ош(а): наркоша 'kábitószer-fogyasztó'.

-териј: кабактериј 'kocsmá' (< кабак 'ua.').

-ториј: крезаториј 'elmeógyógyintézet' (< креза 'bolond').

-тур(а): шишкатура 'főnökség' (< шишка 'főnök').

-уз(а): опохмелюга 'másnaposság' (< похмелье 'ua.').

-уган: дринчуган 'iszákos ember' (< дринчить 'iszik').

-ул'(а): страшнуля 'csúnya lány' (< страшный 'borzasztó').

-уленц(ия/ии): бабуленциии 'pénz' (< бабки 'ua.').

-ул'к(а/и): кайфульки (expresszív indulatszó) (< кайф).

-улин(а): фигулина 'bármely tárgy' (< фиг 'semmi').

- ун:** несун 'munkahelyi tolvaj' (< нести '(el)visz').
 -**ундель:** пятюндель 'valami ötös' (< пять 'öt').
 -**унчик(и):** топотунчики 'nyughatatlanág, izgatott állapot' (< топотать '(lábbal) dobog').
 -**ур(а):** десантура 'deszant(egység)', лимиттура 'szerződéses munkás' (< лимит 'ua.').
 -**урик(и):** бабурики 'pénz' (< бабки 'ua.').
 -**ус:** кретинус 'bolond ember' (< кретин 'ua.').
 -**ух(а):** спеуха 'munkaruha' (< спецодежда 'ua.'), стипуха 'ösztöndíj' (< стипендия 'ua.'), кликуха 'név, ragadványnév' (< кличка 'ragadványnév'), краснуха 'vörösbor' (< красный 'vörös'), курсовуха 'évfolyamdolgozat' (< курсовая работа 'ua.'), дезуха 'hazugság, dezinformáció' (< дезинформация 'dezinformáció'), пруха 'szerencse' (< переть 'sikerül'), кирюха 'iszákos ember' (< кирять 'iszik'), синюха 'iszákos ember' (< синий 'ua.').
 -**учк(а):** трясучка 'egy játékfajta' (< тряссти 'ráz').
 -**ушк(а):** порнушка 'pornográfia, pornófilm', ночнушка 'hálóing' (< ночная рубашка 'ua.'), кинушка 'mozi' (< кино 'ua.').
 -**ушник:** порнушник 'kontár, ripacs' (< порнография).
 -(о)**фан:** корефан 'barát' (< кореи 'ua.'), картофан 'krumpli' (< картофель 'ua.'), алкофан 'alkoholista'.
 -**фон:** трифон 'három rubel' (< три 'három').
 -**ц(а):** бабца 'nő' (< баба 'ua.').
 -**чик:** рубчик 'rubel', Вовчик 'Vova, Vologya', хавчик 'étel' (< хавать 'eszik').
 -**ыч:** опохмельч 'másnaposság' (< похмелье 'ua.').
 -'**эвич:** юморевич 'humor' (< юмор 'ua.'), стопаревич 'pohár' (< стопка 'ua.'), кадревич 'udvarló' (< кадр 'ua.').
 -'**эвск(ий):** сухачевский 'száraz bor' (< сухач 'ua.').
 -'**эл':** куртель 'dzseki' (< куртка 'ua.').
 -'**эл'ник:** брательник 'fivér' (< брат 'ua.').
 -**эмон:** обалдемон 'megbolondulás' (< обалдение 'ua.').
 -**энци(а):** бабенция 'kövér nő' (< баба 'nő').
 -'**эн':** похабень 'obszcén beszéd' (< похабный 'obszcén').
 -'**эшник:** стограммешник 'egy decis pohár' (< сто грамм 'egy deci'), маракешник 'borzalom' (< мрак 'ua.').
 -'**эц:** шанец 'esély' (< шанс 'ua.'), кинец 'mozi' (< кино 'ua.'), бутылец 'palack' (< бутылка 'ua.').

Valamennyi (akár csak a főnevek képzésére szolgáló) szlengképzőt felsorolni reménytelen vállalkozás lenne. De talán a fenti anyag is elegendő ahhoz, hogy bizonyos megfigyeléseket tehesünk a szleng szóképzését illetően.

A legelső az, hogy a szóképzés a sajátos szlengpoétika egyik megvalósulási formája. Tegyük hozzá: nem új keletű, hogy a szóképzést stilisztikai (poétikai) eljárásnak tekintsek (Spieler már 1910-ben a gondolkodási, világnézeti stílus tükrözéseként vizsgálta Rabelais szóképzését). Az orosz szleng azonban tudomásunk szerint mindeddig nem volt még ilyen irányú vizsgálat tárgya. A szleng poétikai rendszerében a kutatók zöme az expressziót tekinti a domináns tulajdonságnak. E fogalom azonban önmagában kevés információt hordoz. Milyen jellege van a szlengexpressziónak? Fentebb már rámutattunk, hogy a szleng-expresszió kezdettől fogva nevetető jellegű. A használat során azonban a szleng nevetető hatása természetes módon elkopik, elhasználódik. Ám fennmaradnak benne a nevetés attribútumai, jelen esetben a szóalkotási kellékek: a túlképzés, az egzotikus alak létrehozására törekvő képzés, a pseudoetimológiai mimikri (*лифтёр* [tkp. liftkezelő] ’melltartó’ < *лифчик* ’ua.’) stb.

Megkíséreltük bemutatni, hogy a szóképzés során a szlengben számos „mellékfolyamat” is lejátszódik.

Láthatjuk: végbemegy az, amit a nyelvtani és szóalkotási kategóriák aberrációjának nevezhetünk. Bemutattuk, hogyan mosódik el a határ a szófajok között (pl. *-ак*), és jelennek meg a mondattani tekintetben polifunkcionális kifejező erejű szavak. Megfigyelhető az a folyamat, melynek során a nemekhez tartozás bizonytalanná válik (pl. *-л(о)*). Egyes esetekben a képzős szóalkotás a szóösszetételhez közeledik (pl. a *-бон*, *-фон* stb. eseteiben, amikor *о* kötőhangzó jelenik meg és a formánsokat szinte egzotikus töveknek tekintik).

Mi váltja ki mindezt? Úgy véljük, az, hogy a szlengben a hangtani-expresszív (képi-hangtani) aspektus dominál a formális szóalkotási és nyelvtani aspektussal szemben. A szlenghasználó számára a szó hangképe a fontos, a „fonetikai metafora” (pl. *-а*), amelybe a legkülönbözőbb nyelvtani alakok beilleszthetők.

Továbbá: az ilyen „hangtani metaforizálódás” során lehet, hogy nagy, de mégis csak véges számú modell keletkezik, s ezeket végső fokon a szó ritmusa határozza meg. Ha a szavak leggyakoribb végződéseit (a képzőket) vesszük és összehasonlítjuk a szlengszók ritmikájával, a következő táblázatot kapjuk (hipotetikusán a verstan terminológiáját kölcsönvéve):

trochaikus modell	jambikus modell	amphibrachikus modell	anapesztikus modell
<i>-ик (дурик)</i> <i>-ха (пруха)</i>	<i>-ák (нагляк)</i> <i>-án (друган)</i> <i>-арь(шишикарь)</i> <i>-áč (дискач)</i> <i>-ó (новьё)</i> <i>-ня (фигня)</i> <i>-он (куртон)</i> <i>-ца (бабца)</i>	<i>-ága (обцага)</i> <i>-ára (ментяра)</i> <i>-úra (ментура)</i> <i>-урик (нафнурик)</i> <i>-óха (летёха)</i>	<i>-ák (наверняк)</i> <i>-án (корёфан)</i> <i>-он (походон)</i>

Lényegesen ritkábban fordul elő a daktilikus típus például *наболда* 'bolond', *жореве* 'étel'. (E modell szerinti a *харево* 'a szexszel kapcsolatos dolgok', *нореве* 'ua.' is).

Az első dolog, ami szembeötlik, hogy a szlengben a „jambikus” modell dominál. Nyilvánvalóan azért, mert (akárcsak a költészetben) ez a „legegyszerűbb”. A szlengben ez felel meg leginkább az egységesítő, primitivizáló tendenciának.

A második, hogy a szlengben általában a „hímrim” dominál, a szóvégi hangsúly. Ez abban is megmutatkozik, ahogyan a „jambikus” főnevek ragozódnak. A *пахан* 'ара' — *паханá*, *паханóв*, *шишкарь* 'vezető' — *шишкаря́* stb. Ugyanígy ragozódnak az egyszótagú szavak is: *грин* — *гринá*, *мент* — *ментá* stb.

A harmadik: teljesen nyilvánvaló, hogy a szlengszó a két véglet egyikére törekszik: vagy a maximális egyszerűsége vagy pedig az ultrabonyolult szerveződésre. A két út tulajdonképpen dialektikus egységet alkot. Mindkettő a nevetető expresszió maximumát „hozza ki” a szóból (a *портвейн* 'rossz vörösbor' szónak például a szlengben számos nevetéspoétikai interpretációja van: *порт*, *портгаз*, *портвагин*, *портваго* (vö. *Zsivago*), *портвяшиевич*, *порттик*, *портвик*, *портвяиш* stb.). Hasonló feladatot lát el több más poétikai eljárás is: a különféle anagrammaszerű hangátvetések (*наполонам* 'feléből' < *наполам*), többszörös összetételek (*теле-мото-VELO-ФОТО-БАБА-РАДИО-ЛЮБИТЕЛЬ* tkr. tévé-motor-kerékpár-fotó-spiné-rádióamatőr 'szétszórt ember'). Az ilyen egymást követő poétikai transzformációk után néha az eredeti szó már felismerhetetlenné válik, vagyis ténylegesen eltűnik a belső formája, például *пузырь* 'palack' > *зупырь* > *занупырь*. A szlengszó tehát igyekszik a stilisztikailag semleges állapotból vagy az ellipszis vagy a pleonazmus tartományába jutni. A belső struktúra mindkét esetben képileg bonyolultabbá válik, s ennek a leküzdése alkotja a tulajdonképeni esztétikai hatást.

A szleng szóalkotásában tehát a képi-hangtani elv uralkodik. Ennek a képiségnek két „irányát” különböztethetjük meg: az egyik a lexikai szemantikával való összekapcsolódás (a szójáték), a másik pedig az expresszió, a szó hangtani formájának öntörvényűsége, visszatérés az „ősi” hangszimbolikához és az onomatopoezishez.

A s z ó j á t é k a szlengben rendszerint aktuális, társadalmi jellegű és politikával átszótt, bár néha tiszta formájában is megnyilvánul. Néhány példa a legjellemzőbbek közül: *кошматерный* 'borzasztó' (*кошмар* 'borzalom' + *матерный* 'obszcén') *метро* „Крах культуры” 'a Kultúra csődje metróállomás' (*крах* a *парк* helyett áll), *эпоха застолия* 'az eszem-izsom korszak' (a Brezsnyev-korszak közismert velejáróját jelentő vezetői lakomázás, szójáték: *застой* 'pangás' — *застолье* 'mulatozás'), *эпоха репрессанса* 'a Brezsnyev korszak mint az újabb terroridőszak' (vö. *ренeszанс* × *репрессзио*), *судорож-*

ные 'napidj' (a *судорога* 'görcs' mutatja, hogyan lehet kijönni belőle), *инсульт-привет* (a *физкульт-привет* bizalmas üdvözlés elferdítése az *инсульт* 'szívroham' első tagba helyettesítése révén), *хрущёба* 'négyemeletes panelház v. abban lakás Hruscsov idejéből' (vö. *трудоба* 'nyomornegyed'), *плодово-выгодное* (tkp. olcsó gyümölcs[bor], a második tag a *ягодное* helyett), *зряплата* 'fizetés': a *зарплата* 'ua.' első szótagjában a *зря* 'felesleges' megjelenése azt sugallja: „(ilyen munkáért) kár fizetni”, *овощегноулице* (tkp. zöldségrohasztó) az *овощехранилице* 'zöldségraktár' „új” második tagja a gondatlan tárolási körülményekre utal, *Хохляндия* 'Ukrajna' (vö. *хохол* 'ukrán'), *двортерьер* 'korcs kutya' (a *двор* 'udvar' bevitele a *фокстерьер* 'foxterrier' első tagja helyett utal a bizonytalan származásra). A szójátékhoz sorolhatók a hivatalos rövidítések nevetető átértelmezései is, például *КГБ* — *контора глубокого бурения* (tkp. mélyfúrás-hivatal).

A szójáték kulturológiai szempontból különösen érdekes, mivel egészében a kultúra, a politika és a mindennapi élet reáliáinak a nevetető interpretálását jelenti.

A hangszimbolika elsősorban mint a nyelv fölöttébb archaikus jelensége számíthat érdeklődésre. Az orosz városi szlengben ennek nagy hagyománya van. A népeletet megörökítő írók számtalan ilyen szót feljegyeztek. Ivanov például a moszkvai Szuharev-piacon egykor mindennapos ilyen szavak sokaságát találta: *тарабабумбия* 'lim-lom'.

A hangszimbolika példája a mai szlengben az olyan főnév, mint a *прихехе* 'szerető', *прибабах* 'furcsaság, abnormitás a jellemben', vagy bizonyos cselekvéseket követő idulatszók, mint a *на-на* (ütés vagy más intenzív cselekvés után), *хи-хи-чок* (amikor valami eltörik vagy elszakad), *буль-буль-карасик* (amikor valami elmerül a vízben és buborékokat ereszt).

Külön említendők azok a két vagy három részből álló hangtani képződmények (leginkább főnevek vagy idulatszók), melyeknek azonos csengésű vége van. A szakirodalom ezeket ismétlő nominációknak, „rímelő ismétléseknek”, vagy „rímelő visszhangnak”, „hókusz-pókusz eljárásnak” (RusszRazg. 1983, Piszkarjov 1848, Janko-Trinyickaja 1968), magyarul ikerszóalkotásnak nevezi. A bizalmas társalgási nyelvből a legismertebb példák az ilyenek: *Андрей-воробей* (tkp. András-veréb), *такой-сякой* 'ilyen-olyan'.

Néhány példa a mai szlengből: *тумба-юмба* 'afrikai ember, néger', *хавчик-мавчик* 'étel' (< *хавать* 'eszik'), *трали-вали* '1. trolibusz vagy villamos, 2. hosszú fecsegés' (< *трамвай* 'villamos'), *танцы-шманцы-обжиманцы* 'tánc' (ld. a harmadik tagban az *обжимать* 'ölel' igét), *не хухры-мухры* 'nem jelentéktelen valami' (a *хухры* a *хуй собачий* 'kutya faszá'-t sugallja), *чао-какао* 'viszontlátásra' (az olasz *ciao* köszöntés travesztálása), *бляха-муха* expresszív idulatszó (az idulatszó szerepében gyakori *блядь* 'kurva' helyett). Az ezekhez

hasznoló szóképződmények minden valószínűség szerint az ősi reduplikáció, ismétlődő összetétel utóhatásai.

Felidézhetetlenül nagy a száma azoknak a fonetikai átalakításoknak, amelyek a beszédben játékkomponensekként használatosak. Idetartoznak azok a pszeudo-ezoterikus szótagok is, amelyeket a szó elejére vagy végére szoktak illeszteni, például a *фер-* (*ферья-ферхо-ферчу* = *я хочу* 'akarok')*, valamint a szótagok helycseréje, a szóvégi zöngétlen mássalhangzók elé zöngés párjuk beiktatása, például *чайни[зк]* 'teáskanna', *начальни[зк]* 'főnök', *шка[вф]* 'szekrény', *тры[бн]* 'hulla' stb. Mindezek az eljárások egyrészt az ősi ezoterikus nyelvek atavizmusai, másrészt végtelen számú játékkombináció eredményei. Az orosz nyelvben mindennek csak esetleges, véletlenszerű leírása történt meg eddig. A franciában viszont minden egyes ilyen transzformációnak külön neve van, például *verlan* (fordított nyelv, ahol a szótagok helyet cserélnek), *largongie* (itt a szótagok helycseréjén kívül még valamilyen képző is megjelenik), *javanais* (a szó közepébe *-av-* vagy *-va-* szótagot illesztnek) stb. A orosz szlengre valószínűleg nem a hangtani transzformációk ilyen pontos szabályossága a jellemző, hanem inkább a hangszimbolika tendenciája, a cinikus expresszió esetenkénti keresése. S tegyük hozzá: a francia hangszimbolikát már több száz éve kutatják, míg Oroszországban gyakorlatilag még hozzá sem láttak az ilyen rendszeres szlengkutatói kultúra megteremtéséhez. Csupán a titkos gyermeknyelvek rendszeres leírásával rendelkezünk (Vinogradov G. 1926).

Megállapítottuk tehát, hogy a szleng szóképzése elsősorban fonetikai jellegű, főként a hangszimbolikában fejeződik ki, és két, formailag ellentétes, ám a belső poétikai feladatot tekintve egységes tendenciaérvényesül benne: egyfelől a primitívizálás vagy egyszerűsítés, másfelől a túlbonyolítás, hiperösszetettség.

Tekintsük át röviden azokat a szóalkotási módozatokat, amelyek leginkább elősegítik e tendenciákat!

A z e g y s z e r ű s í t ő eljárás tendenciáját jól képviseli a szócsonkítás. Ez a szlengben nemzetközi jelenségnek tekinthető. Az idevonatkozó orosz anyag leírása már több munkában is megtörtént (pl. Szandzsi-Gorjajeva 1972). A legismertebb példák közül idézünk: *фаши* 'fasiszta' (< *фашист* 'ua. '), *дистроф* 'legyengült ember' (< *дистрофик* 'ua. '), *преф* 'preferansz (ultihoz hasonló kártyajáték)' (< *преферанс* 'ua. '), *нарк* 'kábitószer-fogyasztó' (< *наркоман* 'ua. '), *алк* 'alkoholista' (< *алкоголик* 'ua. '), *буф* 'büfé' (< *буфет* 'ua. '), *преп* 'tanár' (< *преподаватель* 'ua. '), *напряг* 'feszült helyzet' (< *напряжённая ситуация* 'ua. '), *американ* 'amerikai ember' (< *американец* 'ua. '), *маг*, *мафон* 'magnetofon' (< *магнитофон* 'ua. '), *фан* 'valaminek a hódolója' (< *фанатик* 'ua. '), *бук* 'könyvesbolt, antikvárium' (< *букинист* 'antikvárius'),

* Vö. „A Jóka ördögé”-ben Arany Jánosnál a szó belsejébe illesztett *-rg* + aktuális magánhangzó segítségével létrehozott madárnyelvet: Turgudorgod mirgit forgogargadtárgál stb. (A ford.)

фоно 'zongora' (< *фортепьяно* 'ua. '), *прол* 'proletár', *увал* '(katonai) kimenő' (< *увольнение* 'ua. '), *дембель*, *дембель* 'leszerelés, leszerelő katona' (< *демобилизация* 'leszerelés'), *азер* 'azerbajdzsáni ember', *коммуна* 'társbérleti lakás' (< *коммуналка* 'ua. '), *лаб* 'laboratórium', *мерс* 'Mercedes', *фарца* 'perper' (< *фарцуха* 'ua. '), *харэ* 'elég!' (< *хорош!* 'ua. '), *штан* 'nadrág' (< *штаны* 'ua. '), *универ*, *ситет* 'egyetem' (< *университет* 'ua. '), *стип* 'ösztöndíj' (< *стипендия* 'ua. '), *сакс* 'szaxofon', *склиф* 'baleseti sebészet' (< *Институт им. Склифософского*, Moszkva), *порнь* 'pornográfia' (< *порнография* 'ua. '), *парфа* 'drogéria' (< *парфюмерия* 'ua. '), *объява* 'hirdetmény' (< *объявление* 'ua. '), *конс* 'konzervatórium' (< *консерватория* 'ua. '), *загрань* 'külföld' (< *заграница* 'ua. '), *Владик* 'Vlagyivosztok', *смык* 'vonó' (< *смычок* 'ua. '), *запор* 'Zaporozsec', *пиа* 'búza' (< *пиеница* 'ua. '), *академ* 'évkihagyás' (< *академический отпуск* 'ua. '), *цивиль* 'polgári (nem katonai) ruha' (< *цивильная одежда* 'ua. '). Mint látjuk, le lehet nyesni a szó elejét (*ситет*), közepét (*фоно*) vagy a végét is (*запор*). Ha ezt az anyagot összevetjük a fentebb felsorolt képzős modellekkel, szembeötlő, mennyire jellemző a szlengre a képzős szóalkotással párosuló szócsonkítás.

A képző a szócsonkítás esetén gyakran a szükséges nevetető határig „fejezi be”, „építi végig” a szlengszót, s olyan elemként szerepel, amely a paronimikus attrakcióban vesz részt. A paronomázia, a szójáték éppen a szócsonkítás és a képzős szóalkotás együttes alkalmazásának eseteiben a leggyakoribb, például *коммок* 'bizományi bolt' (< *комиссионный магазин* 'ua. '), *совок* (tkp. szeneslapát) 'szovjet ember' (< *советский человек* 'ua. '), bár nem ritka a „tiszta” szócsonkításban sem: *шпора* (tkp. sarkantyú) '(diák)puska' (< *шпиргалка* 'ua. '), *зубр* (tkp. bölény) 'magoló' (< *зубрила* 'ua. ').

Társalgás közben a szituációtól függően használják az igék és más szófajok különféle okkasionális szócsonkításait is, például *ты по?* (*ты пойдешь?* vagy *ты понял?*) 'elmegy?' vagy 'megértetted?' *Я хочу с тобой побазарить* (ti. *побазарить*) 'Szeretnék veled du(málni)'. Lehetségesek másfajta eufemisztikus csonkítások is, például *Сейчас я нашлапаю тебя по по* (ti. *поне*) 'Mindjárt elfe(nekellek)'.

A szócsonkítás mellett a szóalkotás jellegzetes módja a szlengben az analitikus szóösszetétel. Az olyan szlengszavak, mint a *даун-клуб* 'olyan hely, ahol sok unalmas ember jön össze' (< *даун* 'Dawn-kóros ember'), a *воруй-нога* (tkp. lopj-lábam!) 'fállábú ember' stb., egyesítik magukban a (domináns) primitivizáló és a bonyolító tendenciát.

Áttérünk a **b o n y o l í t ó** (többszörös összetételre törekvő) tendenciára. Előfordulnak olyan esetek is, amikor nyilvánvalóan a struktúrák hiperösszetettségével van dolgunk. Köztük van a már ismertetett egzotizáló és hipersuffixáció, számos játékos szóképző „halmozás”, mint a *через-забор-ногу-задипуценько* (tkp. a kerítésen a lábát átvető) hagyományos vezetéknév-travesztia vagy

a *напра* — *нале* — *ноги-напле*... (tkp. jobb — bal — a lába le van sz...) elferdített katonai parancs. Az esetek többségében azonban e két tendencia együttesen érvényesül. A struktúrák többszörös összetételének az a célja, hogy mintegy lelassítsa a felismerést, és a beszélgetőpartnert arra készítse, hogy bizonyos „szellemi erőfeszítést” tegyen, mintegy dekódolja, helyesebben az emlékezetében felidézze (anamnézis) a poétizmust, mivel a szlengpoétizmust mindketten ismerik. Ez az emlékeztetés mindkettőjüket mosolyra készíti, a mosoly már mintegy az „augurok mosolya” lesz, akik a beszéd szlengesítésének a szertartását végzik, anélkül, hogy ennek különösebb jelentőséget tulajdonítanak. Az emlékeztetés folyamata ismét ahhoz vezet, hogy a beszélgetőpartner egy eléggé „primitív” struktúrába ütközik, amely a nevetetés elve szerint leszállítja, leértékeli a denotátumot.

A képzőkön kívül a szóképzés bonyolító elemei lehetnek még az előképzők, prefixumok is például *призвездь*, *прибабах* 'furcsaság a jellemben, rigolya' *пропустон* 'szidás' stb., valamint a szuffixáció és a prefixáció együttes előfordulása, például *апофизей* 'a legnagyobb közöny' (*апогей* 'csúcspont' + *пофизу* 'közömbös').

Ebben a jelkulesban lehet szemlélni az olyan összetételeket, mint a *хохлобаксы* (tkp. ukrán dollár) 'kupon' (ukrán pénznem), *фуфлогон* 'csaló' (< *фуфло* 'csalás' + *гонять* 'hajt'), *ментовоз* 'rendőrautó' (< *мент* 'rendőr' + *возить* 'szállít'), *колесман* 'kábitószer-fogyasztó' (< *колесо* 'tableta' + ang. *тап* 'ember'), *сачкодром* 'pihenőhely, dohányzószoba' (< *сачок* 'lusta ember' + *дром* 'hely'), *сачкодав* 'lusta ember' (< *сачок* + *дав* 'nyom'), *деловар* 'üzletember' (< *дело* 'üzlet' + *варить* 'ért valamihez'), *ментозавр* 'rendőr' (< *мент* 'ua.' + *завр*; vö. *динозавр*), *мордогляд* 'tükör' (< *морда* 'pofa' + *глядеть* 'néz'), *мужиковед* 'homoszexuális férfi' (tkp. férfiismerő/kutató, a *музыковед* 'zenetudós' elferdítése). Másfajta összetételek is vannak, például a szójátékkal együtt megjelenő szótagösszevonás vagy a különböző rövidítések, például *сухпай* 'hideg élelem' (< *сухой паёк* 'ua.'), *иномарка* 'külföldi autómárka' (< *иностранная марка* 'ua.'), *дурдом* 'elmeógyógyintézet' (a *дом дураков* invertált „rövidítése”), *междусобойчик* '1. összejövetel, 2. veszekedés' (a *между собой* 'egymás között'-ből a tréfás *-чик* képzővel), *ополлитриться*, *остограммитесь* 'iszik' (tkp. befélliterezik, bedecizik), *ЭМЭС* 'besúgó' (*мальчик-стукальчик* tkp. kopogó fiú < *стучать* 'besúg'), *шане* (tréfás rövidítés: *швой*, vagyis (selypítve) *свой парень*) tkp. közülünk való srác '„fiúsított” lány'. Rövidítés esetén a kriptolalikus titkosító tendencia a parodisztikussal párosul.

A kezdőbetűkből álló rövidítések, betűszók a szlengben rendszerint a már létező rövidítések paródiájaként funkcionálnak (erről ld. fentebb). Előfordul szótagokból álló rövidítés is, például *ебелдос*: *Ельцин* — *Белый дом* — *Свобода* (tkp. Jelcin — Fehér ház — szabadság) az 1991-es kommunista puccs hívei ezzel az obszcén asszociációt keltő szóval gúnyolták a demokrácia védelmezőit.

Rövidítés útján travesztálják néha a politikusok neveit is, például *Кучер* (tkp. kocsis; < *К. У. Черненко*), *Ебон* (obszcén asszociáció; < *Ельцин Борис Николаевич*).

A szlengen belüli konverzív, átalakító, azaz más szófajú származékot eredményező szóalkotás jellemző példája a főnevesítés. Itt ez — a fent ismertetettek-től eltérően — rendszerint metaforizálással, vagy még gyakrabban a metonimizálással párosul, rendszerint valamilyen perifériális széma alapján.

A konverzió mint poétikai eljárás régi keletű. Tolsztoj az „Anna Kareninában” felsorolja a Levin által látogatott klub helyiségeinek az elnevezéseit. Az ún. Angol klubról van szó, tehát a törzsvendégek által használt szlengszavakról: „Levin s a herceg végimentek a szobákon; a n a g y o n (itt és tovább az én kiemelésem — V. J.), ahol már állítak az asztalok, s az összeszokott játékosok kisebb tétekben játszottak; a p a m l a g o s o n , ahol sakkoztak — Szergej Ivanovics is itt ült s valakivel beszélgetett —, a b i l l i á r d o z ó n , ahol a szoba hajlatában a díványon vidám pezsgőző társaság verődött össze, köztük Gagin is; benéztek a „p o k o l” - b a , ahol az egyik asztalnál, amelynél Jasvin már ott ült, nagy csomó kibic tolongott. Vigyázva, hogy zajt ne csapjanak, a sötét o l v a s ó b a is bementek, az ernyős lámpák alatt ott egy haragos képű fiatalember ült, egyik folyóiratot a másik után emelte föl, meg egy kopasz tábornok, olvasásba mélyedten. Bementek abba a szobába is, amelyiket a herceg o k o s szobának hívott. Ebben a szobában három úr a legújabb politikai hírekről beszélt nagy hevesen.” (Németh László ford., II, 292–3).

Lássunk néhány mai példát: *каменный* (tkp. a kőből való) ’bármely szobor’, *каторжные* (tkp. a kényszermunkára való) ’hazai gyártmányú cipő’, *международная* (tkp. a nemzetközi [érvényű]) ’három rubel’, *деревянный* (tkp. a fából való) ’rubel’ (újkeletű, az infláció korából), *голубой* (tkp. a világoskék) ’homoszexuális’, *жёлтый* (tkp. a sárga) ’rubel’, *рыжее* (tkp. a vörös) ’arany’, *синяя* (tkp. a sötétkék) ’virslis’, *белая* (tkp. a fehér) ’vodka’, *багровый* (tkp. a bíborszínű) ’újszülött’. Utalhat a szlengszó jelentésére a főnevesült melléknév neme is, például *синий* (hímnemű) ’részeg ember’ — *синяя* (nőnemű) ’virslis’, *зеленый* (hímnemű) ’tapasztalatlan’ — *зеленая* (nőnemű) ’három rubel’, *красное* (vörös, semleges nemű) ’vörösbor’ — *красная* (nőnemű) ’tíz rubel’.

Mind az egyszerűsítő, mind a túlbonyolító törekvés azt eredményezi, hogy a szóalkotás terén elvileg mindenféle korlátozás megszűnik. A nevetetés leegyszerűsíti az egyik szófaj vagy nyelvtani kategória másikba való átmenetét. Jelentősen kibővül a szócsalád. Bizonyos szótövek mintegy a szóalkotási kísérlet sajátos eszközeivé lesznek.

A legjellegzetesebbek e tekintetben az ún. hiperpoliszémikus tövek (ld. pl. Korotyejev 1968), mint a *фиг-*, *хеп-* (mindkettő ’1. semmi, 2. penis’), *трах-* (’1. üt, 2. közösül’). Közel áll hozzájuk a *дринк-*, *кир-* (mindkettő ’iszik’), *гон-* (’hazudik’), *лом-* (’1. nagy, 2. sok’), *руб-* (’1. eszik, 2. ért, 3. megy’), *торч-* (’1.

kábítószert, 2. élvez, 3. kedvezőtlen helyzetben van'), *кадр-* ('1. udvarol, 2. érdekes, szokatlan helyzet'), *бур-* ('1. erőteljes, 2. bátor, 3. szemtelen'), *шиз-* ('1. bolond, 2. kábítószert, 3. elmeógyógyintézet'), *балд-* ('1. kábítószert, 2. élvezet, 3. könnyű, 4. jó'), *алк-* ('alkohol'), *динам-* ('csalás') stb., ezek valamennyien megőrzik a fő jelentését, miközben sok-sok származékot eredményeznek.

Ezt támasztja alá az a „könnyedség” is, amellyel a szlengigék képezhetőek, például *плохой* 'rossz' → *поплохеть* '1. rosszul lesz, 2. elromlik', *гад* 'ellen-szenves ember' → *гадствовать* 'ellenszenvesen viselkedik', *порнография* 'pornográfia' → *порнушничать* 'fusizik', *морда* 'pofa' → *размордеть* 'meghízik', *стукач* 'besúgó' → *стукачествовать* 'besúgóként működik', *маразм* 'sorvadás, leépülés' → *маразмировать* 'leépül, elhülyül', *шиз* 'bolond' → *ошизеть* 'megbolondul', *сачок* 'lusta ember' → *сачковать* 'ellóg valahonnan', *ерунда* 'badarság' → *ерундить* 'badarságot beszél', *комплекс* 'komplexus' → *комплексовать* 'komplexusai vannak', *хиппи* 'hippi' → *хипповать* '1. hippi (életmódot folytat), 2. furcsán viselkedik', *панк* 'punk' → *панковать* '1. punk (életmódot folytat), 2. furcsán, kihívóan viselkedik, öltözködik'. Mint látjuk, a szlengigékben érvényesülhet az ún. metaforikus motivált-ság, vagyis az, hogy az ige „átveszi” a főnévtől a megfelelő szemantikai komponensét. De ez a metaforizáció el is maradhat. Igék főnevekből vagy melléknevekből is képezhetőek, sőt aspektuspárokra is oszthatnak (*спекулировать* 'spekulációval foglalkozik' → *спекулять* folyamatos, *спекульнуть* befejezett), nem normatív aspektus alakot is képezhetnek (*демобилизироваться* 'leszerel' > *дембельнуться* 'ua.', *вступить в брак* 'házasságra lép' > *взбращнуться* 'ua.'). Lehetségesek még ennél egzotikusabb alakok is, például ige képzése felszólító alakból: *иди* 'gyere' > *идикать* 'azt hajtogatja: gyere', *молчи* hallgass! > *молчи́кать* 'azt hajtogatja: hallgass!' (vö. *тыкать* 'tegez', *выкать* 'magáz').

Szólni kell az igeiségnek (sőt, tágabb értelemben a propozitivitásnak) a nyelv alsóbb regisztereiben, közte a városi szlengben játszott különleges szerepéről is. Erre több kutató is rámutatott már. Zemszkaja például ezt írja: „Hangsúlyozzuk: a normatív köznyelven beszélő által a társalgásban használt nyersebb stílusú szókinés rendszerint a propozitív szemantika tartományába tartozik, tehát ezek igék, melléknevek, névmások.” (1979: 29). Ez fölöttébb érvényes a szlengre is. Az igeiségnek a bizalmas társalgási nyelvben, a prosztorecsijében és a szlengben játszott különleges szerepét tágabb, ontológiai aspektusban kell szemlélni. Mivel itt nincs lehetőségünk részletesen kitérni e problémára, csupán utalunk Potyebnya azon gondolatára, hogy az emberi nyelvek fejlődésében, különösen annak élő, mozgékony, „kísérleti” szféráiban növekszik az igeiség szerepe. Ismerjük Peskovszkij gondolatát is „az igeiségről mint kifejezőeszközzel” (Zemszkaja 1979), arról, hogy az ige képes „mondattani távlatot” nyitni (Potyebnya kifejezése), valamint ki tudja fejezni a leggazdagabb aspektus- és

igenemárnyalatokat is (Peskovszkij 1959: 111). A nyelv alsó regisztere — első-sorban a szleng — mindenekelőtt az ige potenciális poliszémiájára, képiségére és expresszivitására apellál. Jellegzetes példái ennek a mozgást jelentő igék. A mozgás igei szemantikáját a szlenghasználó ember potenciális képként érzékeli. Innen a metaforikus átvitelek sokasága e szférában.

Amikor például a szleng átveszi a *ехать* 'utazik' ige valamennyi igekötős származékát, azok egészen más jelentésrendszerbe kerülnek: *проехали* (tkp. túlutaztunk rajta) 'túl van tárgyalva, erről ne beszéljünk többet', *въехать* (tkp. beutazik valahová) 'megért valamit, rájön valamire', *отъехать* (tkp. elutazik valahonnan) '1. megbolondul, 2. meghal', *наехать* (tkp. rá megy valamire) 'agresszíven viselkedik, követelőzik' *заехать* (tkp. bejön valahova) 'megüt', *до-ехать* (tkp. odaér valahova) 'nagy nehezen megért valamit'.

A propozitivitás növekedésének jegyében vizsgálható a szlengen belül a határozószók számának a növekedése is. Ez több modellben valósul meg.

A legelterjedtebb a *в прикуску* (a teát úgy issza cukorral, hogy a süvegcsukor-darabot szopogatja) típusú: *в постоянку* 'állandóan' (< *постоянный* 'állandó'), *в обратку* 'vissza, válaszul' (< *обратный* 'fordított'), *в нахалку* 'pimaszul' (< *нахал* 'szemtelen ember'). Ez a modell hagyományosnak tekinthető: már a régi moszkvai antikváriusok is használták a *продавать в подторжку* 'a (fiktív bevőként) ráígérőnek adja el' (< *подторговать* 'ua. '), a *в дополнку* 'pótlólag' szót (< *дополнить* 'pótol') pedig már Nagy Péter is használta (Panov 1990: 418).

Elterjedt volt az a típus is, amelyet a *в лёгкую* 'könnyen, felületesen' (< *лёгкий* 'könnyű'), *в сильную* 'erősen' (< *сильный* 'erős'), *в мягкую* 'puhán' (< *мягкий* 'puha'), *в шумную* 'zajosan' (< *шумный* 'zajos') reprezentál. Ilyet is találunk már a század elején, például Giljarovszkijnál: *в глухую* 'halálra' (< *глухой* 'süket') (1989: 78).

Még néhány másfajta modell: *с бацу* 'azonnal' (< *бац* 'puff'; Pokrovszkijnál fordul elő 'felkészületlenül' jelentésben: MoszkSztar. 1989: 174), *в кайф* 'kedvére' (< *кайф* 'élvezet'), *в жилу* 'jól, sikeresen' *жила* 'valami jó, sikeres', *в кассу* 'kedvére, hasznára', *по кайфу* 'ua.', *в ломину*, *в дымину*, *в лоскут* valamennyi (rendszerint a 'berúg' igével) 'nagyon' jelentésben.

Mint láthatjuk, a határozószók képzése analitikus jellegű. E tendencia a beszéd egyszerűsödésének tendenciájaként fogható fel. Az analitizmus más esetekre is jellemző, például amikor köznyelvi vagy szlengigéket *быть (находиться) в чём* 'valamiben van, található' szerkezettel helyettesítenek: *отказаться* 'lemond valamiről' > *быть в отказе*, *пролететь* 'kudarcot szenved' > *быть в пролёте*, *завязать* 'abbahagy valamit' > *быть в завязке*, *отпасть* 'heves érzelmi állapotban van' > *быть в отпаде*, *подать заявление на выезд из страны* 'kivándorlási kérelmet ad be' > *быть в подачке*.

Ezzel a szleng szóalkotási eszközeinek az áttekintését befejezzük. Szeretnénk még egyszer hangsúlyozni, hogy a szóalkotási eszközök a szleng poétikai eszköztárához tartoznak, melyekben két fő tendencia érvényesül: a konstrukciók egyszerűsítéséé és azok összetettebbé alakításáé. Következésképpen mind az egyszerűsítés, mind pedig az esztétizálás és a hiperesztétizálás, helyenként az abszurd felé tendálva, meghatározó jelentőségű a szleng poétikai-esztétikai rendszerében.

2. A szókép a szlengben

Az előző fejezetben már sok példát hoztunk a szleng szóképeire. Gyakorlatilag mindegyik szlengkifejezés képszerű a maga módján, vagyis egyidejűleg tartalmazza az expresszió és a komikum elemeit, s ezeket igen nehéz benne elválasztani.

Még egyszer hangsúlyozzuk: az ilyen nevetetés (vagy expresszív nevetés) nemcsak a szókincs, a trópus szintjén nyilvánul meg, hanem valamennyi nyelvi szinten. Az előző részben a hangtan területén megnyilvánuló képszerűségről volt szó. A szleng azonban egyaránt mozgósítja mind az auditív, mind a vizuális mozzanatot. Az utóbbiak először is a mozdulatok, a test (a gesztusok, a grimaszok, a testmozdulatok), valamint a ruházat és a hajviselet. Például a *пальцы жмут* (tkp. behajlítja az ujjait) 'bűnözőnek tettei magát' kifejezés mögött az az bűnözői kézmozdulat áll, amikor a beszélő a kisujját és a mutatóujját mutatja. A második képszerűsége a graffitit értjük. A mai városi falfirka a hétköznapok kultúrájának egyik legkevésbé tanulmányozott alrendszere, pedig kutatása igen gazdag anyaggal kecsegtet a szakemberek széles köre számára. (Emlékezzünk, milyen szerepe lett az ókor kutatásában a pompeji ásatásoknak.)

A mai falfirkákat két csoportra oszthatjuk.

Az első csoportba a tulajdonképpeni falfirkák tartoznak. Ezek lehetnek verbális szövegek, például *Прини, я тебя люблю и ненавижу* 'Prince, szeretlek és gyűlöllek' (egy népszerű rock énekesről van szó), vagy olyan szöveg, amelyben előfordulnak grafikai elemek is, például a dollár jele vagy egy szív. Az ilyen szlengpiktogramok megérdemlik, hogy foglalkozzanak velük.

A második csoportot a köznyelvi szövegek eltorzításából származó falfirkák képezik. Például a metrókocsikban található felirat (*Места для пассажиров с детьми и инвалидов* 'Gyermekkel utazók és rokkantak számára') bizonyos betűinek levakarása után ez a szöveg marad: *Есть пассажиры с детьми и инвалидов* 'Gyermekekkel utazókat és rokkantakat eszik', s ebből már egy kánnibál komikus képe rajzolódik ki. Vagy ugyanott: a tűzoltó készülék rajza egy nyíllal és a *Под сидением дивана* 'Az ülés alatt' felirattal a megfelelő „transz-

formáció” nyomán ilyen szöveggé alakul: *Под сидением Иван* (’Iván van az ülés alatt’).

A falfirkák többsége vagy travesztáló-játékos jellegű, vagy az ún. „kegyetlen román” stílusában szól, pl. *Белый лебедь, белый пух, я влюбилась сразу в двух*, azaz kb. *Fehér hattyú, fehér tolla, nem felejtlek én el soha*. A falfirka az egyszerűsítésre törekvő hétköznapi kultúra jellegzetes terméke.

Most lássuk a tulajdonképpeni lexikai képeket! A szlengben olyan képszerű szavakra és kifejezésekre bukkanunk, mint *кофемолить* (tkp. kávé darál) ’fecseg’, *забежать за бугор* (tkp. a domb mögé fut) ’kivándorol’, *салатики кушать* (tkp. salátákat eszik) ’lakodalomban mulat’, *уставший* (tkp. fáradt) ’romlott’ (pl. hal, hús), *кости бросить* (tkp. eldobja a csontjait) ’valakinél éjszakázik’, *как грязи* (tkp. mint a szemét) ’sok’, *бритый кактус* (tkp. borotvált kaktusz) ’kopasz férfi’, *белый друг* (tkp. fehér barát) ’vécékagyló’, *парижский насморк* (tkp. párizsi meghűlés) ’tripper’, *нетух гамбургский* (tkp. hamburgi kakas) ’kiöltözött ember’, *пенёк с ушами* (tkp. füles tuskó) ’bolond’, *давить на массу* (tkp. nyomja a tömeget) ’alszik’, *взять за белое мясо* (tkp. elkarja a mellehúsát) ’elfog’, *пустить красные сопли* (tkp. piros taknyot ereszt) ’megver’, *мордой торговать* (tkp. a pofáját árulja) ’tétlenül ül és bámul’, *застегнуться* (tkp. begombolkozik) ’alkoholelles ampullát ültet be magának’, *кипятильник* (tkp. merülőforraló) ’fax’.

A szlengben a jelentésátvitel valamennyi fajtája előfordul: lehet az analógia alapja a s z í n : *шоколадка* (tkp. csokoládé) ’néger’, *блондинка* (tkp. szőke nő) ’vodka’, *синичка* (tkp. kis kék cinege) ’közlekedésrendészeti autó’; a h a n g : *шуришать* (tkp. susog) ’beszél’, *стон со свистом* (tkp. nyögés füttyel) ’valami jó’; a m é r e t : *малыш* (tkp. kicsiny) ’kétdecis üveg vodka’, *ведро со свистом пролетает* (tkp. egy vödör füttyülve elszáll) ’valami nagyméretű dolog’; az a l a k : *морковка* (tkp. sárgarépa) ’1. penis, 2. a Lomonoszov egyetem főépülete’, *балеринка* (tkp. kis balerina) ’hazai tenyésztésű csirke’, *сопля* (tkp. takony) ’tiszthelyettesi vállcsík’, *глаза на полиестого* (tkp. a szeme fél hatra áll) ’csodálkozó tekintet’; a c s e l e k v é s vagy a f o g l a l k o z á s : *раздеть* (tkp. levetkőztet) ’meglop’, *наградить* (tkp. kitüntet) ’nemi bajjal megfertőz’, *самосвал* (tkp. dömpér, szó szerint: önledöntő) ’vodka’, *рабствовать* (tkp. rabszolgamunkát végez) ’diplomamunka v. diplomaterv elkészítésében segít’, *сыграть в жмурки* (tkp. hunyócskát játszik) ’meghal’; az é r z é k e l é s vagy a f i z i k a i c s e l e k v é s : *вертолёт* (tkp. helikopter, szó szerint: forgatva repül) ’szédülés’, *горячий* (tkp. forró) ’fricska’; az egész és a rész aránya, tehát a m e t o n í m i a i jelentésátvitel: *жона* (tkp. segg) ’bolond’, *букварь* (tkp. ábécéskönyv) ’magoló típus’, *рогатый* (tkp. szarvval ellátott) ’trolibusz’; az o k s á g i v i s z o n y m e g f o r d í t á s a : *гастрит* (tkp. gyomorhurut) ’olcsó utcai pirog’, *тошиловка* (tkp. hányóhely) ’menza’ stb. A legtöbb jelentésátvitel azonban kétségtelenül a p e -

r i f e r i á l i s s z é m á k átville révén keletkezik, erről több kutató is ír (pl. Kopilenko 1976). A szlenghasználó ebben fedezi fel meg a legfrissebb képeket. Pl. *баян* (tkp. harmonika) 'fecskenő a kábítószer beadásához', *прищипка* (tkp. csíptető) 'lány', *мухобойный* (tkp. légyölő) 'nagy, nehéz', *уксус* (tkp. ecet) 'részes ember', *губастый* (tkp. vastag ajkú) 'pohár', *поплавок* (tkp. úszó a horgászboton, ill. az egyetemi végzettségről tanúskodó rombusz alakú jelvény) 'diploma', *все пучком* (tkp. minden csokorban) 'minden rendben', *аласка* (tkp. Alaszka) 'kapucnis dzseki'.

A szleng képszerűsége két, egymással ellentétes tendenciát tartalmaz. Egyfelől a használója a hangzó szóból mint potenciálisan expresszív komikus képből indul ki. Másfelől a képszerűség itt az eredeti jelentések és témák felől építkezik. A szlengben tehát az onomasziológiai és a szemasziológiai tendencia szoros egységben jelentkezik.

Sok olyan szó van a szlengben, amelyet képként használnak. Ezek lehetnek szótövek is (s ekkor a kép a szóalkotás törvényei szerint épül fel, erről a megfelelő pontban már volt szó) vagy pedig szavak, s ebben az esetben ezek több tucat vagy akár több száz frazeologizmus és szólás magjává lesznek. Például a *морда* 'pofa' szó (vagy szinonimája) számos miniszöveget eredményez, pl. *морда просит кирпич* (tkp. a pofája téglát kér) 'tenyérbe mászó képe van', *сделать морду кирпичом* (tkp. a pofájából téglát csinál) 'dühös képet vág, szemtelenül viselkedik', *мордой в салат* (tkp. a pofájával a salátába (szédül)) 'berüg', *а морда не треснет?* (tkp. a pofád nem reped el?) 'hát toronyóra lánccal nem kéne?'. Az ilyen szavak és tövek évtizedekig is élhetnek. Zemszkaja a szlengszavak kérészetlenségére a *сквозить* 'elmege' szót idézi (1979: 29). Pedig már Mihelszon 1902. évi szótárában is megtaláljuk a *дать сквозняка* (tkp. cúgot ad) 'elfut' frazeologizmust (1902–1903, 2: 400). Vagyis a szó (a tö) a szlengben potenciális képként él tovább.

A szleng tehát egyfelől a szóból indul ki, másfelől viszont az értelemről. A szlengben számos olyan „kriptotípus”, rejtett szemantikai mező, kategória van, amelyből hosszú időn át keletkeznek szlengkifejezések. Innen erednek az igen gazdag szinonimasorok, de innen származik — tágabb értelemben — bizonyos tematikai komplexumok kidolgozottsága is. Ez elsősorban a fiziológiai témákra, a városban aktuális reáliákra és az értékelő kategóriákra vonatkozik. Például a rendőr ilyen elnevezései: *хвост* (tkp. fark), *метёлка* (tkp. söprű), *мусор* (tkp. szemét), *шинель* (tkp. köpeny), *сапог* (tkp. csizma), *краснощёкий* (tkp. vöröskéjú), *свисток* (tkp. füttyölő), *дубинка* (tkp. gumibot), az őrizetes helyiséget jelentő *холодильник* (tkp. hűtőszekrény), *обезьянник* (tkp. majomketrec), a rendőrautó nevei: *канарейка* (tkp. kanári, ti. a kék autón hosszanti sárga csík van), *синеглазка* (tkp. kékszemű).

A lányt jelentő szlengszavakból néhány: *персик* (tkp. őszibarack), *крошка* (tkp. morzsa), *швабра* (tkp. partvis), *коза* (tkp. kecske), *простокваша* (tkp.

aludtfej), *матрëшка* (tkp. matrjoskababa), *корова* (tkp. tehén), *доска* (tkp. deszka), *дырка* (tkp. lyuk), *мотыга* (tkp. kapra), *фанера* (tkp. furnérlap), *кукла* (tkp. baba), *машка*, *дунька* (tkp. a *Мария* és az *Авдотья* becézett alakjai), *клизма* (tkp. beöntőkészülék), *станок* (tkp. munkapad), *гирла* (vö. ang. *girl*), *клюшка* (tkp. jégkoronggütő), *тëтка* (tkp. nénike), *мочалка* (tkp. csutak), *женьшень* (tkp. ginseng, hangutánzás: *женщина* 'nő'), *овца* (tkp. birka), *тëлка* (tkp. borjú).

A hazugság jelölésére szolgálnak: *свист* (tkp. fütty), *дезуха* 'dezinformáció' (< *дезинформация* 'ua.'), *сказки пушкина* (tkp. Puskin meséi), *сказки венского леса* (tkp. mesél a bécsi erdő), *лапша* (tkp. levestészta), *мозгоклюйство* (tkp. agycsipkedés).

A legnagyobb lehetőség az olyan nagy mezőkön nyílik a képalkotás számára, mint például a „rossz ember”, amely általánosan sértő szemantikába megy át. Ennek szinonimái között vannak olyanok, mint a *фраер* 'pancser', *хлам* (tkp. szemét), *чемодан* (tkp. bőrönd), *монголоид* (tkp. mongoloid), *недоструганный* (tkp. nem eléggé legyalult, a *недоделанный* 'nem eléggé/félig megcsinált' analógiájára), *ноготь обломанный* (tkp. letört köröm), *обмылок* (tkp. szappanmaradék), *шпингалет* (tkp. retesz), *изжога* (tkp. gyomorégés), *калоша* (tkp. kalucsni), *кисель* (tkp. gyümölcskocsonya), *коля*, *алëша* (a *Николай* és az *Алексей* becenevei), *котлета* (tkp. vagdalthús), *отрыжка пьяного индуса* (tkp. a részeg hindu böfögése), *пельмень* (tkp. húsos derelye), *подпëрдыш* (< *пердеть* 'szellent'), *полуфабрикат* (tkp. félkészáru), *пупок* (tkp. köldök), *тундра* (tkp. tundra), *тапочек* (tkp. papucs), *тормоз* (tkp. fékpofa), *трюфель* (tkp. szarvasgomba), *тупоносый* (tkp. tompaorrú), *тухляк* (tkp. romlotthús), *дуб* (tkp. tölgyfa), *дерево* (tkp. fa), *даун* (vö. Dawn-kór), *выхухоль* (tkp. pézsmacickány), *баобаб* (tkp. baobab, kenyérfa). Az ilyen általánosan sértő szókincsben olyan árnyalatok egyesülnek és egységesülnek, mint a „buta”, „kellemtelen, taszító”, vagyis csupa negatív tulajdonság. Ez a tendencia a szlengre nagyon jellemző: a jelentésmezőknek itt nincsenek világos határaik, és integrálódásra törekszenek. Ezért mehet át például az „étel” jelentés a „falatozás”-ba, onnan pedig az „ivás”-ba (*хавчик*). Ugyanakkor ez a tendencia együttjárhat az ellenkezővel is, ami nem más, mint a szűk, speciális elnevezés. A vállalkozói szlengből ismerjük például az *отмороженный* (tkp. elfagyott) szót. Az egyik értelmezés szerint ez 'olyan ember, aki a partnerre nyilvánvalóan teljesíthetetlen kötelezettségeket erőszakol rá, majd pedig nem teljesítés esetén elveszi annak vagyónát'. Mondhatni, erre szinte külön üzletág szakosodott.

A szlengszemantika tehát vagy a maximális konkrétságra törekszik vagy éppen ellenkezőleg, olyan maximális általánosítottságra, amely már elvontságba, elmosódottságba torkollik. Ezt a szemantika sajátos polarizálódási tendenciájának tekinthetjük. A poétikai eljárások terén ez abban tükröződik, hogy a kép egymással ellentétes trópusokra épül: az intenzív eufemizáció a maximális

diszfemizációval, a hiperbola a túlzó kicsinyítéssel, litotésszal párosul, míg az erős csonkítás (a szóképzésben) a túlképzéssel jár együtt. A kép szándékos „összetettsége” könnyen egyszerűsítő eljárásba csaphat át, az abszurd pedig a hangsúlyozottan józan ésszel párosulhat.

Az egyszerűsítő esztétikai tendencia, mint fentebb bizonyítani próbáltuk, jól megmutatkozik a szóalkotásban (csonkítás stb.) A lexikai stilisztika terén bizonyos stilisztikai jelkulcsok kiválasztásában nyilvánul meg (erről részben már volt szó a szleng témái kapcsán). Jellegzetes primitivista (pontosabban pszeudo-primitivista) jelkulcs például a pszeudo-orosz, népieskedő stílus. A szlengben időnként felerősödik az „egyszerűség”, a beszéd „keresetlenségének” a divatja. Innen az olyan szavak, mint a *заморочка* ’nehéz feladat’, *фенька* ’bármely érdekes tárgy’, *запарить кочерыжку* (tkp. megpárolja a káposztatorzsát) ’rágyújt’, *похороночка* (tkp. kis temetkezőhely) ’rejtekhely’, innen a tájszólási kifejezések és az olyan prozatorecsijés (a terminus technicus eddig nem használt második, „süksük nyelv” jelentésében) „hibák” szándékos használata mint a *вас тут не стояло* kb. ’maga nem állott itt’, *секёшь?* kb. ’értsük?’.

Az egyszerűsítő eljárással kontrasztviszonyban áll az esztétizálás és a hiperesztétizálás. E tendencia a poétika terén leginkább a sajátos körülíró eufemizmusban fejeződik ki. Az a tabu, amely az eufemizmust motiválja, a szlengben gyakorlatilag nem létezik. A tabu csupán a tolvajoknál, cigányoknál stb. maradt fenn, de ott is csak részlegesen. Innen az olyan kifejezések, mint *угодить к дяде* (tkp. a bácsihoz kerül) ’rendőrkézre kerül’ (Giljarovszkij 1989: 11), *угодить под шары* (tkp. a gömbök alá kerül) ’ua.’ (uo. 14), bár mára ezek is elavultak. A szlengben az eufemizmus gyakorlatilag képszerű perifrázissá vált, néha az abstractum pro concreto típusa, máskor pedig az antonomázia alapján. Az eufemizmusnak gazdag hagyományai vannak a szlengben, a 19. századi kispolgári szlengeknek még szerves része volt. A szépirodalomban sok példát találunk arra, hogyan parodizálták az írók az eufemizmusokat. Gogol egyik szereplője így mondja azt, hogy ’kifújtam az orrom’: *я облегла себе нос посредством платка* (tkp. könnyítettem az orromon a zsebkendő segítségével). Leszkov egyik asszonyhőse pedig ahelyett, hogy ezt mondta volna: a gőzfürdőben voltam, eképpen fejezte ki magát: *имела я счастье быть в бестелесном маскараде* (tkp. ’szerencséttem volt a testtelen maszkabálban lenni’) (1956: 151).

A mai eufemizmusok — körülírások és allegóriák — szerkezetükben sokban hasonlítanak a fentiekhez, például: *горизонтальная профессия* (tkp. vízszintes szakma) ’prostituáció’, *лекарство* (tkp. gyógyszer) ’szeszes ital’, *книжки читать* (tkp. könyvet olvas) ’iszik’, *белый друг* (tkp. fehér barát) ’véécakagyló’, *ресторан „зеленый кустик”* (tkp. „zöldbokor” étterem) ’ivás az utcán’, *арбуз проглотить* (tkp. dinnyét nyel) ’terhes lesz’, *нарисовать звездочку на заднице* (tkp. csillagot rajzol a fenekére) ’sikert arat a nőknél’, *аэродром в лесу* (tkp. erdei repülőtér) ’kopasz fej’, *цветок асфальта* (tkp. aszfaltvirág)

'prostituált'. Szinte végtelen az obszcén szitkozódás eufemizmusainak a száma, pl. *иди на три веселых буквы* (tkp. menj a három vidám betűre) kb. 'eridj a Ludolf-féle számba', *ё-ксель-моксель* (vagy *ё-шки-мошки, ё-харный бабай*) kb. 'bosszorkányos Varga János', *бля-ха-муха* kb. 'akkurucok jó katonák!' Ezekben a képi eufemizációt nem a tiltás szüli, hanem a tiltott téma kinevetése. Nagyszámú szinonima fejezi ki például a 'meghal' jelentést is: *дать упаковочку* (tkp. becsomagol), *дать дуба* (tkp. tölgyfát ad), *коньки двинуть* (tkp. elmozdítja a korcsolyát), *скопытиться, копыта (деревяшки, костыли) протянуть* (tkp. eldobja a patáját, facipójét, mankóját), *сандалии откинуть* (tkp. eldobja a szandálját), *отъехать* (tkp. elutazik), *сделать ручкой* (tkp. integet), *ласты клеить* (tkp. összeragasztja az uszonyait). Erre az utóbbi szinonimasorra épül a humor például a „Tizenkét szék” egyik jelenetében (Ifj-Petrov 1983: 19–20 — vö. Gellért Hugó ford., 21). Így teszik nevetségessé a világot, amely ezáltal megszűnik félelmetesnek lenni.

Míg az eufemisztikus allegória a kultúrára irányuló direkt beszédesztétizálás jellegzetes eszköze, az abszurditás példajaként a szlengtrópusban előforduló oximorontendencia hozható fel. A szlengben az oximoron mint az összeegyeztethetetlen elemek összeegyeztetése rendszerint az abszurdumra törekszik. Az ellentétes jelentések elmosódnak és egyetlen abszurd egésszé változnak.

Az oximoron mint szándékos értelmetlenség, mint a jelentések egész létező hierarchiájának nevetető felsorakoztatása a szlengben mindig jelen volt. Az oximoron létrehozásának lélektani indítékát jól érzékelteti Lev Tolsztoj: „Tréfálkozásuk jellege, mármint Vologyáé és Dubkové, az ismeretes anekdota utánzása és fokozása volt: »Mi az, maga külföldön volt?« — mondja az egyik. »Nem, nem voltam — feleli a másik —, de a bátyám hegedül.« A képtelenség ilyfajta komikumában *o l y a n t ö k é l e t e s s é g e t é r t e k e l* (az én kiemelésem — V. J.), hogy már az anekdotát is úgy mondták el, hogy »a bátyám sem hegedült soha«. Minden kérdésre ebben a modorban feleltek egymásnak, s néha kérdés nélkül is *m e g p r ó b á l t á k a k é t l e g ö s s z e n e m i l l ő b b d o l g o t ö s s z e h o z n i, s e z t a z é r t e l m e t l e n s é g e t o l y a n k o m o l y a r c c a l m o n d t á k* (az én kiemelésem — V. J.), hogy igen mulatságosan ütött ki.” (Tolsztoj 1958: I, 226 — Németh László ford., 214). És még egy helyen: „komoly, tűnődően* ostoba képet vágott, mondott valami szót, aminek sem értelme nem volt, sem köze a kérdéshez, aztán bamba szemmel ilyen szavakat mondott ki, mint *cipó* vagy *elementek* vagy *káposzta* vagy valami ilyenfélét” (Tolsztoj 1958: I, 276 — Németh László ford., 262). A beszéd abszurdizálása sok emberre jellemző. Például Gorkij kedvenc ironikus káromkodása a „lila ördögök!” volt (Annyenkov 1990: 44). A mai szlengben előforduló abszurd trópusok példája lehet az olyan, mint a *вместо*

* Helyesen: *szándékosan*. (A ford.)

глаз две пельмени (tkp. a szeme helyén két húsosderelye van) 'csúnya, kifejezéstelen arcú', *красив до безобразия* (tkp. olyan szép, hogy szinte rúg) 'szép', *смесь бульдога с носорогом* (tkp. a buldog és az orrszarvú keveréke) 'valami abszurd', *помесь негра с мотоциклом* (tkp. a néger és a motorkerékpár keveréke) 'ua.', *стучать себя пяткой в грудь* (tkp. a sarkával veri a mellét) 'dicsekszik'.

Végül néhány szót arról, hogy mennyire hálás terület lehet a szleng a különféle egybevető kutatások számára. Egyrészt az egyes nyelvek szlengjeiben meglepően hasonló képszerűség figyelhető meg, másrészt lépten-nyomon előbukkan a nemzeti gondolkodásmód sajátosságai is.

A spanyol társalgási szlengben például számos analóg jelenség van az orosz-szal (kizárva természetesen a tükörfordításokat), pl. *cambia de disco* = *смени пластинку* (tkp. vedd le a lemezt) 'hallgass el'; *melón* = *дыня* (tkp. sárgadinnye), *calabaza* = *тыква* (tkp. tök) mindkettő 'fej'; *dinarla* (*dar la alma*) = *отдать душу* (tkp. odaadja a lelkét) 'meghal'; *morirse de risa* = *умереть со смеху* 'meghal a nevetéstől'. Sok megfelelője van a spanyol szlengben az orosz értékelő hiperboláknak is, pl. a *безумный* (tkp. őrült), *потолочный* (tkp. plafoni): *barbaro* (tkp. barbár), *brutal* (állati, brutális). Nem kevés tipológiai megfelelés figyelhető meg a szóalkotás terén is, pl. *болтология* 'fecsegés' *chismografía* 'pletykás hajlam', *yernoscracia* (tkp. vőuralom) 'protekción'. Hasonló vonásokat találunk a testi metonímiában is. A 'fenék' orosz szinonimáit például sokféleképpen meglovagolják a spanyol szlengben is (például a Barca labdarúgócsapat szurkolóit csúfolásként csak *cules*, vagyis 'ülep' szóval illetik).

Ugyanakkor azt is látjuk, hogy sok olyan kép, amely kulcsszerepet játszik a szleng kozmoszában, a gondolkodás nemzeti sajátosságait tükröző analógiák alapján keletkezik. Az orosz *стучать* (tkp. kopog) 'besúg', *стукач* (tkp. kopogó) 'besúgó' szavaknak a spanyolban a *soplar* (tkp. fúj), *soplón* (tkp. aki fúj) felel meg. Az orosz *блатной* 'bűnöző' megfelelője a spanyolban az *enchufista*, *enchufado* (tkp. aki csatlakozott, felzárkózott,).

A szleng szóalkotása és lexikai képszerűsége tehát az egyetemes és a sajátos kutatásának egyik legérdekesebb területe.

3. A szleng a beszédben. A szleng retorikája

A szó és a szókapcsolatok szintjén megfigyelt szemantikai tendenciák a szöveg szintjén is érvényesülnek, a szleng „ékesszólásának” hasonló expresszív nevetető törekvései vannak.

A szlengretorikában különleges helyet foglal el a szakmai ékesszólás. Az archaikus formák között ez különösen gyakori volt. A szlengretorika régen is, ma is számos műfajban virágzik, ilyenek a mondókák, a felkiáltások, a kereskedők

és kikiáltók reklámszövegei. Ismeretes a profi fecsegő típusa. Amikor Bahtyin „Párizs kurjongatásai”-ról mint a középkori utcai műfajok egyikéről ír, a hangos szó sajátos szerepét hangsúlyozza a kor kultúrájában (1990: 201).* A Moszkva-kutatók könyveiben sok-sok példát találunk a régi kereskedői retorikára. Píyen volt például a gyümölcsárusoknak ez a rímelő mondása: *Яблочки ранет, у кого своих нет!* kb. 'Ranett az alma, vigyed csak haza!' Hasonló a maiaké is: *Квашеная капуста — у кого в желудке пусто* kb. 'Friss a savanyúkáposzta, vedd, ha gyomrod üres, pusztal!'

Idetartoznak az olyan jellegzetes műfajok is, mint a vitatkozás. A szlengelemek beleszövése a dialógusokba a hétköznapi retorika szokásos, elmaradhatatlan eleme. Az első fejezetben már részletesen kitértünk erre Jerofejev „Moszkva — Petuski” c. poémája kapcsán. A szlenges prozstorecsije telis-tele van minidialógusokkal és standartizált dialógustörredékekkel (ld. pl. Arutyunova 1978). A városi hétköznapi folklór ebből a szempontból valóságos kincsesháznak tekinthető, mivel itt a hagyományos műfajok sajátos fénytöréssel jelentkeznek.

Minidialógusok: *Кто? — Дед Пихто* (v. *конь в кожаном пальто*). (tkp. Ki az? — Pihto apó (v. egy ló (bőr)kabátban). *Куда? — Поной чистить провода*. (tkp. Hová még? — A fenekemmel pucolni a drótokat *Эй! — „Эй” зовут лошадей*. (tkp. Hé! — „Hé!”, így a lovakat hívják!)

Szólások és közmondások: *Надо есть часто, но помногу*. Ne együnk ritkán, de nagyokat. — *На халяву и уксус сладкий*. Ha ingyen van, még az ecet is édes. — *Лучше стучать, чем перестукиваться*. Jobb kopogni (besúgni), mint morzézni (átkopogni az egyik cellából a másikba). — *Сколько волка ни корми, всё равно у слона член больше*. Akármennyit etesd a farkast, mégis az elefántnak van a nagyobb izéje. — *Шумный как вода в унитазе*. Zajos, mint a víz a vécékagylóban.

Találós kérdések: *Постельная принадлежность из трех букв. Агунемү, három betű (муж 'férj')*. — *Черное на четырех ногах (шахтёр после получки)*. Fekete és négy lábon jár (bányász a fizetés napján).

Sértés jellegű szólások: (a gyermekfolklórban **csúfolók**): *Борис — председатель дохлых крыс*. Borisz, a döglött patkányok elnöke (névcsúfoló). — *Жир-трест-комбинат-пром-сосиска-лимонад*. Zsírtröszt, kombinát, virsliipar, limonádé (kövérgyerek-csúfoló).

Gúnyos tanácsok: *Не будь чем ворота подпирают*. Ne légy olyan, mint amivel a kaput betámasztják.

Adomajlegű mulattató miniszövegek: (a szerkezet a standard frazéma egyenes idézetének és az idéző mondatnak a szembeállítására épül): „*Бережж-*

* „Az árusok rendszerint ritmikus, verses szövegeket kiabáltak; minden szöveg négy soros versszakokra oszlott, s egy meghatározott árufajtát kínált és dicsért” — Kőnczöl Csaba ford., 225. Ld. még a következő lapokat is. (A szerk.)

ного и бог бережёт” — сказала монашка, надевая презерватив на свечку. „Segíts magadon, Isten is megsegít” — mondta az apáca, majd ráhúzta az óvszert a gyertyára. „Путь так путь”, — сказал котенок, когда его несли топить. „Ha inni kell, akkor hát igyunk” — mondta a macska, amikor vitték vízbefojtani.

Jelszó-paródiák: Водка — пережиток прошлого, настоящего и будущего. A vodka a múlt, a jelen és a jövő csökevénye.

Szólások: Не видать еще Красной Армии. 'Még nem jön a Vörös Hadsereg' (mondják a villamosra várva). Пришла Красная Армия. 'Megjött a Vörös Hadsereg' (menstruáció). Ешьте, гости дорогие, все равно выбрасывать. 'Fogyasszák egészséggel, ami marad, úgyis kidobjuk' (tréfás kínálás).

Két- és négy sorosak: Скажем дружно: | Нафиг нужно! Mondjuk együtt: kell a francnak! Будьте здоровы, живите богато, | Насколько позволит вам ваша зарплата. | А если зарплата вам жить не позволит, | Ну что ж, не живите, никто не неволит. Éljetek jól, dúskáljatok, már amennyire a fizutokból telik. Ha meg már nem telik, hát ne éljete, senki nem kényszerít rá.

Meghívások: Приезжай ко мне в Тбилиси, будут вот такие сиси. Gyere már el Tbiliszibe, látsz majd ekkorra ciciket!

Tréfás fenyegetés: Для тебя зубы — роскошь. Luxus, hogy ennyi fogad legyen. Сделай фокус — испарись. Mutass be egy trükköt: párologj el!

Tréfás dicséret: Молоток, подрастешь — кувалдой будешь. (tkp. Kalapács, [a молодец-cel szójáték] ha megnősz, pöröly lesz belőled.)

Rituális minidialógus: Тук-тук! — Кто там? — Сто грамм. — Заходи! Кип-коп! — Ki az? — Egy deci! — Kerülj beljebb! (amikor vodkát isznak). Второе орудие — к бою! Második üteg — tűz! (amikor valaki tüsszengett).

A szlengdialógusban nagy szerepe van azoknak a szállóigéknek, amelyek a sokak által ismert szépirodalmi művekből vagy népszerű filmekből, szappanoperákból, rajzfilmekből származnak.

A szlengretorika mint „másodlagos” folklór a nyelv és a kultúra sajátos paródiája. A már létező nyelvi és kulturális mintákat vagy közvetlenül parodizálja (például amikor egy ismert közmondás első tagja után szleng folytatás következik: Работа не член, сто лет простоят: A munka nem penis, száz évig is elálldogál — válasz arra, hogy dolgozni is kellene*), vagy pedig a saját aforisztikáját hozza létre (Сухие дрова жарко горят, tkp. száraz fának forró a tüze — a sovány nőkről).

* Utalás a Работа не волк, в лес не убежит (tkp. A munka nem farkas, nem fut el az erdőbe 'Nem szalad el előled a munka') szólásra. (A szerk.)

A szlenghasználó az általános nyelvi szabályok szerint építi a mondatot, a mondat szerkezetek „varrataiba” azonban saját elemeket illeszt. Elsősorban a megszólítások (*кактус* ’kaktusz’ — kopasz emberhez, *самцы* ’kanok’, hasonló korúakhoz, *плесень* ’penész’ gúnyos) és a közbevetett szavak rendszere kap szleng színezetet (*кстати о птичках* ’apropó, madarak’, *между нами девочками* ’köztünk, lányok között legyen mondva’).

A parodizáló travesztálás határesetei az abszurdba torkollnak. Amit Vinokur poétikai etimológiának nevezett, vagyis a hangtani párhuzamra (szójátékra, asszonánkra) épülő fonetikai metafora, az a szlengben gyakran párosul bombasztikus, dagályos szitokprovokálással. Különösen gazdag e téren a gyermek- és diákfolklor.

A nevetető abszurditás másik jellegzetes eszköze az anakoluthon (a hibás, félreérthető mondatfűzés) vagy az amfibólia (kétértelműséget eredményező szó-, illetve szóalakhasználat). Közöttük a határ nehezen húzható meg, mivel a jelentés „elhomályosítása” szándékos abszurditással párosul), mint például *Хорошо зимой и летом, чем весной и осенью*: Jó télen és nyáron, mint tavasszal és ősszel. Ez után már a degrammatizált, a nyelvtan normáin „felülemelkedő” paródiafolklor kezdődik, például *Если хочешь сил моральных | И физических обречь, | Пейте соков натуральных: | Укрепляют грудь у плеч*. Ha erkölcsi és testi erőre vágyol, igyatok minél több gyümölcslevet, muszklissá teszi a vállad meg a mellkasod!

A szlengretorika szerves része a beszéd hangos megformálása. Már szó volt a szlengstílus olyan hangtani változatairól, mint a kaukázusi, a zsidó vagy a vidéki. A mai (kb. az 1980-as évekbeli) moszkvai szlengstílusnak is ismerjük a hangtani jellemzőit. Ide lehet sorolni például a hangsúly előtti magánhangzók rendkívül erős megnyújtását, amivel együtt jár, hogy az összes hangsúlytalan magánhangzó teljesen redukálódik (eltűnik), a hangsúly alatt állók pedig redukáltak lesznek, például [*эв̄яр̄ьл*] *говорил* ’beszélt’, [*э̄а̄ӣ’б*] *вообще* ’általában’ (néha: [*а̄ӣ’б*]), [*н’а̄рм̄’л’н̄*] *ненормальный* ’nem normális’. Ilyen jellemző a szonoritás megemelkedése; a zöngétlen mássalhangzók zöngésített, néha kifejezetten zöngés ejtése: [*б̄а̄д̄о̄м*] *потом* ’azután’, [*э̄г̄д̄а̄*] *когда* ’mikor’; [*ж̄ӯх’р*] *шухер* ’veszély; balhé’; a dentális zárhangok *z-* és *sz-*szerű koartikulációval való ejtése előlképzett magánhangzók előtt: [*д’з’э̄ль*] *дело* ’dolog’, [*д’з’ӯскъ*] *диск* ’diszkó’, [*т’э̄хъ*] *тихо* ’halkan’, [*б̄а̄д’з’э̄м*] *пойдем* ’gyerünk’; az „orrhangúsítás”, amikor a levegő szabadon halad át az orrüregen. Megemlíthető még néhány rendkívül gyakori szó, amelyeknek kiejtése mindig azonos marad, például [*ном*] *пойдем* ’gyerünk’; [*пол*] *понял?* ’érted?’; [*на̄ӣ*] *пойди* ’menj el’; [*в’ил*] *видел* ’látta’; [*заш’*] *знаешь?* ’tudod?’; [*чо*] *что?* ’mi?’; [*нэ*] *ну* ’(a legkülönfélébb hangsúlyok kifejezésére)’; [*ӣ’а*] *сейчас* ’mindjárt (elutasítás, egyet nem értés kifejezésére)’ stb.

A köznyelvből jól ismerjük ezeket a tendenciákat, a szlengben azonban mindezek jóval sűrítettebben, mondhatni, felnagyítva jelentkeznek.

A szlengelemekkel telített dialógusokat rendszerint sajátos emocionalitás jellemzi, ami az intonációs konstrukciók fokozottan emocionális érvényesítése által fejeződik ki. A szleng érzemvilága a köznyelvétől eltérően általában meszterkélte, színlelt.

A szlengdialógus a szlengretorika egyik legjellegzetesebb műfaja, amelyben valamennyi nyelvi eszköz egymással kölcsönhatásában szerepel. A beszélők „közösen” határozzák meg a beszéd szlengesítettségének mértékét (a fiataloknál például ez jóval nagyobb), valamint a szlengesítés útjait és eljárásait. A játékos elem aránya tehát a dialógusban különböző lehet, e játék „minőségét” pedig (a fekete humortól a női egzaltáltságig) a beszélők jelleme és pszichológiája határozza meg.

4. A szleng domináns esztétikai vonásai: a hiperesztétizmus, az abszurditás, a primitívizáltság

A szlengpoétikának a nyelv különböző szintjein történő vizsgálata lehetővé teszi, hogy meghatározzuk a szleng domináns szemantikai (és esztétikai) jegyeit. Három ilyen domináns jegy van: a hiperesztétizmus, az abszurditás és a primitívizáltság (egyszerűsítő eljárás). Az első fejezetben elemeztük a szleng ontológiai állapotait, a benne egyidejűleg jelen levő zártság, majd a részleges nyitottság, s végül a teljes abszolút nyitottság tendenciáit. A szlengpoétika vizsgálata a következő konklúziókat teszi lehetővé.

A zártságnak, a hermetizmusnak a hiperesztétikára való törekvés, vagyis egy összetett poétikai-szemantikai rendszer kultiválása felel meg. A zárt rendszert olyan belső összetettség élteti, amely azt bizonyos időre öntörvényűvé teszi. A hermetika esztétikai szemszögből mindig összetett jelenség.

A szleng kitárulkozása, a cinizáló tendencia mintegy belső lázadást vált ki a rendszerben. A hermetika által rendszerbe foglalt összetettség a cinikus tiltakozásnak, e mindent összezavaró demokratikus elvnek a nyomása alatt összeomlik. A rendszer mintegy „megbolondul”, bátor kísérletezésbe kezd, eklektikus módon új elemekkel telítődik. Megvalósul az abszurdba mint a cinizmus szemantikai határesetébe való átmenet.

A szleng teljesen nyitottá válása, teljes demokratizálódása és plebejizálódása megszabadítja a rendszert az elzárkózásra, a bárminemű esztétizmusra való törekvés utolsó maradványaitól is. A hermetizmussal teljesen szakító cinizmusból rablezianizmus lesz. Az „őrült” eklektikus rendszer őselemeire bomlik, primiti-

vizálódik. A rendszer itt egy dialektikus spirálmenethez jut el, áttér a teljes nyitottságra, amelynek a méhében megfogannak az új hermoszisztémák magjai.

Ez a szleng létezésének teljes terjedelme, mely az alkimikusok titkos beszédétől az utcai szitkozódásig terjed, s e végletek egyidejűleg és szélsőségesen szemben is állnak egymással, és ugyanakkor belsőleg rokonok is.

A szleng nyelvfilozófiai értelmezését rendkívül fontos feladatnak véljük.

A szlengkutatás már elegendő empirikus anyaggal rendelkezik ahhoz, hogy megfelelő filozófiai és kulturológiai következtetéseket lehessen belőle levonni.

UTÓSZÓ HELYETT, AVAGY PERGAMON REHABILITÁCIÓJA

Könyvünkben áttekintettük a szleng három komplexumát, három ontológiai státusát. Felvázoltuk szövegalkotásának főbb mozzanatait, a szlengelemek beszédbeli funkcionálásának alapvető törvényszerűségeit, és kísérletet tettünk arra, hogy a szlenget nyelvészeti és világnézeti rendszerként határozzuk meg.

Megkíséreltük kimutatni, hogy a szleng nem valami fakultatív dolog a nyelvben, nem daganat, amely a nyelvi szervezet egészsége és szépsége érdekében eltávolítandó onnan, hanem éppen ellenkezőleg, a nemzeti nyelv sajátos struktúraalkotó tényezője.

Szeretnénk különösen aláhúzni a következőket. A szleng nem egyszerűen szociolektus, aminek eddig tekintették. Kutatását ki kell emelni a szociolingvisztika keretei közül, ki kell vinni a nyelvkultúrológia és a nyelvfilozófia szélesebb és termékenyebb mezejére. A szleng a nyelv és a kultúra közötti kölcsönhatás egységének tekintjük. A kultúra további egységekre, „kvantumokra” bontható, s ezek mindegyikének megvannak a maguk sajátosságai. A kultúra ilyen — hogy úgy mondjuk — kvantumizálása a nyelvben annak szlengbeli kvantumizálásán át tükröződik. **A s z l e n g és a szlengszó tulajdonképpen nyelvi tükröződés, a kultúra egy kvantumának kollektív nyelvi interpretációja.** (A kvantumról és kvantumizálásról természetesen csupán metaforikusan beszélünk: a fizika törvényeit nem lehet a kultúrára alkalmazni.)

A szleng nem csupán a megmerevedett, befejezett kultúrát tükrözi (erre a hermetika szakosodik), hanem a dinamikusan fejlődőt is. A szleng a kultúraalkotás folyamatában résztvevő emberek nyelve. Ezek az emberek alkalmazkodnak, próbálkoznak, van, amit „ki-kitörölnek”. Ezért a szleng — képletesen szólva — úgyis felfogható, mint az eljövendő kultúra piszkozata. A szakembereket Puskin kéziratái is érdeklik, az író legelső és későbbi elgondolásai, s a levelei, amelyekben terveiről beszél, sőt még elírásai is. Ám ki tudja miért, nem érdekli őket a szleng, az emberi civilizációnak ez a hatalmas, leginkább szóbeli piszkozata. Pedig bizonyosak vagyunk benne, hogy nélküle a kultúra egészét sem lehet megérteni. Féltő, hogy a civilizáció szlenganyagának belülről való vizsgálata nélkül annak mindenfajta interpretálási kísérlete dogmatizmusba fullad.

Ha olybá vesszük, hogy az orosz kultúra egy lezárt, közismert darabja például a Kreml fala, akkor e fragmentum szlengvetülete a falat századokon át épí-

tő mesteremberek gazdag szlengpolifóniája, a falak tövében portékájukat áruló kereskedők hívogató kiáltása és szitkozódása, a falat a támadásoktól védelmező harcosok szlengje lesz. Az orosz ember mindezt a kusza ezerhangúságot a múlt nyugtalan, sajnó zúgásának hallja, vagy inkább érzi, és sajnó nem képes kihallani belőle az egyes emberek hangját. Pedig e kulturális érzékelés nélkül a Kreml falai sem élnek. A szlengkutatás feladata, hogy szétagolja, meghallja és feltámassza ezeket a hangokat. Igaz, a tovaszállt történelem ezt a gyakorlatban már sokszor nem teszi lehetővé. A jelen rögzítése a jövő nevében azonban csak tőlünk függ.

A szlenganyag mindig olyan részletek tömegének gyűjteménye, amelyek első pillantásra lényegteleneknek tűnnek. A szlengkifejezés mindig a „normatív” nyelv megfelelőivel szembenálló, véletlen anomália látszatát kelti.

Minden nyelvész ismeri az egyiptomi Alexandriában élt analogisták és a pergamoni anomalisták nevezetes nyelvfilozófiai vitáját. Ez a vita sokban meghatározta a filológia egész további fejlődését. Elmondható: az alexandriai analogisták legyőzték ellenfeleiket, s attól kezdve a filológia (benne a nyelvészet is) az analógia lobogója alatt kezdett haladni. Az analógia nemcsak gyakorlati eszköze lett a kutatásnak, hanem a fő filozófiai, világnézeti beállítódás is. S ez teljesen indokolt, hiszen nélküle összeomlott volna a szóbeli kultúra fundamentuma, az emberek megszűntek volna egymást érteni. Ám az anomalistáknak a nyelvészeti eszmék fejlődésébe hordott építőköveit nem értékelték eléggé. Pedig az anomália szerepe felbecsülhetetlen a nyelv fejlődésében.

A kizárólag az analógia hagyományát követő nyelvészek sajnó mereven szétválasztják a nyelvben fellelhető „fontos” (örök, megingathatatlan) és „másodrendű” (múlékony, átmeneti) jelenségeket.

Ennek az lett a negatív következménye, hogy aránytalanság keletkezett egy-egy kor analógiás, illetve anomáliás jelenségeinek vizsgálata között, s a kutatók figyelmét elkerüli e két jelenségsor dialektikus kölcsönviszonya, nevezetesen az, hogy ami tegnap még anomáliának tűnt, az holnap analógia lehet és fordítva.

A nyelvi anomália szférája azoknak a változásoknak a laboratóriuma, pizkozata, impúruma, amelyek a mai analógia, a norma megy keresztül. Ebben az értelemben a nyelvnek a fentebb tárgyalt barbarizálódása jórészt éppen annak az anomalizálódását jelenti. Az anomáliák — és elsősorban a szleng — vizsgálata sok mindenre választ adhat a nyelvfejlődés mechanizmusát illetően.

A szleng kutatásának tehát egyfelől kultúrtörténeti és morális jelentősége van, hiszen e világban oly sok minden méltó a feltámasztásra, másfelől viszont a gyakorlati megismerést is szolgálja mind a kultúra, mind a nyelv szempontjából.

A szleng vizsgálata a nyelvben ma végbemenő folyamatok fényében is fölöt-
több aktuális feladatnak tűnik.

Mindenekelőtt a társalgási nyelv aktivizálódásáról van szó, arról, milyen mértékben tágulnak ki funkcionálásának szférái, valamint arról, mennyire rögzülnek a nyersebb, fésületlen, „nem irodalmi” nyelvi struktúrák a szépprózában, a filmben, a tévé- és rádióműsorokban. E folyamat során a szleng egy bizonyos érintkezési stílus szerepére tesz szert a városi környezetben. Ez a stílus minde-
nekelőtt az ifjúságra jellemző, bár jószerevével túl is mutat azon. Az érintkezés szlengstílusa egyfajta ellenzékiséget, bizonyos ellenzéki „életfilozófiát” tételez fel. Ezért a szleng tanulmányozása nem csupán a nyelvészet, de a szociológia és a szociálpszichológia számára is fontos. Ezenkívül — mint a történeti megfigy-
lések bizonyítják — a szleng, lévén a leginkább mindennapi, „földközeli” nyelv, szerfölött gazdag anyagot szolgáltat az életforma leírásához is, mindannak a konkretizálásához, amit a kor „aromájának” szoktak nevezni. A szleng nem csu-
pán reagál a különböző kérészetű reáliák (például egy borfajta vagy egy ruha-
és cipőfazon) megjelenésére, de teljes mértékben vissza is adja a szlenghasz-
nálók viszonyát e reáliákhoz. A szleng tehát része a mindennapi városi életfor-
mának, amely a társadalmi és civilizációs viszonyok változásával együtt válto-
zik, és mint gyakran előfordul, véglegesen le is tűnik a színről, hogy csupán a
hivatalos közlemények száraz szövege maradjon utána.

A szlengkutatás legfőbb nehézsége éppen azzal függ össze, hogy a szleng ve-
gyes jellegű, nincsenek éles határai, s ráadásul rendkívül dinamikusan változik.
Viszont ugyanezek a jegyei győznek meg bennünket arról is, mennyire szüksé-
ges r e n d s z e r e s rögzítése és állandó kutatása. Hangsúlyozni kell azt is,
mennyire elengedhetetlen a szlengkutatásban a k o m p l e x megközelítés. A
szleng mint stílus ugyanis csupán a különböző nyelvi szintek kölcsönhatásában
nyilvánul meg, beleértve az intonációs és hangtani eszközöket is. És bár elismer-
jük, hogy elsősorban a szókincs teszi a szlenget, lényege mégsem merül ki ab-
ban. A szlengkifejezés fogalma jóval tágabb, mint a stilisztikailag konnotált
lexéma vagy valamilyen különleges kifejezés. Lehet szlengkomponens akár egy
bizonyos kiejtési módor vagy valamilyen nem verbális eszköz is (egy-egy moz-
dulat vagy ruházati elem). A szleng igen szoros kapcsolatban áll a városi kultúra
más elemeivel is, ezért nagyon gyümölcsöző lehetne a szlengnek mint az egyik
városi szemiotikai alrendszernek a kutatása az olyan jelenségekkel való kapoco-
latában, mint a falfirkák, a különböző informális csoportok öltözködése, az
avantgárd művészet (festészet, szobrászat, költészet), a mai viccek stb.

Végül szólni kell arról is, hogy a szleng tulajdonképpen egy valamennyi
nyelvben jelenlévő alrendszer. Úgy tűnik, minden nemzeti nyelvben hasonlóak
az ontológiai és axiológiai beállítódások. Ugyanakkor feltételezhető, hogy minden
nemzeti szlengnek megvannak a maga sajátosságai, melyek egyrészt a nyelv
struktúrájára (innen az oroszban például a szóalkotás, a szóbokrok gazdagsága),

másrészt a világszemlélet és világfelfogás nemzeti vonásaira vezethetők vissza. Igen érdekes tanulságokkal szolgálhatna a különböző szlengrendszerek többszemponútú egybevető vizsgálata is abból a célból, hogy mind az egyetemes, mind pedig az egyedi vonásaik felszínre hozhatók legyenek. Mindez még közvetlen gyakorlati haszonnal is kecsegtethet, akár csupán a publicisztikai- és a műfordítás terén is.

Reméljük, hogy a szlengkutatás végre elfoglalhatja a méltó helyét az emberi nyelvet és kultúrát vizsgáló tudományban.

IRODALOM

- АНМАНОВА 1966 = АХМАНОВА О. С., *Словарь лингвистических терминов* [Nyelvészeti terminológiai szótár]. Москва, Сов. энцикл. 607 с.
- АКСЗАКОВ 1956 = АКСАКОВ С. Т., *Записки об уженье рыбы; Записки ружейного охотника Оренбургской губернии; Рассказы и воспоминания охотника о разных охотах; Статьи об охотах* [Feljegyzések a horgászásról; Egy orenburgi kormányzósági puskás vadász feljegyzései; Egy vadász elbeszélései és emlékezései különböző vadászatokról; Cikkék a vadászatokról]. In: АКСАКОВ С. Т., *Собр. соч.* В 4 т. Москва, Гос. изд-во худож. лит. Т. 4. 664 с.
- ALEKSZANDROV 1904 = АЛЕКСАНДРОВ В., *Арестантская республика* [Foglyok köztársasága]. In: *Рус. мысль*. Кн. 9, с. 68–84.
- ALEKSZEJEV 1971 = АЛЕКСЕЕВ А. Я., *Роль просторечной лексики в развитии функциональных стилей современного французского языка* [A társalgási nyelv alacsonyabb régióinak szerepe a mai francia nyelv funkcionális stílusainak fejlődésében]. Автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук. Москва.
- AmTramp. 1931 = *American tramp and underworld slang. Words and phrases...* [Amerikai csavargó és alvilági szleng. Szavak és kifejezések...]. New York, Sears. 263 p.
- AntKin. 1984 = *Антология кинизма. Фрагменты сочинений кинических мыслителей* [A cinizmus antológiája. Töredékek cinikus gondolkodók műveiből]. Сборник. Москва, Наука. 398 с.
- ANNYENKOV 1990 = АННЕНКОВ Ю. П., *Дневник моих встреч. Цикл трагедий* [Napló találkozásaimról. Tragédiaciklusok]. Москва, Сов. композитор. 344 с.
- АРАПОВ 1965 = АРАПОВ М. В., *К этимологии слова „офеня”* [Az *офеня* 'vándor-kereskedő' szó etimológiájához]. In: *Этимология. Принципы реконструкции и методики исследования*. Сборник статей. Москва, Наука. С. 120–126.
- ARISZTOTELÉSZ 1936 = АРИСТОТЕЛЬ, *Поэтика* [Poétika]. In: *Античные теории языка и стиля*. Москва–Ленинград, Соцэкгиз. С. 174–88. | ARISZTOTELÉSZ, *Poétika*. Ford. Sarkady János. In: ARISZTOTELÉSZ, *Poétika. Kategóriák. Hermeneutika*. Budapest, Kossuth Kiadó, 1997. 7–59.
- ARTYEMJEV 1884 = АРТЕМЬЕВ А. И., *Описание рукописей, хранящихся в библиотеке Имп. Казанского ун-та* [A kazanyi császári egyetem könyvtárában őrzött kéziratok leírása]. In: *Летопись занятий Археог. ком., 1876–77 гг.* Вып. 7. с. 1–372.
- ARUTYUNOVA 1978 = АРУТИОНОВА Н. Д., *Функциональные типы языковой метафоры* [A nyelvi metafora funkcionális típusai]. In: *Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз.* Т. 37, № 4, с. 333–343.
- AVERCSENKO 1989 = АВЕРЧЕНКО А. Т., *Кривые углы* [Ferde utcasarkok]. Рассказы. Москва, Сов. Россия. 300 с. | Több elbeszélése magyarul is olvasható.
- AVGYEJENKO 1903 = АВДЕЕНКО И. А. (ВАНЬКА БЕЦ), *Босяцкий словарь. Опыт словотолкователя выражений, употребляемых босьяками* [Csavargósztár. A

- csavargók által használt kifejezések szómagyarázata]. Сост. по разным источникам. Одесса. 8 с.
- AVGYEJEVA 1927 = АВДЕЕВА М., Татуировка в местах заключения [Tetoválás a fegyházakban]. In: *Право и жизнь*, № 1, с. 67–70.
- ВАБЕЛ 1990 = БАБЕЛЬ И. Э., *Конармия. Рассказы, дневники, публицистика* [Lovashadsereg. Elbeszélések, naplók, publicisztika]. Москва, Правда. 478 с. | ISZAAK ВАБЕЛ, *Lovashadsereg és egyéb elbeszélések*. Ford. Elbert János, Wessely László. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1981. 314 lap.
- ВАНТЫН 1979 = БАХТИН М. М., *Эстетика словесного творчества* [A verbális alkotás esztétikája]. Сборник избранных трудов. Москва, Искусство. 423 с. | Bahtyin írásai az alábbi kötetekben jelentek meg magyar fordításban: МИХАИЛ МИХАЙЛОВИЧ ВАНТЫН, *A szó esztétikája. (Válogatott tanulmányok)*. Vál. és ford. Kőnczöl Csaba. Budapest, Gondolat, 1976. 395 lap. М. М. ВАНТЫН, *A szó az életben és a költészetben*. Ford. Kőnczöl Csaba. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1985. 169 lap. М. М. ВАНТЫН, *A beszéd és a valóság. (Filozófiai és beszédelméleti írások)*. Vál. Kőnczöl Csaba, ford. Orosz István. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1986. 557 lap.
- ВАНТЫН 1990 = БАХТИН М. М., *Творчество Франсуа Рабле и народная культура средневековья и Ренессанса* [François Rabelais művészete és a középkor és reneszánsz népi kultúrája]. Москва, Худож. лит. 542 с. | МИХАИЛ ВАНТЫН, *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*. Ford. Kőnczöl Csaba. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1982. 593 lap.
- БАЛДАЕВ–БЕЛКО–ИЗУПОВ 1992 = *Словарь тюремно–лагерно–блатного жаргона. (Речевой и графический портрет советской тюрьмы)* [A börtön-, léger- és tolvajzsargon szótára. A szovjet börtön szóbeli és grafikus portréja]. Авт.–сост. Д. С. БАЛДАЕВ–В. К. БЕЛКО–И. М. ИСУПОВ. Москва, Края Москвы. 526 с., илл.
- БАЛЛИ 1961 = БАЛЛИ Ш., *Французская стилистика* [Francia stilsztika]. Москва, Изд-во иностр. лит. 394 с.
- БАЛЛИ CHARLES (1926): *Le langage et la vie* [A nyelv és az élet]. Paris, Payot. 236 p.
- ВАРАННИКОВ 1919 = БАРАННИКОВ А. П., Из наблюдений над развитием русского языка в последние годы. I. Влияние войны и революции на развитие русского языка [Megfigyelések az orosz nyelv fejlődéséről az utóbbi években. I. A háború és a forradalom hatása az orosz nyelv fejlődésére]. In: *Учен. записки Самарского ун-та*. Вып. 2, с. 64–84.
- ВАРАННИКОВ 1931 = БАРАННИКОВ А. П., Цыганские элементы в русском воровском арго [Cigány elemek az orosz tolvajnyelvben]. In: *Язык и литература*. Ленинград. Т. 7, с. 139–158.
- ВАУШЕ HENRI (1946): *Le langage populaire. Grammaire, syntaxe et dictionnaire du français tel qu'on le parle dans le peuple de Paris avec tous les termes d'argot usuel* [A népi nyelv. A francia nyelv nyelvtana, mondattana és szótára, ahogyan a párizsi népben beszélnek, a használatos argó valamennyi szavával]. Nouv. éd. Paris, Payot.
- ВАУДУЭН ДЕ КУРТЕНЭ 1876 = БОДУЭН ДЕ КУРТЕНЭ И. А., Резья и резьяны [A rezja nyelv és a rezjanok]. In: *Слав. сборник*. Санкт Петербург. Т. 3, с. 223–271.
- ВАУДУЭН ДЕ КУРТЕНЭ 1963 = БОДУЭН ДЕ КУРТЕНЭ И. А., „Блатная музыка” В. Ф. Трахтенберга [V. F. Trahtenberg „A tolvajnyelv” с. könyve]. In: БОДУЭН ДЕ КУРТЕНЭ: *Избранные труды по языкознанию*. Москва, АН СССР. Т. 2, с. 161–162.
- ВЕЙНГАУЕР W. (1963): *El español coloquial* [A spanyol társalgási nyelv]. Madrid. 445 p.

- BELIN 1933 = БЕЛЫХ Г. Г., *Дом веселых нищих* [A vidám koldusok háza]. Ленинград–Москва Мол. гвардия.
- BELIN–PANTYELEJEV 1927 = БЕЛЫХ Г. Г.–ПАНТЕЛЕЕВ Л., *Республика Шкид* [Skid köztársaság]. Москва–Ленинград, Гос. изд. | GRIGORIJ BELIN–ALEKSZEJ PANTYELEJEV, *Skid köztársaság*. Ford. Gellért György. Budapest, Móra Könyvkiadó–Uzsgorod, Kárpáti Kiadó, 1968. 419 lap.
- BELJANYIN–BUTYENKO 1993 = БЕЛЯНИН В. П.–БУТЕНКО И. А., *Толковый словарь современных разговорных фразеологизмов и присловий* [Mai társalgási frazeológizmusok és szólások szótára]. Москва, Рос. ин-т культурологии. 72 с.⁴⁵
- BELOUSZOV 1927 = БЕЛОУСОВ И. А., *Ушедшая Москва* [A letűnt Moszkva]. Москва, Моск. т-во писателей. 130 с.
- BELOZJORSZKAJA–BULGAKOVA 1990 = БЕЛОЗЕРСКАЯ–БУЛГАКОВА Л. Е., *Воспоминания* [Emlékezések]. Москва, Худож. лит. 222 с. | Magyar fordításban JELENA SZERGEJEVNA BULGAKOVA *Naplója 1933–1940. (Feljegyzésekkel, levelekkel 1943–1970)* olvasható (Ford. Csákaí Anett et al. Budapest, Kráter Műhely Egyesület, 1994. 239 lap).
- BEREGOVSZKAJA 1975 = БЕРЕГОВСКАЯ Э. М., *Социальные диалекты и язык современной французской прозы* [A szociolektusok és a mai francia próza nyelve]. Учеб. пособие для слушателей спецкурса. Смоленск.
- BIAZI 1942 = БИАЗИ Н. Н., *Словарь французского военного жаргона* [A francia katonai szleng szótára]. Лесное. 138 с.
- БИТОВ 1991 = БИТОВ А. Г., Херр Голландский. Из эссе „Памятник литературы как жанр” [Herр Hollandus. Az irodalmi emlékmű mint műfaj c. esszéből]. In: *Независимая газета*, 14 мая, с. 8.
- BONDALETOV 1961 = БОНДАЛЕТОВ В. Д., Новые сведения об условных языках на территории Пензенской области [Új adatok a penzai terület titkos nyelveiről]. In: *Материалы V. межобл. конф. языковедов Поволжья*. Краткие доклады. Мелекес. С. 91–95.
- BONDALETOV 1965 = БОНДАЛЕТОВ В. Д., Финно-угорские заимствования в русских условно-профессиональных арго [Finnugor jövevényszavak az orosz titkos szakszlangokban]. In: *Вопросы теории и методики изучения русского языка*. Саратов, Изд-во Саратов. ун-та. С. 260–8.
- BONDALETOV 1967a = БОНДАЛЕТОВ В. Д., Заимствования из германских языков в лексике русских условно-профессиональных арго [Germán nyelvi jövevényszavak az orosz titkos szakszlangokban]. In: *Язык и общество*. Сборник статей. Саратов. С. 226–234.
- BONDALETOV 1967b = БОНДАЛЕТОВ В. Д., Цыганизмы в составе условных языков [Ciganizmusok a titkos nyelvekben]. In: *Язык и общество*. Сборник статей. Саратов. С. 235–243.
- BONDALETOV 1969 = БОНДАЛЕТОВ В. Д., Социально-экономические предпосылки отмирания условно-профессиональных языков и основные закономерности этого процесса [A titkos szakszlangok elhalásának társadalmi és gazdaság előfeltételei, a folyamat fő törvényszerűségei]. In: *Вопросы социальной лингвистики*. Сборник. Ленинград, Наука, Ленингр. отд. С. 398–416.

⁴⁵ Megjegyzendő, hogy e szótárka összeállítói többek között a mi cédulaanyagunkat is felhasználták, anélkül, hogy hivatkoztak volna erre.

- BONDALETOV 1980 = БОНДАЛЕТОВ В. Д., *Условные языки русских ремесленников и торговцев* [Az orosz mesteremberek és kereskedők titkos nyelvei]. Словопроизводство. Учеб. пособие к спецкурсу. Рязань, Рязан. ГПИ. 104 с.
- BONDALETOV 1987 = БОНДАЛЕТОВ В. Д., *Социальная лингвистика* [Szociolingvisztika]. Учеб. пособие. Москва, Просвещение. 160 с.
- BORICSEVSKIJ 1850 = БОРИЧЕВСКИЙ И. И., Искусственный офенский язык [A mesterséges vándorkereskedő-nyelv]. In: *Журн. Мин-ва нар. просвещения*. Ч. 65, отделение 6, с. 160–164.
- BORISZOVA 1980 = БОРИСОВА Е. Г., Современный молодежный жаргон [Mai ifjúsági zsargon]. In: *Рус. речь*, № 5, с. 51–54.
- BORZSKOVSKIJ 1889 = БОРЖКОВСКИЙ В., Лирники [Vak énekes vándorkoldusok]. In: *Киев. старина*, т. 26, с. 653–708.
- BREJTMAN 1901 = БРЕЙТМАН Г. Н., *Преступный мир. Очерки из быта профессиональных преступников* [A bűnözők világa. A hivatásos bűnözők életéből]. Киев. 302 с.
- BRIZGUNOVA 1981 = БРЫЗГУНОВА Е. А., *Звуки и интонации русской речи* [Az orosz beszéd hangjai és hanglejtése]. 4. изд., перераб. Москва, Рус. язык. 279 с.
- BRIZGUNOVA 1984 = БРЫЗГУНОВА Е. А., *Эмоционально-стилистические различия русской звучащей речи* [Az orosz hangzó beszéd érzelmi-stilisztikai eltérései]. Москва, Изд-во Моск. ун-та. 117 с.
- BRUANT ARISTIDE (1901): *L'argot au XX siècle. Dictionnaire français argot* [Az argó a XX. században. A francia argó szótára]. Paris, Flammarion. 456 p.
- BUDGYE 1898 = БУДДЕ И. Ф., О некоторых калужских говорах в Тульской и Калужской губерниях [A tulai és kalugai kormányzóság néhány kalugai nyelvjárásáról]. In: *Изв. отд-ния рус. яз. и словесности АН*. Т. 3, кн. 3, с. 823–904, т. 3, кн. 4, с. 1273–1330.
- BULGAKOV 1988 = БУЛГАКОВ М. А., *Мастер и Маргарита* [A Mester és Margarita]. Москва, Худож. лит. 384 с. | MIHAIL BULGAKOV, *A Mester és Margarita*. Ford. Szöllősy Klára. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1984. 543 lap.
- BUNYIN 1982 = БУНИН И. А., *Жизнь Арсеньева* [Arszenyev élete]. Роман и рассказы. Москва, Сов. Россия. 333 с. | IVAN BUNYIN, *Arszenyev élete*. Ford. Gellért György. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1987. 307 lap.
- BUNYIN 1990 = БУНИН И. А., *Окаянные дни* [Elátkozott napok]. Москва, Сов. писатель. 175 с. | IVAN BUNYIN, *Elátkozott napok*. Ford. Zappe László. In: *Apokalipszis — 1917. (Írások az orosz forradalomról)*. Szerk. Szőke Katalin. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1997. 5–165.
- BURKE WILLIAM JEREMIAH (1939): *The literature of slang* [A szleng irodalma]. With an introductory note by ERIC PARTRIDGE. New York, The New York Public Library. VII + 180 p.
- BUTYENKO 1977 = БУТЕНКО, Язык неформального общения молодежи — специфическая подсистема национального языка [Az ifjúság informális érintkezésének nyelve mint a nemzeti nyelv sajátos alrendszere]. In: *Национальная культура и общение. (Материалы конференции.)* Москва. 24–5.
- BUTYENKO 1982 = БУТЕНКО И. А., Неформальное общение учащейся молодежи [A tanulóifjúság informális érintkezése]. In: *Текст как психолингвистическая реальность*. Сб. ст. Москва. С. 26–33.

- CASARES 1958 = КАСАРЕС Х., *Введение в современную лексикографию* [Bevezetés a modern lexikográfiába]. Москва, Изд-во иностр. лит. 394 с. | CASARES JULIO, *Introducción a la lexicografía moderna*. Madrid, Inst. Miguel de Cervantes, 1950. 354 p.
- CASARES JULIO (1957): *Diccionario ideológico de la lengua española. Desde la idea a la palabra, desde la palabra a la idea* [A spanyol nyelv fogalmi szótára. A gondolattól a szóig, a szótól a gondolatig]. Barcelona, Gili. LXXI, 1124 p.
- CELA CAMILO JOSÉ (1968–1971): *Diccionario secreto I–II*. [Titkos szótár]. Madrid–Barcelona, Alfaguara.
- CLAVERÍA C. (1951): *Estudios sobre los gitanismos del español* [Tanulmányok a spanyol nyelv ciganizmusairól]. Madrid. 267 p.
- COLOMBEY E. (1862): *L'esprit des voleurs suivi d'un dictionnaire d'argot* [A tolvajok gondolkodásmódja, hozzá egy argószótárral]. Paris, Jung-Treuttel.
- CSALIDZE 1990 = ЧАЛИДЗЕ В., *Уголовная Россия* [A bűnöző Oroszország]. Очерки. Москва–Санкт Петербург, Терра. 395 с.
- CSEHOV, ANTON PAVLOVICS (1974): *A szirén. (Elbeszélések és kisregények 1887)*. Ford. Devecseriné Guthi Erzsébet et al. Budapest, Magyar Helikon. 559 lap.
- CSERNISOV 1898 = ЧЕРНЫШЕВ В. И., Список слов портновского языка [A szabó-nyelv szavainak jegyzéke]. In: *Изв. ОРЯС*, т. III. кн. 1, с. 251–262.
- CSERNISOV 1970a = ЧЕРНЫШЕВ В. И., Как говорят в Петербурге [Hogyan beszélnek Péterváron]. In: *Избр. труды в 2 т.* Москва, Просвещение. Т. 2. с. 338–346.
- CSERNISOV 1970b = ЧЕРНЫШЕВ В. И., Диалект города Москвы и русский литературный язык [A moszkvai dialektus és az orosz irodalmi nyelv]. In: *Избр. труды в 2 т.* Москва, Просвещение. Т. 2, с. 396–416
- CSUKANOVA 1916 = ЧУКАНОВА Т. В., Жаргон преступников [A bűnözők zsargonja]. In: *Вестник права*, № 33, с. 781–784.
- DAL 1852 = ДАЛЬ В. И., *О наречиях русского языка* [Az orosz nyelv tájszólásai]. Санкт Петербург. 2, 73 с.
- DAL 1955 = ДАЛЬ В. И., *Толковый словарь живого великорусского языка* [Az élő nagyorosz nyelv értelmező szótára]. В 4 т. Москва, Гос. изд-во иностр. и нац. словарей. Т. 1–4.
- DAL 1990 = ДАЛЬ В. И., Условный язык петербургских мошенников, известный под именем музыки или байкового языка [A pétervári szélhámosok 'muzsika' vagy 'bolyhos' néven ismert titkos nyelve]. In: *Вопросы языкознания*, № 1, с. 134–137.
- DAUZAT ALBERT (1917): *Les argots des métiers franco-provençaux* [A francia-provan-szál mesterségek szótára]. Paris, Libr. anc. Champion.
- DAUZAT ALBERT (1923): *La langue française d'aujourd'hui. Évolution, problèmes actuels* [A francia nyelv ma. Fejlődése, aktuális problémái]. Paris, Colin. 275 p.
- DAUZAT ALBERT (1929): *Les argots. Caractères. Évolution. Influence* [Az argók. Jellegük. Fejlődésük. Hatásuk]. Paris, Delagrave. 189 p.
- DELASALLE G. (1899): *Dictionnaire argot-français et français-argot* [Argó–francia és francia–argó szótár]. Nouv. éd. Paris, Ollendorf.
- DELVAU ALFRÉD (1867): *Dictionnaire de la langue verte* [Az alvilági nyelv szótára]. 2-me éd. Paris, Dantu.

- DELVAU ALFRÉD (1883): *Dictionnaire de la langue verte* [Az alvilági nyelv szótára]. Nouv. éd. Paris, Marpon et Flammarion.
- Dictionnaire théâtral...* [Színházi szótár]. Paris, J.–N. Barba, 1824.
- ДМИТРИЕВ 1931 = ДМИТРИЕВ Н. К. Турецкие элементы в русских аргю [Török elemek az orosz szlengekben]. In: *Язык и литература*. Ленинград. Т. 7, с. 159–179.
- ДОВРОНОТОВ 1868 = ДОБРО-ОВ, А. (ДОБРОХОТОВ А.), Офени Вязниковского уезда [A vjaznyikovi járás vándorkereskedői]. In: *Сын Отечества*. 6 февр., 6 марта.
- ДОВОЛОВСЗКIJ 1897 = ДОБРОВОЛЬСКИЙ В. Н., О дорогобужских мещанах и их шубрейском или кубрейском языке [A dorogobuzsi kispolgárok subrej vagy kubrej nyelvéről]. In: *Изв ОРЯС*, т. 2, кн. 1–2, с. 320–352.
- ДОВОЛОВСЗКIJ 1899 = ДОБРОВОЛЬСКИЙ В. Н., Некоторые данные условного языка калужских рабочих [Adatok a kalugai munkások titkos nyelvéről]. In: *Изв. ОРЯС*, т. 4, кн. 4, с. 1386–1410.
- ДОВОЛОВСЗКIJ 1916 = ДОБРОВОЛЬСКИЙ В. Н., Некоторые данные условного языка дорогобужских мещан, калик переходных, портных и коновалов, странствующих по Смоленской земле [Némely adatok a szmolenszki tájon vándorló dorogobuzsi kispolgárok, éneklő vak koldusok, szabók és gyógykovácsok titkos nyelvéről]. In: *Смоленская старина*. Смоленск. Вып. 3, ч. 2, с. 1–13.
- ДОСЗТОЈЕВСЗКIJ 1956 = ДОСТОЕВСКИЙ Ф. М., *Записки из мертвого дома* [Feljegyzések a holtak házából]. Омск, обл. изд-во. 300 с. | FJODOR DOSZTOJEVSZKIJ, *Feljegyzések a holtak házából*. Ford. Wessely László. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1981. 315 lap.
- ДОВЛАТОВ 1991 = ДОВЛАТОВ С. Д., *Чемодан* [Bőgönd]. Повести. Москва, Моск. рабочий. 334 с.
- DUBOIS et al. 1986 = ДЮБУА Ж. и др., *Общая риторика* [Általános retorika]. Москва, Прогресс. 392 с.
- DUBROVINA 1980 = ДУБРОВИНА К. Н. Студенческий жаргон [Az egyetemista zsargon]. In: *Филол. науки*, № 1, с. 78–81.
- EDOUARD R. (1967): *Dictionnaire des injures précédé d'un petit traité d'injurologie* [Káromkodások szótára, rövid tanulmánnyal a káromkodásról]. Paris, Tchou.
- ESNAULT GASTON (1919): *Le poilu tel qu'il se parle* [Ahogy a frontharcos beszél]. Paris, Bossard.
- ESNAULT GASTON (1965): *Dictionnaire historique des argots français* [A francia argók történeti szótára]. Paris, Libr. Larousse. XVI, 644 p.
- FABRICSNJ 1923 = ФАБРИЧНЫЙ П., Язык каторги [A kényszermunka nyelve]. In: *Каторга и ссылка*, № 6, с. 177–88.
- ФАЈВУС 1928 = ФАЙВУШ Б., О творчестве заключенных [Bebörtönzöttek alkotásairól]. In: *Красная панорама*, № 46, с. 14.
- FizPet. 1991 = *Физиология Петербурга* [Pétervár fiziológiája]. Москва, Наука. 282 с.
- FJODOROVA 1979 = ФЕДОРОВА Е. В., *Императорский Рим в лицах* [A császári Róma megszemélyesítve]. Москва, изд-во Моск. ун-та. 249 с.
- FLEGON 1973 = ФЛЕГОН А., *За пределами русских словарей* [Ami az orosz szótárából kimaradt]. Лондон, Flegon Press. 408 с.

- FOLLAIN JEAN (1966): *Petit glossaire de l'argot* [Kis argó szójegyzék]. (Ecclésiastique). Paris, Pauvert.
- FOURNEL V.[ICTOR] (1878): *Curiosités théâtrales anciennes et modernes, françaises et étrangères* [Régi és mai, francia és külföldi színházi kuriozitások]. Paris, Garnier. 419 p.
- FOWLER HENRY WATSON (1957/1980): *A dictionary of modern English usage* [A mai angol nyelvhasználat]. 2nd ed. Oxford, Clarendon press. VIII, 743 p.; 3rd ed. Oxford, Clarendon press. XX, 725 p.
- FRANCE HECTOR (1898–1910): *Vocabulaire de la langue verte. Archaïsme, néologisme, locutions étrangères, patois* [Az alvilági nyelv szótára. Archaizmus, neologizmus, idegen szólások, tájszavak]. Paris, Libr. du progrès, s. a. 495 p.
- FrazSzlov. 1991 = *Фразеологический словарь русского литературного языка* [Az orosz nyelv frazeológiai szótára]. Новосибирск, Наука.
- FRIDMAN 1931 = ФРИДМАН М. М., Еврейские элементы „блатной музыки” [A tolvajnyelv zsidó elemei]. In: *Язык и литература*. Ленинград. Т. 7, с. 131–8.
- GABISEV 1989/1990 = ГАБЫШЕВ Л. А., Одлян, или воздух свободы [Odljan avagy a szabadság levegője]. In: *Новый мир*, 1989, № 6, с. 149–237, № 7, с. 85–133 = ГАБЫШЕВ Л. А., *Одлян, или воздух свободы*. Москва, Молод. гвардия, 1990. | LEONYID GABISEV, *Dívadnevelde*. Ford. Árvay János. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1991. 307 lap.
- ГАВО 1924 = ГАВО В. С., Новые слова в русском языке [Új szavak az orosz nyelvben]. In: *Родной язык в школе*, № 5, с. 26–29.
- ГАК 1977 = ГАК В. Г., *Сравнительная лексикология* [Összehasonlító lexikológia]. Москва, Междунар. отношени. 263 с.
- ГАК 1983 = ГАК В. Г., *Сравнительная типология французского и русского языков* [A francia és az orosz nyelv összehasonlító tipológiája]. 2. изд. Москва, Просвещение. 287 с.
- GALEJEVA–КОТЛЯР 1981 = ГАЛЕЕВА Н. Л.–КОТЛЯР Е. Н., Некоторые элементы речевого этикета студентов [Az egyetemisták beszédetikettjének néhány eleme]. In: *Проблемы организации речевого общения*. Сб. ст. Москва. С. 118–27.
- GALPERIN 1956 = ГАЛЬПЕРИН И. Р., О термине „слэнг” [A szleng terminusról]. In: *Вопросы языкознания*, № 6, с. 107–114.
- GALTIER-BOISSIÈRE JEAN–DEVAUX PIERRE (1952): *Dictionnaire historique, étimologique et anecdotique d'argot* [Az argó történeti, etimológiai és anekdotikus szótára]. Paris, Grapouillot.
- GARELIN 1857 = ГАРЕЛИН Я. П., Суздаля, офени, или ходебщики [Titkos nyelvet beszélők vagy vándorkereskedők]. In: *Вестн. Имп. Рус. геогр. о-ва*. Ч. 19, кн. 2, с. 87–108.
- GILJAROVSKIJ 1980 = ГИЛЯРОВСКИЙ В. А., *Москва и москвичи* [Moszkva és a moszkvaiak]. Минск, Высш. шк. 350 с. | VLAGYIMIR GILJAROVSKIJ, *Moszkva és a moszkvaiak*. Ford. Grigássy Éva. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1979. 530 lap.
- GILJAROVSKIJ 1989 = ГИЛЯРОВСКИЙ В. А., *Трущобные люди* [Nyomortanyák lakói]. Москва, Изд. стандартов. 125, 2 с. | В. А. GILJAROVSKIJ, *Moszkvai alvilág*. Ford. Grigássy Éva. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1966. 383 lap.
- GINSBURG 1990 = ГИНСБУРГ Е. С., *Крутой маршрут* [Meredek útvonal]. Москва, Сов. писатель.

- GLADKOV 1957 = ГЛАДКОВ Ф. В., *Энергия* [Energia]. Москва, Сов. Писатель.
- GLINKA 1816–1817 = ГЛИНКА Ф. Н., *Письма к другу, содержащие в себе: замечания, мысли и рассуждения о разных предметах с присовокуплением исторического повествования: Зиноей Богдан Хмельницкий, или Освобожденная Малороссия* [Levelek barátomhoz, melyek tartalmazznak: megjegyzéseket, gondolatokat és elmélkedéseket különféle tárgyakról: Zinobej Bogdan Hmelnyickij, avagy a felszabadított Kisoroszország]. Санкт Петербург. Ч. 1–3.
- GOLISEV 1873 = ГОЛЫШЕВ И. А., *Словарь офенского искусственного языка* [A vándorkereskedők mesterséges nyelvének szótára]. In: *Владимир. губ. ведом.* 9, 16, 23, 30 нояб.
- GOLISEV 1874 = ГОЛЫШЕВ И. А., *Офени — торгаши Владимирской губернии и их искусственный язык* [A vlagyimiri kormányzáság vándorkereskedői és titkos nyelvük]. In: *Тр. Владим. губ. стат. ком.* Вып. 10, с. 79–108.
- GOLISEV 1880 = ГОЛЫШЕВ И. А., *Проводы офеней в дорогу из дому для торговли и разговор их на своем искусственном языке* [A vándorkereskedők búcsúztatása otthonról, valamint beszélgetésük az ő mesterséges nyelvükön]. In: *Ежегодник Владимир. губ. стат. ком.* Т. 3, с. 227–232.
- GORDLEVSZKIJ 1927 = ГОРДЛЕВСКИЙ В. А., *Кюльханбеи в Константинополе и их арго* [A külhanbejek Konstantinápolyban és argójuk]. Ленинград. 6 с.
- GorProsz. 1984 = *Городское просторечие. Проблемы изучения* [A városi prosztoreszije kutatásának problémái]. Сборник статей. Москва, Наука. 189 с.
- GRACSOV 1986 = ГРАЧЕВ М. А., *Русское дореволюционное арго, 1861–1917 гг.* [A forradalom előtti orosz szleng (1867–1917)]. Автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук. Горький. 19 с.
- GRACSOV 1992 = ГРАЧЕВ М. А., *Язык из мрака: блатная музыка и феня. Словарь арготизмов* [A sötétség nyelve: a tolvajnyelv. Argotizmusok szótára]. Нижний Новгород, Флокс. 202 с.
- GRIGORJEV 1986 = ГРИГОРЬЕВ В. П., *Словотворчество и смежные проблемы языка поэта* [A szóalkotás és a költői nyelv határproblémái]. Москва, Наука. 255 с.
- GRIGOROVICS 1874 = ГРИГОРОВИЧ В. И., *Записка антиквара о поездке его в Калку и Калмиус, в Корсунскую землю и на южные побережья Днепра и Днестра* [Egy antikvárius feljegyzései útjáról, melyet Kalkába és Kalmiuszba, a korszuni földre és a Dnyepr és a Dnyesztr déli partvidékére tett]. Одесса.
- GRIGYIN 1976 = ГРИДИН В. Н., *Психолингвистические функции эмоционально-экспрессивной лексики* [Az emocionális-expresszív szókincs pszicholingvisztikai funkciói]. Автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук. Москва. 22 с.
- GRINOVA–GROMOVA 1987 = ГРИНЕВА Е. Ф.–ГРОМОВА Т. Н., *Словарь разговорной лексики французского языка* [A francia társalgási nyelv szótára]. Москва, Рус. язык. 638 с.
- GUIRAUD PIERRE (1956): *L'argot* [Az argó]. Paris, Press Univ. de France. 126 p.
- GUMILJOV 1990 = ГУМИЛЕВ Л. Н., *География этноса в исторический период* [Az etnosz földrajza a történeti korszakban]. Л. Наука. Ленингр. отд. 279 с.
- GUMILJOV 1992 = ГУМИЛЕВ Л. Н., *От Руси к России. Очерки этнич. истории* [Rusz — Rosszija. Etnosztörténeti tanulmányok]. Москва, Экопрос. 336 с.

- GUREVICS 1972 = ГУРЕВИЧ А. Я., *Категории средневековой культуры* [A középkori kultúra kategóriái]. Москва, Искусство, 318 с. | A. J. GUREVICS, *A középkori ember vilásképe*. Ford. Előd Nóra. Bp., Kossuth Könyvkiadó, 1974. 299 lap.
- GUTMAN–CSEREMISZINA 1976 = ГУТМАН Е. А.–ЧЕРЕМИСИНА М. И., *Образные значения зоонимов в словарях* [Az állatnevek képi jelentései a szótárakban]. In: *Актуальные проблемы лексикологии и словообразования*. Сборник науч. трудов. Новосибирск. Вып. 5, с. 21–42.
- ГУШЕВ 1839 = ДИЕВ М. Я., *Изъяснение некоторых выражений Правды Русской* [A Russzkaja Pravda néhány kifejezésének értelmezése]. In: *Журн. Мин-ва нар. просв.* Ч. 22, с. 47–80.
- ГУШЕВ 1865 = ДИЕВ М. Я., *Какой народ в древние времена населял Костромскую сторону, и что известно об этом народе?* [Milyen nép élt a régmúlt időben a kosztromai tájon, és mit tudunk erről a népről?]. In: *Чтения в О-ве истории и древностей рос.* Кн. 4, с. 167–178.
- ГУШЕВ 1909 = ДИЕВ М. Я., *Старинные волости и станы в Костромской стороне* [Régi járások és rendőri kerületek a kosztromai tájon]. Москва. 4, XVI, 62, IV с.
- HAGNAUER R. (1968): *Des mots et des idées. Défense et vulgarisation de la langue française* [Szavak és eszmék. A francia nyelv védelme és vulgarizálódása]. Paris, Ed. ouvrières. 275 p.
- HANDZINSZKI 1926 = ХАНДЗИНСКИЙ, *Блатная поэзия* [Bűnözőköltészet]. In: *Сов. Сибирь*, 4 сент.
- ХЛЕБНИКОВ 1986 = ХЛЕБНИКОВ В. В., *Творения* [Alkotásai]. Москва, Сов. писатель. 736 с. | Verseiből például a *Klasszikus orosz költők* c. antológia II. kötete (Vál. E. Fehér Pál és Lator László. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1978) ad válogatást (279–86).
- ХОДАСЕВИЧ 1991 = ХОДАСЕВИЧ В. Ф., *Некрополь. Воспоминания* [Nekropolisz. Emlékezések]. Москва, Сов. писатель, Агентство „Олимп”. 192 с.
- НОМЯКОВ 1971 = ХОМЯКОВ В. А., *Введение в изучение слэнга — основного компонента английского просторечия* [Bevezetés a szleng mint az angol népi köznyelv fő komponense tanulmányozásába]. Вологда.
- НОМЯКОВ 1974 = ХОМЯКОВ В. А., *Структурно-семантические и социально-стилистические особенности английского экспрессивного просторечия* [Az angol expresszív bizalmas társalgási nyelv strukturális, szemantikai és társadalmi-stilisztikai sajátosságai]. Вологда. Волог. пед. ин-т. 104 с.
- HUGO 1971–1972 = ГЮГО В., *Отверженные* [Nyomorultak]. In: *Собр. соч. в 10 т.* Москва, Правда. Т. 4–7. | VICTOR HUGO, *Nyomorultak*. I–III. Ford. Lányi Viktor, Révay József, Szekeres György. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1966.
- HUIZINGA 1988 = ХЕЙЗИНГА Й., *Осень средневековья. Исследование форм жизненного уклада и формы мышления в 14 и 15 веках во Франции и Нидерландах* [A középkor ősze. Az életforma és a gondolkodásformák a 14-15. századi Franciaországban és Németalföldön]. Москва, Наука. | JOHAN HUIZINGA, *A középkor alkony*. (Az élet, a gondolkodás és a művészet formái Franciaországban és Németalföldön a XIV. és XV. században). Ford. Szerb Antal, Dávid Gábor. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1979. 373 lap.
- HUIZINGA 1992 = ХЕЙЗИНГА Й., *Homo ludens: В тени завтрашнего дня* [Homo ludens. A tegnap árnyékában]. Москва, Прогресс. | J. HUIZINGA, *Homo ludens*. (Kí-

- sérlet a kultúra játék-elemeinek meghatározására*). Ford. Máthé Klára. Budapest, Atheneum, 1944. 225 lap. (Reprint: Szeged, Universum Kiadó, 1990.)
- HUMBOLDT 1985 = ГУМБОЛЬДТ В., *Язык и философия культуры* [A nyelv és a kultúra filozófiája]. Москва, Прогресс. 449 с. | Magyar nyelvű válogatás munkáiból: WILHELM VON HUMBOLDT *Válogatott írásai*. Ford. Rajnai László, a jegyzeteket összeállította és az utószót írta Telegdi Zsigmond. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1985. 456 lap.
- ILF-PETROV 1983 = Ильф И. А.–Петров Е. П., *Двенадцать стульев. Золотой теленок* [Tizenkét szék. Az aranyborjú]. Москва, Мысль. 636 с. | ILF-PETROV, *Tizenkét szék. Aranyborjú*. Ford. Gellért Hugó és Fóthy János, Wessely László. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1960. 590 lap.
- ILJASENKO 1970 = Ильяшенко Т. П., *Социальные диалекты и профессиональные стили* [A szociolektusok és a szakmai stílusok]. Москва. 7 с.
- ISZENYIN 1952 = Исенин И. А., *К проблеме французского просторечия* [A francia társalgási nyelv alsóbb régióinak kérdéséhez]. Автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук. Ленинград. 10 с.
- IsztSzlav. 1792 = *История славного вора, разбойника и бывшего московского сыщика Ваньки Каина, со всеми его обстоятельствами, разными любимыми песнями и портретом* [Vanyka Kain, a derék tolvaj, haramia és egykori moszkvai nyomozó története, valamennyi körülményeivel, különféle kedvenc dalokkal és az ő portréjával]. Москва. 2, 159 с., 1 л портр.
- IVANOV V. 1883 = ИВАНОВ В. В., Невли [Nyevli]. In: *Стат. листок*. Харьков, № 10, с. 153–156.
- IVANOV J. 1989 = ИВАНОВ Е. П., *Меткое московское слово: Быт и речь старой Москвы* [Találó moszkvai szó. A régi Moszkva életformája és nyelve]. Москва, Моск. рабочий. 320 с.
- JADRINCEV 1872 = ЯДРИНЦЕВ Н. М., *Русская община в тюрьме и ссылке* [Az orosz obscsina börtönben és száműzetésben]. Санкт Петербург.
- ЯКОВСОН 1987 = ЯКОВСОН Р. Я., *Работы по поэтике* [Poétikai tanulmányok]. Москва, Прогресс. 461 с. | Jakobson írásából az alábbi kötet jelent meg magyar fordításban: ROMAN JAKOBSON, *Hang — jel — vers*. 2. bőv. kiad. Összeáll. Fónagy Iván és Szépe György. Budapest, Gondolat Kiadó, 1972. 517 lap.
- ЯКУБИНСКАЯ-ЛЕМБЕРГ 1962 = ЯКУБИНСКАЯ-ЛЕМБЕРГ Э. А., *Финно-угорская лексика в русских профессиональных диалектах* [Finnugor szókincs az orosz táji szaknyelvekben]. In: *Учен. зап. Ленинг. ун-та. Сер. филол. наук*. Вып. 63, с. 56–9.
- ЯКУБИНСКИЙ 1930 = ЯКУБИНСКИЙ Л. П., *Классовый состав современного русского языка. Язык крестьянства* [A mai orosz nyelv osztályösszetétele. A parasztság nyelve]. In: *Лит. учеба* (Москва), № 4, с. 80–95.
- ЯКУБИНСКИЙ 1931a = ЯКУБИНСКИЙ Л. П., *Классовый состав современного русского языка. Язык пролетариата* [A mai orosz nyelv osztályösszetétele. A proletariátus nyelve]. In: *Лит. учеба* (Москва), № 7, с. 22–33.
- ЯКУБИНСКИЙ 1931b = ЯКУБИНСКИЙ Л. П., *Русский язык в эпоху диктатуры пролетариата* [Az orosz nyelv a proletárdiktatúra korszakában]. In: *Лит. учеба*, № 9, с. 66–76.

- ЖАКУБИНСКИЙ 1932 = ЯКУБИНСКИЙ Л. П., О классовых языках [Az osztálynyelvekről]. In: *Учебник рус. языка*. Ленинград. С. 40–97.
- ЖАКУБИНСКИЙ 1986 = ЯКУБИНСКИЙ Л. П., *Язык и его функционирование* [A nyelv és funkcionálása]. Избр. работы. Москва, Наука. 207 с.
- ЖАКУБОВИЧ 1896–1899 = ЯКУБОВИЧ П. Ф., *В мире отверженных. Записки бывшего каторжника* [A kitaszítottak világában. Egy volt kényszermunkás feljegyzései]. Санкт Петербург. Т. 1–2.
- ЖАНКО-ТРИНИЦКАЯ 1968 = ЯНКО-ТРИНИЦКАЯ Н. А., Штучки-дрючки устной речи. (Повторы — отзвучия) [Az élő beszéd etyepetyéi. (Ismétlések, rímelő összecsengések)]. In: *Рус. речь*, № 4, с. 48–62.
- ЖазСвеч. 1868 = Язык швецов. In: *Материалы для географии и статистики России, собр. офицерами Ген. штаба. Симбирская губ.* [A szabók nyelve. Adalékok Oroszország földrajzához és statisztikájához, melyeket a vezérkar tisztjei gyűjtöttek. Szimбирский kormányzóság]. Сост. Ген. штаба полк ЛИПИНСКИЙ, ред. Ген. штаба кап. СКРЯБИН. Санкт Петербург. [Т. 20]. Ч. 2, с. 436–438.
- ЖЕЛИСТРАТОВ 1994 = ЕЛИСТРАТОВ В. С., *Словарь московского арго* [A moszkvai argó szótára]. Москва, Русские словари. 699 с.
- ЖЕРОФЕЕВ 1990 = ЕРОФЕЕВ В. В., *Москва — Петушки* [Moszkva — Petuski]. Поэма. Москва, Интербук. 228 с. | VENEГЫИКТ ЖЕРОФЕЕВ, *Moszkva — Petuski*. Ford. Vári Erzsébet. Budapest, József Attila Kör–Pécs, Jelenkor Kiadó, 1994. 151 lap.
- ЖЕСПЕРСЕН ОТТО (1946): *Mankind, nation and individual from a linguistic point of view* [Az emberiség, a nemzet és az egyén nyelvészeti szempontból]. London.
- ЖАЙДАЛОВ 1876 = КАЙДАЛОВ А. Т., *О предках прасолов и офеней* [A marhakuperek és vándorkereskedők elődeiről]. Санкт Петербург. 36 с., 1 л карт.
- ЖАЙДАЛОВ 1880 = КАЙДАЛОВ А. Т., *О родстве славян, шалавов и сколотов по языку* [A szlávok, salavok és szkolotok nyelvrokonsága]. Санкт Петербург. 67 с.
- КАЛЕГИН 1989 = КАЛЕДИН С. Е., Стройбат [Építőzászlóalj]. In: *Новый мир*, № 4, с. 59–89.
- КАПОРСКИЙ 1927 = КАПОРСКИЙ С. А., Воровской жаргон в среде школьников. (По материалам обследования ярославских школ) [A tolvajnyelv az iskolások körében. (Jарoslavi iskolákban végzett megfigyelések alapján)]. In: *Вестник просвещения*, № 1, с. 7–12.
- КАРМЕН 1901 = КАРМЕН Л. О. (Л. О. КОРЕНМАН), „Дикари”. (Из жизни „дикарей” Одес. порта [A „vademberek” ’csavargók’]. (Az odesszai kikötő „vadembereinek” életéből)]. Одесса, Г. В. Свистунов. Вып. 1. 131, 2 с., 6 л. ил.
- КАРПОВ 1909 = КАРПОВ А. Б., *Сборник слов и выражений, употребляемых амурскими казаками* [Az amuri kozákok körében használatos szavak és kifejezések gyűjteménye]. Санкт Петербург. 21 с.
- КАРПОВ 1913 = КАРПОВ А. Б., *Сорник слов и выражений, употребляемых уральскими казаками* [Az urali kozákok körében használatos szavak és kifejezések gyűjteménye]. Уральск. III, 88 с.
- КАВЕРИН 1988a = КАВЕРИН В. А., Двухчасовая прогулка [Кétórás séta]. In: КАВЕРИН В. А.: *Косой дождь*. Москва, Известия. 1988. С. 5–151. | VENEЖАМИН КАВЕРИН, *Kétórás séta*. Ford. Nyíri Éva. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1981. 161 lap.
- КАВЕРИН 1988b = КАВЕРИН В. А., Конец хазы [A búntanya alkonya]. In: КАВЕРИН В. А.: *Косой дождь*. Москва, Известия. С. 439–533.

- KIRSZANOV 1989 = КИРСАНОВ Р. М., *Розовая ксандрейка и драдедамовый платок. Костюм — вещи и образ в рус. лит. 19 в.* [A rózsaszín kszandrejka [pamutszövet] és a félposztó kendő. Az öltözet tárgyai és képei a 19. sz. orosz irodalomban]. Москва, Книга. 286 с.
- КЛJUCSEVCKИJ 1937 = КЛJУЧЕВСКИЙ В. О., *Курс русской истории* [Az orosz történelem áttekintése]. Ч. 1. Москва, Соцэкгиз. 395 с.
- КОКОРЕВ 1938 = КОКОРЕВ И. Т., *Очерки Москвы сороковых годов* [Vázlatok a negyvenes évek Moszkvájáról]. Москва–Ленинград, Academia. 403 с.
- КОЛЕСОВ 1991 = КОЛЕСОВ В. В., *Язык города* [A városi nyelv]. Москва, Высш. шк. 190 с.
- КОЛОСОВ 1925 = КОЛОСОВ М. Б., *Комсомольские рассказы* [Komszomolisták meséinek]. Москва, Мол. гвардия.
- КОМАРОВ 1779 = *Обстоятельное и верное описание добрых и злых дел российского мошенника, вора, райбойника и бывшего московского сыщика Ваньки Каина, всей его жизни и странных походов, сочиненное Матвеем Комаровым в Москве 1775 года* [Az orosz szélhámos, tolvaj, haramia és egykori moszkvai nyomozó, Vanyka Kain egész életének, jó és gonosz tetteinek s furcsa kalandjainak részletes és hű leírása, Matvej Komarov tollából, Moszkvában, 1775-ben]. Санкт Петербург. 9, 104 с.
- КОНДАКОВА 1990 = КОНДАКОВА Л. А., *Поэтический язык в представлениях позднего средневековья. (На материале франц. поэзии 15 в.)* [A költői nyelv a késő középkor felfogásában. (A 15. sz. francia költészet alapján)]. In: *Вестн. МГУ. Сер. 9. Филология. № 2*, с. 46–50.
- КОПЫЛЕНКО 1976 = КОПЫЛЕНКО М. М., *О семантической природе молодежного жаргона* [Az ifjúsági zsargon szemantikai jellegéről]. In: *Социально-лингвистические исследования*. Москва, Наука. С. 79–86.
- КОПЫЛОВА 1967 = КОПЫЛОВА Э. В., *Рыбацкая лексика. Материалы для словаря рыбаков Волго-Каспия* [A halász szókincs. Adalékok a Volga és a Kaszpi-tengermellék halászáinak szókincséhez]. Астрахань. 1, 48 с.
- КОРОТЧЕВ 1968 = КОРОТЧЕВ А. А., *Сверхмногозначные грубопросторечные глаголы в соврем. русском языке* [Hiperpoliszémikus durva igék a mai orosz nyelvben]. In: *Учен. записки Дальневост. ун-та*. Владивосток. Т. II, с. 88–91.
- КОСКО 1991 = КОШКО А. Ф., *Очерки уголовного мира царской России* [A régi Oroszország bűnöző világából]. Москва, Столица. 608 с.
- КОСТОМАРОВ 1959 = КОСТОМАРОВ В. Г., *Откуда появилось слово „стиляга”?* [Honnan van a „стиляга” ’jampec’ szó?]. In: *Вопросы культуры речи*. Москва. Вып. 2.
- КОСТОВ 1956 = КОСТОВ К., *Цигански елементи в българските тайни говори* [Cigány elemek a bolgár titkos nyelvekben]. In: *Изв. на Инст. за бълг. език*. София. Кн. 4, с. 411–425.
- КОТКОВ 1949 = КОТКОВ С. И., *Условный язык орловских шорников* [Az orlovi szijgyártók titkos nyelve]. In: *Материалы и исследования по рус. диалектологии*. Москва–Ленинград, Изд-во АН СССР. Т. 3, с. 233–253.
- КОЗЛОВСКИJ 1983 = КОЗЛОВСКИЙ В., *Собрание русских воровских словарей* [Az orosz tolvajnyelvi szótárak gyűjteménye]. Нью-Йорк. Т. 1–4.

- KRASNOPEVCEV 1896 = КРАСНОПЕВЦЕВ И., *Очерки города Одоева* [Feljegyzések Odojev városából]. Тула.
- KRENYEV 1926 = КРЕНЕВ С. Н., По блату, [Protival 'protekcióval']. In: *Административный вестник*. № 4, с. 34–38.
- KRESZTOVSZKIJ 1990 = КРЕСТОВСКИЙ В. В., *Петербургские трущобы. (Кн. о сытых и голодных). Роман в 2 кн.* [Pétervári nyomortanyák. (Könyv a jóllakottakról és az éhesekről) Regény két könyvben]. Ленинград, Худож. лит. Ленигр. отделение. Кн. 1–2.
- KUNYIN 1988 = КУНИН В. В., Интердевочка [Valutástündér]. In: *Аврора*, № 2, с. 87–139, № 3, с. 89–125.
- KUPRIN 1912 = КУПРИН А. И., Вор. (Киевские типы) [A tolvaj. (Kijevi típusok)]. In: *Полн. собр. соч.* Санкт Петербург, А. Ф. Маркс. Т. 8, с. 41–48.
- KUZMINA 1980 = КУЗМИНА Д. Ф., *Стилистические и семантические особенности разговорной лексики. (По данным толковых словарей рус. яз.)* [A társalgási nyelv stilisztikai és szemantikai sajátosságai. (Az orosz nyelv értelmező szótárai alapján)]. Автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. филол. наук. Москва.
- LACASSAGNE JEAN (1928): *L'argot du "milieu"* [A „miliő” argója]. Paris, Michel. 293 p.
- LA GRASSERIE R. DE (1907): *Étude scientifique sur l'argot et le parler populaire* [Tudományos értekezés az argóról és a népnyelvről]. Paris, H. Daragon.
- LAPSINA 1985 = ЛАПШИНА М. Н., *Имена лица в американском просторечии. (Опыт семантического и социолингвистического описания)* [A személy neve az amerikai társalgási nyelv alsóbb régióiban. (Szemantikai és szociolingvisztikai leírás)]. Автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук. (Москва).
- ЛАПУЕВА 1976 = ЛАПТЕВА О. А., *Русский разговорный синтаксис* [Az orosz társalgási nyelv mondattana]. Москва, Наука. 399 с.
- LARCHEY LORÉDAN (1865): *Les excentricités du langage* [A nyelv furcsaságai]. 5-e éd., toute nouv. Paris, Dentu.
- LARCHEY LORÉDAN (1880): *Dictionnaire historique d'argot* [Az argó történeti szótára]. Paris, Dentu.
- LARIN 1928 = ЛАРИН Б. А., О лингвистическом изучении города [A városi nyelv vizsgálata]. In: *Русская речь*. Сборник. Ленинград, Academia. Вып. 3, с. 61–74.
- LARIN 1931 = ЛАРИН Б. А., Западно-европейские элементы русского воровского арго [Az orosz tolvajnyelv nyugat-európai elemei]. In: *Язык и литература*. Ленинград. Т. 7, с. 113–130.
- LARIN 1977 = ЛАРИН Б. А., *История русского языка и общее языкознание* [Az orosz nyelv története és az általános nyelvészet]. *Избранные работы*. Москва, Просвещение. 224 с.
- LAZUTYIN 1957 = ЛАЗУТИН И. Г., *Сержант милиции* [Rendőőrmester]. Повесть. Москва, Воениздат.
- LAZUTYIN 1988 = ЛАЗУТИН И. Г., *Обрывистые берега* [Szakadékos partok]. Роман. Москва, Сов. писатель.
- LE BRETON AUGUST (1960): *Langue verte et noirs desseins* [Alvilági nyelv és sötét szándékok]. Paris, Presses de la Cité, cop. 397 p.
- ЛЕЙКИН 1890 = ЛЕЙКИН Н. А., *Наши за границей* [A mieink külföldön]. Санкт Петербург. 2, 472 с.

- LEÓN V. (1883): *Diccionario de argot español y lenguaje popular* [A spanyol argó és a népnyelv szótára]. Madrid, Alianza ed.
- LEONOV L. 1928 = ЛЕОНОВ Л. М., *Вор* [A tolvaj]. Роман в 4 ч. Москва–Ленинград, Гос. изд-во. | LEONYID LEONOV, *A tolvaj*. Ford. Szöllösy Klára. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1962. 648 lap.
- LEONOV N. 1981 = ЛЕОНОВ Н. И., Агония [Agónia]. Повесть. In: *Юность*, № 4, с. 45–70, № 5, с. 48–70, № 6, с. 41–59.
- LEONOV N. 1986 = ЛЕОНОВ Н. И., Профессионалы [Profik]. Повесть. In: *Юность*, № 8, с. 12–34, № 9, с. 55–71.
- LEONOV N. 1988 = ЛЕОНОВ Н. И., Еще не вечер [Még nincs este]. In: *Смена*, № 7, с. 25–31, № 8, с. 24–31, № 9, с. 25–30, № 10, с. 24–39.
- LEONOV N. 1989 = ЛЕОНОВ Н. И., *Трактир на Пятницкой* [Kocsma a Pjatynickaján]. Повести. Ленинград, Лениздат.
- LEONOV N. 1990 = ЛЕОНОВ Н. И., Коррупция [Korrupció]. In: *Смена*, № 8, с. 149–249.
- LEONOVA 1966 = ЛЕОНОВА Н. А., О произношении современной молодежи [A mai ifjúság kiejtéséről]. In: *Учен. зап. Курск. гос. пед. ин-та*. Т. 25, вып. 2, с. 106–13.
- LEONTYEV–SAHNAROVICS–BATOV 1977 = ЛЕОНТЬЕВ А. А.–ШАХНАРОВИЧ А. М.–БАТОВ В. И., *Речь в криминалистике и судебной психологии* [A beszéd a kriminalisztikában és a törvényszéki pszichológiában]. Москва, Наука. 60 с.
- LERMINA J.–LEVÊQUE H. (1897): *Dictionnaire thématique français–argot suivi d'un index argot–français* [Francia–argó tematikus szótár argó–francia mutatóval]. Paris, Bibl. Chacornac.
- LESZKOV 1956 = ЛЕСКОВ Н. С., Воительница [A harcasszony]. In: *Собр. соч. в 11 т*. Москва, Гослитиздат, Т. 1, с. 144–221. | Leszkovnak számos műve megjelent magyarra fordításban; ld. pl. *Kisregények és elbeszélések* I–II. Ford. Devecseriné Guthi Erzsébet et al. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1958. 475 + 443 lap.
- LEVI 1988 = ЛЕВИ А., *Записки Серого Волка* [Szürke Farkas feljegyzései]. Москва, Мол. гвардия. | ANTO LEVI, *Szürke Farkas naplója*. Ford. Szoboszlai Margit. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1970. 271 lap.
- LEVIN 1965 = ЛЕВИН Ю. И. Структура русской метафоры [Az orosz metafora szerkezete]. In: *Труды по знаковым системам*. Тарту. Вып. 27, с. 293–299.
- LINACSOV 1935 = ЛИХАЧЕВ Д. С., Черты первобытного примитивизма воровской речи [A tolvajnyelv ősi primitívizmusának vonásai]. In: *Язык и мышление*. Сборник статей. Москва–Ленинград. Т. 3–4, с. 47–100.
- LINACSOV 1964 = ЛИХАЧЕВ Д. С., Арготические слова в профессиональной речи [Szlengszavak a szaknyelvben]. In: *Развитие грамматики и лексики современного русского языка*. Сборник статей. Москва, Наука. С. 311–359.
- LINACSOV 1987 = ЛИХАЧЕВ Д. С., Смех в Древней Руси [A nevetés a régi Oroszországban]. In: *Собр. соч. в 3 т*. Ленинград. Т. 2.
- LINACSOV 1989 = ЛИХАЧЕВ Д. С., *Заметки и наблюдения. Из записных книжек разных лет* [Feljegyzések és megfigyelések. Noteszlapok különböző évekből]. Ленинград, Сов. писатель. Ленингр. отд. 605 с.

- LINACSOV–PANCSENKO 1976 = ЛИХАЧЕВ Д. С.–ПАНЧЕНКО А. М., *Смеховой мир Древней Руси* [A régi Oroszország nevetésvilága]. Ленинград, Наука, Ленингр. отд.-ие.
- LINACSOV–PANCSENKO–PONIRKO 1984 = ЛИХАЧЕВ Д. С.–ПАНЧЕНКО А. М.–ПОНЫРКО Н. В., *Смех в древней Руси* [A nevetés a régi Oroszországban]. Ленинград, Наука, Ленингр. отд. 295 с.
- LIMONOV 1991 = ЛИМОНОВ Э. В., *Это я — Эдичка* [Ez vagyok én, Edicska]. Роман. Москва, Журн. „Глагол”. С. 332, 2 с.
- LingvESz. 1990 = *Лингвистический энциклопедический словарь* [Nyelvészeti enciklopédia]. Москва, Сов. энцикл. 683 с.
- LingvPoet. 1979 = *Лингвистика и поэтика* [Nyelvészet és poétika]. Сб. ст. Москва, Наука. 309 с.
- LitNorm. 1977 = *Литературные нормы и просторечие* [Az irodalmi normák és a prozstorecsije]. Сборник статей. Москва, Наука. 254 с.
- LOSMANOVA 1975 = ЛОШМАНОВА Л. Т., *Жаргонизированная лексика в бытовой речи молодежи 50–60-х годов* [A zsargonizálódott szókincs az 50–60-as évek ifjúságának hétköznapi nyelvében]. Автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук. Ленинград. 21 с.
- LOSZEV 1982 = ЛОСЕВ А. Ф., *Знак. Символ. Миф* [Jel. Szimbólum. Mítoszok]. Труды по языкознанию. Москва, Изд-во Моск. ун-та. 479 с.
- LUKASANYEC 1982 = ЛУКАШАНЕЦ Е. Г., *Лексические заимствования и их нормативная оценка. (На материале молодеж. жаргона 60–70-х годов)* [Lexikai kölcsönzések és normatív értékelés. (A 60–70-es évek ifjúsági zsargonja alapján)]. Автореф. дис. на соиск. уч. степ. канд. филол. наук. Москва. 22 с.
- LUKJANOVA 1980 = ЛУКЪЯНОВА Н. А., *О термине экспрессив и о функциях экспрессивов русского языка* [Az expresszió műszó és az orosz nyelv expresszív szavai]. In: *Актуальные проблемы лексикологии и словообразования*. Сборник науч. работ. Новосибирск. Вып. 9, с. 3–22.
- LUKJANOVA 1983 = ЛУКЪЯНОВА Н. А., *Экспрессивность лексики и фразеологии* [A szókincs és frazeológia kifejező ereje]. Межвуз. сб. науч. тр. Новосибирск, НГУ.
- LUKJANOVA 1984 = ЛУКЪЯНОВА Н. А., *Экспрессивность на разных уровнях языка* [A kifejező erő a nyelv különböző szintjein]. Межвуз. сб. науч. тр. Новосибирск, НГУ.
- LUKJANOVA 1986 = ЛУКЪЯНОВА Н. А., *Экспрессивная лексика разговорного употребления* [A kifejező erejű társalgási szókincs]. Новосибирск, НГУ.
- LUPPOVA 1927 = ЛУППОВА Е. П., *Из наблюдений над речью учащихся в школах II ступени Вятского края* [Megfigyelések a vjatszki terület középiskolásainak beszéde körében]. In: *Труды Вят. науч.-исслед. ин-та краеведения*. Т. 3, с. 105–125.
- MACHADO 1975 = МАЧАДО А., *Избранное* [Válogatott művek]. Москва, Худож. лит.
- MAJAKOVSKIJ (1974): *Poloska. Gőzfürdő*. Ford. Tellér Gyula, Lányi Sarolta. Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, Bukarest. 139 lap.
- MAKARENKO 1971 = МАКАРЕНКО А. С., *Педагогическая поэма* [Pedagógiai hősköltemény]. In: *Собр. соч. в 5 тт.* Москва, Правда. Т. 1. | ANTON MAKARENKO, *Peda-*

- gógiai hőskötemény.* Ford. Lányi Sarolta. Uzsgorod, Kárpáti Kiadó–Budapest, Európa Könyvkiadó, 1971. 615 lap.
- МАКАРЕНКО 1986 = МАКАРЕНКО А. С., *Флаги на баинях* [Zászlók a tornyokon]. Москва, Правда. | МАКАРЕНКО, *Igor és társai.* Budapest, Móra Kiadó–Uzsgorod, Kárpáti Kiadó, 1977. 491 lap.
- МАКАРОВ 1846–1848 = МАКАРОВ М. Н., Опыт русского простонародного слово-толковника. Буквы А–Н [Orosz népi szövejtő. А–Н.]. In: *Чтения Имп. Моск. о-ва истории и древностей рос.* 1846–1847: кн. 3, 4, 7, 9; 1847–1848: кн. 1–5, 9.
- МАКСИМОВ 1871 = МАКСИМОВ С. В., *Сибирь и каторга* [Szipéria és kényszermunka]. Санкт Петербург. Ч. 1–3.
- МАКСИМОВ 1877 = МАКСИМОВ С. В., *Бродячая Русь Христа ради* [A kolduló és vándorló Oroszország]. Санкт Петербург. 2, 467 с.
- МАКСИМОВ 1981 = МАКСИМОВ С. В., *Избранное* [Válogatott művei]. Москва, Сов. России. 560 с.
- МАКСИМОВ 1989 = МАКСИМОВ С. В., *По русской земле* [Orosz földön]. Москва, Сов. Россия.
- МАРСЕНКО 1989 = МАРЧЕНКО А. Т., Мои показания [Vallomásaim]. In: *Новый мир*, № 12. 159–203.
- МАРО 1925 = МАРО (М. И. ЛЕВИТИНА), *Беспризорные. Социология. Быт. Практика работы* [Hajléktalan gyerekek. Szociológia. Életforma. A gyakorlati munka]. Москва, Новая Москва. 454, II с.
- МАТИНОВ 1870 = МАРТЫНОВ П., Одоевские прасолы и их особенный разговорный язык [Az odojevi marhakucecek és különleges nyelvük]. In: *Тул. губ. ведомости*, 30 сент.
- МАТВЕЕВ 1959 = МАТВЕЕВ А. К., Финно-угорские заимствования в русских говорах Северного Урала [Finnugor jövevényszavak az Észak-Ural orosz nyelvjárásában]. In: *Тез. докл. Совещания по вопросам ист. грамматики и ист. диалектологии финно-уг. языков.* Москва, Ин-т языкознания АН СССР. С. 26–34.
- МЕДИНСКИИ 1978 = МЕДЫНСКИЙ Г. А., *Честь* [Beccsület]. Повесть. Москва, Сов. писатель.
- МЕЛНИКОВ-ПЕЧЕРСКИИ 1958 = МЕЛЬНИКОВ-ПЕЧЕРСКИЙ П. И., *На горах* [A hegyeken]. Ч. 2, гл. 17. Москва, Худож. лит.
- МЕНДЕЛСОН 1898 = МЕНДЕЛЬСОН Н., Материалы для словаря уголовного языка [Adalékok a tolvajnyelv szótárához]. In: *Этногр. обозрени*, № 4, с. 143–147.
- Метафора 1988 = Метафора в языке и тексте [A metafora a nyelvben és a szövegben]. Москва, Наука. 176 с.
- MICHEL F. (1856): *Étude de philologie comparée sur l'argot et sur les idiomes analogues parlés en Europe et en Asie* [Összehasonlító filológiai tanulmány az argóról és az Európában, valamint Ázsiában használatos hasonló idiomákról]. Paris, Didot.
- МИНЕЛСОН 1902–1903 = МИХЕЛЬСОН М. И., *Русская мысль и речь. Свое и чужое. Опыт рус. фразеологии. Сборник образных слов и иносказаний* [Orosz gondolat és beszéd. Saját és másé. Orosz frazeológia. Képszerű szavak és kifejezések gyűjteménye]. Санкт Петербург. Т. 1–2.
- МИКУСКИИ 1854 = Областные слова белорусских старцев. Доставлены С. П. МИКУСКИИ [A belorussz sztarecek tájszavai. Összegyűjtötte Sz. P. МИКУСКИИ]. In:

- Материалы для сравнительного и объяснительного словаря и грамматики.* Санкт Петербург. Т. 1. стб. 400.
- MIRTOV 1929 = МИРТОВ А. В., *Донской словарь. Материалы к изучению лексики донских казаков* [Doni szótár. Adalékok a doni kozákok szókincséhez]. Ростов н/Д. XVII с., 416 стб.
- Mityki 1990 = *Митьки, описанные Владимиром Шинкаревым и нарисованные Александром Флоренским* [A mityokok Vlagyimir Sinkarjov leírásában és Alekszandr Florenzskij rajzaiban]. Ленинград, СП „СМАРТ”. 32 с.
- MJATLEV 1893 = МЯТЛЕВ И. П., *Полное собрание сочинений* [Összes művei]. Киев–Харьков, Ф. А. Иогансон. 4, 656 с.
- Mlagyencesztvo 1991 = *Младенчество. Детство* [Csecsemőkor. Gyermekkor]. In: *Мудрость народная. Жизнь человека в русском фольклоре.* Москва, Худож. лит. Вып. 1. 590 с.
- Mologyozs 1990 = *Молодежь в современном мире. Проблемы и суждения* [Az ifjúság mai világban. Problémák és ítéletek]. In: *Вопросы философии*, № 5, с. 12–33.
- MoszkSztar. 1989 = *Московская старина. Воспоминания москвичей прошлого столетия* [Moszkvai régiségek. Múlt századi moszkvaiak emlékezései]. Москва, Правда. 543 с.
- MUSCSENKO–SZKOBELV–KROJCSIK 1978 = МУЩЕНКО Е. Г.–СКОБЕЛЕВ В. П.–КРОЙЧИК Л. Е., *Поэтика сказа* [A szkaz poétikája]. Воронеж, Изд-во Воронеж. унта. 287 с.
- N. JA. 1897 = Н. Я., *Материалы для словаря уголовного языка. („Масовский” язык одоевских торговцев)* [Adalékok a tolvajnyelv szótárához. (Az odojevi kereskedők „masz” nyelve)]. In: *Этногр. обозрение*, № 2, с. 152–155.
- NAGORNI–RJABOV 1984 = НАГОРНЫЙ А. П.–РЯБОВ Г. Т., *Повесть об уголовном розыске* [Kisregény a bűnügyi rendőrségről]. Тула, Приок. изд-во.
- NAHOV 1981 = НАХОВ И. М., *Киническая литература* [A cinikus irodalom]. Москва, Наука. 303 с.
- NAHOV 1982 = НАХОВ И. М., *Философия киников* [A cinikusok filozófiája]. Москва, Наука. 223 с.
- Nasi ofenyi 1878 = *Наши офени* [Vándorkereskedőink]. In: *Санктпетерб. ведомости*, 10 (22) апр.
- NAUMOVA 1981 = НАУМОВА Т. Н., *Речевой этикет студентов. (Обращения, приветствия, прощания)* [Az egyetemisták nyelvi etikettje. (Megszólítás, köszönés, búcsúzás)]. In: *Проблемы организации речевого общения.* Сборник статей. Москва. С. 90–117.
- Norma 1969 = *Норма и социальная дифференциация языка* [A norma és a nyelv társadalmi differenciálódása]. Доклады. симпозиума. Москва, Наука. 173 с.
- NYKOLAJCSIK 1890 = НИКОЛАЙЧИК Ф. Д., *Отголосок лирницкого языка* [A vak énekes vándorkoldusok nyelvének utóhatása]. In: *Киев. старина*. Т. 29, с. 121–130.
- NYILIN 1987 = НИЛИН П. Ф., *Жестокость. Испытательный срок. Последняя кража* [Kegyetlenség. Próbaidő. Az utolsó lopás]. Москва, Моск. рабочий.
- Ob uszlovnom 1828 = *Об условном языке прежних волжских разбойников* [Az egykori volgai haramiák titkos nyelvéről]. In: *Моск. телеграф*, № 23, с. 382–383.

- Objasznyenyije 1829 = Объяснение нескольких слов условного языка волжских разбойников [Néhány szó magyarázata a volgai rablók titkos nyelvéből]. In: *Моск. телеграф.*, № 7, с. 352–353. (Reagálás az előző évi 23. szám egyik közleményére, ld. Ob uszlovnom 1828).
- ObscsJaz. 1970 = *Общее языкознание. I. Формы существования, функции, история языка* [Általános nyelvészet. I. A nyelv létformái, funkciói és története]. Москва, Наука. 602 с.
- Ofenyi 1854 = Офени Владимирской губернии [A vlagyimiri kormányzáság vándorkereskedői]. In: *Журнал Мин-ва внутр. дел.* Ч. 9, с. 105–120.
- Ofenyi 1857 = Офени Владимирской губернии [A vlagyimiri kormányzáság vándorkereskedői]. In: *Владимир. сб. Материалы для статистики, этнографии, истории и археологии Владим. губ.* Сост. изд. К. ТИХОНРАВОВ. Москва. С. 22–7.
- Ofenyi 1874 = Офени-торгаши Владимирской губернии и их искусственный язык [A vlagyimiri kormányzáság vándorkereskedői és titkos nyelvük]. In: *Живопис. обозрение*, № 6, с. 93–6, № 13, с. 203–7, № 15, с. 232–4.
- OGNYEV 1927 = ОГНЕВ Н., *Дневник Кости Рябцева* [Kosztya Rjabcev naplója]. Москва–Ленинград, Гос. изд-во.
- OZSEGOV 1991 = ОЖЕГОВ С. И., *Словарь русского языка* [Az orosz nyelv (értelmező) szótára]. 23-e изд. Москва, Рус. яз. 916 с.
- PANOV 1990 = ПАНОВ М. В., *История русского литературного произношения XVIII–XIX вв.* [A 18–19. sz. orosz irodalmi kiejtésének története]. Москва, Наука. 456 с.
- PANTYELEJEV 1963 = ПАНТЕЛЕЕВ Л., *Ленька Пантелеев* [Ljonyka Pantyelejev]. Ленинград, Детгиз. | L. PANTYELEJEV, *Utak hazafelé. (Ljonyka Pantyelejev gyermekei)*. Ford. Budapest, Móra Könyvkiadó–Uzsgorod, Kárpáti Kiadó, 1971. 498 Gellért György lap.
- PARAZJAN 1901 = ПАПАЗЬЯН В. М., Армянские бошá (цыгане) [Az örmény bosák (cigányok)]. In: *Этногр. обозрение*, кн. 49, с. 93–158.
- PARTRIDGE ERIC (1972): *Slang to-day and yesterday* [A szleng ma és tegnap]. 4th ed. London, Routledge and Kegan Paul. IX, 476 p.
- PESKOVSKIJ 1959 = ПЕШКОВСКИЙ А. М., *Избранные труды* [Válogatott művek]. Москва, Учпедгиз. 262 с.
- PETERSZON 1927 = ПЕТЕРСОН М. Н., Язык как социальное явление [A nyelv mint társadalmi jelenség]. In: *Учен. записки Ин-та языка и литературы*. Москва, Изд. РАН ИИОН. Т. 1, с. 5–21.
- PETROV 1926 = ПЕТРОВ В., 3 фольклору правонарушників [A bűnözők folklórból]. In: *Етногр. Вісник*. Київ. Кн. 2, с. 44–60.
- PISZKARJOV 1848 = ПИСКАРЕВ А. И., Офенские слова, употребляемые в разговорах рязанского простолюдинья [A rjazanyi egyszerű nép körében használatos vándorkereskedő szavak]. In: *Ряз. губ. ведомости*, 18 дек.
- PLATONOV 1984–1985 = ПЛАТОНОВ А. И., *Собр. соч. в 3 т.* [Művei három kötetben]. Москва. Т. 1–3. | Magyar fordításban számos műve megjelent.
- POGOGYIN 1928 = ПОГОДИН Н. Ф., Бравата грубостью [Virtuskodás — durvasággal]. In: *Жен. журнал*, № 10, с. 5.
- POGOGYIN 1977 = ПОГОДИН Н. Ф., Аристократы [Arisztokraták]. In: *Собр. соч. в 4 т.* Москва, Искусство. Т. 1, с. 327–412.

- POISSON 1915 = ПУАССОН А., *Теории и символы алхимиков* [Az alkímisták elméletei és jelképei]. Прага, Журн. „Изида”. 116 с.
- POLIVANOV 1928 = ПОЛИВАНОВ Е. Д., Задачи социальной диалектологии русского языка [Az orosz nyelv szociolektus-kutatásának feladatai]. In: *Родной яз. и лит. в трудовой школе*, № 2, с. 33–49.
- POLIVANOV 1929 = ПОЛИВАНОВ Е. Д., Факторы фонетической эволюции языка, как трудового процесса. I. Обзор... [A nyelv mint munkatevékenység fonetikai fejlődésének tényezői. I. Áttekintés...]. In: *Учен. записки Ин-та яз. и лит.* Москва, РАНИИОН. Т. 3, с. 20–42. В конце: Последует II часть: Обзор процессов, характерных для языкового развития в эпоху натурального хозяйства [A végén: Következik a II. rész: A nyelvfejlődés folyamatainak áttekintése a természetes gazdálkodás korában].
- POLIVANOV 1931 = ПОЛИВАНОВ Е. Д., *За марксистское языкознание. Сб. попул. лингв. ст.* [A marxista nyelvtudományért. Népszerű nyelvészeti cikkek gyűjteménye]. Москва, Федераци. 181, 2 с.
- POLIVANOV 1968 = ПОЛИВАНОВ Е. Д., Статьи по общему языкознанию [Általános nyelvészeti tanulmányok]. In: *Избранные работы*. Москва, Наука. 376 с.
- POŁJAK 1990 = ПОЛЯК И. И., Песни задрипанного ДПР [A koszos árvaház dalai]. In: *Октябрь*, № 1, с. 17–88.
- POMJALOVSZKI 1980 = ПОМЯЛОВСКИЙ Н. Г., *Сочинения* [Művei]. Ленинград, Худож. лит. Ленингр. отделение. 632 с. | NYIKOLAJ POMJALOVSZKI, *Kispolgári boldogság*. Ford. Enyedy György, Grigássy Éva. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1968. 512 lap. (Ez a kötet tartalmazza az „Egy papnevelde életéből” c. kisregényét: 305–506).
- ПОРОВ 1912 = ПОПОВ В. М., *Словарь воровского и арестантского языка* [A tolvaj-és fogolynyelv szótára]. Киев. 128 с.
- ПОТАПОВ 1927/1990 = ПОТАПОВ С. М., *Словарь жаргона преступников. (Блатная музыка)* [A bűnözők nyelvének szótára. (Vagányduma)]. 196 с.
- ПОТУЕВНУА 1990 = ПОТЕБНЯ А. А., *Теоретическая поэтика* [Elméleti poétika]. Москва, Высш. шк. 344 с.
- POUGIN ARTHUR (1885): *Dictionnaire historique et pittoresque du théâtre et des arts qui s'y rattachent* [A színház, valamint a társzművészetek történeti és kuriózus szótára]. Paris, Firmin-Didot.
- Praszoli 1864 = *Прасолы. Материалы для географии и статистики России, собр. офицерами Ген. штаба. Калужская губ.* [Marhakupcek. Adalékok Oroszország földrajzához és statisztikájához. Összegejtették a vezérkar tisztjei. Kalugai kormányzás]. Сост. Ген. штаба подполк. М. Попруцкий–Санкт Петербург. Т. 9, ч. 2, с. 187–92.
- PresztMir. 1924 = *Преступный мир Москвы* [A moszkvai bűnözők világa]. Сборник статей. Москва, Право и жизнь. 246, 2 с.
- PRIZOV 1992 = ПРЫЖОВ И. Г., *История кабаков в России* [A kocsmák története Oroszországban]. Москва, Дружба народов. 379 с.
- PRJANYISNYIKOV 1926 = ПРЯНИШНИКОВ Н., Отражение революции в языке [A forradalom tükröződése a nyelvben]. In: *Крас. Урал*, 29 апр., 21 мая, 22 мая.

- PsziHProb. 1988 = *Психологические проблемы изучения неформальных молодежных объединений* [Az informális ifjúsági egyesületek kutatásának pszichológiai problémái]. Сборник науч. трудов. Москва. 160 с.
- PUSKIN 1918 = ПУШКИН В. Л., Опасный сосед [A veszélyes szomszéd]. Москва, Библиофаг. 48 с.
- Putyevogyityel 1889 = *Путеводитель по Одессе и ее окрестностям* [Odessza és környéke. Útikalauz]. Одесса, В. Скидан. С. 284–6.
- RABINOVICS 1979 = РАБИНОВИЧ В. Л., *Алхимия как феномен средневековой культуры* [Az alkímia mint a középkor jelensége]. Москва, Наука. 391 с.
- RADZIHOVSKIJ–MAZUROVA 1989 = РАДЗИХОВСКИЙ Л. А.–МАЗУРОВА А. И., Сленг как инструмент остранения [A szleng mint elidegenítési eszköz]. In: *Язык и когнитивная деятельность*. Москва. С. 126–137.
- RaznovGor. 1988 = *Разновидности городской устной речи* [A városi élőbeszéd változásai]. Сб. науч. тр. Москва, Наука. 259 с.
- RazresVasz. 1992 = *Разрешите вас помешать* [Hadd vidítsunk benneteket!]. Частушки. Москва, Столица. Вып. 1–2.
- REFORMATSKIJ 1960 = РЕФОРМАТСКИЙ А. А., *Введение в языкознание* [Bevezetés a nyelvtudományba]. Москва, Учпедгиз. 431 с.
- REFORMATSKIJ 1966 = РЕФОРМАТСКИЙ А. А., Неканоническая фонетика [Rendhagyó fonetika]. In: *Развитие фонетики современного русского языка*. Сборник статей. Москва, Наука. С. 96–109.
- REFORMATSKIJ 1979 = РЕФОРМАТСКИЙ А. А., Существительные на -ач в русском языке [Az -ач-га végződő főnevek az orosz nyelvben]. In: РЕФОРМАТСКИЙ А. А.: *Очерки по фонологии, морфонологии и морфологии*. Москва, Наука. С. 94–99.
- REVZIN 1962 = РЕВЗИН И. И., К семиотическому анализу „тайных языков” [A „titkos nyelvek” szemiotikai vizsgálatához]. In: *Симпозиум по структурному изучению знаковых систем*. Тезисы докладов Москва, Изд-во АН СССР. С. 33–37.
- RIBNYIKOV 1927 = РЫБНИКОВ М., Об искажении и огрубении речи учащихся [A tanulók nyelvének eltorzulása és eldurvulása]. In: *Родной язык в школе*, кн. 1, с. 243–255.
- RIVERAIN JEAN (1963): *Chronique de l'argot* [Az argó krónikája]. Paris, Guy.
- RolCselFakt. 1988 = *Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира* [Az emberi tényező a nyelvben. A nyelv és a világképek]. Москва, Наука. 214 с.
- ROMANOV Sz. 1876–1877 = РОМАНОВ С. И., *Охотничий словарь* [Vadászszótár]. Москва, Н. И. Мамонов. Вып. 1–2.
- ROMANOV J. 1890 = РОМАНОВ Е. Р., Очерк быта нищих Могилевской губернии и их условный язык. („Любёцкий лёмент”) [A mogiljovi kormányzáság koldusainak élete és titkos nyelve]. In: *Этногр. обозрение*, № 4, с. 118–145.
- ROMANOV J. 1901 = РОМАНОВ Е. Р., *Катрушницкий лемезень. Условный яз. дрибинских шаповалов* [A katrusnyicai lemezeny nyelv. A dribinyi sapkások titkos nyelve]. Санкт Петербург. 2, 44 с.
- ROMANOV J. 1912 = РОМАНОВ Е. Р., Опыт словаря условных языков Белоруссии [A belorussziai titkos nyelvek szótára]. In: РОМАНОВ Е. Р.: *Белорус. сборник*. Вильна. Вып. 9. 12 с.

- ROZSANSZKIJ 1992 = РОЖАНСКИЙ Ф. И., *Сленг хиппи. Материалы к словарю* [A hippik szlengje. Adalékok egy szótárhoz]. Санкт Петербург–Париж. Изд-во Европ. Дома. 63 c.
- ROZSGYESZTVENSZKIJ 1969 = РОЖДЕСТВЕНСКИЙ Ю. В., *Типология слова* [A szó tipológiája]. Москва, Высш. шк. 285 c.
- ROZSGYESZTVENSZKIJ 1990 = РОЖДЕСТВЕНСКИЙ Ю. В., *Лекции по общему языкознанию* [Általános nyelvészeti előadások]. Высш. шк., 380, 1 c.
- RusszGram. 1980 = *Русская грамматика* [Orosz nyelvtan]. Москва, Наука. Т. 102.
- RusszRazg. 1973 = *Русская разговорная речь. 1.* [Orosz társalgási élőbeszéd. 1.]. Отв. ред. Е. А. ЗЕМСКАЯ. Москва, Наука. 485 c.
- RusszRazg. 1978 = *Русская разговорная речь. Тексты* [Orosz társalgási élőbeszéd. Szövegek]. Отв. ред. Е. А. ЗЕМСКАЯ–Л. А. КАПАЛДЗЕ. Москва, Наука. 306 c.
- RusszRazg. 1981 = *Русская разговорная речь. 2. Кн. 1.: Общие вопросы. Словообразование. Синтаксис* [Orosz társalgási élőbeszéd. 2. Általános kérdések. Szóalkotás. Mondattan]. Москва, Наука. 306 c.
- RusszRazg. 1983 = *Русская разговорная речь. Фонетика, морфология, лексика, жест* [Orosz társalgási élőbeszéd. Fonetika, alaktan, lexika, gesztusok]. Москва, Наука. 240 c.
- SAINÉAN LAZARE (1920): *Le langage parisien au XIX-e siècle. Facteurs sociaux* [A 19. századi párizsi nyelv. Társadalmi tényezők]. Paris, Boccard. XVI, 590 p.
- SALAMOV 1970 = ШАЛАМОВ В. Т., Сергей Есенин и воровской мир [Szergej Jeszevyn és az alvilág]. In: *Грани*, № 77, c. 42-48.
- SALAMOV 1990 = ШАЛАМОВ В. Т., *Воскрешение лиственницы. Рассказы* [A vörösfenyő feltámadása. Elbeszélések]. В 2 кн. Москва, Худож. лит. | Magyar nyelvű válogatás novelláiból: VARLAM SALAMOV, *Kolima. (Elbeszélések szovjet légerekből)*. Ford. Gereben Ágnes et al. Budapest, Szabad Tér–Európa, 1989. 350 lap.
- SANDRY GÉO–CARRÈRE MARCEL (1967): *Dictionnaire de l'argot moderne* [A mai argó szótára]. 9-me éd. Paris, Éd. du Dauphin.
- SAUSSURE 1977 = СОССЮР Ф. ДЕ, *Труды по языкознанию* [Nyelvtudományi művek]. Москва, Прогресс. 695 c. | Magyar fordításban megjelent munkája: FERDINAND DE SAUSSURE, *Bevezetés az általános nyelvészetbe*. Ford. B. Lőrinczy Éva. Budapest, Corvina, 1997. 395 lap.
- SCSERBA 1974 = ЩЕРБА Л. В., *Языковая система и речевая деятельность* [A nyelv rendszere és a beszédtevékenység]. Ленинград, Наука. 428 c.
- SEJN 1899 = ШЕЙН В. П., К вопросу об условных языках [A titkos nyelvekről]. In: *Изв. ОРЯС*, т. 4, кн. 1, c. 277–300.
- SEJNYIN 1979 = ШЕЙНИН Л. Р., *Записки следователя* [Egy nyomozó feljegyzései]. Москва, Худож. лит.
- SERCL 1984 = ШЕРЦЛЬ В. И., *О словах с противоположными значениями (или о так называемой энантиосемии)* [Az ellentétes jelentésű szavakról (avagy az ún. enantioszemiáról)]. Воронеж. С. 75–77.
- SHAKESPEARE, WILLIAM (1956) *Сонеттjei*. Ford. Szabó Lőrinc. Budapest, Ifjúsági Könyvkiadó.
- SILKOV 1891 = ШИЛКОВ П. А., Из быта срочных арестантов [Az elítéltek életéből]. In: *Этногр. обозрение*, № 4, c. 157–169.

- SISKOV 1979 = ШИШКОВ В. Я., *Странники* [Csavargók]. Повесть. Москва, Современник.
- SKLOVSZKIJ 1929 = ШКЛОВСКИЙ В. Б., *Матвей Комаров, житель города Москвы* [Matvej Komarov, moszkvai lakos]. Ленинград, Прибой.
- SOR 1926 = ШОР Р. О., *Язык и общество* [Nyelv és társadalom]. Москва, Работник просвещения.
- SULGIN 1859 = ШУЛЬГИН И. Я., *Опыт системы энциклопедии словесности для учащихся* [A nyelv és irodalom enciklopédikus rendszere tanulók részére]. Вильна. (с. 19–20).
- SVEJČER–NYIKOLSZKIJ 1978 = ШВЕЙЦЕР А. Д.–НИКОЛЬСКИЙ Л. В., *Введение в социолингвистику* [Bevezetés a szociolingvisztikába]. Москва, Высшая школа.
- SZABLINA 1982 = САБЛИНА Е. Н., *Семантические способы обогащения синонимических рядов в лексике социального диалекта (на материале совр. фр. яз.)* [A szinonimasorok gyarapításának szemantikai módozatai a szociolektus szókincsében (a francia nyelvben)]. Автореф. дисс. на соиск. учен. степ. канд. фил. наук. Москва.
- SZAGYIKOV 1984 = САДИКОВ А. В., *Пути формирования лексики социального диалекта в современном испанском языке* [A szociolektus szókincsének kialakulása a mai spanyol nyelvben]. Автореф. дисс. на соиск. учен. степ. канд. фил. наук. – Москва.
- SZANDZSI-GORJAJEVA 1972 = САНДЖИ-ГОРЯЕВА З. С., *Усечение как способ словообразования в разговорной речи* [A szonkítás mint a társalgási nyelv szóalkotási módja]. In: *Актуальные проблемы русского словообразования*. Материалы респ. науч. конф. Самарканд. Ч. 2, с. 242–253.
- SZCERUPA 1881 = СЦЕПУРА Ф., *Русско–нищенский словарь, составленный из разговора нищих Слуцкого уезда, Минской губернии, местечка Семезова. Отзыв о нем акад. А. Бычкова* [Orosz–koldus szótár, a minszki kormányzóság szlucky járása Szemezsov községének koldusaival való beszélgetések alapján. A Bicskov akadémikus véleményezésével]. In: *Сб. отд-ния рус. яз. и словесности АН*. Т. 21, с. 23–34.
- SZELISCSEV 1928 = СЕЛИЩЕВ А. М., *Язык революционной эпохи. Из наблюдений над рус. яз. последних лет, 1917–1926* [A forradalmi korszak nyelve. Megfigyelések az utóbbi évek orosz nyelvéről, 1917–1926]. Москва, Работник просвещения. 248 с.
- SZELVINSZKIJ 1972 = СЕЛЬВИНСКИЙ И. Л., *Вор* [A tolvaj]. In: *Собр. соч. в 6 т.* Москва, Худож. лит. Т. 1, с. 102.
- SZEMJONOV 1891 = СЕМЕНОВ В., *Ладвинский или масовский язык* [A ladvin vagy szabadkőműves nyelv]. In: *Живая старина*, вып. 4, с. 202–3.
- SZEMJONOV 1974 = СЕМЕНОВ Ю. С., *Майор Вихрь* [Vihar őrnagy]. (2-е изд.). Кызыл, Тувин. кн. изд. | JULIAN SZEMJONOV, *Vihar őrnagy*. I–II. Ford. Gyáros László. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, 1970. 230 + 211 lap.
- SZIMONYI 1896 = СИМОНИ П. К., *Искусственные языки* [Mesterséges nyelvek]. In: *Изв. отд-я рус. яз. и словесности АН*. Т. 1. (Az 1. kötetben: SZIMONYI „A orosz nyelv tájszólásai és nyelvjárásai. Bibliográfia”, a 427–34. lapokon: „Mesterséges nyelvek” és bibliográfia.)
- SZKAVRONSZKIJ 1993 = СКАВРОНСКИЙ Н., *Очерки Москвы* [Moszkvai vázlatok]. Москва, Моск. рабочий.

- SZKVIORCOV 1964 = СКВОРЦОВ Л. И., Об оценке языка молодежи. (Жаргон и языковая политика) [Az ifjúság nyelvének értékelése. (Zsargon és nyelvpolitika)]. In: *Вопросы культуры речи*. Москва, Наука. Вып. 5.
- SZKVIORCOV 1972 = СКВОРЦОВ Л. И., Профессиональные языки, жаргоны и культура речи [A szaknyelvek, a zsargonok és a nyelvművelés]. In: *Рус. речь*, № 1, с. 48–59.
- SZKVIORCOV 1977 = СКВОРЦОВ Л. И., Литературный язык, просторечие и жаргоны в их взаимодействии [Az irodalmi nyelv, a prozstorecsije és a zsargonok kölcsönhatása]. In: *Литературная норма и просторечие*. Сборник статей. Москва, Наука. С. 29–57.
- Szloboda 1867 = Слобода Мстера и офени. (Из путешествия по России кн. В. Мещерского) [Msztuora és a vándorkereskedők. (Mescserszkij hg. utazásaiból)]. In: *Рус. инвалид*. 1867, 26 июля (7 августа).
- SzlovMolZs. 1992 = *Словарь молодежного жаргона. Слова, выражения, клички рок-звезд, прозвища учителей* [Az ifjúsági zsargon szótára. Szavak, kifejezések, rockcsillagok ragadványnevei, tanárok csúfnevei]. Воронеж, МП „Логос”.
- SZMIRNOV N. 1899 = СМЕРНОВ Н., Слова и выражения воровского языка, выбранные из романа В. Крестовского „Петербургские трущобы” [Tolvajnyelvi szavak és kifejezések V. Kresztovszkij Pétervári nyomortanyák c. regényéből]. In: *Изв. ОРЯС*, т. 4, кн. 3, с. 1065–1087.
- SZMIRNOV I. 1902 = СМЕРНОВ И. Т., Мелкие торговцы г. Кашина Тверской губ. и их условный язык [A tveri kormányzóságbeli Kasin város kiskereskedői és titkos nyelvük]. In: *Изв. ОРЯС*, т. 7, кн. 3, с. 89–114.
- SZNYEGIRJOV 1837 = Денежный счет, сверх обыкновенного, употребляемый в г. Нерехте. Сообщ. И. М. СНЕГИРЕВ [A pénzsámolás módja, melyet a szokásoson túlmenően használnak Nyerehta városában. Közli I. M. SZNYEGIRJOV]. In: *Рус. ист. сб.* Т. 1, кн. 1, с. 106–112.
- SZNYEGOV 1990 = СНЕГОВ С., Философия блатного языка [A tolvajnyelv filozófiája]. In: *Даугава* (Рига), № 11, с. 72–90.
- SzobrMos. 1859 = Собрание выражений и фраз, употребляемых в разговоре С.-Петербургскими мошенниками [A szentpétervári szélhámosok beszédében használatos szavak és kifejezések gyűjteménye]. In: *Сев. пчела*, 22 дек.
- SzocFunkDiff. 1977 = *Социальная и функциональная дифференциация литературных языков* [Az irodalmi nyelvek társadalmi és funkcionális megkülönböztetése]. Москва, Наука.
- SZOLONYEVICS 1991 = СОЛОНЕВИЧ И. Л., *Народная монархия* [Népi monarchia]. Москва, Издательская и рекламно-информационная фирма „Феникс”. ГАСК СК СССР.
- SZOLZSENYICIN 1989 = СОЛЖЕНИЦЫН А. И., Архипелаг Гулаг [A GULAG szigetvilág]. *Новый мир*, № 8–12. | ALEKSZANDR SZOLZSENYICIN, *A GULAG szigetvilág. 1918–1956*. I–III. Ford. Soproni András. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1993. 695 + 734 + 659 lap.
- SZOLZSENYICIN 1990 = СОЛЖЕНИЦЫН А. И., *Один день Ивана Денисовича* [Ivan Gyenyiszovics egy napja]. Москва, Центр „Новый мир”. | ALEKSZANDR SZOLZSENYICIN, *Ivan Gyenyiszovics egy napja*. Ford. Wessely László. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1989. 166 lap.

- SZOVETRUSSZJAZ. 1981 = *Современный русский язык* [Mai orosz nyelv]. Учеб. пос. для филол. спец. ун-тов. Под ред. БЕЛОШАПКОВОЙ В. А. М., Высш. шк. 560 с.
- SZRAVSZLOV. 1790–1791 = *Сравнительный словарь всех языков и наречий, по азбучному порядку расположенный* [Minden nyelvek és tájszólások szótára, melyek betűrendben elhelyeztetek]. Санкт Петербург. Ч. 1–3.
- SZREZNYEVSKIJ 1839 = СРЕЗНЕВСКИЙ И. И., Афинский язык в России [A vándorkereskedők nyelve Oroszországban]. In: *Отеч. зап.*, т. 5, Отд-ние 8, с. 1–12.
- SZTAVROVICS 1869 = СТАВРОВИЧ Ф., Лабори: Этногр. очерк [Láborok. Néprajzi vázlat]. In: *Виленский сб.*, т. 1, с. 119–144.
- SZTOJKOV 1957 = СТОЙКОВ С., Социальные диалекты (на материале болг. яз.) [A szociolektusok (a bolgár nyelvben)]. In: *Вопросы языкознания*, № 1, с. 78–84
- SZTRATYEN 1929 = СТРАТЕН В. В., Об арго и арготизмах [Az argóról és az argotizmusokról]. In: *Рус. яз. в сов. шк.* № 5, с. 39–53.
- SZTRATYEN 1931 = СТРАТЕН В. В., Арго и арготизмы [Argó és argotizmusok]. In: *Труды ком. по рус. яз. АН СССР*. Ленинград. Т. 1, с. 111–147.
- SZTUGYINSZKIJ 1894 = СТУДИНСЬКИЙ К., *Лірники* [Vak vándorénekesek]. Львів, В. Лукич.
- SZUDZILOVSKIJ 1973 = СУДЗИЛОВСКИЙ Г. А., *Сленг — что это такое? Английская просторечная военная лексика. Англо–русский словарь военного сленга* [Mi az a szleng? Az angol katonai társalgási nyelv. Angol–орosz katonai szlengszótár]. Москва, Воениздат. 182 с.
- SZUPERANSZKAJA 1959 = СУПЕРАНСКАЯ А. В., О произношении современной студенческой молодежи [A mai egyetemista ifjúság kiejtéséről]. In: *Вопросы культуры речи*. Сборник статей. Москва, Изд-во АН СССР. Вып. 2.
- SZVINYIN 1839 = СВИНЬИН П. П., *Картины России и быт разноплеменных ее народов* [Oroszországi képek, sok nációjú népeinek életmódja]. Ч. 1. Санкт Петербург.
- SZVIRSZKIJ 1922 = СВИРСКИЙ И. А., *Тюрьма* [Börtön]. Москва, Госизд.
- SZVIRSZKIJ 1924 = СВИРСКИЙ И. А., *Убийцы* [Gyilkosok]. Повести и рассказы. 3-е изд. Москва–Ленинград, Земля и фабрика.
- TARDE 1907 = ТАРД Г., *Сравнительная преступность* [Összehasonlító bűnözés]. Пер. с фр. – Москва, И. Д. Сытин. | GABRIEL TARDE, *Összehasonlító tanulmányok a kriminológia köréből*. Ford. és a bevezetést írta DR. LENGYEL AURÉL. Budapest, Atheneum, 1908. 186 lap.
- TAUBE N. E. (1917): *Études sur l'emploi de l'argot des malfaiteurs chez les auteurs romantiques* [Tanulmányok a bűnözők argójának használatáról a romantikus szerzőknél]. Thèse... Uppsala.
- TEFFI 1971 = ТЭФФИ Н. А., *Рассказы* [Elbeszélések]. Москва, Худож. лит. 208 с.
- TIMMERMANS A. (1922): *L'argot parisien* [A párizsi argó]. Paris, Victorion. XXXII, 433 p.
- TOLSZTOJ 1958 = ТОЛСТОЙ Л. Н., *Собрание сочинений в 12 т.* [Művei 12 kötetben]. Москва, Гос. изд. худож. лит.
- TOLSZTOJ, LEV (1963): *Anna Karenina*. I–II. Ford. Németh László. Budapest, Európa Könyvkiadó. 483 + 432 lap.
- TOLSZTOJ, LEV (1964): *Гыермеккор, сердүлөккөр, ифжүсэг*. Ford. Németh László. In: LEV TOLSZTOJ *Művei I*. Budapest, Magyar Helikon. 7–323.

- TONKOV 1930 = Тонков В. А., *Опыт исследования воровского языка* [A tolvajnyelv kutatása]. Казань, Татполиграф. 90 с.
- ТРАХТЕНБЕРГ 1908 = ТРАХТЕНБЕРГ В. Ф., *Блатная музыка. „Жаргон” тюрьмы* [A tolvajnyelv. A börtönzsargon]. Санкт Петербург. XX, 116 с.
- ТРОНИМОВСЗКИ 1866 = ТРОХИМОВСКИЙ Н. А., Офени [Vándorkereskedők]. In: *Рус. вестник*, т. 63, июнь. с. 559–593.
- ТРУБЕСКОЈ 1987 = ТРУБЕЦКОЙ Н. С., *Избранные труды по филологии* [Válogatott filológiai művek]. Москва, Прогресс. 560 с.
- Trudi 1820 = *Труды О-ва любителей Рос. словесности*. Ч. 20.
- Trudi 1822 = *Труды О-ва любителей Рос. словесности*. Ч. 1.
- Trudi 1828 = *Труды О-ва любителей Рос. словесности*. Ч. 7.
- TSZLZsarg. 1991 = *Толковый словарь уголовных жаргонов* [Bűnözői zsargonok értelmező szótára]. Москва–Санкт Петербург, Интер–ОМНИС, Санкт Петербург, РОМОС. 206 с.
- TURGENYEV (1953): *Egy vadász feljegyzései*. Ford. Áprily Lajos. Budapest, Új Magyar Könyvkiadó. 331 lap.
- ТуеорМет. 1990 = *Теория метафор* [Metaforaelmélet]. Сб. Москва, Прогресс. 512 с.
- ТуеорPrSzocL. 1981 = *Теоретические проблемы социальной лингвистики* [A szociolingvisztika elméleti problémái]. Москва, Наука.
- ТУИАНОВ 1891 = ТИХАНОВ П. Н., Криптоглоссарий. Отрывок. (Представление глагола „выпить”) [Kriptoglossarium. Részlet. (Az iszik ige)]. Санкт Петербург, ценз. 2, 18 с.
- ТУИАНОВ 1895 = ТИХАНОВ П. Н., *Брянские старцы. Тайный язык нищих. Этнол. очерк* [A brjanszki sztarecek. A koldusok titkos nyelve. Néprajzi tanulmány]. Брянск. 4, 35 с., факс.
- ТУИАНОВ 1899 = ТИХАНОВ П. Н., Черниговские старцы. (Псалки и криптоглоссон) [A csernyigovi sztarecek. (A pszalki nyelv és kriptoglosszon)]. Чернигов. 94 с.
- ТУИОНРАВОВ 1847 = ТИХОНРАВОВ К. Н., Офени [Vándorkereskedők]. In: *Владимир. губ. ведомости*. 8 февр.
- ТУИОНРАВОВ Ld. Ofenyi 1857.
- UsedsM. 1964 = *Ушедшая Москва. Воспоминания современников о Москве второй половины XIX века* [A letűnt Moszkva. Kortársak emlékezései a 19. század második felének Moszkvájáról]. Москва, Моск. рабочий.
- USZOV 1898 = УСОВ Н. С. Язык приугорских портных [Az Ugra-menti szabók nyelvéről]. In: *Изв. ОРЯС*, т. 3, кн. 1, с. 247–250.
- USZPENSZKI 1936 = УСПЕНСКИЙ Л. В., Материалы по языку русских летчиков [Adalékok az orosz pilóták nyelvéhez]. In: *Язык и мышление*. Сборник статей. Москва–Ленинград. Т. 6–7, с. 161–217.
- USZTYINOV 1990 = УСТИНОВ С. Л., *Неустановленное лицо* [Ismeretlen személy]. Приключен. повесть. Москва, Мол. гвардия.
- VASMER 1964–1974 = ФАСМЕР М., *Этимологический словарь русского языка* [Az orosz nyelv etimológiai szótára]. Прогресс. Т. 1–4.
- VAJNER–VAJNER 1988 = ВАЙНЕР А. А.–ВАЙНЕР Г. А., *Эра милосердия* [Az irgalom kora]. Москва, Моск. рабочий. | ARKAGYIJ VAJNER–GEORGIJ VAJNER, *A „Fekete macska” bandája*. Ford. Árvay János, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1987. 529 lap.

- Varsava 1896 = Варшава. (Конокрады) [Varsó. (Lótolvajok)]. In: *Курские губ. ведомости*. 1896, 1 окт.
- VERBA 1984 = ВЕРБА Г. Г., *Синтаксические средства выражения эмоциональности в испанской разговорной речи* [Az érzelem kifejezésének mondattani módjai a spanyol társalgási nyelvben]. Автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук. Киев.
- VERESCSAGIN–KOSZTOMAROV 1983 = ВЕРЕЩАГИН Е. М.–КОСТОМАРОВ В. Г., *Язык и культура. Лингвострановедение в преподавании рус. яз. как иностр.* [Nyelv és kultúra. A nyelvi országismeret az orosz mint idegen nyelv tanításában]. 3-е изд. Москва, Рус. язык. 269 с.
- VESZJOLIJ 1990 = ВЕСЕЛЫЙ А., Реки огненные [Tűzfolyamok]. In: *Избранное*. Москва, Правда. С. 333–368. | Magyar fordításban *Vérázttata Oroszország* с. regény-töredéke olvasható (Ford. Balogh József. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1985. 333 lap).
- VIDOCQ E. F. (1837): *Les voleurs, physiologie de leurs moeurs et de leur langage* [A tolvajok, erkölceik és nyelvük fiziológiája]. Paris, Chez l'aut. Т. 1–2.
- ВИКТОРИН 1886 = ВИКТОРИН К., Дедовска (жебрацка) мова (ураз из словарцем) [Koldusnyelv, kis szójegyzékkel]. In: *Зоря*, № 13–14, с. 237–239.
- VINOGRADOV G. 1926 = ВИНОГРАДОВ Г. С., *Детские тайные языки* [Titkos gyermeknyelvek]. Иркутск, 28 с.
- VINOGRADOV G. 1930 = ВИНОГРАДОВ Г. С., *Русский детский фольклор* [Orosz gyermekfolklor]. Иркутск. Иркут. секция научных работников. Кн. I–IX. 234 с.
- VINOGRADOV N. 1915 = ВИНОГРАДОВ Н. Н., Галивонские алеманы. Условный язык галичан (Костромской губ.) [A galivoniai alemanok. A galicsanak (kosztromai kormányzóság) titkos nyelve]. In: *Изв. ОРЯС*, т. 20, кн. 1, с. 209–260.
- VINOGRADOV N. 1918 = ВИНОГРАДОВ Н. Н., Жгонский язык. Условный язык Приветлужья Костромской губ. [A zsgon nyelv. A Vetluga-mellék (kosztromai kormányzóság) titkos nyelve]. In: *Изв. отд-ния рус. яз. и словесности АН*. Т. 23, кн. 1, с. 89–105.
- VINOGRADOV N. 1927 = ВИНОГРАДОВ Н. Н., Условный язык заключенных Соловецких лагерей особого назначения [A Szolovecki-sziget különleges tábora elítélteinek titkos nyelve]. In: *Соловецкое о-во краеведения*. Материалы. Соловки. Вып. 17, с. 15–46.
- VINOGRADOV SZ. 1977 = ВИНОГРАДОВ С. И., Дискуссии о языке первых после-революционных лет [Viták a forradalom utáni első évek nyelvééről]. In: *Рус. речь*, № 2, с. 37–45.
- VINOGRADOV V. 1976 = ВИНОГРАДОВ В. В., *Поэтика русской литературы* [Az orosz irodalom poétikája]. Москва, Наука. 511 с.
- VINOGRADOV V. 1978 = ВИНОГРАДОВ В. В., История русского литературного языка [Az orosz irodalmi nyelv története]. In: *Избранные труды*. Москва, Наука. 319 с.
- VINOGRADOV V. 1982 = ВИНОГРАДОВ В. В., *Очерки по истории русского литературного языка XVII–XIX веков* [Tanulmányok a 17–19. századi orosz irodalmi nyelv történetéből]. Москва, Высш. школа. 529 с.
- VINOКUR 1925 = ВИНОКУР Г. О., *Культура языка* [Nyelvművelés]. Москва, Работник просвещения. 216 с.

- VINOKUR 1959 = ВИНОКУР Г. О., *Избранные работы по русскому языку* [Válogatott művek az orosz nyelvről]. Москва, Учпедгиз. 492 с.
- VISZOCKIJ 1989 = ВЫСОЦКИЙ В. С., *Поэзия и проза* [Költészet és próza]. Москва, Кн. палата.
- VoprSzocL. 1969 = *Вопросы социальной лингвистики* [A szociolingvisztika kérdései]. Сб. ст. Ленинград, Наука, Ленингр. отделение.
- WENTWORTH HAROLD–FLEXNER STUART BERG (1975): *Dictionary of American slang* [Az amerikai szleng szótára]. New York, Crowell. 766 p.
- ZABOLOCKIJ 1983 = ЗАБОЛОЦКИЙ Н. А., *Собрание соч. в 3 т.* [Válogatott művek három kötetben]. Москва, Худ. лит. Т. 1. 655 с. | Verseiből például a *Klasszikus orosz költők* c. antológia II. kötete (Vál. E. Fehér Pál és Lator László. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1978) tartalmaz néhányat (695–726). Önálló kötete is megjelent magyarul, például: NYIKOLAJ ZABOLOCKIJ, *Éji kert*. Ford. Fodor András et al. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1959. 126 lap.
- ZAPESOCKIJ–FAJN 1990 = ЗАПЕСОЦКИЙ А. С.–ФАЙН А. П., *Эта непонятная молодежь. Проблемы неформальных молодежн. объединений* [Ez az érthetetlen fiataltság. Az informális ifjúsági egyesületek problémái]. Москва, Профиздат. 224 с.
- ZARIN 1913 = ЗАРИН А., В каменном мешке. День в „Крестах” [Közsákban. Egy nap a Kereszti börtönben]. In: *Аргус*, Санкт Петербург, № 10, с. 15–34.
- ZELENYIN 1991 = ЗЕЛЕНИН Д. К., *Восточнославянская этнография* [Keleti szláv etnográfia]. Москва, Наука. 511 с.
- ZEMSKAJA 1979 = ЗЕМСКАЯ Е. А., *Русская разговорная речь. Лингвистический анализ и проблемы обучения* [Az orosz bizalmas társalgási nyelv. Nyelvészeti elemzés és az oktatás problémái]. Москва, Рус. яз. 239 с.
- ZOSCSENKO 1986 = ЗОЩЕНКО М. М., *Собрание сочинений в 3 т.* [Művei három kötetben]. Москва. Т. 1–3. | Magyar fordításban több műve is olvasható.
- ZSIGULIN 1989 = ЖИГУЛИН А. В., *Черные камни* [Fekete kövek]. Москва, Кн. палата.
- ZSIRMUNSZKIJ 1936 = ЖИРМУНСКИЙ В. М., *Национальный язык и социальные диалекты* [A nemzeti nyelv és a szociolektusok]. Ленинград, Гослитиздат. 297, 2 с.
- ZSIRMUNSZKIJ 1964 = ЖИРМУНСКИЙ В. М., *Проблемы социальной диалектологии* [A szociális dialektológia problémái]. In: *Изв. АН СССР. Сер. лит. и яз.* Т. 23, вып. 2, с. 99–112.
- ZSIRMUNSZKIJ 1969 = ЖИРМУНСКИЙ В. М., *Марксизм и социальная лингвистика* [A marxizmus és a szociolingvisztika]. In: *Вопросы социальной лингвистики*. Ленинград, Наука, Ленингр. отд. С. 5–25.
- ZSITYINSZKIJ 1990 = ЖИТИНСКИЙ А. П., *Путешествие рок-дилетанта* [Egy rock-dilettáns utazása]. Муз. роман. Ленинград, Лениздат. 413 с.
- ZSOL 1984 = ЖОЛЬ К. К., *Мысль. Слово. Метафора. Проблемы семантики в филологическом освещении* [Gondolat. Szó. Metafora. A szemantika problémái filológiai megvilágításban]. Киев, Наук. думка. 303 с.

SLANG AND CULTURE

The book *Slang and culture* provides a comprehensive description of Russian slang as a cultural phenomenon. The opposition of normative (“literary”) language and non-normative (“non-standard”) one is traditional for Russian linguistics, the former being normally associated with high culture and the latter with various subcultures. All these phenomena are described separately although their relation is obvious.

Introduction. The analysis of slang is based on naturally occurring language data presented by the author in his *Dictionary of Moscow slang* (published in Moscow in 1994, and containing approximately 8000 words and 3000 idioms). This material dates from the 1980s and early 1990s. The introduction offers a brief overview of works on Russian slang (by Larine, Polivanov, Likhatchev, Zirmunskij, Straten, Baudouin de Courtenay, and Bondaletov etc.). These authors used different terms, ‘argot’, ‘jargon’, ‘slang’, and ‘social dialect’, to refer to slang. Finding the optimal term is still problematic: the term ‘slang’ is used in this book as a working solution. The terminological problem is connected to the question of the essence and philosophy of slang. The majority of linguistic works about this phenomenon touches only upon some of its aspects like word formation, lexical metaphors, and the borrowing of slang words from other languages etc. Instead, a complex analysis of slang is necessary which presents it as a part of language and of culture at the same time.

I. Slang as a cultural phenomenon. Slang as a part of culture. This chapter treats the dynamics of the development of slang. Slang is a universal fact of culture. We can find the equivalents of modern slang in the Antiquity, in the Middle Ages, and in the modern era. All slang passes through the same developmental cycles.

Phase one is when slang is a closed formation, that is, it constitutes a closed, secret language of a social group. The range of social groups and of their languages (stylistic systems) is very wide, ranging from priests, theosophists through revolutionaries to thieves and businessmen. The characteristics of their slang are different, just like the social functions of the groups are different. But the inner structures of their languages are similar: they are naturally enclosed, or hermetic. This stage of ontological genesis of slang exists in compliance with the laws of h e r m e t i c n a t u r e where the “we–they” opposition domi-

nates. One can distinguish three types of hermetic slang: (i) “logosic” (from the Greek *logos* “word, thought”), (ii) professional, and (iii) playful.

In the first type of slang, the hermetic nature is especially strong. The members of a hermetical community typically believe that they are “chosen by God” and they know the Supreme Truth (The Secret). Their ontological aim is to keep this secret from others who are not initiated. Hermetic slang is intimately related to prehistoric, magical culture. But we see the reflexes of these old hermetical structures in many modern phenomena as well, e.g. in franc-macon semiotics, in aristocratic, elitist poetry, the criminal world, and even the rites of Soviet young communist movement, the pioneers.

Hermetical pathos is noticeably weaker in professional slang. Professionals keep their secrets from others, but their motivations are more pragmatic than spiritual. The main structural difference between logosic and professional slang consists in the following: logosic hermetics does not reflect the real world through its symbolic, conventional language (cf. for example, alchemists’ language), while professional languages reflect some details of everyday life. Through the latter we can study the age and its everyday life, and in this sense they are “historical”. A professional argot is almost always an expression of its time. The chapter offers detailed information about professional languages: a description of *ofenias*’, i.e. Russian vagrant merchants’ language, that of early 20th century barbers, of modern merchants, and of the military, among other things. In modern Russia we can see a flourishing of professional slang.

The third type of hermetics is a playful hermetics. It is often cultivated in families or in youth groups. There is always a play element in any hermetical slang, but here we have playing for playing’s sake, where the secret becomes playful. Playful slang has a very important function in cultural history. A playful stage often creates the particularities of entire generations or of remarkable persons. A case in point is, for example, Bulgakov.

The hermetical stage of slang has a tendency to gradually open, to weaken. A closed system becomes claustrophobic, and sooner or later the hermetical argot goes out into the streets, where it is parodied and ridiculed. This stage of an ontological cycle is figuratively called cynical.

Cynics represent a very typical phenomenon as far as slang is concerned. The stylistic (poetic or rhetoric) system of their slang is based upon a displacement between the “high” (hermetical, sacral) and the “low” (“plebeian”). Cynics are “wise fools”, they ridicule themselves and others. The cynical stage of slang is very dynamic. The cynical stage becomes especially strong during unstable periods. For example, in 20th century Russia cynicism becomes one of leading directions of verbal art. The cynical type constitutes many texts of Russian prose

and poetry (cf. Mayakovsky, Brodsky, Erofeev, and others). A cynical orientation presupposes a cynical system of behaviour, too (cf. hippies etc.).

The third stage of opening of the slang system can be conventionally characterised as the “Rabelais” stage. The “Rabelais stage” as a cultural and philosophical phenomenon has been described by Bakhtin with the medieval European carnival as an application. The carnival (or “Rabelais stage”) is clearly reflected in modern Russian slang and in the argot in general. The wealth of modern Russian swearing (the famous *mat*) is typologically close to the verbal carnival culture of medieval European peoples, although structurally “the Russian carnival” is very different from its European counterpart. The “Rabelais stage” slang is the most open and democratic slang.

The connection between the hermetic, cynical and “Rabelais” stages is dialectical. The elements of practically any slang pass through typologically similar stages from hermetism (with maximal closure) to cynicism (the opening of the system) and finally to the “Rabelais” stage (the maximal opening). Then in the depth of “Rabelais” stage the seeds of a new hermetical system appears.

II. The composition of slang; Its reflection of cultural phenomena. The first part of the chapter deals with slang loan-words and cultural and national subject matter in slang. The second treats social and cultural referents in slang.

1. Russian slang incorporates borrowings from dozens of different peoples. They are loan-words from other languages in Russian slang, and reflections of “cultural” subjects of different peoples in idioms, funny stories etc.

Finnno-Ugric loan-words and reference to these peoples are the oldest. There is a rich material of loan-words from Finnish, Mordvinian, and Hungarian etc. The “laughing”, “parody” subject of these peoples is not well represented: this fact is a consequence of a rich history of relations, of the adaptation of the peoples to each other, and of relatively few cultural conflicts between these peoples.

Hebraisms and Jewish subjects have a special place in Russian slang. Their origins (in late 19th and early 20th century) are in a thieves’ language from which many Hebraisms passed into the common city language. Furthermore, a Jewish accent in pronunciation and some Hebrew grammatical features became compulsory elements of modern Russian slang. Hebraisms are an important part of the modern Russian culture of laughter.

The majority of Gypsyisms in Russian slang also originate in the thieves’ language. A particular feature of Gypsy loans and of the Gypsy subject matter is their wide range of realisations, from purely pragmatical thieves’ terms to the romantic idealisation of Gypsy people (reflected, for instance, in Blok’s poetry etc.).

Turkic elements, like Finno-Ugric loans, belong to the oldest layers of Russian culture and slang. Besides an enormous quantity of loans from Turkic languages in various forms of Russian slang (especially artisans' slang), Turkic elements can be considered an ontological base of the Asian subject matter in Russian culture, which is in a complete opposition with the European subject matter.

Anglicisms, Germanisms and Gallicisms are widely presented in Russian culture and slang. If German and French loans were especially intensive in the 18th and 19th centuries, in the modern language Anglicisms and Americanisms are the most widespread. Each of these has its own place in Russian culture (for instance, the German subject matter in Gogol's works, the French in Miatlev's, and the Anglo-American in Russian hippies' language etc.).

2. The criminal subject matter has played a special role in Russia. It has greatly influenced all others (e.g. student and professional slang). The archetype of "the good robber" is very popular in Russian verbal culture (see the poems of Visotskii).

The army as a subject matter is present in a large quantity of army argot due to universal military service in the former Soviet Union and in modern Russia. It also often occurs in the poetically absurd language, which is still very widely used in the mass media.

Professional argot and corporative argot have different tendencies. Some of it is expressly aesthetical (visual artists' language etc.); other branches are more primitive (drivers' or sportsmen's languages).

Youth and children slang and the corresponding subcultures have attracted most attention from linguists and culturologists in the second half of the 20th century. This type of slang is the most mobile. It has a tendency to loan from very different fields of language and culture. Observations show that the cynical stage is very strong in youth language.

III. The poetics of slang. Slang follows the rules of the rest of the language. It does not have its specific grammar (except for some purely parodying grammatical means). The specificity of slang is expressed in pronunciation and in intonation, the lexicon, word formation, and in some specially employed rhetorical devices used to construct discourse.

1. Slang word formation and its poetic and aesthetic function. Slang word formation has been studied comprehensively in Russian linguistics (see Zemskaja, Bondaletov etc.). The most productive elements in slang are suffixes. The present work discusses several dozen of the most productive suffixes.

Word formation creates a typical rhythmical design of a word, especially in compliance with the iambic, trochaic and amphibrach models. The aesthetics of word formation in slang has a tendency for simplification (cases of truncation

are good examples) and for a supercomplicated organisation (for instance, in cases of exotic word formation). The range of word formation means is very wide, including parodical abbreviation, pseudo cryptoformations, adverbs formed from names etc.

2. A verbal image in slang. It is necessary to stress that images are created in the slang culture only on a verbal level. An important role is also played by gestures and graphics. The verbal image itself is very specific in slang. One can distinguish expressive images with an “onomaciological” tendency (from an onomatopoeic word to an image), and images with a “semaciological” tendency (from an image meaning to a word). These tendencies are intimately interconnected. In slang, images are built in the sphere of some semantic fields. Associations and analogies serving as a base for different metaphors or metonyms are usually peripheral. The deciphering of a verbal image requires a deep cultural background knowledge. Slang shows a clear tendency to the creation of oxymorons and euphemisms. The dominant tone of modern Russian slang humour is characterised by both “superprimitivism” and “superaesthetism” of the parody type, bordering on the absurd.

3. Slang in speech. Slang rhetorics. Modern speech as a whole keeps a traditional ramified system of city folklore genres, especially of youth and scholarly speech. It includes parody mini dialogues, proverbs, comical riddles, invectives (i.e. teasing phrases), parody slogans, comical threats, and ritual dialogues. Many elements of speech are borrowed from literature (texts by Bulgakov, Ilf and Petrov, Kharms, Erofeev), films, and cartoons (“White sun of the desert”, “Diamond arm”, “Just you wait” etc.). Traditional idioms are also actively parodied. It also contains important changes (in youth speech) of the structure of Russian phonetics with its reduction system (e.g. the widening of an “*a*-accent”).

Aesthetical slang characteristics are superaesthetism, the absurd, and simplification. These characteristics are distinguished as a result of a detailed analysis of modern slang data (Chapters 2 and 3), and are found to correspond to the ontological slang status described in Chapter 1. Generally, slang as a cultural and linguistic system moves in its development from a closed superaesthetism (hermetism) to an open, parodying absurd system (cynicism), and finally to a completely open and primitive “Rabelais” stage where a formation of a new hermetical system begins.

The conclusion underlines once more the importance of a cultural and philosophical analysis of slang with both universal and specifically national features of this culture.

The bibliography lists 300 works on Russian slang as well as theoretical works on slang genres in different cultures.

A KÖTET SZERZŐJÉRŐL

Vlagyimir Sztanyiszlavovics Jelisztratov (1965) a fiatal orosz tudósgeneráció egyik kiemelkedő személyisége. Egyetemi tanár, a kulturológia doktora. A moszkvai Lomonoszov Egyetem Idegen Nyelvi Kara Lexikográfiai és Fordítás-elméleti Tanszékének professzora, a Nemzetközi Egyetem Orosz Filológiai Tanszékének vezetője.

Fő kutatási témája a nyelv és a kultúra egymásra hatása, a szleng kulturológiai vizsgálata. Oktatási területe többek között az orosz stilsztika, a nyelvművelés, az orosz nyelv és az orosz kultúra, a fordítás szempontú gyakorlati stilsztika. Több tucat könyvet és tanulmányt publikált. Fontosabb önálló munkái: *Словарь московского аргю* [A moszkvai szleng szótára] 1994, *Аргю и культура* [Szleng és kultúra] 1995, *Трактат по таракана* [Értekezés a svábbogárról] 1996, *Язык старой Москвы* [A régi Moszkva nyelve] 1997. A közeljövőben látnak napvilágot a *Словарь московского аргю* (2. kiadás), a *Язык русского кинематографа* [Az orosz film nyelve] és a *Словарь В. Шукшина* [Suksin írói nyelvének szótára] c. könyvei.

Az itt közreadott kötet az első magyarul megjelent munkája.

Címe:

Елистратов Владимир Станиславович
113648 Москва
Северное Чертаново, д. 3 “В”, кв. 97
Russia
Tel./fax: 00 (7) 095-319-27-19

TARTALOM

Előszó	5
Bevezetés	7
I. A szleng mint kulturális jelenség. A szleng a kultúrában	13
1. Alapkérdések	13
2. A szleng mint zárt rendszer. A hermetikus komplexum	20
2.1. A logoszelvű hermetika	24
2.2. A szakmai hermetika	28
2.3. A játékos (családi-baráti) hermetika	39
3. A szleng mint félig nyitott rendszer. A cinikus komplexum	45
4. A szleng mint teljesen nyitott rendszer. A rabelais-i komplexum	69
II. A szleng összetétele. A kultúra jelenségeinek tükröződése a szlengben	87
1. A más nyelvekből kölcsönzött elemek és a nemzeti-kulturális témák a szlengben	87
1.1. A finnugor kölcsönzések és a finnugor népek témája	91
1.2. A hebraizmusok és a zsidó téma	94
1.3. A ciganizmusok és a cigány téma	96
1.4. A türközizmusok és az „ázsiai” téma	98
1.5. Az anglicizmusok, germanizmusok, gallicizmusok és az újlatin-germán népek témái	100
2. A társadalmi-kulturális témák a szlengben	104
2.1. Az bűnöző-marginális téma	104
2.2. A katonai téma	105
2.3. A szakmai-korporatív témák	107
2.4. Az ifjúsági és gyermektémák	108
III. A szleng poétikája	111
1. A szleng szóalkotása és poétikai-esztétikai funkciója	112
2. A szókép a szlengben	131
3. A szleng a beszédben. A szleng retorikája	137
4. A szleng domináns esztétikai vonásai: a hiperesztétizmus, az abszurdítás, a primitivizáltság	141
Utószó helyett, avagy Pergamon rehabilitációja	143
Irodalom	147
Slang and culture	175
A kötet szerzőjéről	181

Kiadta a Kossuth Egyetemi Kiadó
Felelős kiadó: Cs. Nagy Ibolya főszerkesztő
Technikai szerkesztő: Kis Tamás
A nyomdai munkálatokat a Tiff Bt. (Debrecen) végezte